

acta^{2/14}

Fakulty filozofické
Západočeské univerzity v Plzni

FAKULTA FILOZOFICKÁ
ZÁPADOČESKÉ
UNIVERZITY
V PLZNI

Acta FF ZČU

Fakulta filozofická
Západočeská univerzita v Plzni, 2014

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc., editor, 2014
PhDr. Vladimír Naxera, editor, 2014

Registrace MKČR E 19585
Datum vydání: 12.10.2014
Vychází třikrát ročně.

ISSN 1802-0364

11 Úvodní slovo

Ivo Budil

STUDIE

- 15 Count János Esterházy (1901–1957) – short political portrait of leading figure of Czechoslovak Hungarian minority in the Thirtieths of the 20th Century
Andrej Tóth

- 41 Rýnská krize v kontextu mezinárodních vztahů doby předbřeznové
Miroslav Šedivý

- 61 Německý spolek, slepá ulička v dějinách?
Martin Boček

- 79 Zrod buršenshaftů: Příspěvek k rané historii německého nacionalismu
Barbora Pásztorová

- 99 Počátky asyrského náboženství
Pavel Král

- 119 Internalismus a externalismus v historiografii arabsko-islámské vědy se zaměřením na medicínu
Ivan Ramadan

- 145 Indonésie v roli nastupující mocnosti
Martin Pitař, Sandra Štollová

- 167 „Protože my už v tom ňák umíme chodit.“ Vztah teenagerů a informačních a komunikačních technologií
Kateřina Sv. Gillárová

ROZHOVOR

- 195 Rozhovor s Janem Záhoříkem
Zbyněk Tarant

RECENZE

- 203 Skrytá realita
Ondřej Sloup

- 207 Dejiny sociálneho a politického myslenia
Marián Sekerák

- 213 Arabský jazyk a kultura
Veronika Kramáreková

- 217 Neoliberalismus a marginalita: studie z českého reálkapitalismu
Jaroslav Bílek

INFORMACE O VYDANÝCH PUBLIKACÍCH

- 223 Anotace vybraných publikací akademických pracovníků FF ZČU v Plzni
vydaných v letech 2013–2014

úvod

Ivo Budil

Úvodní slovo

Ve dnech 29. června až 4. července 2014 se v Plzni uskutečnil pod záštitou primátora města Plzně Mgr. Martina Baxy 27. světový kongres Společnosti pro vědy a umění (SVU). Kořeny zmíněné organizace, která má sídlo ve Washingtonu, sahají do dob studené války, kdy poskytovala uprchlíkům z komunistického Československa podporu a pomoc při hledání nového uplatnění. V současné době sdružuje SVU stovky členů po celém světě působících především v akademické a umělecké sféře nebo ve veřejném životě, kteří usilují o všestranný rozvoj vztahů mezi jejich novým domovem a Českou a Slovenskou republikou. Je naší morální povinností vyjádřit alespoň symbolicky svoji sounáležitost s touto aktivitou, která je v zájmu prosperity a budování právního státu v naší zemi. Musíme přivyknout skutečnosti, že Češi a Slováci dnes tvoří globální společenství překračující partikularismus národního státu. Čestnou členkou SVU je například bývalá americká ministryně zahraničí Madeleine Albrightová. Plzeňského kongresu se účastnilo asi sto padesát aktivních přednášejících v šestnácti panelech na nejrůznější témata. Nechyběly koncerty, promítání filmů a představení nových knih. Slavnostní zahájení 27. světového kongresu Společnosti pro vědy a umění proběhlo v pondělí 30. června 2014 v 10:00 v Městské besedě, Kopeckého sady 13. Plzeň se tak stala jediným českým městem, ve kterém se světový kongres Společnosti pro vědy a umění realizoval již po druhé.

V Plzni 10. září 2014

prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc.

studie

Andrej Tóth

Miroslav Šedivý

Martin Boček

Barbora Pásztorová

Pavel Král

Ivan Ramadan

Martin Pitař, Sandra Štollová

Kateřina Sv. Gillárová

Andrej Tóth

***Count János Esterházy
(1901–1957) – short political portrait
of leading figure of Czechoslovak
Hungarian minority in the Thirtieths
of the 20th Century¹***

Abstract

The study presents a brief political survey of one of the most significant personalities of the Hungarian minority in interwar Czechoslovakia of the 1930's, Count János Esterházy. The article summarizes Esterházy's political career and political attitudes not only in interwar Czechoslovakia where in 1932 he, as a politically completely unknown personality, became leader of the Hungarian Provincial Christian-Socialist Party, assuming later, in 1936, as one of the best known figures of the Czechoslovak Hungarian minority political scene already, the position of executive president of the sole central party of the Hungarian minority in the Czechoslovak state, the United Hungarian Party. The article summarizes also his second period of political career in the separated Slovak Republic (1939–1945) when he led the only permitted political party in the Slovak State, the Slovak Hungarian Party, being at the same time the sole representative of the Slovak Hungarian minority in the Slovak parliament. Attention is paid also to his tragic fate after World War II when he was first carted off

1) This study was written within the Programme for the Development of Fields of Study at Charles University, No. P12 History from the interdisciplinary perspective, sub-programme Shaping and development of national identities in Central Europe in the 19th and 20th centuries.

to GULAG work camps in the Soviet Union and subsequently sentenced in his absence in Czechoslovakia to death by hanging.

Key words: history, 20th century, politics, Czechoslovakia, Slovak Republic, Hungarians, János Esterházy

1. Introduction

The Hungarian minority constituted one of the strongest national minorities in the First Czechoslovak Republic. As compared to the German minority² comprising more than three million people and constituting, in percentage, almost a quarter³ of the total number of the about 13 and a half million⁴ inhabitants of the state, the Hungarian minority amounted to less than one million, with almost 750 thousand⁵ members, constituting 5,6 percent from the total number of inhabitants, but it was anyway the second largest national minority of the First Czechoslovak Republic. Similarly to the German minority in the historical countries, i.e. in Bohemia, Moravia and Silesia, the Hungarian minority was the most significant national minority to the east from the Morava River, i.e. in Slovakia and Carpathian Ruthenia. Based on the census of 1921, the Hungarian minority in Slovakia constituted 21,5%⁶ and in Carpathian Ruthenia 17%⁷ from total number of population of those regions.

The Hungarian minority was represented in the Parliament of the First Czechoslovak Republic, in the National Assembly consisting of two chambers, the Chamber of Deputies and the Senate, in all of its four terms of office⁸ by two political subjects, the Provincial Christian-Socialist Party (*Országos Keresztény Szocialista Párt*;

2) Based on the census of 1921, there were 3 123 568 Germans in total living in Czechoslovakia as a whole. *Československá statistika – Svazek 9. Řada VI., Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 15. února 1921, Part I., Praha: Státní úřad statistický 1924, Chart 50, Národnost československých státních příslušníků. I., p. 60*.*

3) 23,4 %. *Ibidem.*

4) Based on the census of 1921, there were 13 374 364 inhabitants in total living in Czechoslovakia as a whole. Compare *ibidem.*

5) In 1921, there were 745 431 inhabitants of Hungarian nation in total living in Czechoslovakia. Compare *ibidem.*

6) In 1921, there were 637 183 Hungarians in total living in Slovakia. Compare *ibidem.*

7) In 1921, there were 102 144 Hungarians in total living in Carpathian Ruthenia. Compare *ibidem.*

8) The election for the National Assembly of the First Republic (to its both chambers) took place in 1920, 1925, 1929 and 1935.

OKSzP) and the Hungarian National Party (*Magyar Nemzeti Párt*)⁹ that in June 1936 merged into one political subject, the United Hungarian Party (*Egyesült Magyar Párt; EMP*), as its abbreviated name ran. Count János Esterházy established himself at the Hungarian minority political scene as the third president of the Hungarian Provincial Christian Socialists, leading them from December 1932.¹⁰ In 1936 he became executive president of EMP.¹¹

Although János Esterházy was a significant political representative of the second largest national minority of the First Czechoslovak Republic, that political figure is minimally known in the Czech Republic. Professional public knows about the figure of Esterházy, but they criticize him *a priori* virtually without exception as minority politician, imputing him share in the destruction of the First Czechoslovak Republic in cooperation with the political representatives of the Sudeten Germans. We can many times meet even the completely erroneous parallel putting Esterházy as politician on a par with Konrad Henlein, the leader of the Sudeten German Party. But lumping the minority Hungarians together with the Sudeten Germans without deeper examination of the historical-political and socio-cultural context of the political line of the opposition representatives of the Hungarian minority has its cause in the fact that the primary interest of the Czech historiography, related to the First Republic, is focused exclusively on the issue of the German minority with its three million members. The Czech historical provenience does not deal with János Esterházy and the Hungarian minority, interwar or postwar, almost whatsoever, even after the place of burial of Esterházy's remains was found in the Motol cemetery of Prague in 2007 (*see below*).¹²

2. Who was János Esterházy?

By his origin, János Esterházy belonged to the county Csesznek¹³ branch of the Galanta¹⁴ Esterházy family. He was born in the village of Veľké Zálužie (in Hungarian: *Nyitraújlak*;

9) Until 1925, the Provincial Hungarian Party of Smallholders and Farmers (*Országos Magyar Kisgazda és Földműves Párt*), in short the Hungarian Smallholder Party (*Magyar Kisgazda Párt*).

10) After Jenő Lelley (1920–1925) and Géza Szüllő (1925–1932).

11) For summarizing information on the political scene of the Hungarian minority in the First Czechoslovak Republic see Tóth, Novotný and Stehlík 2012, 76–101 or Tóth 2010b, 169–193.

12) Except for several studies of the author of this article and the monograph on national minorities in the First Czechoslovak Republic, stated in previous comment, with the author of this article as main author.

13) Csesznek: a village in the northern part of the Veszprém County in Hungary.

14) Galanta: a town in south-western Slovakia.

called *Ujlak pri Nitre* in the period of the First Czechoslovak Republic) near the town of Nitra (today in the Slovak Republic) on 14 March 1901. His father was János Esterházy (1864–1905), member of the Upper Chamber of the Parliament of the dualistic Hungary, and his mother was the Polish Countess Elżbieta (Erzsébet) Tarnowska (1875–1956), daughter of Count Stanisław Tarnowski (1837–1917), a Polish literary historian, conservative politician, rector of the Krakow University and President of the Krakow Imperial Academy of Sciences. Additionally to János Jr., János Esterházy Sr. and Elżbieta Tarnowska had also two daughters, Lujza (1899–1966) and Máaria (1904–1975).¹⁵

Esterházy grew up in the family castle residence from the 18th century in his home village, i.e. Veľké Zálužie, a village with mixed Slovak-Hungarian population, and he received traditional aristocratic upbringing in the spirit of Hungarian patriotism and in conservative-catholic spirit. His father died in September 1905 at an age of only 42 years and Esterházy was brought up only by his mother from his four years. As an aristocratic son, he had his resident teacher who gave him lessons until the fifth grade of multi-year grammar school. He continued his grammar school studies in Budapest with subsequent three years of business college. In 1923, after his studies, he returned to the family property and dedicated himself to the management of the family homestead that originally amounted to 3 122 cadastral morgens in total, but due to the land reform was reduced by 2 300 morgens. In spite of the difficult economic situation caused to the family homestead by the land reform, the family stayed in Czechoslovakia and tried to consolidate their homestead financially. In 1924 Esterházy married Countess Lívia Serényiová and had two children with her, the son János (1929) and the daughter Alice (1932).¹⁶

Esterházy did not engage in politics in his youth. But at the end of 1918, as a seventeen-year old student, he expressed actively the resistance against occupation of his native land by the Czechoslovak army. He joined an insignificant group of Hungarian soldiers who, on their way back from the battlefield, tried to prevent the Czechoslovak soldiers from crossing the Váh River and from moving further into the Slovak interior. But that resistance action did not have significant character. Besides, the Hungarian army was later withdrawn from the defined demarcation line by the Budapest Government, so

that the occupation of whole Slovakia by the Czechoslovak army ran without considerable complications. But Esterházy suffered the consequences of his patriotism a year later when he was detained by the police for eight days for singing patriotic songs in one of the Bratislava cafés. In summer 1921, Esterházy also participated in armed resistance action in western Hungary (today the Austrian *Burgenland*) aimed against its annexation to Austria. The Hungarians perceived very emotively the need of cession of western Hungary to the Austrian state. That follows from Esterházy's later statement at police questioning in 1949, after he had been extradited by the USSR authorities to Czechoslovakia. Esterházy allegedly stated at the questioning that they had not been touched as much by the annexation of Upper Hungary to Czechoslovakia and of Transylvania to Romania as by the fact that even Austria, i.e. the state that had dragged Hungary into the preceding fatal war conflict, would get a part of former Hungarian territories.¹⁷

After finishing his studies, Esterházy concentrated his attention exclusively on the management and financial recovery of the family homestead in Veľké Zálužie. But due to the obligations related to the administration of the family property, he often stayed outside his home village, having to leave it for necessary negotiations with agrarian and financial authorities and lawyers in Bratislava and in Prague. At such occasions, he started meeting the representatives of the two main political parties of the Hungarian minority in Czechoslovakia. Those contacts gradually resulted in his active engagement in the political life of OKSzP.¹⁸

Nevertheless, Esterházy did not intervene in high party politics in the course of the Twentieths yet. But at the beginning of the Thirtieths, he unexpectedly became, also thanks to support of Budapest, one of the top representatives of the incoming new, young generation in the Christian-Socialist Party in place of the leaving political crew that had founded, built and stabilized the party system of the Hungarian minority in Czechoslovakia in the course of the Twentieths. His career started rising quickly from mid-1931. First, in June of that year, he took the position of president of the Czechoslovak Hungarian League for the Association of Nations (*Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga*), and about one and a half year later, on 14 December 1932, he was elected president of the Hungarian Christian Socialists.¹⁹

15) Molnár 2010, 17–19; Balassa 1994, 12 and 105.

16) Esterházy, L. 1991, 26 and 60; Balassa 1994, 13 and 25; Molnár 2010, 23–24; Esterházy spoke about that period of life, including the property conditions, after being extradited by the soviet authorities back to Czechoslovakia during the police questioning at the Regional Headquarters of State Security in Bratislava, compare Archiv bezpečnostních složek (Archive of Security Services, Prague; hereinafter referred to only as "ABS"), S/2 (215) – 51 – 81, Zápisnica napísaná dňa 25. apríla 1949...; the document constitutes a part of the court files on János Esterházy, or annex to the sentence over his person, TnLud 19/27/47 (TnLud 19/47 27.) from 16 September 1947, fol. 12–13.

17) Esterházy, L. 1991, 39, 53 and 55; ABS, *ibidem*, last cit. doc., fol. 13.

18) Compare ABS, *ibidem*; Balassa 1994, 25; Molnár 2010 24; Esterházy, L. 1991, 60–61.

19) Angyal 2002, 182; Molnár 2010, 28–29 and 32–34; for the election session of the party committee of OKSzP from 14 December 1932 see *Prágai Magyar Hírlap* (hereinafter referred to only as "PMH"), 1932, volume XI, No. 285 (3098), 15 December, 3 (Egyhangúlag Esterházy Jánost választották meg...) or Angyal 2004, doc. No. 94, 422–424 or the Slovenský národný archív (Slovak National Archive), Policajné riaditeľstvo Bratislava (the fund of the Police Direction of Bratislava), box No. 238, doc. No. 16034/32 pres.,

3. At the front line of the Hungarian minority political scene

Esterházy, as president of OKSzP, continued the opposition political line of the party. He identified opposition policy without compromises as the only possible alternative, with regard to the effort of the party to provide better fate to Slovakia and all its inhabitants. He pointed out simultaneously that Christian Democrats were democrats too, but opposing the corrupt and clientelistic "pseudo-democracy" revealed by the consequences of the economic, social and societal crisis of the turn of the Twentieths and Thirtieths. Esterházy criticized the social-political system of that time, governed by the rules of predatory and asocial capitalism, within which, according to his words, only those who "has big mouth and is pushy" can assert themselves. With regard to his aristocratic origin, Esterházy defended the conservative orientation of the party, but refused rigid conservatism. He did not see the character of the conservative policy of OKSzP in no case in obstinate clinging to everything old, but in salvation and application of everything that had value and that had proven useful in the past.²⁰

Esterházy was an autonomist politician, identifying one of his basic political goals as achieving of autonomous statute of Slovakia within the Czechoslovak state. He refused the statements of the governmental circles that Slovakia was not mature yet to introduce its own political autonomy. He considered such declaration of responsible places inadmissible depreciation of all inhabitants of that part of the republic. Esterházy also demanded practical implementation of autonomy in Carpathian Ruthenia, to which Prague was obliged by its international-legal commitments. As political leader of a large national group, he refused at the same time the division of the society from national perspective into majority and minority. He considered denomination of the Hungarians a "minority" nation humiliating, and that is why his political program focused on full emancipation of all nations living in the republic.²¹

Esterházy, as political leader of the Hungarian minority, did not agree with the generalized automatic accusation of the Hungarian Christian Socialists of subversive activity only because they belonged to Hungarian minority opposition. He pointed

out that a party with its policy based on the papal encyclic *Rerum Novarum*, or the principle of pure Christian love to the neighbour cannot constitute danger to the state just out of principle. He pointed out to the political opponents that he himself saw much greater danger for the state in a policy that perceived current social-political issues through the lens of Marxist ideas, i.e. was based on hostility against individual social classes and on class war. It should be stressed that Esterházy was advocate of policy respecting legal limits. Therefore he asked the members of the Hungarian minority to cope with all problems of the economic-social and national-political life with regard to the traditional religiousness of the Hungarian nation, i.e. to observe always the principles of religious moral and to apply self-discipline, loyalty to laws and to avoid always any disruption of order and peace when fighting for their rights.²²

Esterházy saw the main task of the Provincial Christian-Socialist Party not only in strengthening the national self-confidence but also the Christian views in the society. OKSzP became a real christian-socialist party only under his guidance in fact. Esterházy declared in his initial speech already, after being elected president of the party, that under his guidance, OKSzP would keep standing unshakably on the foundations of Christian world view, opposing the political directions and efforts that were in contradiction with Christian perception of the world, i.e. social democracy and communism and all efforts directed against faith and religion. Esterházy saw the consequent application of Christian values in political and everyday life also as guarantee of full assertion of national particularities of each nation and as guarantee of peaceful coexistence among nations, without one nation trying to destroy another. Also under Esterházy's guidance, OKSzP focused primarily on voters of Catholic religion and presented itself as protector of interests of the Catholic Church. But Esterházy pointed out that the Christian-Socialist Party represented and supported also other Christian churches, wishing to cooperate closely with them at implementation of common goals.²³

The Church and the religion constituted integral part of Esterházy's life; Esterházy was deeply believing Catholic and he also practised the religion. We can find references to Christian traditions and values or appeals for consistent application of Christian view of all components of the social-cultural and political life in virtually each Esterházy's speech, interview or newspaper column. But he refused political Catholicism or political misuse of Catholicism in interest of purposeful dulling of national

Krajinská kresťansko-sociálna strana, informácie), fol. 546–560, and 549 / particularly p. 4.; on the issue of arrival of János Esterházy to the top of OKSzP compare in summary Tóth 2010a, 77–101 or 88–95.

20) PMH, 1932, volume XI, No. 286 (3099), 16 December, 3 (Esterházy: *fő feladatunk a nemzeti öntudat...*) or *Angyal* 2004, doc. No. 95, 425–428, or 428 and 427 and PMH, 1933, volume XII, No. 146 (3256), 29 June, 3 („A meg nem alkuvó ellenzéki politika...”) or Esterházy, J. 2000, 21–23, and 21.

21) PMH, 1932, volume XI, No. 286 (3099), 16 December, 3, *ibidem* or *Angyal*, doc. No. 95, 425–428, or 426 and PMH, 1933, volume XII, No. 146 (3256), 29 June, 3, *ibidem* or Esterházy, J. 2000, 21–23, and 22.

22) PMH, 1934, volume XIII, No. 76 (3407), 1 April, title-page (*Mi nem tekinthetjük...*) or Esterházy, J. 2000, 32–34, and 33; PMH, 1934, volume XIII, No. 218 (3549), 23 December, title-page, („Tiltakoznunk kell minden oly kísérlet ellen...”) or Esterházy, J. 2000, 38–40, or see 40.

23) PMH, 1932, volume XI, No. 286 (3099), 16 December, 3 (Esterházy: *fő feladatunk a nemzeti öntudat...*) or *Angyal* 2004, doc. No. 95, 425–428, or 426–427.

awareness of national minorities. Esterházy stated that “supranationalism of Catholicism never signified suppression of national awareness, national language, but on the contrary, free assertion of national idea,” and stressed that “we must protest against all such attempts that would like to redirect Catholicism to the rails of political war.”²⁴

Esterházy applied the political line outlined above also later as executive president of the United Hungarian Party created – as stated above – in summer 1936 by merger of both central opposition political parties of the Hungarian minority.

4. In the National Assembly

During a few years, János Esterházy became one of the leading political figures of the Hungarian minority in Czechoslovakia. After the fourth parliamentary election in May 1935, he sat also on the parliamentary bench of the National Assembly. He was member of four parliamentary committees in the Chamber of Deputies: the budget, constitutional-legal, foreign and agricultural committee. Esterházy ranked among active “speakers” of the Hungarian minority in the parliament and was always among the first deputies demanding word. He ranked among speakers whose speeches regularly provoked lively response among the other deputies. He presented twenty-four interpellations in total in the Chamber of Deputies, spoke fifteen times in the debate, submitted one initiative proposal and posed one factual comment. At the same time, the Chamber of Deputies had to deal with seventeen requests in immunity matters in connection with Deputy Esterházy. He was also called to order twice.²⁵

Esterházy introduced himself in the Chamber of Deputies for the first time on 25 June 1935 at its fifth session in the fourth term of office of the National Assembly in ordinary debate on the policy statement of the re-elected government of Jan Malypetr, an agrarian party member. The OKSžP president defended the opposition and negativist political line of his party in his speech, criticizing categorically the approach of the state towards national minorities. The first words of the president of the Hungarian Christian Socialists provoked spontaneous responses of the deputies already. At the beginning of his statement, Esterházy attacked sharply all preceding Czechoslovak coalition governments for not having observed the rights of national minorities in the state strictly according to the wording of the peace treatments. He stated verbatim: “[...] For 16 years, the Hungarians here have had complaints that have not been rehabilitated by the relevant

coalition government majorities in a manner guaranteed by peace treaties to us, the local Hungarians [...] I am paying taxes in this state, I am paying taxes together with my Hungarian brothers, and therefore I cannot allow and tolerate that majority parties who are sitting at the meat pot today simply trample our human rights with their feet.” The party chief of OKSžP reminded the newly commencing government cabinet in his speech, in the context of his criticism of the Czechoslovak governments, also of the involuntary annexation of the Slovakian Hungarians to Czechoslovakia after World War I, stating: “They incorporated us, without asking us, into the Czechoslovak Republic not in order that our minority, cultural, language and economic rights are not observed by the Czechoslovak governments at 100%.”²⁶

In his initial parliamentary speech, the OKSžP president also refused any allegations on subversiveness of the Czechoslovak Hungarians in connection with their declared support to the Slovak autonomists in their political fight for autonomy of Slovakia. He protested against the qualification of the political representatives of the Czechoslovak Hungarian minority as subversive only based on the fact that they acted in the interest of the inhabitants of Slovakia, i.e. that they pointed out the heavy unemployment in Slovakia, its burdensome economic situation and that they blamed the Prague government for favouring the Czech and Moravian industry to the detriment of the Slovak industry or, in other words, he refused, similarly to his previous extra-parliamentary speeches and statements, that the Czechoslovak Hungarian politicians were called subversive only because they stood in opposition against the government.²⁷

In his initial statement in the Parliament, he also declared distinctly that the existing autonomist position of the political representatives of the Czechoslovak Hungarian minority did not change regardless of how the new government remunerated the requirements of the Hungarians, because, as he literally stated at the end of his statement: “[...] we will never give up one thing, the autonomy and independence of Slovakia.” By that declaration, the OKSžP president manifested unambiguously to the government that the Hungarians were not ready to agree to any compromise in that issue. The autonomist position of the Hungarian Christian Socialists was emphasized by Esterházy in the Parliament also at the end of spring of the year 1938, a fatal year for the First Czechoslovak Republic, just before Prime Minister Milan Hodža announced the new government program of national policy in the radio on 28 March 1938; the policy was to

24) PMH, 1934, volume XIII, No. 218 (3549), 23 December, title-page, („Tiltakoznunk kell minden oly kísérlet ellen...”) or Esterházy 2000, 38–40, or see 39.

25) Index k těsnopiseckým zprávám o schůzích Poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé, I., osobní rejstřík, II. výbory, IV. volební období. Od 18. června 1935 do 21 března 1939, Praha 1950 (Sestavil Archiv Národního shromáždění), 70–72.

26) For the first Esterházy’s statement in the Chamber of Deputies of the National Assembly compare Poslanecká sněmovna, Těsnopisecké zprávy (hereinafter referred to only as “PS TZ”), IV. volební období, 1.–2. zasedání, 1935–1936, schůze 1–30, Těsnopisecká zpráva o 5. schůzi Poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé dne 25. června 1935, 52–54, for quotation see 52.

27) Ibidem, 53.

be completed by the issue of a national statute that would define legislatively the position of national minorities in the republic comprehensively anew. The message of Esterházy who at that time acted already as executive president of EMP and spoke on behalf of the unified party of the Hungarian minority was explicit: the Hungarians would keep fighting for their permanent primary political goal, for the autonomy of Slovakia and for their full equality of rights with the national majority or, in other words, that under the current situation, the basic precondition of rehabilitation of the national issue in the country consisted for them in constitutional reorganization of the republic, or in revision of the constitution. But Esterházy emphasized at the same time that the fight of the Hungarians for the autonomy of Slovakia and for equality of rights of the Hungarians with the majority Czechoslovak nation would run exclusively on legal foundations under the direction of EMP.²⁸

In connection with the autonomist attitude of the Hungarians, it must be pointed out that the Hungarians stood officially on the base of the requirement of administration of their own matters within the territorial autonomy of Slovakia in the whole first half of the year 1938, characterized by very strong internal and external political tension. The requirement of own territorial autonomy of Hungarian language regions was expressed by EMP only at the end of summer 1938. Until then, the party defended consistently the requirement of mere autonomy of Slovakia and of practical implementation of autonomy of the eastern tip of the republic, Carpathian Ruthenia. The 17 September 1938 constituted an important milestone in the policy of EMP; its legislators in the National Assembly and the deputies of the Slovak Land Council issued an official declaration in Bratislava, asking for award of right to self-determination and right to plebiscite for the Hungarian regions. With regard to the current internal and external political atmosphere, the 17 September 1938 constituted a final separation of EMP, the political speaker of the Hungarian minority, from the Czechoslovak Republic. It was obvious that the Hungarian language territories were not sustainable any more within the Czechoslovak state. It was confirmed also by the establishment of the Hungarian National Council on 7 October, or by the requirement of its representatives, including János Esterházy, on participation in the unsuccessful Czechoslovak-Hungarian talks on the revision of the common state border that took place from 9 to 13 October 1938 in Komárno.²⁹

28) *Ibidem*, p. 54. PS TZ, IV. volební období, 6. zasedání, 1937–1938, schůze 112–142, Těsnopisecká zpráva o 138. schůzi poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé dne 10. března 1938, 23.

29) Compare PMH, 1938, volume XVII, No. 214 (4657), 18 September, title-page (Az önrendelkezési jog alapján békés megoldást kíván a magyarság); Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (The State Archive of the Hungarian National Archive; hereinafter

Also the first Esterházy's speech in the Chamber of Deputies during the Second Republic, in mid-December 1938, i.e. after Munich and signature of the first Vienna Arbitration deserves attention; it was at the same time his very last speech in the central Czechoslovak legislative body. He responded in it to the gradual liquidation of democratic structures in the country in autumn 1938 due to application of national elitist tendencies in the political life of the state under the direction of the Party of National Unity, dominated by ex-members of the agrarian party, or by their right-wing fraction led by Rudolf Beran, the president of the party who became Prime Minister on 1 December 1938. Let's remember here that, due to territorial losses of the Czechoslovak state caused by the Munich Agreement and the first Vienna Arbitration, all legislators whose permanent residence finished up outside the territory of the curtailed state lost their mandate. Therefore only three deputies of EMP stayed in the Chamber of Deputies (instead of the original 14, without Karel Kostka),³⁰ but only János Esterházy was of Hungarian nation among them.³¹

The last Esterházy's parliament speech in the National Assembly was presented at the occasion of the debate of the deputies on the policy statement of the government of Prime Minister Beran with regard to the bill of so called empowering law that should suspend temporarily the activity of the Parliament, on 14 December 1938 at the 157th session of the Chamber of Deputies. Esterházy's speech in the debate on the government proposal of the bill constitutes in his case a proof of preservation of certain realistic political perception of the current social-political events even in the time of growing fashionable national-authoritative trends that affected even some significant Czechoslovak political parties. Esterházy spoke in the debate of the deputies on the side of the minority, i.e. on the side voting against totalitarization of

referred to only as "MNL–OL"), K (Külügyminisztérium; Ministry of Foreign Affairs) 64 (Politikai Osztály Reservált Iratai; Reserved documents of Political Section) – 75. csomó (hereinafter referred to only as „cs.”) – 1938 – 7. tétel (hereinafter referred to only as „t.”) – 1455/res. pol./1938, fol. 163.

30) In the election of 1935, also the Sudeten German election group (Sudetendeutscher Wahlblock, SdW) ran through the joint Hungarian list of candidates in the historical countries and one mandate fell on Karel Kostka, the mayor of Liberec.

31) Almost until the end of January, Károly Hokky, elected to the second Chamber of the National Assembly in the electoral district No. XII Užhorod, sat in the Senate for EMP, but he lost his mandate due to the dissolution of political parties in Carpathian Ruthenia on 20 January 1939; nevertheless, the National Assembly, although dissolved only 21 March 1939, had not held any sessions more for about one month already.

the power in the state and even asked to speak as the first in the debate of the deputies on this government bill.³²

Esterházy refused to vote for the government bill of so called empowering law with reference to the fact that *"it contradicts the ideas of parliamentarism and provides individuals with so far unprecedented full power and rights of broad extent, which equals in fact a certain sort of dictatorship."* Esterházy expressed distrust of the new political system that restricted the parliament democracy in the country; he spoke on behalf of the remaining Czechoslovak Hungarian minority but did not exclude the possibility that the Hungarians could rehabilitate their opinion based on acts. As Esterházy declared: *"We expect without condition from today's power holders that they will not commit errors of the preceding governments, that they will not repeat those errors but prove by their acts that they consider every citizen of the state evenly valuable and equal, regardless of their claimed national allegiance, and that the classification of citizens in the first, second or third rank will finally stop."* But on the other hand, it must be added that Esterházy acknowledged approvingly the critical words of the new political elite of the Post-Munich republic, expressed with regard to the leading political officials of the state of the preceding twenty years, seeing in them the rehabilitation of twenty years of opposition political line of the Czechoslovak Hungarian minority. He even expressed certain hope of real purgation of public life from everything that had led to the destruction of the First Republic.³³

Esterházy's critical evaluation of the effort of Beran's governmental course to put the parliamentarism in the country temporarily aside was based on national-conservative but not extremely national-right-wing attitude. Due to curtailment of the democratic structures, Esterházy feared mainly the misuse of the authoritative mandate of the government against national minorities. Therefore he declared even now the readiness of the approximately 65 thousand Hungarians³⁴ who had remained in the Post-Munich republic to keep fighting for their absolute emancipation with other nations in each area of public life, so that the situation from not very distant past would not

32) Four deputies spoke on the against side in the debate. Additionally to Esterházy, they were the deputies of the Communist Party of Czechoslovakia, Antonín Zápotocký and Jaromír Dolanský, and an unclassified deputy, or former deputy of the National League, František Schwarz. PS TZ, IV. volební období, 7.–8. zasedání, 1938, schůze 143–159, Těsnopisecká zpráva o 157. schůzi poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé dne 14. prosince 1938, 5.

33) Ibidem, 5 and 6.

34) The number of members of the Hungarian minority dropped, due to the shift of the Czechoslovak-Hungarian border to the north from the former almost seven hundred fifty thousand to the "negligible" 65 780. Compare Purgat 1970, 118.

repeat because, according to Esterházy's words, it had created a dissatisfied and unsettled national block in the state.³⁵

5. Esterházy's negotiations with leading political representatives of Czechoslovakia in the second half of the Thirtieths

Esterházy, as leading political representative of the Hungarian minority political scene, had also negotiations with top representatives of the First Republic in the politically dramatic years of the second half of the Thirtieths. The very first meeting of János Esterházy with a top political official of the state took place in connection with the presidential election at the end of 1935, on 15 December when he met Edvard Beneš, presidential candidate and long-time foreign minister. The meeting was initiated by Beneš who wanted to find out from the OKSžP president the opportunity of support of his presidential candidacy by opposition Hungarian legislators.³⁶

Let's add here that the talks of Esterházy and later of other political leaders of the Hungarian minority with Beneš as presidential candidate, held in December 1935 (see below) constituted the very first factual talks of the representatives of the Hungarian minority with a top representative of the state from 1918, disregarding the activist intermezzo of the Hungarian National Party at the beginning of the first half of the Twentieths when the party got virtually to the threshold of the Kolovrat Palace, the seat of the council of ministers, i.e. the cabinet office of that time, in the course of which it was in contact with Antonín Švehla, the Prime Minister of that time.

35) PS TZ, IV. volební období, 7.–8. zasedání, 1938, schůze 143–159, viz TZ o 157. Schůzi poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé dne 14. prosince 1938, 5–6.

36) Compare here MNL–OL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol./1935, or 869/res. pol./1935, Szüllő's aide mémoire, fol. 4–6, (pp. 1–3), see fol. 4. (p. 1); ibidem, 872/res. pol./1935, or 252/pol./1935, Bonyodalmak a magyar pártoknak a köztársasági elnökválasztáson tanúsított magatartása körül, fol. 1–3 (pp. 1–6), or fol. 1 (p. 1), the OKSžP President Esterházy is mentioned in the envoy's report under the code-name of „Asztalos”; ibidem, 872/res. pol./1935, ad 840/res. pol./1935, fol. 8–9 (pp. 1–2), or fol. 8 (p. 1); Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i. (Masaryk Institute and Archive of the Academy of Sciences of the Czech Republic, v. v. i.; hereinafter referred to only as "MÚA AV ČR"), Archiv Ústavu Tomáše Garrigua Masaryka (Archive of the Institute of Tomáš Garrigue Masaryk; hereinafter referred to only as "AÚTGM"), f. Edvard Beneš, Department I (hereinafter referred to only as "f. EB I"), cart. No. 45, sign. R/1340/136, Slovensko – Fotokopie – 1930–1938, photocopy of the document of the President of the Republic T. 1002/35 (sign. of President Office), 1–2.

Two days later, in the afternoon of 17 December, Esterházy held new talks with Beneš, that time together with other leaders of the opposition Hungarian minority political scene. The meeting of the presidential candidate with the top representatives of OKSžP and MNP took place in spite of the fact that it was virtually sure at that time already that he would be elected successor of Tomáš Garrigue Masaryk to the presidential office. But Beneš wished maximally transparent support and unambiguous victory in the presidential election in the first round already, which would guarantee him the desired strong political mandate not only on the internal political scene, but also on the foreign political scene. Although Beneš's position was even more strengthened in the night from 17 to 18 December, to the day for which the presidential election had been called, and it was obvious that he would be elected in the first round already, he sent a message through his fiduciary to the Hungarian legislators just before the presidential election, stating that in spite of the fact that he had become the only coalition candidate to the position of the head of state, he remained on the basis of the joint talks from the preceding day. And it was again Esterházy to whom Beneš's affirmation about the loyal political line in the Hungarian issue was communicated.³⁷

In the end, the legislators of both Hungarian minority political parties, under the influence of Esterházy, the OKSžP president and particularly of Géza Szüllő, the president of their joint deputy club, did not take negativist attitude at the election of the president of republic for the first time and voted for Edvard Beneš, unlike the strongest political representative of the largest, also negativist-oriented national minority, the German minority, the Sudeten German Party that had expressed its traditional ostentatious disinterested attitude also in the presidential election in 1935 and whose deputies and senators cast empty ballot papers in the election.³⁸

37) MNL-OL, K 64 – 62. cs. – 1935 – 7. t. – 872/res. pol./1935, or 252/pol./1935, fol. 1 (p. 2) and *ibidem*, 869/res. pol./1935, Szüllő's aide mémoire, fol. 4 (p. 2); MÚA AV ČR, AÚTGM, f. EB I, cart. No. 45, inv. No. R/124/2 (R 94), Vnitropolitické záležitosti. Volba prezidenta 1935, fol. 72. Cited Beneš's message through Rückl, his fiduciary, addressed to János Esterházy, is cited by the Bratislava Hungarian language newspaper *Esti Újság* in its issue from 20 December, see *Esti Újság*, 1935, volume 3, No. 294, 20 December, 1–2, or 1 (*Beneš köztársasági elnök... – Beneš levele Eszterházyhoz*). Beneš's letter, formulated by Rückl, addressed to the Hungarian legislators, was published, based on *Esti Újság*, also by the central newspaper of HSLŠ, *Slovák. Compare Slovák*, 1935, volume 17, No. 288, 20 December, 2 (*Prezident dr. Beneš a naši Maďari. Čo sa dialo v zákulisí pred voľbou.*); Klimek and Hofman 2002, 343 or Klimek 1998, 432.

38) For more details on the attitude of the Hungarian minority parties in the presidential election 1935 see Tóth 2012, 157–201. For the above stated, compare further *Die Zeit*, 1935, volume 1, No. 68, 19 December, first, second or third edition, 3 (*Aufschlußreiche*

It should be pointed out that Beneš considered Esterházy the most trustworthy partner for negotiations on the Hungarian issue from among the opposition political leaders of the Czechoslovak Hungarian minority. It is supported by the fact that later, in September 1936, during their meeting in the Slovak town of Topolčianky, President Beneš offered Esterházy even the position of minister without portfolio. But at that time already the executive president of EMP rejected the position in the government, with reference to the fact that from the presidential election, nothing had been done by the state to improve the situation of the Hungarian minority, in spite of the promise given to the Hungarian politicians.³⁹

Before the meeting with Beneš at Topolčianky, Esterházy passed a memorandum of the Hungarian opposition legislator to the Czechoslovak government, demanding full respecting of the language law and of its operating order and lowering of the condition of at least twenty-percent share of national minority in the population in court districts for the use of a minority language in official contact to ten-percent limit.⁴⁰

President Beneš kept in contact with Esterházy also in the following year. Beneš's meeting with Esterházy, held from the President's initiative on 11 February 1937, deserves attention; the head of state asked the executive president of EMP, among other things, that if he was approached by Jan Šrámek, long-year minister for unification of laws and organization of administration and president of the Czechoslovak People's Party, he should definitely meet the minister. Šrámek really asked Esterházy for a meeting on 12 February 1938 and both politicians met the same day. At that occasion, the minister asked Esterházy that EMP should submit him the "*demands, wrongs and its suggestions in that connection, recorded exactly in written*", with regard to the Hungarian minority, stating that he would try to assert them in the government.

Wahlziffern).

39) Esterházy met President Beneš at Topolčianky on 11 September 1936. For Esterházy's talks with Beneš in September 1936 see MNL-OL, K 64 – 70. cs. – 1937 – 7. t. – 128/res. pol./1936, Mátyás látogatása Benesnél és tárgyalásai Sramekkel, fol. 6–7 („Mátyás" was one of the code-names of János Esterházy in the correspondence of the Hungarian Foreign Ministry), or Esterházy's minutes of meeting with President Beneš, held in Topolčianky on 11 September 1936, fol. 9–20 (pp. 1–12). The document No. 128/res. pol./1936 was, together with doc. No. 273/res. pol./1936 (Esterházy's report of the meeting with President Beneš on 23 April 1937, MNL-OL, K 64, *ibidem*) kept at the Foreign Ministry of the Hungarian Kingdom under No. 606/res. pol./1936 (see empty file designated 606/res. pol./1936, MNL-OL, K 64, *ibidem*).

40) MNL-OL, K 64 – 66. cs. – 1936 – 7. t. – 593/res. pol./1936, Előterjesztés a magyarságot képviselő törvényhozóknak a kisebbségi nyelvhasználati sérelmek és követelések tárgyában, fol. 1–10 (pp. 1–10).

In the background of such helpfulness, Šrámek demanded from Esterházy that the Catholic representatives of EMP made use of their influence at the Holy See in favour of possibly quick implementation of the *modus vivendi* between Vatican and the Czechoslovak Republic. Šrámek asked Esterházy at the same time that the United Hungarian Party should approach also Prime Minister Hodža and submit him proposals for solution of the Hungarian issue.⁴¹

Esterházy rejected both Šrámek's request for mediation in Vatican, both his call that the EMP representatives should approach the Prime Minister with regard to the Hungarian issue. Nevertheless, although Esterházy emphasized to the minister that Hodža already had their memorandum containing the Hungarian demands about which they were ready to negotiate with the Prime Minister at any time, if he approached the EMP leaders, the opposition representatives of the Hungarian minority elaborated another, more extensive and more comprehensive memorandum called "Wrongs made to the Czechoslovak Hungarians", concerning the cultural, church, economic and political life. Another extensive and comprehensive memorandum of EMP, co-signed by Esterházy, followed up that document in spring of the following year; it was passed to the government at the occasion of the jubilee, twentieths year of existence of the Czechoslovak Republic.⁴²

János Esterházy attended later, of course, also the negotiations of the top representatives of EMP with Prime Minister Hodža on the issue of the Hungarian minority. But those negotiations took place only in 1938, a year characterized by very strong internal political tension. But the first factual negotiation between EMP and the Prime Minister were even held only in the middle of that year, very dramatic for the republic, specifically on 29 June. Nevertheless, neither that negotiation, neither the subsequent negotiations of the EMP representatives with the Prime Minister, held on 20 July and 1 September, at which the EMP leaders including Esterházy tried to achieve emancipation of the Hungarian issue with the German issue, satisfied the opposition Hungarian minority politicians, leading in the end to their final breakup with the republic.⁴³

41) MNL-OL, K 64 – 70. cs. – 1937 – 7. t. – 128/res. pol./1937, fol. 6–7, or 7.

42) MNL-OL, *ibidem*, 128/res. pol./1937, fol. 6–7; MNL-OL, *ibidem*, 280/res. pol./1937, *A csehszlovákiai magyarság sérelmei*, fol. 1–17, or 3–17, or 16 (pp. 1–14); Národní archiv (National archive, Prague), f. Předsednictvo ministerské rady (Collection of Presidium of Council of Ministers), Box No. 218, without sign., without fol., a document of sixteen pages in Hungarian language, labeled as "MEMORANDUM" and signed personally by Andor Jaross and by János Esterházy, dated 5 April 1938, with enclosed abbreviated official translation (compare the document of eleven pages, without fol., labeled as *Memo-randum maďarských opořních stran*).

43) Compare here MNL-OL, K 64 – 79. cs. – 1938 – 65. t. – 597/res. pol./1938, or 18/

With regard to the escalated internal political crisis of the First Republic at the turn of summer and autumn 1938, the considerable merit of János Esterházy on the fact that the Czechoslovak government was not forced to declare the state of emergency on the Hungarian language territory, as opposed to the Sudeten German territories, must be emphasized. The executive president of EMP was against all mass manifestations and demonstrations and kept reminding his co-members of the party that the Hungarians could apply their rights only in democratic and parliamentary way.⁴⁴

6. In the separated Slovak Republic

János Esterházy was forced to continue his political role of defender of rights of the minority Hungarians even after the declaration of independence of Slovakia by the Slovak autonomous parliament on 14 March 1939. But let's add here that Esterházy did not attend that critical session of the Bratislava autonomous parliament, to which he had been elected at the end of 1938 (see here below). A day before, on 13 March, he left for Budapest to negotiate, at request of Karol Sidor, the then president of the Slovak autonomous government, with the government representatives of Hungary in favour of the Slovak policy independent of Germany. Sidor, who was in office of president of autonomous government only three days, refused to declare independent Slovakia in spite of strong pressure of the Nazi Germany. Bratislava was blackmailed intentionally by Adolf Hitler, the Reich Chancellor, by intimidation with alleged prepared military attack of Budapest against Slovakia, in order to achieve breakage of Czechoslovakia through separation of the Slovak part of the republic. At that occasion, Esterházy also celebrated his birthday in family circle in Budapest on 14 March.⁴⁵

Even after 14 March 1939, Esterházy stayed on the territory of the state to which his family property fell (in spite of the fact that in Budapest he would become member of the Upper Chamber of the Hungarian Parliament and minister) and on 20 January 1939, he was confirmed as leader of the party by the remaining members of the controlling bodies of EMP. Nevertheless, with regard to the fact that the Slovak autonomous government prohibited the activity of all political parties, except for Hlinka's Slovak People's Party (hereinafter referred to only as "HSLS") even before the declaration of independence of Slovakia, EMP in fact could not perform any full-blown

főn./1938, Bizalmas iratok felterjesztése, or annex to document B./ Melléklet a 18/főn. 1938 sz. jelentéshez, fol. 92–95; *ibidem*, K 64 – 75. cs. – 1938 – 7. t. – 777/res. pol./1938, *A Magyar Párt vezetésének tárgyalása Hodža miniszterelnökkel, or annex to document 28/főn. 1938*, fol. 3–4.

44) Popély 2001, 180.

45) Čarnogurský 1992, 226, 244 and 249; Esterházy 1991, 105; Kamenec 1992, 21, 20 and 23–24.

party's official political activity. Therefore the party focused mainly on economic-cultural activities in the interest of the Slovak Hungarian minority. The Hungarian minority in Slovakia, similarly to the German minority, was awarded the right to be represented by one political party; but the new party formation of minority Hungarians that was to result from the EMP party structures was expected, in the new internal political atmosphere, to be based on totalitarian and anti-Semitic foundations and to become a reliable support to the state apparatus with fascistizing tendencies that was fully subject to HSL'S governed by national-socialist ideologies. HSL'S became the only allowed Slovak party in the Slovak Republic and its leading role in the government and power system of independent Slovakia was anchored in § 58 of the Slovak constitution, adopted by the Slovak parliament on 21 July 1939. Thus the registration of the party political formation of the Hungarian minority by the state apparatus was postponed during a long time. The Slovak Ministry of the Interior registered the Hungarian party only in December 1941, not long after the conclusion of the Hungarian-Slovak agreement of mutual cooperation in national-minority and cultural field, signed in November 1941 in Berlin by the prime ministers of both countries, László Bárdossy and Vojtech Tuka.⁴⁶

The Slovak Hungarian Party (*Szlovenszkói Magyar Párt*), legal successor of EMP, acting usually under its abbreviated name of Hungarian Party (*Magyar Párt*, MP), became the official political party of the Hungarian minority in the Slovak State. It was led by János Esterházy during the whole time of its existence, i.e. until Spring 1945. But the political activity of MP kept being very complicated in the totalitarian state. Its allowed legal existence resulted *de facto* from reciprocity, i.e. it was tolerated in return for allowed activity of the Party of Slovak National Unity in Hungary, particularly in the former southern areas of Slovakia. The party congress, top body of MP, could not be convoked a single time and the party was not allowed to organize events at national level. Thus its activity kept being restricted only on regional level, particularly in social, economic and cultural area. The political activity of the party at party's level was possible only under very strict supervision of state authorities.⁴⁷

János Esterházy, one of the former most significant leaders of the Hungarian minority in the First Czechoslovak Republic, became also the only representative in the sixty-three member Parliament of the Slovak Republic of about 65 thousand minority Hungarians who had stayed on the Slovak territory after the Vienna Arbitration. Esterházy came to the Slovak Parliament, initially only the autonomous parliament, in the

election of 18 December 1938 from the list of candidates of HSL'S, the only allowed political party in Slovakia of that time. Representation in the Slovak Parliament was provided also to the German minority through the list of candidates of HSL'S. But with regard to the national-socialist orientation of the only political party of the German minority in the Slovak Republic, the *Deutsche Partei* (DP), the political weight of the German minority was, of course, different. While a state secretariat, led by Franz Karmasin, the DP president, was established in the top state administration, establishment of a state secretariat of the Hungarian minority was refused due to the rejection of the national-socialist ideology by its political representatives under Esterházy's guidance.⁴⁸

Esterházy rejected decidedly the ideology of National Socialism at the beginning of the second stage of his political career already. At the end of autumn 1938, he pointed out publicly in press that National Socialism was a German product that could not be considered an export article and rejected categorically the replacement of Christ's cross in the party's emblem by the fascist sign of arrow. In April 1939, i.e. at the very beginning of existence of the independent Slovak republic, Esterházy emphasized through the press unambiguously again that the Hungarian party never had and would have anything in common with National Socialism. The political leader of the Slovak Hungarians pointed out that even Hungary did not recognize national-socialist ideology as state ideology and warned the representatives of the Hungarian minority that anybody who opposed the policy of the Hungarian party would endanger not only the unity of the Slovak Hungarians but also general Hungarian interests, as well as interests of Hungary. At the same time, Esterházy declared clearly that the party would hold continuity in the political line and would avoid consistently everything contradicting the tradition of the Hungarian nation and its ideological world.⁴⁹

As the Hungarians constituted a second-rate national minority in the totalitarian Slovak State, thanks to MP not submitting to the national-socialist ideology under Esterházy's guidance, János Esterházy acted even in the independent Slovakia as consistent defender of rights of members of the Hungarian minority. Thus even in the era of the Slovak State, Esterházy asserted the right of every national group to its full national self-realization even under the circumstance that it was not allowed national existence within their own independent state, and he asserted that right officially in the Slovak Parliament, in opposition against the state policy. But Esterházy demanded that right not only for the Hungarians living in Slovakia but simultaneously also for the Slovaks who had fallen under Hungarian state administration after the Vienna Arbitration. The main motive of his policy during the Slovak Republic consisted in the effort to convince the

46) Popély 2001, 181; Molnár 2010, 136–138, 132 and 214; Balassa 1994, 60; Kamenec 1992, 25 and 29.

47) A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona 1918-tól napjainkig (internetový projekt), Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín, Slovensko, <http://www.foruminst.sk/>, Lexikon, password: Szlovenszkói Magyar Párt, 9. 1. 2013; Molnár 2010, 223; Kamenec 1992, 33.

48) Molnár 2010, 131–132; Balassa 1994, 58 a 57; Kamenec 1992, 26 and 33; Slovák, 1938, volume 20, No. 289, 20 December, 3 (Kto bol zvolený?)

49) Molnár 2010, 234–235.

Slovak political representation about the mutual dependence of the Slovaks and Hungarians and to assert mutual political-national reconciliation between both nations he considered a historical need. Attention should be paid to Esterházy's public speech at the beginning of the second stage of Esterházy's political career, given on 11 November 1938 at the occasion of ceremonial reception of the Hungarian army led by Regent Miklós Horthy in Košice, awarded to Hungary by the Vienna Arbitration. In his speech, Esterházy asked Horthy in public that Hungary should provide the Slovaks who, due to the modified borders, had ended up inside the Hungarian state as a national minority, with the same rights as those demanded by the minority Hungarians in Slovakia.⁵⁰

But János Esterházy made himself visible under the independent Slovak State particularly by his courageous attitude in the Parliament of the Slovak Republic on 15 May 1942 at its 87th session, when he, as the only deputy, did not vote for the bill of the constitutional act that should legalize the deportation of the Slovak Jews that had been taking place from the beginning of the year already (Act No. 68/1942 on cancellation of citizenship of evicted Jews). Esterházy's constant sober political attitude, persisting even under the atmosphere of the national-socialist hysteria, intensified by the fascist overtones, is documented also by the newspaper of Hlinka's Guards, the *Gardista*, stating clearly with regard to the circumstances of voting about the bill in question that it had been evident much time in advance in the lobby of the Slovak Parliament that Esterházy would not vote for it. The newspaper even speaks about the bets made by the guardists on Esterházy's voting against the bill. Subsequently, when substantiating his action to the Hungarian government, the MP president acknowledged not to be, personally, friend of Jews, but he nevertheless emphasized that he could in no case support by his vote a legislative norm that trampled every divine and human right. Esterházy rejected the anti-Semitic act from May 1942 also from the position of member of a minority nation, i.e. on behalf of the whole Hungarian minority, declaring it personally also to the president of the Slovak Parliament. According to Esterházy, it was absolutely unthinkable for the Slovak Hungarians as national minority to acknowledge an act that authorized the majority to evict a minority.⁵¹

7. GULAG and Czechoslovak imprisonment (1946–1957)

Thanks to his unyielding political attitude, Esterházy logically got under the focus of the gestapo at the end of the war and had to be hiding in his friends' home in the country. He returned to Bratislava only after gestapo had left it when the battlefield was approaching

and he stayed there although his surroundings recommended him to escape the approaching Soviet army to the West. That is why he was detained soon after the war and extradited by Gustáv Husák, the representative of the Board of Commissioners, commissioner for interior matters in Bratislava at that time, to the authorities of the Soviet state security (NKVD) who carted him to the Soviet Union on 29 July 1945. But it must be emphasized that Esterházy was detained during his voluntary visit to the commissioner for interior matters whom he went to see to tell him that he was not hiding and was fully available, which happened after his preceding detention by the Soviets who had released him after several days as they did not find affirmative proofs against him. Less than a year later, on 24 June 1946, Esterházy was condemned in Moscow, based on trumped-up charges, to ten years of penal servitude and subsequently, on 13 July 1946, he was taken with a transport to the GULAG work camps in the Soviet autonomous republic of Komi. First he was brought to the town of Kniashpogost, from there he was moved to Rakpas on 15 August 1946 and finally to the camp of Sangradok-Protok to which he was transported on 7 March 1948. In that camp, Esterházy's stay in the Soviet work camps ended prematurely because, in connection with the subsequent decision of the Soviet authorities about his extradition to Czechoslovakia, he was forgiven six years from the sentence. He was passed to the Czechoslovak authorities on 20 April 1949.⁵²

On 16 September 1947, Esterházy had been condemned by the National Court of Bratislava to death by hanging in his absence (*"in contumaciam"*) for high treason. But after his extradition from the Soviet Union, Klement Gottwald, the President of the Republic changed his death penalty to life imprisonment in 1950, thanks to assistance of his family and friends. Five years later, in 1955, Esterházy's life imprisonment was changed to 25 years of prison. Esterházy had allegedly committed the crime of high treason, according to the National Court, on the basis of the Decree of the Slovak National Council (*Slovenská národná rada; SNR*) No. 33/1945, as amended by Regulation No. 58/146 of the Collection of Decrees of SNR.⁵³

Esterházy served his sentence in several Czechoslovak prisons. In the time from 24 June 1950 to 29 July 1953 in the Formation of Penal Institutions (*Útvar nápravných zařízení; ÚNZ*) of Mírov. From there he was relocated to the hospital ward of ÚNZ of Ilava due to lung disease, staying there until 12 March 1954. From that prison he was escorted to the hospital of the prison of Ročov where he stayed until 13 April 1955.

50) Popély 2001, 182–183 and 180–181.

51) Popély 2001, 184–185; Molnár 2010, 244 and 243; Kamenec 1992, 113–114; Slovák, 1942, volume 24, No. 111, 17 May, 3 (*Snem schválil zákon o zrušení štátneho občianstva vystahovaných Židov*).

52) Compare ABS, S/2 (215) – 51 – 81, doc. No. 9695/06–E–1949 from 26 April 1949, document of Board of Commissioners, Department of State Security, fol. 2 and 3. Compare *ibidem*, above cit. doc. *Zápisnica napísaná dňa 25. apríla 1949...*, fol. 12–19, or 19; Popély 2001, 185–186; Molnár 2010, 308.

53) Compare ABS, *ibidem*, decision of National Court of Bratislava from 16 September 1947, Tn L'ud 19/47 27., fol. 2–11, or 2–5. Molnár 2010, 338–339, 345 and 357.

Then he was relocated to the ÚNZ of Plzeň-Bory to subsequent hospital stay. On 28 May 1955 he returned to the hospital of ÚNZ Mírov. In the time from 28 May 1955 to 2 May 1956 he served his sentence in ÚNZ Leopoldov. There he was placed in Department II of the castle in building No. 20. On 2 May 1956 he was relocated back to Mírov on 2 May 1956, dying there of pulmonary tuberculosis on 8 March 1957. János Esterházy's mortal remains were transported to the municipal crematorium of Olomouc where they were cremated on 12 March 1957 at 12 o'clock and his urn marked with number 9181. The place of placement of the urn with Esterházy's remains was found only fifty years after his death, in 2007.⁵⁴

Esterházy's daughter Alice Esterházy-Malfatti who is living in Rome has been striving, together with the political representatives of the Hungarian minority in Slovakia, under significant support of top political representatives of Hungary, for rehabilitation of her brother, in vain since the beginning of the Ninetieths. The elementary obstacle to legal rehabilitation of János Esterházy consists in the fact that it cannot be started, based on the provision of Act No. 119/1990 Coll., on legal rehabilitations, because this legal norm of the former Czechoslovak Federative Republic, still valid both in the Czech Republic and in the Slovak Republic, covers only court decisions given from 25 February 1948 to 1 January 1990. Therefore, while the Russian Supreme Court rehabilitated Esterházy in 1993, the Slovak Supreme Court refused, one year later, to reopen the case of the former political representative of the Czechoslovak Hungarian minority. Due to the persisting tense Slovak-Hungarian relations and the highly sensitive perception of the Hungarian national issue by current Slovak (and Hungarian) politicians, even mere moral rehabilitation of János Esterházy is difficultly imaginable in Slovakia at present. Also a "compromise" solution of the whole matter that could come into question and would compensate the best for the impossibility of opening the whole cause in court, i.e. the solution in form of a parliamentary resolution, adoption of so called Lex Esterházy, compensating the negative consequences of the justice decision from 1947 at least from moral-political perspective, is completely unrealistic too. The fact is that the means of legal determination how to perceive and interpret some historical events or historical figures is perceived as everlasting dilemma of the history among the members of the international professional historical community. Thus, the different view on Esterházy's political personality keeps and will keep dividing the Slovak and Hungarian professional and broad public for some time more.⁵⁵

54) Kafková 2007, 31–33, or 31–32.

55) Molnár 2010, 388–390.

References

Literature

- ANGYAL, Béla (2002): *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Galanta – Dunajská Streda: Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó.
- BALASSA, Zoltán (1994): *Pilóta a viharban. Gróf Esterházy János és kora*. Budapest: Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ.
- ČARNOGURSKÝ, Pavol (1992): *14. marec 1939*. Bratislava: Veda.
- ESTERHÁZY, Lujza (1991): *Szívek az ár ellen*. Budapest: Püski.
- KAFKOVÁ, Alena (2007): Místo posledního odpočinku Jánose Esterházyho. Historická penologie. *Časopis pro historickou penologii*, No. 2, pp. 31–33.
- KAMENEC, Ivan (1992): *Slovenský stát (1939–1945)*. Praha: Anomal.
- KLIMEK, Antonín (1998): *Boj o Hrad /2./ Kdo po Masarykovi? Vnitropolitický vývoj Československa 1926–1935 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*. Praha: Panevropa: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Klimek, Antonín and Hofman, Petr (2002): *Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XIV., 1929–1938*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- MOLNÁR, Imre (2010): *Esterházy János élete és mártírhálála*, Šamorín: Méry Ratio.
- POPÉLY, Gyula (2001): *Esterházy János emberi és politikusi pályája. Esterházy János emlékkönyv, Alice Esterházy-Malfatti, Bálint Török*. Budapest: Századvég Kiadó.
- PURGAT, Juraj (1970): *Od Trianonu po Košice*. Bratislava: Epona.
- TÓTH, Andrej (2010a): Nástup hraběte Jánose Esterházyho do čela maďarské Zemské křesťansko-socialistické strany v Československu na sklonku roku 1932. *Moderní dějiny*, Vol. 18, No. 1, pp. 77–101.
- TÓTH, Andrej (2010b): *Political Parties of Hungarian Minority in Interwar Czechoslovakia (1918–1938) – Brief Summary and Outline of the Issue*. Ót kontinens, Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, pp. 169–193.
- TÓTH, Andrej (2012): Maďarské menšinové politické strany v Československu a volba Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky v prosinci 1935. I. díl. *Moderní dějiny*, Vol. 20, No. 1, pp. 157–201.
- TÓTH, Andrej, NOVOTNÝ, Lukáš and STEHLÍK, Michal (2012): *Národnostní menšiny v Československu 1918–1939. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Unpublished Sources**
- Archiv bezpečnostních složek (Archive of Security Services), Prague, Czech Republic, S/2 (215) – 51 – 81.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (The State Archive of the Hungarian National Archive), Budapest, Hungary, Ministry of Foreign Affairs, K 64, Politikai Osztály Reservált Iratai (Reserved documents of Political Section), 62. csomó [hereinafter "cs."], 66. cs., 70. cs., 75. cs., 79 cs.
- Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i. (Masaryk Institute and Archive of the Academy of Sciences of the Czech Republic, v. v. i., Prague, Czech Republic), Archiv Ústavu Tomáše Garrigua Masaryka (Archive of the Institute of Tomáš Garrigue Masaryk), Edvard Beneš, Department I, cart. No. 45.
- Národní archiv (National Archive), Prague, Czech Republic, Předsednictvo ministerské rady (Presidium of Council of Ministers), Box No. 218.
- Slovenský národný archív (Slovak National Archive), Bratislava, Slovak Republic, Policajné riaditeľstvo Bratislava (the fund of the Police Direction of Bratislava), box No. 238.
- Published Sources**
- Československá statistika – Svazek 9. Řada VI., Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 15. února 1921, Part I. (1924). Praha: Státní úřad statistický.

Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936, Angyal, Béla (ed.) (2004). Šamorín – Dunajská Streda: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Liliom Aurum Könyvkiadó.

ESTERHÁZY, János (2000): A kisebbségi kérdés. Válogatott írások, beszédek, interjúk, Molnár, Imre (ed.). Budapest: Ister.

Index k těsnopiseckým zprávám o schůzích Poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé, I., osobní rejstřík, II. výbory, IV. volební období. From 18 June 1935 to 21 March 1939 (1950). Praha.

Poslanecká sněmovna, Těsnopisecké zprávy (1935–1936), IV. volební období, 1.–2. zasedání, 1935–1936, schůze 1–30, Praha: Státní tiskárna v Praze.

Poslanecká sněmovna, Těsnopisecké zprávy (1937–1938), IV. volební období, 6 zasedání, 1937–1938, schůze 112–142, Praha: Státní tiskárna v Praze.

Poslanecká sněmovna, Těsnopisecké zprávy (1938), IV. volební období, 7.–8. zasedání, 1938, schůze 143–159, Praha: Státní tiskárna v Praze.

Newspapers

Prágai Magyar Hírlap

Slovák

Internet sources

A (cseh)szlovákai magyarok lexikona 1918-tól napjainkig (internetový projekt), Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín, Slovensko, <http://www.foruminst.sk/>, Lexikon, password: Szlovenszkói Magyar Párt, 9. 1. 2013.

Resumé

Hrabě János Esterházy patřil od první třetiny třicátých let 20. století k předním představitelům maďarské menšinové politické reprezentace v první Československé republice. Koncem roku 1932 byl jako politický nováček zvolen do čela jedné ze dvou parlamentních stran maďarské menšiny, Zemské křesťansko-socialistické strany (Országos Keresztény Szocialista Párt; OKSszP). V předsednickém křesle OKSszP navázal Esterházy na dosavadní opoziční politickou linii strany. Esterházy byl autonomistickým politikem a za jeden ze svých základních politických cílů proto označil dosažení autonomního statutu Slovenska v rámci československého státu. Esterházy se aktivně domáhal i provedení autonomie Podkarpatské Rusi v praxi, k němuž byla Praha povinována svými mezinárodněprávními závazky. Po čtvrtých parlamentních volbách v květnu 1935 usedl i do poslaneckých lavic Národního shromáždění, kde patřil k aktivním „mluvčím“ maďarské menšiny na parlamentní půdě. V létě 1936 se stal výkonným předsedou Sjedenocené maďarské strany (Egyesült Magyar Párt; EMP), utvořené sloučením obou ústředních opozičních politických stran maďarské menšiny, křesťanských socialistů a Maďarské národní strany.

Esterházy jako přední politický zástupce maďarské menšinové politické scény jednal rovněž v politicky dramatických letech druhé poloviny třicátých let několikrát i s čelnými představiteli první republiky. Vůbec první schůzka Esterházyho s vůdčím politickým činitelem státu se odehrála v souvislosti s prezidentskou volbou koncem roku 1935, 15. prosince, kdy se sešel s prezidentským kandidátem, dlouholetým ministrem zahraničních věcí Edvardem Benešem. Právě i díky Esterházymu nezaujali zákonodárci obou opozičních maďarských menšinových politických stran při volbě prezidenta republiky negativistické stanovisko a hlasovali pro Beneše. Na rozdíl od nejsilnějšího politického reprezentanta největší,

taktéž negativisticky zaměřené národnostní menšiny, menšiny německé, Sudetoněmecké strany. Za pozornost zde stojí skutečnost, že Esterházy byl Benešem považován z opozičních politických lídrů maďarské menšiny za nejdůvěryhodnějšího partnera pro jednání o maďarské otázce. Dokladem tohoto je mj. i skutečnost, že později, v září 1936, prezident Beneš nabídl Esterházymu během jejich společné schůzky ve slovenských Topoľčiankách i post ministra bez portfeje.

János Esterházy pokračoval ve své politické roli obhájce práv menšinových Maďarů i po vyhlášení samostatnosti Slovenska slovenským autonomním sněmem 14. března 1939. Esterházy i nadále zůstal na území toho státu, do kterého připadl jeho rodový majetek, přitom v Budapešti by na něj čekalo členství v horní komoře maďarského parlamentu a ministerský post. Ve Slovenském státu se stal předsedou jediné povolené politické strany maďarské menšiny, Slovenské maďarské strany (Szlovenszkói Magyar Párt). Esterházy se za samostatného slovenského státu zviditelnil především svým odvážným postojem ve Sněmu Slovenské republiky 15. května 1942, kdy jako jediný poslanec nehlasoval pro návrh ústavního zákona, který měl legalizovat již od počátku roku probíhající deportaci slovenských Židů (zákon č. 68/1942 o zrušení státního občanství vystěhovaných Židů).

Po druhé světové válce čekala na Esterházyho krutá léta strávená nejprve v sovětských gulazích a později v československých věznicích. Esterházy zemřel dne 8. března 1957 na tuberkulózu plic ve věznici Mírov. V roce 1993 Ruský nejvyšší soud Esterházyho rehabilitoval, Slovenský nejvyšší soud však o rok později odmítl případ bývalého předního politického představitele československé maďarské menšiny znovuotevřít.

Miroslav Šedivý

Rýnská krize v kontextu mezinárodních vztahů doby předbřeznové¹

Abstract

The goal of this paper is to use the Rhine Crisis of 1840 for reevaluating the traditional view of international relations during the Vormärz as a period when the Great Powers limited their self-serving ambitions with their alleged sense of an all-European responsibility, the period when the relations among the countries were founded upon the solid legal foundations laid by the Congress of Vienna, the period when the second-rate states willingly subsumed themselves to the leadership of the Great Powers. However, the course of the Rhine Crisis proves the contrary. And last but not at least, this paper attempts to introduce the Rhine Crisis to a Czech reader since this Crisis has never been analyzed in a Czech journal or book and, consequently, remains rather unknown in the Czech Republic.

Key words: Rhine crisis, 1840, Vormärz, France, German Confederation, second-rate countries, Eastern question, international relations, European state system

1) Tato studie vznikla v rámci grantu Rýnská krize 1840 financovaného Grantovou agenturou České republiky (GA ČR 13-03932S).

1. Úvodem

O Rýnské krizi z roku 1840 panuje mezi českou odbornou veřejností velmi malé povědomí a mezi laickou je fakticky zcela neznámá. Toto není nijak překvapivá situace, neboť všeobecný zájem o dobu předbřeznovou, tedy období let 1830–1848,² je v České republice výrazně menší než pozornost, která je věnována napoleonským válkám či událostem po roce 1848. Podobný nepoměr existuje i za našimi hranicemi, kde produkce knih, studií a pramenných edic k napoleonským válkám či druhé polovině 19. století výrazným způsobem převyšuje tu zaměřenou na meziobdobí let 1830–1848, respektive 1815–1848. Výsledkem této situace je mimo jiné přetrvávání řady zažitých klišé k době předbřeznové, a to jak na mezinárodním akademickém fóru, tak i zcela logicky na tom domácím.

Cílem této studie bude alespoň nepatrnou měrou napravit tento stav a skrze analýzu Rýnské krize poukázat na křehkost mezinárodních vztahů před rokem 1848 a odmítnout doslova módní tvrzení především zahraničních historiků o výjimečné ochotě evropských panovníků, politiků a diplomatů doby předbřeznové k omezení mocenských ambic vlastních států ve prospěch celoevropské spolupráce, jinými slovy korigovat tezi o jejich výrazně proevropském smýšlení a ochotě k podvolení se mezinárodnímu právu. V anglosaském světě tuto tezi v současné době zastává především americký historik Paul W. Schroeder, v tom německém pak Matthias Schulz.³ Druhý jmenovaný dále tvrdí, že sice pokračovala nadvláda pěti velmocí, ovšem méně významné státy jejich dominanci akceptovaly a nic proti ní nenamítaly.⁴

Takovéto vnímání fungování evropské politiky doby předbřeznové je, dle mého názoru, výsledkem omezeného výzkumu této problematiky, snahy o předložení „originálních“ tezí za každou cenu a v neposlední řadě vlivu překotných a krvavých událostí období napoleonských válek a současně velkých konfliktů druhé poloviny 19. století. Je zcela pochopitelné, že vůči oběma epochám se doba předbřeznová jeví jako mimořádné intermezzo, prosté velkých střetů mezi mocnostmi. V tomto ohledu lze konstatovat, že jím do značné míry byla, ovšem je nebezpečné domnívat se, že tehdy nebylo chování protagonistů na šachovnici evropské diplomacie řízeno podobně egoistickými zájmy jako kdykoliv dříve či později. Egoistickou politiku a vratkost celého mezinárodního systému nejlépe dokazuje právě průběh Rýnské krize.

Vzhledem ke skutečnosti, že k této kapitole evropských dějin byla dosud vydána pouze jediná disertační práce v německém jazyce, a to před 50 lety a navíc založená

především na sekundárních pramenech,⁵ bylo nezbytné před napsáním tohoto textu provést výzkum vydaných dokumentů, pamětí a především relevantních pramenů uložených ve vybraných evropských archivech, jmenovitě v Berlíně, Londýně, Paříži a Vídni, kterým historikové dosud věnovali jen velmi omezenou pozornost.

V zájmu přehledného vysvětlení zvolené problematiky je text rozdělen do několika kapitol. V té první je nastíněn průběh Rýnské krize v širších souvislostech vývoje takzvané Východní otázky. Je zde vysvětleno především to, jak ambiciózní politika některých velmocí vůči Osmanské říši ovlivnila negativním způsobem fungování mezinárodních vztahů. Byl to právě tento egoismus vůči „nemocnému muži na Bosporu“, který vedl k vypuknutí krize roku 1840. Ve druhé kapitole je analyzováno chování německých států v jejím průběhu i sobeckost a pokrytectví některých jejich vlád, které se buď snažily využít krizi k vlastnímu prospěchu, nebo jednaly na úkor celku – Německého spolku. Ve třetí kapitole bude vysvětlena vratkost takzvaného evropského státního systému na příkladu dopadu krize na evropské státy s omezeným vlivem na mezinárodní vývoj, mimo Německý spolek, jmenovitě Belgii, Nizozemí, Švýcarsko, Piemont, Papežský stát a Království obojí Sicílie. Obavy jejich vládnoucích elit ukazují velmi malou víru v dodržování mezinárodního práva evropskými mocnostmi.

Zkoumaná krize je významná i vzednutím nacionálních vášní na území Německa. Této problematice však tato studie věnována není, ani nemůže být, a proto je zde pouze zmíněna v míře nezbytně nutné pro analýzu zvoleného tématu.

2. Rýnská krize jako produkt Východní otázky

Je velmi rozšířený názor, že na Vídeňském kongresu v letech 1814–1815 se nejednalo o koexistenci Evropy s Osmanskou říší. Toto tvrzení však není přesné. Je sice pravda, že budoucnost sultánova chřadnoucího státu nebyla součástí oficiální agendy, ovšem na kongresu se o nich diskutovalo neoficiálně. Iniciátory této debaty byli dva významní státníci, ministři zahraničí Rakouska a Velké Británie, kníže Klemens Václav Lothar Nepomuk von Metternich-Winneburg a Robert Stuart, vikomt Castlereagh, kteří si uvědomovali geopolitický význam této říše pro stabilitu a mír v Evropě. Její rozpad by nepochybně vedl k zápasu velmocí o její teritoriální dědictví. Její případné pohlcení Ruskem či jen ruský zábor některých jejích částí mohl vést k neúměrnému posílení carovy moci. Proto se oba muži pokusili zahrnout Osmanskou říši do mocenského systému evropských států a garantovat její nezávislost a územní integritu. Tento projekt ztroskotál – a nikoliv překvapivě – na odporu cara Alexandra I.⁶

Jak ukázal vývoj v dalších desetiletích, plán na rozšíření mezinárodně platných norem dohodnutých na sklonku napoleonských válek na Osmanskou říši byl velmi

2) Časové vymezení doby předbřeznové není v české ani světové historiografii jasně definované. Někdy bývá pod tímto pojmem prezentován širší časový úsek let 1815–1848, nebo dokonce 1809–1848.

3) Schroeder 1996; Schulz 2009.

4) Schulz 2012, 260.

5) Veit-Brause 1967.

6) Gürbüz 1983, 4–44; Tischler 2000, 41–42; Zamoyski 2007, 415.

prozíravý a obavy z negativních důsledků agresivní politiky Ruska či jiných evropských států vůči ní pro fungování mezinárodních vztahů byly zcela oprávněné. Je samozřejmě velmi nejisté, zda by právní garance existence sultánovy říše zabránila imperialistickému chování ze strany Ruska, ovšem je nezpochybnitelné, že její absence usnadňovala provádění agresivní politiky na její úkor. A třebaže žádná z mocností neusilovala v letech 1815–1853 o zničení Osmanské říše, mezi evropskými státy panovala silná tendence využít její vnitřní slabosti a neukotvenosti v mezinárodním právu k prosazení vlastních politických či hospodářských zájmů na Balkáně, Kavkaze či ve Středomoří, kde sultán stále ještě ovládal rozsáhlé oblasti.⁷

Vměšování do vnitřních záležitostí Osmanské říše usnadnilo ve 20. letech 19. století povstání Řeků proti sultánově nadvládě. Rusko využilo této situace a přinutilo osmanského panovníka učinit řadu ústupků, aby ho nakonec na hlavu porazilo ve válce v letech 1828–1829 a nadiktovalo mu tvrdé mírové podmínky. Britský ministr zahraničí Georg Canning se snažil skrze intervenci v řecké otázce zvýšit vlastní popularitu na domácí scéně a vliv Velké Británie ve východním Středomoří. Ze stejného důvodu se Řeků zastával i francouzský ultrakonzervativní král Karel X., jenž dokonce v roce 1829 odsouhlasil plán parcelace Osmanské říše. K jeho realizaci sice nedošlo, ovšem tento panovník se v následujícím roce alespoň zmocnil osmanského Alžírka. Tyto tři velmoci své kroky většinou legitimizovaly vzletnými frázemi o humanismu a právu na šíření civilizace v Orientu, třebaže jejich vládci by nikdy nepřipustili, aby se cizí státy stejným způsobem vměšovaly do sporů mezi nimi a jejich vlastními poddanými.⁸

Toto chování Velké Británie, Francie a Ruska ochromovalo nejen Osmanskou říši, ale i vztahy mezi pěti evropskými mocnostmi. Jejich vzájemná nedůvěra a revnivost výrazným způsobem narušila ochotu k vzájemné spolupráci v průběhu řeckého povstání, aby na počátku 30. let postavila obě liberální mocnosti, Francii a Velkou Británii, vůči vzrůstajícímu vlivu Ruska na sultánově dvoře. Třebaže zájem všech velmocí byl ve vztahu k Osmanské říši stejný, tedy její zachování, kabinety v Londýně a Paříži podezíraly vládu v Petrohradě z opačného úmyslu a současně záviděly její dominantní postavení v Konstantinopoli. Zašly až tak daleko, že když car Mikuláš I. v roce 1833 pomohl sultánovi Mahmudovi II. ve válce proti egyptskému místodržícímu Muhammadu Alímu, zastupci obou liberálních velmocí protestovali proti přítomnosti jednotek na asijském břehu Bosporu a označili ji za porušení sultánovy suverenity, byť ten si ruské vojáky pozval k vlastní ochraně. Britskému i francouzskému velvyslanci však nešlo primárně o sultánovu nezávislost, nýbrž o oslabení ruského vlivu.⁹ Po roce 1833 nabyla animozita obou

západních velmocí vůči Rusku až patologické povahy a zasáhla i veřejné mínění. Především na britských ostrovech došlo v tomto období ke genezi výrazných rusofobních nálad, které v 50. letech našly svoje vyústění v krymské válce.¹⁰

Již ve 30. letech panovaly obavy, aby problémy spojené s upadající Osmanskou říší nevyvolaly rozsáhlý válečný požár v Evropě. Taková možnost byla zcela reálná, neboť po roce 1833 se čekalo na další válku mezi Mahmudem II. a jeho mocným vazalem Muhammadem Alím, jenž tehdy ovládal polovinu říše. Kdyby k ní došlo a Rusko opět vojensky intervenovalo na Blízkém východě ve prospěch sultána, pak si Francie a Velká Británie vymíňovaly právo poslat své jednotky do Konstantinopole. Takový krok by však Mikuláš I. považoval za *casus belli*. Konflikt dvou orientálních despotů tak rozbušky sobě skrýval hrozbu celoevropské války. Proto když k němu na jaře 1839 skutečně došlo, byla ohrožena nejen budoucnost Osmanské říše, ale i mír v Evropě.¹¹

Situace byla o to vážnější, že na přelomu června a července Osmanská říše postupně přišla o armádu, sultána i loďstvo. Mladý sultán Abdülmecit I. byl vydán na milost všemocnému pašovi. Před porážkou jej nakonec zachránila diplomatická intervence všech velmocí, které na sebe převzaly zodpovědnost za vyřešení blízkovýchodní krize. Problém však byl v tom, že evropské státy nebyly jednotné. Francie podporovala více egyptského pašu než sultána. Když mezi ní a ostatními členy pentarchie nedošlo po měsících jednání k dohodě, uzavřely ostatní velmoci a Osmanská říše 15. července 1840 konvenci v Londýně, jejímž cílem byla pacifikace Muhammada Alího a omezení jeho moci. K tomu také nakonec došlo a po vítězném tažení tureckých, britských a rakouských jednotek v egyptském vojskem okupované Sýrii na podzim téhož roku se Muhammad Alí podvolil a smířil se s dědičnou držbou Egypta a Súdánu.¹²

V této době, tedy ve druhé polovině roku 1840, však již turecko-egyptský konflikt nebyl pouze záležitostí Blízkého východu. Francie vnímala londýnskou konvenci jako urážku. Kabinet premiéra Adolpha Thierse zahájil rozsáhlé zbrojení pozemní armády i námořnictva a vyhrožoval válkou ostatním mocnostem v Porýní a severní Itálii. Třebaže o ní ve skutečnosti neuvažoval, neboť ve střetu se čtyřmi velmocemi by Francie byla bez jakýchkoliv pochyb poražena, v okolních státech zavládly obavy z vypuknutí velkého konfliktu, prvního od konce napoleonských válek v roce 1815. Tento strach pramenil ze dvou důvodů. Za prvé současníci neznali skutečné ambice prvního ministra Francie, jenž byl znám svými ambicemi a obdivem k revoluci a Napoleonovi I., a většinou si nebyli jistí, zda pouze blafuje, aby přiměl signatáře londýnské konvence k učinění ústupků Muhammadu Alímu, a tím i Francii jako jeho ochránkyni. Primárně se Thiers snažil o to, aby egyptský paša držel dědičně nejen Egypt, který mu přiznávala londýnská

7) *K vývoji Východní otázky v tomto období více Bitis (2006, 104–188 a 353–361) a Macfie (1996, 14–26).*

8) *Brewer 2003, 316–334.*

9) *Míšek, Ondráš a Šedivý 2010, 68–92.*

10) *Gleason 1950, 290.*

11) *Kutluoğlu 1998, 110.*

12) *Míšek, Ondráš a Šedivý 2010, 92–106.*

konvence, ale také Sýrii. Za druhé Francie byla známá svojí politickou nestabilitou a mohlo se snadno stát, že by se události vymkly Thiersově kontrole. V červenci 1840 reagoval francouzský tisk na opomenutí Francie při řešení turecko-egyptského konfliktu prohlášeními o zradě a výzvami k dobytí přirozených hranic a šíření revoluce. V říjnu, když celá krize kulminovala, vyžadovalo obecnstvo v pařížských divadlech zpěv Mar-seillaisy a mladí muži se v hojném počtu dobrovolně hlásili do armády.¹³

Napětí, které ovládlo kontinent po 15. červenci, bylo umocněno i nejistotou z chování zbylých čtyř velmocí. Bylo očividné, že pokud by Francie šla do války, pak by se jí nevyhnuly Rakousko a Prusko. Obě německé mocnosti byly přímo ohroženy francouzským vpádem do Porýní či severní Itálie. Kabinet v Berlíně proto prokazoval po podpisu konvence značnou ústupnost vůči vládě v Paříži, například odmítnutím ratifikovat konvenci, dokud nebude přijat dodatek, že její signatáři nejsou vázáni k vzájemné obraně. Tento krok byl však zcela kontraproduktivní, protože když se o něm Thiers dozvěděl, ještě více byl přesvědčen o konečném úspěchu své nátlakové politiky. Rakousko se sice během léta chovalo k Francii pouze přátelsky a nikoliv defetisticky jako Prusko, ovšem jeho vážné finanční problémy z něj dělaly problematického spojence pro případ války s Francií. Rusko, jehož car Mikuláš I. byl znám odporem k francouzskému králi Ludvíku Filipovi, sice přislíbilo vyslání své armády do střední Evropy v případě francouzské agrese, bylo však rovněž zmitáno vážnou finanční krizí a navíc o přítomnost ruských vojáků v srdci kontinentu stál v Německém spolku jen málokdo. Otazník visel nad postojem Velké Británie, která byla současníky podezřívána z toho, že v případě války sice obsadí francouzské kolonie, ale na kontinentě svým „spojencům“ nepomůže.¹⁴

Vídeňský kongres ani další ponapoleonské kongresy či konference nevytvořily účinný nástroj k čelení agresi ze strany jednoho či koalice některých států. Mezinárodní právo v tomto směru neposkytovalo závazné normy a zachování míru vždy záviselo na momentálním rozpoložení vládnoucích špiček. Neboť mocnosti vždy na prvním místě sledovaly své vlastní zájmy, a to i v rozporu s tehdy platným mezinárodním právem, jak bude prokázáno ve třetí části této práce, mnoho Evropanů si ve druhé polovině roku 1840 nebylo jisto, zda útoku ze strany Francie budou čelit společně. Toto si velmi dobře uvědomoval i kníže Metternich, jenž chtěl využít této krize k vytvoření účinného systému kolektivní bezpečnosti. Na konci srpna seznámil britského velvyslance ve Vídni s ideou mírové ligy, která by členským státům garantovala pomoc proti vnější hrozbě, a třebaže by hlavní slovo měly i nadále velmoci, všichni členové měli mít stejná práva. Celý návrh byl na svoji dobu velmi moderní a byl na hony vzdálen abstraktnímu a religiózně laděnému Prohlášení Svaté aliance. Také neopravňoval k intervenci do vnitřních poměrů jednotlivých států, tedy neměl být nástrojem reakce proti revoluci. Velvyslanec

byl tímto projektem nadšen, ovšem v Londýně jej britský ministr zahraničí Henry John Temple, 3. vikomt Palmerston, odmítl jako zbytečný.¹⁵

Je pravda, že z krátkodobého hlediska nebyl tento projekt nutný. Francouzský král Ludvík Filip se natolik bál revoluce a důsledků válečné rétoriky svého prvního ministra, že na sklonku října 1840 vytvořil novou vládu, čímž nastolil kurz ke smíření s ostatními mocnostmi. K tomu nakonec došlo 13. července 1841, kdy všech pět velmocí a Osmanská říše podepsaly druhou londýnskou konvenci.¹⁶ Tím skončila jedna blízkovýchodní krize, Východní otázka však zůstala vyřešena a dále byla břemenem evropské politiky a negativním způsobem ovlivňovala vztahy mezi státy. Metternich se v roce 1841 pokusil snížit destruktivní potenciál Východní otázkou návrhem, aby velmoci garantovaly suverenitu a územní integritu Osmanské říše. To však odmítl Mikuláš I., neboť takový krok by do budoucna znemožnil či přinejmenším ztížil další teritoriální zisky Ruska na úkor svého slabšího jižního souseda.¹⁷

Odmítnutí mírové ligy ze strany Palmerstona v roce 1840 a „vyřešení“ Východní otázky carem o rok později způsobilo, že úpadek Osmanské říše zůstal významnou součástí mezinárodních vztahů a do první světové války ještě způsobil několik vážných krizí mezi evropskými mocnostmi, jednou dokonce i válku mezi nimi, jak se stalo v 50. letech 19. století. Vznik Krymské války byl do značné míry zbytečný. Egoismus vůdčích osobností, Mikuláše I., Napoleona III. a Palmerstona opět přítomného v britském kabinetu, jejich vzájemná nedůvěra a obtížně ukojitelné ambice, na druhé straně absence umírněnějších mužů typu Ludvíka Filipa či Metternicha, kteří by zabránili eskalaci krize, v neposlední řadě absence účinného systému kolektivní bezpečnosti tehdy přivedly Evropu do prvního velkého válečného konfliktu od konce napoleonských válek. Skutečnost, že k němu došlo v důsledku Východní otázky, může být stěží překvapením.

3. Reakce Německého spolku

Když došlo k vypuknutí Rýnské krize na přelomu července a srpna 1840, řada Evropanů si kladla otázku, jak je možné, že kvůli konfliktu ve vzdálené Osmanské říši se oni sami musí obávat o mírové soužití svých rodných států s Francií, které neměly s touto krizí nic společného. Mezi nimi byli i mnozí panovníci států Německého spolku, kteří toužili po klidu a byli nespokojeni s přenesením blízkovýchodní krize do Porýní. Rozsáhlé zbrojení ve Francii a výzvy francouzského tisku k obsazení levého břehu Rýna, kde se nacházela

13) Bury a Tombs 1986, 70–83; Droz 2005, 330; Charles-Roux 1951, 92–264.

14) Guichen 1921, 357–492; Hasenclever 1914, 172–231; Roghé 1971, 210–216.

15) Beauvau Palmerstonovi, Kynžvart, 29. 8. 1840, Vídeň, 30. 9. 1840, TNA, FO 120/189; Rodkey 1930, 308–316.

16) Antonetti 1994, 822–825; Broglie 1990, 243–256; Richardson 1994, 37–67; Tombs 1996, 364–366.

17) Šedivý 2013, 971–974.

teritoria patřící spolkovým státům Prusko, Bavorsko a Hesensko, v nich pochopitelně nevyvolávala nadšení, protože v případě útoku proti jednomu státu spolku by došlo k válce se všemi jeho členy. Například bavorský či württemberský král by rozhodně nešli s nadšením do války, která by vypukla kvůli sporu mezi osmanským sultánem a egyptským pašou, s nímž neměli nic společného.

V čem v Německu zavládl soulad mezi panovníky a jejich poddanými bylo odmítnutí teritoriálních ambicí francouzské veřejnosti na úkor členů Německého spolku. I němečtí liberálové a demokraté jednohlasně odmítli vzdát se německé půdy na levém břehu Rýna a němečtí monarchové, kteří neměli své državy poblíž Rýna, byli solidárními s těmi, kteří zde měli své poddané a byli bezprostředně vystaveni hrozbě francouzské agrese. Mezi Němci napříč všemi spolkovými státy i společenskými vrstvami došlo ke vzácné symbióze, pokud šlo o obranu společné německé vlasti. Francouzské hrozby podnítily pocit všenněmecké sounáležitosti mezi obyvatelstvem. Německo nyní bylo svědkem podobného německého vlastenectví, jaké střední Evropa nezažila od osvobozeneckých válek z let 1813–1815. Někteří němečtí nacionalisté dokonce volali po záboru Alsaska a Lotrinska v případě, že se Francie pokusí ovládnout Rýn. Němečtí panovníci tyto nálady tolerovali a někdy je dokonce podporovali.¹⁸

Tato vzácná symbióza mezi vládci a jejich poddanými, tento pocit německé vzájemnosti, byl důsledkem pocitu ohrožení. Damoklův meč v podobě války s Francií visící nad celým spolkem nutil Němce bez ohledu na státní či sociální příslušnost k jednotě, neboť pouze ta poskytovala naději na úspěšnou obranu. Obyvatelstvo požadovalo svornost a rozhodnost panovníků a bylo nespokojeno, když v srpnu a září nedošlo v německých státech k patřičné odpovědi na koncentraci francouzských jednotek v Alsasku. Příslušníci vládnoucích elit byli na druhé straně rádi za jistotu, že v případě konfliktu poddaní zůstanou vůči nim loajální. Hnání obavami z francouzského útoku se z nich samých stali němečtí vlastenci, jednotní v otázce obrany spolku. U některých z nich pramenily ostentativní projevy lásky k Německu nejen z obav z možného konfliktu, ale také ze vzpomínek na osvobozenecké války, kterých se osobně účastnili jako korunní princové na straně protifrancouzské koalice. Toto byl případ králů Bavorska, Württemberska a Pruska – Ludvíka I., Viléma I. a Fridricha Viléma IV.¹⁹

V praktické rovině mezinárodní politiky se však tato solidarita projevila jen ve velmi omezené míře. Němečtí monarchové se buď snažili zneužít krizi k vlastnímu prospěchu, nebo využít potenciál ostatních států k ochraně toho vlastního, a ulehčit tak svým financím. Příkladem za všechny budiž králové zmínění již v předchozím odstavci. Fridrich Vilém IV. nastoupil na pruský trůn jen pár týdnů před vypuknutím krize. Jeho romantická duše v něm podnítla nejen odpor k Francii, ale také touhu získat sympatie

svých pruských poddaných i německého národa stylizováním se do role ochránce celého spolku. Proto apeloval na všechny jeho vládcy, aby byli připraveni k obraně, prosadil v říjnu zákaz vývozu koní za hranice Celního spolku a navrhl reformu spolkové vojenské ústavy, která by zvýšila jeho obranyschopnost. Problém pruských plánů spočíval v tom, že jejich realizace by výrazným způsobem zvýšila náklady spolkových států a současně by posílila vliv Pruska. V případě války by se zvláště státy na severu Německa dostaly pod pruskou kontrolu. Toto však pro ně bylo nepřijatelné.²⁰

Ludvík I. Bavorský a Vilém I. Württemberský se během Rýnské krize také oddali vlastenecké rétorice a apelovali na ostatní členy spolku, aby souhlasili s přijetím nezbytných opatření k obraně před Francií. V tomto ohledu pochopitelně směřovali své naděje především k Berlínu a Vídni. V jejich chování však bylo mnoho pokrytectví, neboť navzdory těmto výzvám oba panovníci učinili jen velmi málo ke zlepšení žalostného stavu vlastních ozbrojených sil. Bylo veřejným tajemstvím, že jejich armády trpí nedostatkem vojáků a koní, což byl důsledek šetření v předchozích letech. Situace ozbrojených sil obou států v žádném případě neodpovídala požadavkům spolkové ústavy. Během podzimu 1840, kdy Rýnská krize dosáhla svého vrcholu, se oba monarchové omezili na omezený nákup koní a kontrolu stavu zásob, ovšem jakmile bezprostřední nebezpečí útoku ze strany Francie odeznělo, některá z těchto již tak nedostatečných opatření byla odvolána a většina do té doby nakoupených koní rozprodána. Podobný nepořádek panoval i ve většině ostatních středně velkých a malých spolkových státech.²¹

Méně mocní němečtí panovníci sice během krize očekávali pomoc ze strany Rakouska a Pruska, sami však učinili jen velmi málo pro zlepšení vojenské situace spolku. V první řadě jim šlo o zachování vlastní suverenity a v tomto ohledu dokázali být velmi malicherní. Ústupky v zájmu celku činili jen velmi neochotně či k nim nepřistoupili vůbec. Když Prusko v listopadu 1840 navrhlo, aby byl izolovaný útok na rakouské državy v severní Itálii, tedy teritorium za hranicemi spolku, považován za agresi vůči celému Německu, ne všichni němečtí panovníci jej přijali s nadšením.²² Na druhé straně však očekávali jako samozřejmost, že Rakousko v případě vypuknutí konfliktu pošle bezodkladně část své armády k Rýnu, byť zde samo nemělo žádné území. A v momentě, kdy Prusko navrhlo zlepšení stavu ozbrojených sil spolku, které by zvýšilo nejen jeho vlastní vliv, ale také nároky na vojenský rozpočet jednotlivých států, se k němu postavili zády.²³

20) Billinger 1990, 94–113; Höbelt 1990, 129–134.

21) Canitz Wertherovi, Mnichov, 22. 10. 1840, Chroust 1950, 173–174; Dönhoff Fridrichu Vilémovi IV., Mnichov, 8. 6. a 2. 7. 1841, Chroust 1950, 221–222; Colloredo Metternichovi, Mnichov, 24.3.1841, Chroust 1942, 139; Reinhardt 1927, 48–52; Honsell 2002, 36–38.

22) Deutsch 1938, 258–260; Veit-Brause 1967, 50–51.

23) Billinger 1990, 110–111.

18) Gruner 1990, 78; Poidevin a Bariéty 1982, 33; Winkler 2006, 80.

19) Barclay 1995, 31; Green 2001, 67; Kiewitz 2003, 193–195; Wienhöfer 1973, 45.

Nevraživost panovala i mezi samotnými „druhořadými“ německými vládci a ztěžovala dosažení dohody o obraně proti Francii. Nejvýraznější byly osobní antipatie a protikladné ambice bavorského a württemberského krále, které se projevovaly především v otázce velení společného armádního sboru. Zatímco württemberský panovník chtěl velet sám a argumentoval svými zkušenostmi z dob osvobozeneckých válek, Ludvík I. odmítal přenechat velení monarchovi, jehož spolkový kontingent byl méně početný než bavorský, a toužil získat velitelský post pro svého syna Karla.²⁴ Ostentativně deklarovaná jednota německých panovníků tak ve skutečnosti existovala pouze na papíře. Svárliivost, nedůvěra a partikularismus se jasně projevil i ve vztazích uvnitř Německého spolku.

4. Postoj dalších evropských států

Rýnská krize měla výrazně evropskou dimenzi nejen proto, že byla sporem mezi mocnostmi a ovlivnila německý střed Evropy, ale také proto, že do ní byly proti své vůli více či méně zataženy i další evropské státy. Na prvním místě to bylo Nizozemí a Dánsko, jejichž panovníci vládli i území, které patřilo k Německému spolku, a proto by v případě války byly povinny poskytnout část svých jednotek k jeho obranně proti Francii. Zde je již jasně patrný rozměr celé krize, kdy kvůli válce v Levantě hrozila Dánsku válka na evropské půdě. V této části studie však bude věnována pozornost těm zemím, kterým hrozilo zapojení do konfliktu i bez případných vazeb na spolek. Ty je možné rozdělit teritoriálně do tří skupin: 1) Belgie a Nizozemí, 2) Švýcarsko, 3) Piemont, Papežský stát a Království obojí Sicílie.

V případě války v Porýní byla nepochybně nejvíce ohrožená Belgie. Její geopolitický význam ukázaly později obě světové války 20. století a také v roce 1840 si jí byli lidé dobře vědomi. Belgickému království sice mocnosti garantovaly věčnou neutralitu, a tím i nedotknutelnost jejích hranic, ale oba uvedené konflikty 20. století jasně ukázaly, že v praxi to znamenalo jen málo. Pokud to některá velmoc uznala za vhodné, neutralitu porušila.²⁵ Belgický král Leopold I. se velice obával, že pokud válka vypukne, některá ze stran v případě potřeby vpadne na jeho území. I když ho s francouzským panovníkem pojily přátelské vztahy a on sám měl za ženu francouzskou princeznu, nemohl si nevšimnout, že francouzský tisk nejednou zahrnul do požadavku na obsazení levého břehu Rýna i území Belgie. Ostatně její dobytí bylo tradičním cílem francouzských vlád bez ohledu na režim přinejmenším od doby Ludvíka XIV. Když v roce 1830 vypukla v Belgii revoluce s cílem zbavit se nadvlády nizozemského krále, řada Francouzů se domnívala, že jejich mnohaletý sen o ovládnutí této části Evropy bude realizován.²⁶ Na druhé straně

se Leopold I. obával velmi chladného vztahu německých států vůči Belgii, zvláště pak Pruska, a nebyl si jistý, zda belgická suverenity nebude narušena ze strany spolku.

S věčnou neutralitou byla spojena i povinnost nevstupovat do koalic znesvářených stran. Zde panovaly obavy především mezi signatáři londýnské konvence z uzavření francouzsko-belgické aliance a zvláště Prusko belgickému králi Leopoldovi I. během celé krize příliš nedůvěřovalo. Když v Belgii došlo k posilování obranyschopnosti některých pevností, Fridrich Vilém IV. v tom spatřoval předzvěst spojenectví mezi Bruselem a Paříží, který by poskytl Francouzům značnou výhodu během války. Proto z Berlína přišla interpelace ohledně belgických příprav na válku a dokonce hrozba odvolání vlastního vyslance. Velká Británie také byla proti belgickým přípravám na obranu s argumentem, že záruky belgické neutrality poskytnuté mocnostmi jsou dostatečné.²⁷ Tyto obavy však byly neopodstatněné, protože Leopold I. podnikl jen velmi omezené přípravy na obranu a byl připraven zachovat za každou cenu neutralitu.²⁸ Leopolda I. limitoval v jeho rozhodování i strach z Nizozemí, které uznalo nezávislost Belgie teprve v roce 1839, a vztahy mezi oběma státy zůstávaly i v období Rýnské krize velmi chladné. Nizozemský král Vilém I. se jen velmi obtížně smiřoval se ztrátou části svého království, jeho následník Vilém II. byl dokonce znám svoji touhou získat Belgii zpět. Haag navíc pěstoval dobré vztahy s Berlínem a Petrohradem a bylo nanejvýš pravděpodobné, že pokud by se Belgie přidala na stranu Francie, pak by Prusko a Rusko získaly na svoji stranu Nizozemí s příslibem vrácení belgického území oranžskému rodu.²⁹

V Haagu byl panovníkův dvůr i jeho ministři z krize potěšeni stejně tak málo jako belgický král a jeho kabinet. Nizozemci si válku nepřáli a většina z nich netoužila ani po znovudobytí Belgie.³⁰ Státní finance byly v dezolátním stavu. Když Vilém II. nastoupil v říjnu 1840 na trůn, jeho zlatá koruna s drahokamy musela být z úsporných důvodů vyrobena z pozlaceného stříbra a osazena barevnými skly. Stát byl na pokraji bankrotu, a tedy naprosto neschopen vést válku.³¹ Tím více se v Haagu obávali tlaku velmocí na aktivní participaci Nizozemí v případné válce. Podpora Francie byla předem vyloučena, neboť v takovém případě by bez nejmenších pochyb došlo k obsazení nizozemských kolonií Brity. Tato hrozba byla o to aktuálnější, že Velká Británie v téže době vedla s Čínou takzvané Opiovou válku a Nizozemci žili ve strachu, že Britové vyčlení část svých

24) Dönhoff Fridrichu Vilémovi IV., Mnichov, 16. a 18. 1. 1841, Chroust 1950, 190–192; Reinhardt 1927, 69; Honsell 2002, 51.

25) Cook 2002, 62.

26) Collingham 1988, 191.

27) Bresson Thiersovi, Berlín, 12. 9. 1840, AMAE, CP, Prusse 285; Werther Schleinitzovi, Berlín, 10. 9. 1840, GStA PK, HA III, MdA I, 7357; Dietrichstein Metternichovi, Brusel, 18. 9. 1840, HHStA, Gesandtschaftsarchiv Brüssel 2.

28) Dunk 1966, 219–222.

29) Banning 1927, 68–78.

30) Deschamps 1956, 48.

31) Arblaster 2012, 180; Horst 2005, 296.

sil na Dálném východě a obsadí nizozemskou Jávu, na které byla ekonomika Nizozemí životně závislá. Vilém II. si proto velmi oddechl, když Rýnská krize skončila.³²

Stejně jako Belgie se i Švýcarsko těšilo věčné neutralitě, ovšem podobně jako v Bruselu si také v Bernu uvědomovali, že ve válkách jsou smlouvy často jen cáry papíru. Švýcaři si dobře pamatovali, jak na sklonku napoleonských válek vstoupily jednotky protifrancouzské koalice na území Švýcarska, a tím porušily jeho neutralitu.³³ Během podzimu 1840 proto reagovali nanejvýš podrážděně vůči každému pokusu o jejich vtažení do sporu, který se jich netýkal. Obávali se především toho, aby Francie neobsadila důležité horské průsmyky na západě Švýcarska pro vpád do severní Itálie. A protože vládě v Bernu bylo jasné, že zachování suverenity spříseženstva nebylo otázkou práva, ale politické konstelace, raději přijala preventivní opatření k obraně.³⁴

Sardinské království, známé také jako Piemont, bylo ze všech neněmeckých států menšího mezinárodního významu nejvíce vystaveno riziku války. Jestliže v Porýní mohlo dojít ke střetu mezi oběma znesvářenými stranami také v případě, že by Belgie zůstala neutrální, pak na Apeninském poloostrově mohla Francie napadnout Rakousko pouze takovým způsobem, že by její jednotky překročily Alpy a prošly západní částí severní Itálie až k hranicím rakouské Lombardie. To by však v případě zachování švýcarské neutrality nebylo možné, pokud by Piemont buď nestál na její straně, nebo nebyl francouzskými vojsky okupován. Toto si samozřejmě uvědomovali i ve Vídni, a proto považovali za nezbytné mít z Piemontu spojence, což by Francii ztížilo vpád na italské území. Vláda v Turíně v čele s králem Karlem Albertem se ocitla doslova mezi dvěma mlýnskými kameny. V Paříži Thiers dokonce prohlásil, že Francie nebude akceptovat neutralitu Piemontu, pokud by jí to mělo zabránit vést válečné operace proti Rakousku.³⁵ Na druhé straně Metternich trval na spojenectví Rakouska s Piemontem, založeném na tajné smlouvě z roku 1831.³⁶ Karel Albert si nepřál nic jiného než vyváznout z krize se „zdravou kůží“ a nebýt zatažen do konfliktu, ve kterém by Piemont bojoval pro cizí zájmy.³⁷ Diplomatické kličkování Turína bylo umocněno obavou, že pokud dojde k válce, Francie obsadí území jeho království za Alpami, Savojska, které by Karel Albert nebyl schopen ubránit a kde část obyvatelstva toužila po připojení k Francii.³⁸ A Rakousko neplánovalo

asistovat při obraně Savojska, dokonce by tak v případě francouzského útoku ani nestihlo učinit. Rakouský vyslanec v Turíně kníže Felix von Schwarzenberg prohlásil: „Nemůžeme za to, co se stane za Alpami.“³⁹ Pokud by se Karel Albert spojil s Francií, mohl sice získat území na úkor Rakouska, ovšem Francii by za to pravděpodobně musel odstoupit Savojsko. Hrozilo proto, že o toto území, odkud pocházela vládnoucí savojská dynastie, přijde tak jako tak.⁴⁰ Válka tak Piemont stavěla před nutnost volby, kdy žádné rozhodnutí nebylo z pohledu jeho vládce ideální.

Podobné dilema musely řešit i státy ve střední a jižní Itálii, zejména Papežský stát a Království obojí Sicílie. Pokud by se případný konflikt rozšířil na Apeninský poloostrov, byly by i tyto země postaveny před nutnost zvolit si stranu. Papež Řehoř XVI. si velmi dobře pamatoval na únor 1832, kdy Anconu obsadily francouzské jednotky, aby dosáhly odchodu rakouské armády ze severní části Papežského státu. Rozdíl mezi Rakušany a Francouzi však byl v tom, že zatímco ti první přišli na pozvání papeže k potlačení revoluce, ti druzí dorazili pouze proto, aby dosáhli odchodu těch prvních. Francouzská okupace Ancony byla motivována závistí vůči dominantnímu vlivu Rakouska na celém poloostrově a snahou ukázat veřejnému mínění ve Francii i ostatním mocnostem, že Paříž je schopna hájit domnělé národní zájmy. Z pohledu mezinárodního práva se nejednalo o nic jiného než o akt agrese, na který by silný stát mohl reagovat stěží jinak než válkou. Protože Řehoř XVI. nebyl na válku s Francií připraven, musel akceptovat pobyt jejích vojáků v Anconě až do roku 1838.⁴¹ V roce 1840 však byla obranyschopnost Papežského státu stejně žalostná jako o osm let dříve a pokud by Francouzi vpadli do Itálie, jeho bezpečnost by byla vážným způsobem ohrožena. Papež sice nařídil opravit opevnění Věčného města a Ancony, ovšem nedostatek financí umožnil jen velmi omezenou rekonstrukci.⁴² Navíc nepopularita papežského režimu dosáhla značných rozměrů a Řehoř XVI. se oprávněně obával, že jakmile by francouzští vojáci přešli Alpy, povzbuzená liberální opozice by využila nastalé situace k povstání. Francouzský velvyslanec v Římě tímto dokonce papeži otevřeně hrozil.⁴³

V Neapoli se revoluce musel obávat král obojí Sicílie, Ferdinand II., jehož vláda byla podobně nepopulární jako ta papežova. V čem se Království obojí Sicílie lišilo v průběhu krize od ostatních států druhého řádu, byla náklonnost jeho panovníkova k Francii spojená se silnou averzí vůči Velké Británii. Tento postoj byl důsledkem britsko-neapolské roztržky kvůli produkci síry na jaře 1840, v jejímž průběhu britské válečné

32) *Boisilecomte Thiersovi, Haag, 18. 8. 1840, AMAE, CP, Pays Bas 641; Otterstedt Fridrichu Vilémovi IV., Haag, 8. 9. 1840, GStA PK, HA III, MdA I, 5848/1; Senfft Metternichovi, Haag, 25. 8. 1840, HHStA, Gesandtschaftsarchiv Haag 9.*

33) *Mortier Guizotovi, Bern, 4. a 11. 12. 1840, AMAE, CP, Suisse 541; Oechsli 1898, 7–42.*

34) *Bonjour 1970, 279; Inauen 2008, 217; Schweizer 1895, 766–767.*

35) *Rosselli 1954, 747.*

36) *Lemmi 1928, 74–75.*

37) *Berti 1957, 544–545; Bianchi 1867, 153–156.*

38) *Guichonnet 1996, 269; Monnier 2010, 81.*

39) *Hillebrand 1879, 441.*

40) *Margarita 1851, 185.*

41) *Natali 1956, 106–110.*

42) *Rayneval Thiersovi, Řím, 22. 9., 25. 10 a 6. 11. 1840, AMAE, CP, Rome 982; Ohms Metternichovi, Řím, 24. 9. 1840, HHStA, StK, Rom 64.*

43) *Silva 1917, 280.*

lodě blokovaly neapolské přístavy a zajímaly neapolské obchodní lodě. Skutečnost, že právo v tomto sporu rozhodně nebylo na straně Britů, na což upozorňovali dokonce právníci britské koruny, jim nezabránilo si tímto ilegálním chováním vymoci na Ferdinandovi II. rozsáhlé ústupky.⁴⁴ Ten poté zcela logicky cítil zášť vůči Londýnu a naopak s obdivem pohlížel na Paříž, která v této záležitosti sehrála roli prostředníka. Současně byl Ferdinand II. nespokojen s rakouským vlivem v Itálii a toužil se z něj vymanit.⁴⁵ Z těchto důvodů byl jeho postoj v případě války nejméně vypočitatelný ze všech méně významných evropských panovníků a pro signatáře londýnské konvence právě v Království obojí Sicílie existovala největší hrozba případného spojení s Francií. Ovšem ani Francie neměla vyhráno, neboť její šance na vítězství ve válce s celou Evropou byly pramalé a Ferdinand II. mohl v případě spojení s Paříží hodně ztratit. Jeho hlavním cílem nepochybně bylo zůstat mimo konflikt. Pokud by se vyvíjel dobře pro Francii, pak by možná do něj vstoupil na její straně. Oddychl si však, když Thiersova vláda padla a události nabraly směr k mírovému řešení.⁴⁶

Při pohledu na postoj menších evropských států v průběhu Rýnské krize je možné nalézt řadu společných rysů. Za prvé všechny chtěly zůstat mimo válečný konflikt, protože na něj nebyly připraveny a neměly v něm co získat. Za druhé byly limitovány vlastními vnitropolitickými a ekonomickými problémy. Za třetí všechny byly vystaveny tlaku velmocí, byť jeho intenzita se různila. Za čtvrté všechny menší státy mocnostem nedůvěřovaly a stejně tak příliš nespolehaly na mezinárodně platné smlouvy garantované nejmocnějšími státy Evropy. Ne náhodou a nikoliv neopodstatněně zaznívala z těchto států kritika politiky velmocí, které braly pramalý ohled na práva a zájmy slabších států.

5. Závěr

Rýnská krize je jednoznačným důkazem chatrnosti řádu, který byl vytvořen na Vídeňském kongresu. Z konfliktu omezeným na Osmanskou říši se stala evropská krize mimořádného rozsahu, třebaže všechny mocnosti tvrdily, že jejich prvořadým cílem je zachování její existence. Jejich vzájemná nedůvěra, žárlivost a důraz na hájení vlastních zájmů však způsobily, že spor dvou orientálních despotů výrazně ovlivnil dění v Evropě. Kvůli otázce budoucnosti Sýrie, tedy zda má být kontrolována dědičně Muhammadem Alím a jeho potomky či přímo sultánem, nyní Francie hrozila válkou na Rýně a Pádu. Její snaha o vyvolání neshod mezi signatáři londýnské konvence a zastrašení některých států slavila jistý úspěch a přispěla k nárůstu napětí na kontinentu. Zde se negativním způso-

bem projevila absence funkčního systému kolektivní bezpečnosti, jinými slovy právního systému, který by byl závazný a podpíraný evropskými státy ochotnými se jednotně postavit proti škůdci míru. Nic takového však neexistovalo. Metternichův pokus o nápravu vytvořením mírové ligy selhal, neboť chyběla všeobecná ochota podřídit se vyššímu zájmu v podobě vytvoření instituce k ochraně evropského míru.

Egoismus nebyl vlastní pouze velmocím, ale i méně významným státům, které zpětně doplácely na to, že vztahy mezi zeměmi byly více determinovány silou a nikoliv právem. Logicky právě tyto státy tímto trpěly daleko více než mocnosti, neboť disponovaly velmi omezenými prostředky k prosazení vlastních zájmů. Jejich slabost se projevovala během konferencí a kongresů a ještě více by vyšla najevo, kdyby na podzim 1840 došlo k velkému válečnému konfliktu. Tyto menší státy nebyly s chováním mocností spokojeny a podřizovaly se jejich vedení nikoliv proto, že chtěly, ale protože jim nic jiného nezbývalo.

Velmi často bývá období let 1815–1848 dáváno za vzor jako zvláštní etapa evropských dějin, kdy se podařilo zabránit ozbrojenému konfliktu mezi mocnostmi. Dle autora této studie je však nebezpečné přisuzovat tento úspěch transformaci myšlení evropských politických elit a jejich většímu smyslu pro zájmy celé Evropy či dokonce jejich ochotě podřídit tomuto všeobecnému blahu zájmy vlastních států. Pokud zde existovala touha po mírovém soužití, pak ta se nepochybně vytvořila u některých osobností, které byly hluboce otřeseny hrůzami válečných tažení před rokem 1815. Během Rýnské krize se jednalo především o Ludvíka Filipa, Françoise Guizota, jenž fakticky vedl francouzskou vládu po Thiersovu pádu v říjnu 1840, a Metternicha. Zdaleka to však neplatilo pro všechny zástupce této generace. U mladších ročníků, které neměly s napoleonskými válkami osobní zkušenost, však již dominovaly sklony k imperialismu tak typického pro druhou polovinu 19. století. Jednalo se o cara Mikuláše I., Palmerstona a Thierse. V každém případě Rýnská krize, tato bouře ve sklenici vody, rozhodně dokazuje více slabost než sílu uspořádání Evropy v letech 1815–1848.

Použité zdroje

Literatura

- ANTONETTI, Guy (1994): *Louis-Philippe*. Paris: Fayard.
- ARBLASTER, Paul (2012): *A History of the Low Countries*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- BANNING, Emile (1927): *Les origines et les phases de la neutralité belge*. Bruxelles: Dewit.
- BARCLAY, David E. (1995): *Frederick William IV and the Prussian Monarchy, 1840–61*. Oxford: Oxford University Press.
- BERTI, Giuseppe (1957): *Russia e stati italiani nel Risorgimento*. Torino: Einaudi.
- BIANCHI, Nicomede (1867): *Storia documentata della diplomazia europea in Italia dall'anno 1814 all'anno 1861, volume IV: Anni 1830–1846*. Torino.
- BILLINGER, Robert D. Jr. (1990): They Sing the Best Songs Badly. Metternich, Frederick William IV, and the German Confederation during the War Scare of 1840–41. In: Rumpler, Helmut (ed.): *Deutscher Bund und deutsche Frage 1815–1866*. München: R. Oldenbourg, s. 94–113.

44) Davis 1982, 5–24; Šedivý 2011, 1–18.

45) Hillebrand 1879, 442.

46) Montebello Guizotovi, Neapol, 18. 11. 1840, AMAE, CP, Naples 165; Bernstorff Fridrichu Vilémovi IV., Neapol, 27. 8. 1840, GStA PK, HA III, MdA I, 5596; Silva 1917, 280–282.

BITIS, Alexander (2006): *Russia and the Eastern Question: Army, Government, and Society 1815–1833*. Oxford, New York: Oxford University Press.

BONJOUR, Edgar (1970): *Geschichte der Schweizerischen Neutralität: Vier Jahrhunderte Eidgenössischer Aussenpolitik*, I. Basel: Helbing & Lichtenhahn.

BREWER, David (2003): *The Greek War of Independence: The Struggle for Freedom from Ottoman Oppression and the Birth of the Modern Greek Nation*. Woodstock, New York: The Overlook Press.

BROGLIE, Gabriel de (1990): Guizot. Paris: Perrin.

BURY, John Patrick Tuer a TOMBS, Robert (1986): *Thiers, 1797–1877: A Political Life*. Boston, London, Sydney: Allen & Unwin.

COLLINGHAM, H. A. C. (1988): *The July Monarchy: A Political History of France 1830–1848*. London, New York: Longman.

COOK, Bernard A. (2002): *Belgium: A History*. New York: Peter Lang.

DAVIS, John A. (1982): Palmerston and the Sicilian Sulphur Crisis of 1840: An Episode in the Imperialism of Free Trade. *Risorgimento* č. 1–2/1982, s. 5–24.

DESCHAMPS, Henri-Thierry (1956): *La Belgique devant la France de Juillet: L'opinion et l'attitude françaises de 1839 à 1848*. Paris: L'Université de Liège.

DEUTSCH, Wilhelm (1938): Die Mission von Heß und Radowitz, 1840. In: *Gesamtdeutsche Vergangenheit: Festschrift für Heinrich von Srbik*. München: Bruckmann, s. 255–265.

DROZ, Jacques (2005): *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*. Paris: Dalloz.

DUNK, Hermann von der (1966): *Der Deutsche Vormärz und Belgien 1830/48*. Wiesbaden: Steiner.

GLEASON, John Howes (1950): *The Genesis of Russophobia in Great Britain: A Study of the Interaction of Policy and Opinion*. Cambridge: Harvard University Press.

GREEN, Abigail (2001): *Fatherlands: State-Building and Nationhood in Nineteenth-Century Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.

GRUNER, Wolf D. (1990): Der Deutsche Bund, die deutschen Verfassungsstaaten und die Rheinkrise von 1840: Überlegungen zur deutschen Dimension einer europäischen Krise. *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte*, roč. 53, č. 1, s. 51–78.

GUICHEN, Eugène (1921): *La crise d'Orient de 1839 à 1841 et l'Europe*. Paris: Émile-Paul frères.

GUICHONNET, Paul (1996): *Nouvelle histoire de la Savoie*. Toulouse: Privat.

GÜRBÜZ, Nazif (1983): *Die österreichisch-türkischen Beziehungen vom Wiener Kongreß (1814–1815) bis zum Tod des Zaren Alexander I. (1825): Mit besonderen Beachtung der österreichischen Quellen* (disertační práce). Wien.

HASENCLEVER, Adolf (1914): *Die Orientalische Frage in den Jahren 1838–1841: Ursprung des Meerengenvertrages vom 13. Juli 1841*. Leipzig: K. F. Koehler.

HILLEBRAND, Karl (1879): *Geschichte Frankreichs von der Thronbesteigung Louis Philipp's bis zum Falle Napoleon's III, Zweiter Theil: Die Blüthezeit der parlamentarischen Monarchie (1837–1848)*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes.

HÖBELT, Lothar (1990): Zur Militärpolitik des deutschen Bundes. In: Rumpler, Helmut (ed.): *Deutscher Bund und deutsche Frage 1815–1866*. München: R. Oldenbourg, s. 129–134.

HONSELL, Johanes (2002): *Bayern und die Rheinkrise von 1840* (diplomová práce). München.

HORST, Han van der (2005): *Dějiny Nizozemska*. Praha: Lidové noviny.

CHARLES-ROUX, François (1951): *Thiers et Méhémet-Ali: La grande crise orientale et européenne de 1840–1841*. Paris: Plon.

INAUEN, Josef (2008): *Brennpunkt Schweiz: Die süddeutschen Staaten Baden, Württemberg und Bayern und die Eidgenossenschaft 1815–1840*. Freiburg: Academic Press Fribourg.

KIEWITZ, Susanne (2003): *Poetische Rheinlandschaft: Die Geschichte des Rheins in der Lyrik des 19. Jahrhunderts*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau.

KUTLUOĞLU, Muhammed H. (1998): *The Egyptian Question (1831–1841): The Expansionist Policy of Mehmed Ali Paşa in Syria and Asia Minor and the Reaction of the Sublime Porte*. Istanbul: Eren Yayincilik Ltd.

LEMMI, Francesco (1928): *La Politica Estera di Carlo Alberto nei suoi primi anni di regno*. Firenze: F. Le Monnier.

MACFIE, A. L. (1996): *The Eastern Question 1774–1923*. London, New York: Longman.

MÍŠEK, Roman, ONDRÁŠ, František a ŠEDIVÝ, Miroslav (2010): *Egypt v době Muhammada Aliho*. Praha: Setout.

MONNIER, Luc (2010): *L'Annexion de la Savoie à la France et la politique suisse 1860*. Paris: Droz.

NATALI, Giovanni (1956): *La rivoluzione italiana del 1831–1832 e sue immediate conseguenze*. Bologna.

OECHSLI, Wilhelm (1898): *Die Verbündeten und die schweizerische Neutralität im Jahre 1813*. Zürich: F. Schulthess.

POIDEVIN, Raymond a BARIÉTY, Jacques (1982): *Frankreich und Deutschland: Die Geschichte ihrer Beziehungen 1815–1975*. München: Beck Verlag.

REINHARDT, Walter (1927): *Württemberg und die Kriegsgefahr von 1840* (disertační práce). Tübingen.

RICHARDSON, James L. (1994): *Crisis Diplomacy: The Great Powers since the Mid-Nineteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.

RODKEY, Frederick Stanley (1930): Suggestions during the Crisis of 1840 for a "League" to Preserve Peace. *American Historical Review*, roč. 35, č. 2, s. 308–316.

ROGHÉ, Dieter (1971): *Die französische Deutschland-Politik während der ersten zehn Jahre der Julimonarchie (1830–1840)* (disertační práce). Frankfurt am Main.

ROSSELLI, Nello (1954): *Inghilterra e regno di Sardegna dal 1815 al 1847*. Torino: Einaudi.

SCHROEDER, Paul W. (1996): *The Transformation of European Politics 1763–1848*, Oxford: Oxford University Press.

SCHULZ, Matthias (2009): *Normen und Praxi: Das Europäische Konzert der Großmächte als Sicherheitsrat, 1815–1860*. München: Oldenbourg.

SCHULZ, Matthias (2012): "Defenders of the Right?" Diplomatic Practice and International Law in the 19th Century: An Historian's Perspective. In: Nuzzo, Luigi a Vec, Miloš (eds.): *Constructing International Law: The Birth of a Discipline*. Frankfurt am Main: Klostermann Vittorio GmbH, s. 251–275.

SCHWEIZER, Paul (1895): *Geschichte der Schweizerischen Neutralität*. Frauenfeld: Huber.

SILVA, Pietro (1917): *La Monarchia di Luglio e l'Italia: Studio di storia diplomatica*. Torino: Fratelli Bocca.

ŠEDIVÝ, Miroslav (2011): Metternich and the Anglo-Neapolitan Sulphur Crisis of 1840. *Journal of Modern Italian Studies*, roč. 16, č. 1, s. 1–18.

ŠEDIVÝ, Miroslav (2013): *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

TISCHLER, Ulrike (2000): *Die habsburgische Politik gegenüber den Serben und Montenegrinern 1791–1822*. München: Oldenbourg.

TOMBS, Robert (1996): *France 1814–1914*. London, New York: Longman.

VEIT-BRAUSE, Irmline (1967): *Die deutsch-französische Krise von 1840: Studien zur deutschen Einheitsbewegung* (disertační práce). Köln.

WIENHÖFER, Elmar (1973): *Das Militärwesen des Deutschen Bundes und das Ringen zwischen Österreich und Preussen um die Vorherrschaft in Deutschland 1815–1866*. Osnabrück: Biblio Verlag.

WINKLER, Heinrich August (2006): *Germany: The Long Road West, Volume I: 1789–1933*. Oxford: Oxford University Press.

ZAMOYSKI, Adam (2007): *Rites of Peace: The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna*. London: Harper Collins.

Archivy

Archives du Ministère des affaires étrangères, Paris, Correspondance politique, Naples 165, Prusse 285, Pays Bas 641, Rome 982, Suisse 541.

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin, Dahlem, HA III, Ministerium des Auswärtigen I, 5596, 5848/1, 7357.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Staatskanzlei, Rom 64.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Gesandtschaftsarchiv Brüssel 2, Gesandtschaftsarchiv Haag 9.

The National Archives, London, Kew, Foreign Office 120/189.

Vydané dokumenty

CHROUST, Anton (1942): *Gesandtschaftsberichte aus München 1814–1848: Abteilung II, Die Berichte der österreichischen Gesandten: Band III, Die Berichte aus der Zeit des Ministeriums Abel bis zur Thronentsagung König Ludwigs I. (vom November 1837 bis zum März 1848)*. München: Biederstein Verlag.

CHROUST, Anton (1950): *Gesandtschaftsberichte aus München 1814–1848: Dritte Abteilung, Die Berichte der preußischen Gesandten: Dritter Band, Die Berichte aus den ersten Jahren des Ministeriums Abel bis zum „Verfassungsverständnis“ (vom November 1837 bis zum August 1843)*. München: Biederstein Verlag.

Paměti

MARGARITA, Clemente Solaro della (1851): *Memorandum storico politico*. Torino: Speirani e Tortone.

Summary

In the second half of the year 1840, Europe experienced the so-called "Rhine Crisis", which originally began in the Middle East and threatened to grow into a war in the heart of Europe. Due to differences in terms of the Turko-Egyptian conflict that began the year previous, a rift formed between France and the remaining European powers. Contemporaries of the time were not sure if France would begin their most extensive war since the Napoleonic Wars in 1815. However, the moderation of the French King finally allowed for a peaceful solution and brought peace back to the continent.

In the "pre-March" period, the Rhine crisis was the most significant diplomatic conflict with the largest destructive potential for the preservation of peace. Over its course, many problems appeared between individual states and in European society in general that had been more or less hidden in the past, and in some cases from the beginning of the Congress of Vienna in 1814-1815. One of these problems included the fragility of the European state system, which was established on legal norms and a much lesser degree of willingness to submit to it than many historians often imply.

Events of the Rhine crisis clearly show that relationships between powers and less influential states have been primarily determined by selfish interests and that the order of the Congress of Vienna was not created any type of effective system of collective security as many historians have attempted to prove. Although the system of conferences and congresses aided in dealing with the problems that arose, it did not commit individual states to anything. In addition, global powers refused to be bound by international law and actually violated it whenever they saw it fit or possible. Their rivalry led to conflicts that,

although not ending in all-out war, undermined the peaceful cohabitation of members of the family of European states.

The crisis in the autumn of 1840 is an example of how Europe was not prepared for a situation in which a superpower began to make threats of war. The disharmony and egoism that led up to this date strengthened fears of war breaking out and the impacts France's invasion into Northern Italy and the Rhineland would have, as those of the time did not know whether these powers would be unified in the opposition against this aggression. Smaller states again found themselves in a situation where their sovereignty was endangered by the interests of these powers and where force meant more than the legal guarantees of the time. States of lesser significance found themselves under the pressure of the members of the pentarchy, and they were in danger of being forced to fight in a conflict that did not directly concern them and where they had more to lose than to gain.

The Rhine Crisis mainly revealed two important things. Firstly, it showed the absence of an effective tool to preserve peace in Europe. In this sense, neither the Congress of Vienna nor following congresses and conferences were able to change the contemporary direction. Secondly, it proved the unwillingness of these powers to agree on the creation of a more effective system of collective security, which would commit their members to defending against external aggression or at least easing the dangerous potential of the "Eastern question" by limiting their own aspirations for power in the Middle East. The negative consequences of this particularism of European states became fully evident in the second half of the 19th century.

Martin Boček

Německý spolek, slepá ulička v dějinách? ¹

Abstract

The paper attempts to explain conditions of formation and the functioning of the German Confederation. These issues are examined through an unusual view, which is trying to find positive characteristics of the German Confederation at the time of establishment in 1815 and also to prove that the German Confederation was not simply the blind alley of German history, as argued in earlier historiography, but a feasible opportunity for the later Lesser German solution – at least at the beginning of existence of the Confederation. Simultaneously, the paper explains the reasons why the German Confederation lost this potential so soon. For the sake of comprehensiveness of the study, the international policy development of Germany during the Napoleonic Wars is also outlined, and the importance of the Holy Roman Empire and the Confederation of the Rhine to the genesis of the German Confederation is also explained.

Key words: German Confederation, Confederation of the Rhine, Congress of Vienna, German Dualism, Modern Constitutions in Germany, National and Liberal Requirements in the Vormärz Era

1) Tato studie vznikla v rámci grantu SGS-2013-005, který autor realizoval na KHV FF ZČU.

1. Úvod

Německý spolek lze chápat jako nové uspořádání německého prostoru po roce 1815. V době svého vzniku odpovídal touze evropských velmocí zachovat mír, tradicím zaniklé říše i různorodým výzvám své doby, především snahám udržet politickou stabilitu a mocenskou rovnováhu po Vídeňském kongresu, chránit konzervativně monarchistické zásady a čelit revolučním tendencím. Přitom pro drtivou většinu Němců byl zcela přijatelný. Německý národní stát v podobě, v jaké vznikl v roce 1871, rozhodně nebyl nevyhnutelným a jediným řešením německé otázky. Zejména po vytvoření Německého císařství v roce 1871 byl Německý spolek vnímán jako negativní vývojová etapa německých dějin. Němečtí nacionalisté se jeho význam snažili snížit tím, že o něm hovořili jako o bariéře, která o několik desítek let oddálila vznik jednotného německého národního státu. Tento spolek takto může skutečně působit, pokud je vytržen z kontextu doby a nejsou brány v potaz jednotlivé faktory, které vedly k jeho vzniku. Takový ahistorický přístup však musí být odmítnut.

Cílem této studie je vysvětlit okolnosti vzniku a základní principy fungování Německého spolku a pozměnit dosud převládající tradiční negativní pohled na tento nadstátní útvar jako anachronismus. V předkládaném textu jsou zdůrazněny především pozitivní stránky Německého spolku, které v sobě skýtal alespoň na počátku své existence. V ponapoleonské době, kdy byl Německý spolek vytvořen, se objevila potřeba zachovat mír a zajistit obnovu Evropy. Otázka vnitřního uspořádání Německa nabyla mezinárodního významu a Německý spolek se stal důležitým pilířem evropského uspořádání. Zároveň je nutné dodat, že v českém prostředí toto téma nebylo delší dobu komplexně zpracováno a dosud nebyly reflektovány nejnovější poznatky zahraničních badatelů.

Na tomto místě pokládám za nezbytné objasnit používané termíny Německo a Itálie. Tyto státy ve zkoumaném období ještě neexistovaly. Zmíněné termíny budou v této práci používány pouze jako geografické pojmy, označující území, kde se dnešní země rozkládají.

2. Německo v období napoleonských válek

Německo bylo na počátku 19. století konglomerátem různě velkých států a svobodných měst, sloučených v nadstátní útvar Svaté říše římské. Hlavním arbitrem v německém prostoru bylo Rakousko, které zde hrálo po staletí prvořadou roli díky tomu, že rakouští Habsburkové byli téměř nepřetržitě od 15. století nositeli hodnosti říšských císařů. Od poloviny 18. století však v říši existovalo faktické dvojvládní mezi Rakouskem a druhou německou velmocí, Pruskem.² Situace v Německu se začala měnit na sklonku 18. století s příchodem francouzského generála Napoleona Bonaparta, jenž výrazným způsobem

zasáhl do střeoevropských záležitostí. Francie díky jeho vojenským schopnostem získala území na levém břehu Rýna. V důsledku Napoleonova nátlaku zmizela z mapy říše většina menších světských a církevních území, která byla přičleněna k větším státním celkům.³ Napoleon se také rozhodl rozšířit územní državy těch německých států, které se již dříve de facto staly francouzskými vazaly. Jednalo se o Bavorsko, Bádensko, Württembersko a Hesensko. Výsledek tohoto činu byl zcela zřejmý. Vliv Rakouska a Pruska mezi německými státy značně poklesl. Místo toho, aby se je Napoleon alespoň pokusil přivést dobrovolně na svoji stranu, zatlačil je tímto svým činem do tábora nesmiřitelných protivníků Francie.⁴

V roce 1805 se na evropském kontinentu začala tvořit nová koalice proti napoleonské Francii, do které bylo, vedle Rakouska a Ruska, po jednáních získáno také Prusko. Rakouský vyslanec v Berlíně, hrabě Klemens Wenzel Nepomuk Lothar von Metternich-Winneburg, na tom měl jistý podíl. Tajná spojenecká smlouva, v níž se Prusko zavázalo podporovat protifrancouzskou koalici, byla uzavřena 3. listopadu 1805 v Postupimi. Ovšem již během jednoho měsíce se Napoleonovi podařilo celou koalici rozložit v bitvě u Slavkova. Prusko nestačilo zmobilizovat jediného vojáka. Bratislavský mír, který byl uzavřen v prosinci 1805, značným způsobem oslabil moc Rakouska.⁵

Stále se měnící poměry v Evropě ukázaly slabost a špatný stav říše. Již v roce 1804 se Napoleon nechal korunovat císařem všech Francouzů. Na vídeňském dvoře došlo k rozhodnutí provést formální reformu titulu panovníka, aby nebyla ohrožena de iure císařská koruna.⁶ Císař František II., který svou císařskou hodnost dosud odvozoval od říšské hodnosti, přijal patentem z 11. srpna 1804 dědičný titul rakouského císaře. S Napoleonem si vzájemně své nové hodnosti potvrdili. Františkova nová hodnost se neměla nijak dotknout státoprávního postavení zemí tvořících habsburskou monarchii.⁷

Rozhodující moment pro Svatou říši římskou přišel s rokem 1806. Německé státy pod vlivem Napoleona založily 12. července Rýnský spolek, který sdružoval řadu německých států v čele s Bavorským královstvím, Württemberským královstvím a Velkovévodstvím bádenským. Význam tohoto spolku pro Napoleona spočíval zejména v tom, že byl zvolen do jeho čela coby protektor, a proto ho mohl používat jako nástroj své politiky. Francouzský císař provedl na německém území jednu z nejrozsáhlejších reorganizací od dob Vestfálského míru, podepsaného v roce 1648.⁸ Ve vedení

3) Gruner 2012, 13.

4) Šedivý 1998, 13.

5) Gruner 2012, 13.

6) Schele 2009, 7.

7) Koch 1985, 10–11.

8) Koch 1985, 13–14.

2) Fehrenbach 2007, 2.

spolku stál Karl Theodor, svobodný pán von Dalberg, arcibiskup mohučský a vévoda frankfurtský, který byl Napoleonovi nakloněn. Panovníci v Rýnském spolku se zřekli říše a vyhlásili úplnou suverenitu svých zemí.⁹ Císař František II. na vyhlášení nového státního útvaru reagoval prostřednictvím svého vyslance na říšském sněmu vyjádřením, že se nadále necítí být vázán k říši a skládá hodnost císaře Svaté říše římské, zprošťuje povinnosti k říši její stavy a soudy. Tímto říše v srpnu 1806 zanikla.¹⁰ Od této chvíle se František I. nově tituloval jako první císař rakouský. Napoleon svými kroky oslabil vliv Rakouska na ostatní německé státy.¹¹

Prusko Rýnský spolek tolerovalo, protože pruská politika usilovala především o zachování neutrality a udržení svého nově nabytého vlivu nad celým severním Německem. Již ve smlouvách ze Schönbrunnu z prosince roku 1805 povolil Napoleon anektování britského Hannoverska Pruskem. Ovšem o rok později francouzský císař nabídl Velké Británii navrácení území, na což Prusko reagovalo vydáním válečného manifestu v říjnu 1806. Francie však dokázala rychle porazit pruskou armádu a Napoleon mohl vstoupit do Berlína jako vítěz. Válečné tažení na přelomu let 1806 a 1807 vedlo k uzavření Tylžského míru, který rozdělil Evropu mezi Francii a Rusko.¹² Prusko bylo téměř zničeno. Okupovala ho francouzská vojska a muselo platit velké válečné kontribuce. Pruský stát rovněž ztratil všechna území na západ od Labe, která se stala součástí nově vytvořeného Vestfálského království. Napoleon v tomto loutkovém státě zcela prosazoval svou vůli a do jeho čela dosadil svého bratra Jérôma Bonaparta. Vestfálské království záhy vstoupilo do Rýnského spolku. Saské kurfiřtství, které bylo spojencem Pruska ve válce s napoleonskou Francií, zůstalo po porážce pruských jednotek u Jeny a Auerstedtu 14. října 1806 v boji proti Francii v německém prostoru osamocené. V prosinci 1806 přijalo nabízený mír a za svůj vstup do Rýnského spolku bylo odměněno povýšením na království. Do roku 1808 se k Rýnskému spolku přidal zbytek německých států s výjimkou Rakouska a Pruska.¹³

Rýnský spolek byl v Prusku a Rakousku vnímán jako zrada německých knížat, která se připojila k Napoleonově vizi uspořádání Německa. Řada jihoněmeckých států se již ve třetí koaliční válce roku 1805 postavila na stranu Francie a v Bratislavském míru za to byla odměněna. S tezí o jejich zradě vystupovali především němečtí nacionalisté. V Rýnském spolku hrály důležitou roli především jihoněmecké státy, které se před výtkami ohledně jejich přechodu na stranu napoleonské Francie hájily tím, že Německo bylo zdevastováno věrolomností a sobectvím Pruska i Rakouska. Obě mocnosti měly

podle jejich mínění obětovat říši kvůli svým vlastním zájmům.¹⁴ Napoleon nebyl v Rýnském spolku zprvu považován za nepřítele Němců. Garantoval menším německým státům nezávislost a ochranu před Rakouskem i Pruskem a také vytvářel jisté podmínky pro možnou existenci německého národa. Záměry dvou největších německých mocností byly již nějaký čas považovány v takzvaném třetím Německu za větší hrozbu pro nezávislost zdejších států, než ty francouzské.¹⁵ Říšský patriotismus se nově promítl ve věrnosti k Rýnskému spolku a nevedl primárně ke vzniku německého nacionalismu. V otázce německé národní jednoty panoval názor, že Německo musí být především uspořádáno federativně. Rýnský spolek také více odpovídal tradicím staré říše. Napoleon do něj příliš nezasahoval, jeho vnitřní správu nechával na jednotlivých spolkových zemích, které si příliš nepřály zřízení nadstátních institucí a jakoukoliv politickou centralizaci. Sjednocení německých zemí se nekonalo a předpoklady, že se Rýnský spolek stane efektivnějším, než byla předchozí říše, se ukázaly jako liché.¹⁶ Ve velmocenské politice panovníci zcela podléhali Napoleonově diktátu, v této oblasti sloužil spolek jako nástroj pro prosazování vůle Francie. Jako pozitivní se jevilo to, že na německém území byla provedena celá řada reforem podle francouzského vzoru v oblasti ústavy, správy hospodářství a financí. Rušila se mnohá feudální a lokální privilegia cestou reformy shora. Německo tak bylo nasměrováno k tomu, aby se stalo moderním státem.¹⁷

Poté, co zesílil odpor proti francouzské nadvládě ve Španělsku a Tyrolsku v letech 1808 a 1809, začala opět sílit opozice proti Napoleonovi v německém prostoru. Především Rakousko se rozhodlo vstoupit znovu do války s Francií. 18. v létě 1809 však bylo poraženo a přinuceno 14. října 1809 uzavřít schönbrunnský mír, který z něj učinil mocnost druhého řádu, poněvadž ztratilo přístup k moři a muselo dát Francii k dispozici řadu svých území s více než třemi miliony obyvatel. Rakousko se tak zhroutilo vojensky, politicky i finančně.¹⁸

Ovšem i v Rýnském spolku se v této době začala projevovat nespokojenost s francouzskou nadvládou. Objevila se řada negativních důsledků, pramenících z vyhlášení kontinentální blokády a prosazováním ekonomických opatření zvýhodňujících Francii. Napoleonovi na oblibě nepřidala ani jeho dynastická politika a připojování německých území k Francii.¹⁹ Obyvatelé spolku začali časem vyhlížet konec napoleonské nadvlády, k čemuž přispěl i probouzející se nacionalismus mezi příslušníky

9) Müller a kol. 1999, 131.

10) Šedivý 2013, 25.

11) Doering-Manteuffel 2010, 1.

12) Königs 1993, 120.

13) Müller a kol. 1999, 131–134.

14) Echtenkamp 1998, 285–286.

15) Doering-Manteuffel 2010, 2.

16) Botzenhart 1989, 32.

17) Gruner 2012, 13.

18) Šedivý 2013, 53.

19) Šedivý 1998, 78.

20) Botzenhart 1989, 39–41.

vzdělaných vrstev. Skepsi vůči Francii pak ještě prohloubilo neúspěšné francouzské tažení do Ruska, kterého se účastnilo téměř 200 000 vojáků pocházejících z Německa. Německé kontingenty zaznamenaly velké ztráty a z celkového počtu vojáků se zpět vrátil jen zlomek.²¹ Z německého prostoru byly obě německé mocnosti vytlačeny až do roku 1813, svůj vliv zde opět získaly po bitvě národů u Lipska, která proběhla v říjnu tohoto roku. Poté, co byl Napoleon donucen ustoupit a vzdát se vlády nad Francií, mohl být svolán mírový kongres, který měl vyřešit nové rozložení sil na kontinentu i ve světě.²²

3. Německá otázka na Vídeňském kongresu

Již při mírových jednáních s poraženou Francií vyvstala otázka týkající se budoucího uspořádání Německa. V šestém článku prvního Pařížského míru z 30. května 1814 bylo uvedeno, že německé země mají být v budoucnu sjednoceny konfederativně. Měla vzniknout nadstátní organizace německých suverénních států, které měly být sdruženy do spolku.²³ Německu se nabízely tři možnosti uspořádání: obnovení staré říše a návrat k původní vládě Habsburků, souhra Rakouska a Pruska v rozděleném Německu nebo vyřešení německé otázky pomocí spolku, do kterého budou zahrnuty všechny německé státy. Třetí koncepce byla jakýmsi kompromisem dvou předchozích.²⁴ Nakonec bylo rozhodnuto, že tato otázka bude zařazena do programu připravovaného Vídeňského kongresu. Vítězové nad napoleonskou Francií se shodli na tom, že v metropoli na Dunaji je nutné vyřešit vyvstálé otázky a vytvořit systém evropské rovnováhy a bezpečnosti. Jednotlivá jednání kongresu však spíše směřovala k tomu, jak bude naloženo s ruským nárokem na polské území, co provést se Saskem, nebo jak vyřešit uspořádání Německa.²⁵ Bylo zřejmé, že se zde budou střetávat jednotlivé vize na uspořádání Evropy. Velká Británie a Rakousko vystupovaly jako mocnosti *statu quo*, zatímco Rusko i Prusko usilovaly o změny a územní zisky. Francii se brzy podařilo dostat se do role jakéhosi arbitra, který mohl lavírovat mezi jednotlivými vítězi.²⁶

Hlavní rozhodovací pravomoci na Vídeňském kongresu, který se konal od října 1814 do června 1815, byly soustředěny do rukou čtyř vítězných velmocí. Ty zde byly zastupovány svými panovníky, nejvýše postavenými úředníky a diplomaty. Každá země přišla na kongres s vlastní představou o uspořádání evropských problémů. Ve Vídni proto brzy začala panovat značná nedůvěřivost, z čehož těžila především Francie reprezentovaná protřelým diplomatem Charlesem Mauricem de Talleyrand-Périgord.

Právě on zastával názor, že Evropa, zastoupená na kongresových jednáních svými legitimními panovníky, by se v otázce uspořádání měla vrátit do stavu před začátek válek s revoluční Francií, tedy do roku 1792. Taková změna ovšem nebyla již zcela možná, revoluční ideály a především Napoleonovy ambice zbořily starou Evropu a bylo nutné vytvořit nový stabilní řád.²⁷

Pro německý prostor byla důležitá existence Rýnského spolku. Ten sice fakticky zanikl do konce roku 1813, ale mnohé, do té doby uskutečněné reformy, přetrvaly pád francouzského císaře a nadále ovlivňovaly úvahy o novém uspořádání Německa.²⁸ Účastníci Vídeňského kongresu si ještě před jeho začátkem uvědomovali, že pro udržení stability a míru je důležitá existence stabilní střední Evropy. Německo mělo být nově zorganizováno do větších celků, které však neměly být sjednoceny. Vůdčími německými státy se měly stát Rakousko a Prusko. Po nich následovaly středně velké státy jako Bavorsko, Württembersko a Sasko. Velké množství přednapoleonských států bylo spojeno do zhruba třiceti celků.²⁹ Různé návrhy na uspořádání Německa v sobě zahrnovaly také myšlenku obnovy Svaté říše římské národa německého, ovšem tento plán byl rychle opuštěn. Postavil se proti němu i sám František I., protože jen stěží by vedle sebe mohly existovat dvě císařské hodnosti. Vycházel z předpokladu, že by se té rakouské musel vzdát, což pro něj bylo nemyslitelné. Habsburkové vnímali říšskou korunu spíše jako symbol a připomínku již nefungujícího nadstátního útvaru. Proti obnovení staré říše se z tohoto důvodu postavil i Metternich, jehož hlavním cílem bylo posílit postavení Habsburků v plánovaném německém útvaru, ovšem nikoli vzniklém na principu staré říše. Většina účastníků kongresu došla k závěru, že Svatá říše římská již neodpovídala nové době a kvůli tomu také zanikla.³⁰

S návrhem obnovy říše se však ztotožňoval ještě před kongresem pruský státník Heinrich Friedrich Karl svobodný pán vom und zum Stein, který zde vystupoval v rámci ruské delegace. Podporoval oslabení suverenity menších německých států, jimž vytýkal předchozí spolupráci s Napoleonem.³¹ Za nejlepší řešení považoval systém spolkového státu se silnou ústřední mocí, kterou by zde na úkor ostatních států vykonávali dva němečtí hegemoni Prusko a Rakousko. K tomuto názoru se přidali i svobodný pán Karl August von Hardenberg a Wilhelm von Humboldt z pruské delegace.³² Zahraniční politiku spolku měly ovládnout obě země a uvnitř se měly o vliv podělit s Bavorskem a Württemberskem. Za jakousi hranici zájmových sfér obou největších německých

21) Gebhardt 2010, 93–94.

22) Kraehe 1967, 80–81.

23) Doering-Manteuffel 2010, 3.

24) Gruner 2012, 16–17.

25) Gebhardt 2010, 105.

26) Šedivý 1998, 182.

27) Craig 1963, 15–16.

28) Müller a kol. 1999, 131.

29) Kissinger 1999, 80.

30) Rieben 1942, 39.

31) James 1991, 65.

32) Šedivý 2013, 80.

mocností by byla stanovena řeka Mohan. Prusku se v této koncepci měl splnit jeden z jeho cílů: hegemonní postavení v severním Německu.³³ Avšak centralistické návrhy na uspořádání Německa narazily na ostrý nesouhlas a odpor ostatních německých států, které požadovaly co nejvolnější federaci. Očekávaly jakési pokračování své politiky v Rýnském spolku a nehodlaly se vzdát čerstvě nabyté suverenity.³⁴ Tím byla zablokována opatření, která by se dotkla suverenity německých panovníků. Do této oblasti spadala i saská otázka, která se stala jakousi hybnou silou vídeňského kongresu.

Rusko vystoupilo na Vídeňském kongresu se svým nárokem na polské území. Car Alexandr I. navrhoval, aby Rakušané byli za svůj díl polského území, které získali během dělení Polska, odškodněni v Itálii a Prusové dostali za svůj polský díl jako náhradu Sasko. Ruská vojska okupovala saské území již od roku 1813, car totiž neměl Sasko v oblíbě kvůli jeho aktivní spolupráci s napoleonskou Francií. Proti tomuto návrhu vystoupil jednoznačně Metternich, jenž byl především proti tomu, aby byli Prusové pány v Drážďanech a Rusové sídlili jen několik kilometrů od břehů Odry. Petrohrad byl však považován za většího nepřítele než Berlín, proto již v lednu 1814 přišel Metternich s plánem připojit k Prusku Saské království. Podmínkou pro Prusko však bylo, že nedopustí vznik rusko-polského království. Car Alexandr I. veškeré návrhy na dělení Polska odmítl s tím, že toto bývalé království má být celé ruské, stejně tak jako Sasko mělo být spravováno Prusy.³⁵ Smělého vystupování silného Ruska se začala obávat celá Evropa. Do záležitosti se vložil Talleyrand, jenž začal usilovat na obnovení rovnocenného postavení Francie mezi evropskými mocnostmi. Uvědomoval si, že příliš sjednocený německý prostor by pro ni znamenal ohrožení. Stejně tak jako by příliš silné Prusko, obohacené o Sasko, znamenalo vážnou hrozbu pro Rakousko.³⁶ Pruský požadavek na celé Sasko ohrožoval princip rovnováhy sil. Metternich toto vnímal ještě s větším znepokojením, protože do budoucna počítal s hlubší spoluprací Pruska a Rakouska. Ovšem Prusové prozatím neuvažovali takto prozíravě. Někteří z nich dokonce vyhrožovali novou válkou, pokud nebudou jejich požadavky splněny. Navrhovali dát saskému králi území v Porýní a Sasko připojit k Prusku. Proti tomuto plánu se jednoznačně postavil jak Metternich, tak zástupce britské delegace Robert Stewart lord Castlereagh. Talleyrand vypracoval ve spolupráci s Metternichem společné stanovisko založené na panovnické legitimitě. Jak poznamenal: „*Krále se nesluší sesazovat.*“³⁷ Domníval se, že nejde o to, co Prusko požadovalo, ale spíše o to, co je saský král ochoten odstoupit. Metternich se rozhodl dohodnout přímo s Pruskem.

Pokusil se ho získat pro své představy namířené proti carovi. Pruský král Fridrich Vilém III. se ovšem rozhodl prozradit celou záležitost Alexandrovi I. Takto se zachoval i Metternich a vyložil Alexandrovi I. vše, o čem si korespondoval s Hardenbergem. Prusko se postupem času dostávalo do izolace a vytvořil se proti němu tajný obranný pakt Francie, Rakouska a Velké Británie. Rusko z něj bylo vynecháno, protože car do určité míry stále podporoval pruského krále. Metternich mohl být spokojen, záchrana Sasko se stala celoevropskou otázkou zachování míru a nepůsobila primárně jako spor Rakouska a Pruska. Pokud by byla saská otázka pouze německou záležitostí, mohla být do budoucna příčinou dalších konfliktů. Alexandr I. posléze prosadil své nároky v Polsku a neměl již důvod dále podporovat ty pruské ohledně Sasko. Prusové příliš počítali a váhali, než aby něčeho skutečně dosáhli. Ze Sasko nakonec získali jen část a tento severoněmecký stát existovat nepřestal.³⁸

Rozpory ohledně Sasko ukázaly, že menším německým státům nemůže Prusko a Rakousko svévolně diktovat své požadavky. Postoj představitelů mocností ve Vídni umožnil třetímu Německu odmítnout jak silnou centrální vládu, tak úvahy o návratu staré říše.³⁹ Značný podíl na kompromisním řešení německé otázky si mohl připsat Metternich, jenž také vystupoval proti dualistickému pruskému řešení. Zároveň nechtěl ani zcela volný svazek německých států, který by v sobě skýtal nemohoucnost v různých aspektech poslání spolku. Metternichovy návrhy předpokládaly, že nový spolek bude silnější a akceschopnější například v otázce armády, ale zároveň bude zachována suverenity jeho členů.

Dne 8. června 1815 byla zástupci německých států podepsána Spolková akta, která ve svém důsledku znamenala vytvoření Německého spolku, jehož konečná podoba byla stanovena až v Závěrečných aktech z roku 1820. Německý spolek byl ustanoven jako konfederace suverénních států. V původní podobě do něj náleželo 35 svrchovaných států a 4 svobodná města: Brémy, Frankfurt nad Mohanem, Lübeck a Hamburg. Členy spolku se díky držbě německých území staly, vedle pruského krále a rakouského císaře, také britský král (držba Hannoverska), dánský král (držba Holštýnska a Lauenburska) a nizozemský král (držba Lucemburska a Limburska). Úkolem spolku měla být ochrana před ohrožením německého prostoru zvenčí, vzájemná pomoc států při řešení vnitropolitických záležitostí a podle původních záměrů i zavedení ústav ve všech státech na základě článku 13 Spolkových akt.⁴⁰ Hranice Německého spolku byly téměř totožné s těmi říšskými, do jeho území nyní nespádaly severoitalské oblasti.

33) Angelow 2003, 20–21.

34) Gruner 2012, 16.

35) Taraba 2002, 15.

36) Doering-Manteuffel 2010, 4–5.

37) Šedivý 1998, 187–188.

38) Šedivý 1998, 189.

39) Gruner 2012, 17–19.

40) Šedivý 2013, 91.

Rovněž Rakousko a Prusko patřily do tohoto spolku jen těmi územími, která byla dříve součástí Svaté říše římské. Proto do něj bylo z Rakouska zahrnuto pouze Předlitavsko a z Pruska jeho západní provincie.⁴¹

Vznik Německého spolku je v první řadě nezbytné zasadit do mezinárodního kontextu. Na Vídeňském kongresu se budoucnost středoevropského prostoru stala celoevropským zájmem.⁴² Spolek měl vystupovat jako ochránce střední Evropy před Francií i Ruskem a zároveň jako důležitý pilíř evropského státního systému a garant všeobecného míru. Německo se stalo dost silné na to, aby se ubránilo agresorovi, ale zároveň bylo příliš slabé a decentralizované, než aby se stalo hrozbou pro své sousedy. Menší státy v Německém spolku neměly vlastní velmocenské aspirace a nepředstavovaly pro své sousedy bezpečnostní riziko, které by vzniklo v případě vytvoření silného centralizovaného státu. Ve spolku se prosazovaly mírové myšlenky a jeho tvůrci očekávali, že přispěje ke stabilitě a prosperitě celého kontinentu. Federativní řešení německého prostoru bylo v dané situaci nejvýhodnější, protože umožňovalo rozvoj všech států s odlišným charakterem a zároveň je ochraňovalo před napadením ze strany sousedních států.⁴³ Volná organizace spolku dokresluje i skutečnost, že členské státy mohly vytvářet samostatnou zahraniční politiku, nesměly pouze uzavírat smlouvy namířené proti spolku.

Na Vídeňském kongresu zvítězila rakouská – federativní koncepce. Prusko se svým požadavkem dualistického řešení v tomto souboji prohrálo. Přesto dále symbolizovalo jistou politickou moc a Rakousko ho nemohlo přehlížet ve správě spolkových záležitostí.⁴⁴ Na Vídeňském kongresu Prusko rovněž konsolidovalo svá území, posílilo svoji pozici ve středním Německu, kterou si směřovalo upevnit díky odstoupení polského území Rusku. Poprvé v dějinách Prusko drželo v Německu více území než Rakousko. To sice bylo vnímáno jako silnější v Německém spolku, ale Prusku se podařilo v následujících letech dosáhnout na úkor druhé německé velmoci jistých úspěchů, například uzavřelo s dalšími členy spolku Celní spolek, a tím hospodářsky vytlačilo Rakousko z německého prostoru.⁴⁵

5. Německý spolek

Jednou z charakteristik Německého spolku bylo, že jeho předseda, rakouský císař, měl jen velmi omezené pravomoci. Jinak spolek neměl v podstatě žádnou ústřední zákonodárnou, výkonnou a soudní pravomoc. Jediným spolkovým orgánem se stala stálá konference vyslanců ve Frankfurtu nad Mohanem, která byla označována jako

Spolkový sněm. Prvně se sešel 5. listopadu 1816. Skládal se ze dvou částí, užší a širší rady, a způsob rozhodování byl nastaven tak, aby bylo zabráněno diktátu Rakouska i Pruska.⁴⁶ Širší rada, či také plénium, zahrnovala všechny členské státy, které měly právo volit. Váhu jejich hlasu ovlivňoval počet obyvatel v jednotlivých zemích. Největší státy jako Rakousko, Prusko, Bavorsko, Hannoversko, Sasko a Württembersko disponovaly každý čtyřmi hlasy. Ostatní měly nejméně jeden hlas. Jmenování zástupců do Spolkového sněmu neovlivňovaly všeobecné volby, nýbrž byli vybíráni jednotlivými panovníky. Plenární zasedání všech států bylo spíše výjimečné. Konalo se pouze v případě nutnosti rozhodnout základní záležitosti spolkového uspořádání, nebo pokud měla být projednávána otázka zřízení nových spolkových institucí. V těchto případech bylo nutné jednomyslné hlasování všech členských států spolku. Tento princip a struktura hlasování zajišťovala omezení centralismu a garantovala suverenitu jednotlivých částí. Naproti tomu užší rada se scházela pravidelně za předsednictví Rakouska a čítala 17 členů. Větší německé státy si zde také zajistily rozhodující postavení. Jen tyto státy totiž měly svého zástupce, zatímco ostatní členové spolku se museli sdružit do šesti kurií. Ze sedmnácti hlasů bylo jedenáct bezprostředních a šest kuriálních. Funkce menších německých států tak nabyla spíše poradního charakteru a na běžné fungování Německého spolku mohly působit pouze nepřímo.⁴⁷

Poslání spolku nemělo spočívat v represii, ale mělo napomáhat v rozvoji jednotlivých států a sjednocovat oblasti s rozdílnými historickými tradicemi, jazykovými dialekty, náboženstvím, právními systémy a stupněm modernizace. Německý spolek byl nerozpustitelný a žádný člen z něj nemohl vystoupit. Ve spolku byla garantována náboženská svoboda či právo migrace obyvatel v rámci spolku bez překážek. Ovšem strach o vlastní suverenitu v menších německých státech zabránil vytvoření nadstátního útvaru se silným centrálním aparátem. Spolkové orgány mohly jen minimálně zasahovat do vnitřních záležitostí jednotlivých států, proto bylo také odmítnuto zřízení spolkového soudu.⁴⁸ Největší německé státy sice měly ve spolku nezanedbatelný vliv, ale zároveň musely akceptovat suverenitu všech jeho členů a svou vůli prosazovat diplomatickou cestou. Přetrvávající teritoriální roztříštěnost Německa v sobě ovšem skýtala nevýhodu v podobě obtížného přijímání některých potřebných zákonů.⁴⁹

Ve spolku panovala větší shoda v otázce efektivnější vojenské organizace než za staré říše. Společná obrana proti vnějšímu nepříteli se jevila pozitivně a svůj význam nabývala především v případě války s Francií, čímž byl zajištěn i jeden z hlavních

41) Doering-Manteuffel 2010, 6–7.

42) Doering-Manteuffel 2010, 7.

43) Gruner 2012, 25.

44) Kissinger 1999, 80.

45) Clark 2008, 332–333.

46) Gruner 2012, 29–30.

47) Schelle 2009, 9–10.

48) Šedivý 2013, 92.

49) Gruner 2012, 32–33.

cílů vítězů nad Francií: zabránit její teritoriální expanzi do nitra starého kontinentu.⁵⁰ Vznikly proto jasné zákony, které vymezovaly otázky vstupu států do války. Ty měly jednoznačně stanovenou povinnost bránit spolek proti útoku zvenčí, nepodporovat agresora a neuzavírat s ním separátní mír či příměří. Ovšem vědomí ochoty bránit společně německý prostor nenutilo členy spolku k nadbytečným výdajům na armádu.⁵¹ Na Vídeňském kongresu zesílilo Rakousko i Prusko. Díky teritoriálním ziskům se opět navrátily do koncertu velmocí a společně se zavázaly Německý spolek hájit. Jednou z hlavních priorit menších německých států byl požadavek vojenské ochrany.⁵² Úkolem spolku bylo také překonávat rozdílné názory členských států a zabránit tomu, aby přerostly ve válečný konflikt. Ambice středně velkých německých států se ukázaly být zničujícími pro stabilitu střední Evropy, stejně tak jako snahy Pruska získat nezpochybnitelnou moc v severním Německu. Nejhlasitěji vystupovalo Bavorsko, které se chtělo stát regionální velmocí a požadovalo velké množství teritoriálních ústupků na úkor svých sousedů. Bavorské nároky byly poměrně brzy usměrněny pomocí spolkové legislativy a spolek jasně ukázal svůj význam při řešení teritoriálních sporů svých členů mírovou cestou.⁵³

Němečtí nacionalisté vnímali výsledek Vídeňského kongresu se značným zklamáním. Byli přesvědčeni, že jejich přání vzniku národního a ústavního státu nebylo vyslyšeno a cítili se zrazeni.⁵⁴ V roce 1815 byli nacionalisté v Německu okrajovou záležitostí, postupně ale jejich počet narůstal. Jejich požadavky na politické uspořádání Německa byly ovšem značně mlhavé. Spornou se rovněž ukázala představa nacionalistů o teritoriálním rozsahu národního státu. Nevytvořili jednotný program a své plány spojovali se vzpomínkou na Svatou říši římskou a touhou získat pro vzdělanou střední třídu podíl na moci. Přetrvávající obdiv k říši směřoval ovšem spíše do středověku, nikoliv k nedávné době, kdy se již nějaký čas říše jevila jako disfunkční. Nacionalní představy o německém národním státě požadovaly především zreformování Svaté říše římské, nikoliv její zrušení a vytvoření nového konglomerátu německých států.⁵⁵

V průběhu 19. století deklasovali nacionalisté Německý spolek na pouhý historický anachronismus, jenž byl výtvozem skupiny reakčně smýšlejících jedinců, kteří nevyslyšeli hlasy lidu a odmítli vytvořit národní stát. Po založení německého císařství v roce 1871 tato teze získala oficiální charakter, protože spolek byl chápán jako přechodný stav mezi říší a jednotným Německem a jako bariéra pro liberální

hnutí. Otázka německé identity ale byla velice složitá. Většina Němců považovala za prioritní svůj rodný stát, například Bavorsko a Sasko, a až pak se ztotožňovali s němectvím, pokud vůbec. Silný vztah ke svému vlastnímu státu přetrval v různých částech Německa až do počátku 20. století.⁵⁶ Vlastenectví se stále odvozovalo od zemského patriotismu a nikoliv od často poněkud mlhavého vědomí příslušnosti k německému národu. Tento fakt byl hluboce zakořeněn v dědictví mnoha generací a zároveň byl podporován jednotlivými zemskými vládami jako prostředek pro ospravedlnění vlastní moci.⁵⁷ U většiny obyvatel se toto federativní cítění objevovalo od dob staré říše, což byl jakýsi protiklad k centralizované Francii. Německý spolek platil za nejvhodnější způsob k uspokojení ducha federalismu a zároveň v něm zůstaly zachovány kořeny staré říše. Ve spolku byl zajištěn kulturní rozvoj, který měl uspokojit především nacionalistické požadavky.⁵⁸ Spolek nebyl zpočátku chápán jako protivník německého národního hnutí, ale stal se jeho největším konkurentem. Jeho existence zabránila vzniku národního státu, který chtěl ovšem v roce 1815 jen málokdo, zároveň nabídl alternativu, která vyřešila otázku kulturního národního hnutí.⁵⁹ Ve spolkovém uspořádání bylo možné spatřit potenciál pro další integrační proces, zvláště když na počátku existence spolku nebylo vyloučeno vytvoření celoněmeckého národního parlamentu. Teoreticky mohlo dojít k postupnému posílení spolkových pravomocí a vzniku nových spolkových institucí.

Spolek rovněž nemusel nutně znamenat překážku politické liberalizaci. V řadě jihoněmeckých států již byly vydány ústavy, které obsahovaly záruky občanských práv, rovnoprávnost před zákonem, nebo počítaly s existencí parlamentu. Zprvu se nezdálo, že by spolek tomuto procesu kladl odpor. Byl brán ohled na článek 13 Spolkových akt, který zavazoval všechny členské státy k zavedení ústavy. Modernizační předpoklady byly ale spojovány s jednotlivými státy, nikoliv s celým Německem.⁶⁰ Spolek byl tedy v roce 1815 nejlepším řešením pro Německo i pro celou Evropu. Poskytl Německu i Evropě mír a teoreticky umožňoval vývoj, který by uspokojil sociální, politické i ekonomické požadavky své doby.⁶¹

Hlavním cílem liberálů bylo omezení panovnické moci, což mělo být učiněno zavedením ústav a dalších zákonů. Žádali garanci základních lidských a občanských práv. Jejich představy se upínaly ke svobodě tisku a shromažďování a rovnosti občanů před zákonem. Změn mělo být dosaženo reformami, nikoliv revolucí, která by svrhla

50) Kissinger 1999, 80.

51) Gruner 1990, 253.

52) Gruner 2012, 46–47.

53) Gruner 1984, 28.

54) Schieder 1999, 26.

55) Koch 1985, 43–44.

56) Gebhardt 2010, 104–105.

57) Fehrenbach 2007, 5–7.

58) Burg 1984, 46.

59) Fehrenbach 2007, 8.

60) Dann 1996, 78.

61) Gruner 1990, 252.

panovníky. Liberálové se také ztotožňovali s volebním majetkovým censem.⁶² Především v jihoněmeckých státech zvyšovaly reformy voličskou základnu mužů, kteří mohli volit do zemských sněmů. Procento občanů, kteří se účastnili voleb, zde dokonce mnohonásobně převyšovalo voličské základny ve Velké Británii a Francii.⁶³ V některých státech platily ústavy vydané před rokem 1815 a v jiných byly vydávány ústavy nové. Ovšem většina německých panovníků považovala moderní ústavu zajišťující střední třídě podíl na moci, za nástroj revoluce a odmítala ji vydat. Tento názor podporovalo také Rakousko a Prusko. Právě jejich konzervativní panovníci se postavili do čela odporu proti vydávání moderních ústav a v Německém spolku převládl konzervativní postoj odmítající další liberalizaci. V jejich zemích se sice odehrávala vlna modernizace, ta však nebyla primárně spojena s politickou liberalizací. Reformátoři chtěli především akceschopnější stát, nikoliv podíl obyvatel na moci, k čemuž by moderní ústava nutně otevřela cestu.⁶⁴ Moderní ústavy byly vydávány jen v některých zemích. Mezi ústavními a konzervativními státy Německého spolku došlo po Vídeňském kongresu ke značným třenicím, které se týkaly míry přidělení rozhodovacích pravomocí obyvatelstvu. Ve Vídni i Berlíně byly za ústavy považovány tradiční zákony, které garantovaly existenci stavovských zemských sněmů. Reformně naladěné státy naopak využívaly formulaci článku 13 Spolkových akt k obhájení svých liberálnějších ústav. Spor skončil vítězstvím představitelů konzervativního smýšlení v roce 1820, kdy bylo dosaženo závazku nevydávat dalších zastupitelské ústavy. Liberálním státům v Německém spolku byl ovšem udělán ústupek v tom, že již vydané ústavy mohly zůstat v platnosti.⁶⁵ Tímto byl ústavodárný proces zastaven a moderní ústavy existovaly jen v menšině spolkových států. Ve zbylých byly ústavy stavovské či vůbec žádné. Německý spolek se nyní stal brzdou politické modernizace. Revoluce, kterých se nejvíce obávaly veškeré konzervativní síly, se následně začaly stávat nevyhnutelným důsledkem jejich politiky.⁶⁶

Jednotlivé předpoklady Německého spolku se zcela nenaplnily. Postupná liberalizace spolku neproběhla a podíl moci zůstával v rukách původních vládců, přestože se spolek jevil jako otevřený pokrok. Je možné dodat, že vládci německých zemí zcela neakceptovali v roce 1815 nabídnuté možnosti upevnit loajalitu svých poddaných k vlastním dynastiím. Pokud by se jim to podařilo, německý nacionalismus, který se stal novou hnací silou ke sjednocení, tak mohl zůstat okrajovým fenoménem.⁶⁷ Uplatňování represivních opatření vůči nacionalistům a liberalistům v Německém spolku zvyšovalo

nespokojenost těchto dvou politických proudů, které se začaly spojovat. Němečtí nacionalisté neměli k liberálním myšlenkám daleko, protože jejich vize o uspořádání národního státu počítala i se zastoupením neprivilegovaných vrstev na politické moci. Liberálové zase razili názor, že hlavním problémem pro zavádění moderních ústav a prosazování státoprávních reforem na úrovni jednotlivých států je Německý spolek, ovládaný konzervativně smýšlejícími panovníky. Proto je nutné reformovat Německý spolek vytvořením národního, voleného, parlamentu a omezením moci německých vládců. K tomu však nedošlo a naděje liberálně smýšlejících nacionalistů zůstaly v tomto ohledu nenaplněny. Německý spolek se jim začal jevit podobně jako předtím nefungující Svatá říše římská a národní stát jako nezbytnost. Proces nacionalizace liberálního hnutí měl však pozvolný ráz a toto spojení se prosadilo s definitivní platností až ve 40. letech 19. století.⁶⁸

6. Závěr

V současné době, kdy je možné hodnotit Německý spolek se značným odstupem, ho nelze vnímat jako pouhý anachronismus. Přes všechna svá negativa se díky jeho existenci dařilo udržovat stabilitu a prosperitu v německém prostoru po převážnou dobu jeho existence. Díky spolkovému uspořádání střední Evropy jednotlivé státy získaly příležitost k vlastnímu rozvoji. Největší německé státy sice ve spolku měly nezanedbatelný vliv, přesto ho nikdy zcela neovládly. Ve spolkovém zřízení bylo do značné míry zmírněno soupeření Pruska a Rakouska, naopak přání menších německých států byla často vyslyšena. Zároveň jim byla zajištěna suverenita. Německý spolek se přestává v novém světle jevit jako nefungující a reakční koncepce německého prostoru a naopak je očividné, že lidé, kteří stáli u jeho vzniku, předvíдали nebezpečí, které provázelo vznik německého národního státu. To, že vládnoucí elity nedokázaly jít více s dobou v otázce politické liberalizace, však nakonec výrazným způsobem poškodilo Německý spolek v očích veřejnosti a vytvořilo silné hnutí za jeho výraznou proměnu či úplnou destrukci. Z historického hlediska je přesto možno Německý spolek, přes veškeré jeho nedostatky, chápat jako jednu z významných etap pro pozdější sjednocení Německa.

Použité zdroje

ANGELOW, Jürgen (2003): *Der Deutsche Bund*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

BOTZENHART, Manfred (1989): Reform, Restauration, Krise. Deutschland 1789–1847. In: Wehler, Hans-Ulrich (ed.): *Moderne deutsche Geschichte. Von der Reformation bis zur Wiedervereinigung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, s. 161–172.

BURG, Peter (1984): *Der Wiener Kongress. Der Deutsche Bund im europäischen Staatensystem*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

62) Murray 2000, 101–102.

63) Šedivý 2013, 93.

64) Fehrenbach 2007, 8–9.

65) Gruner 2012, 31.

66) Dann 1996, 98.

67) Gruner 2003, 27.

68) Müller 2006, 8.

- CLARK, Christopher (2008): *Prusko. Vzestup a pád železného království*. Praha: Beta-Dobrovský.
- CRAIG, Gordon (1963): *Europa since 1815*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- DANN, Otto (1996): *Nation und Nationalismus in Deutschland 1770–1990*. München: Beck.
- DOERING-MANTEUFFEL, Anselm (2010): *Die Deutsche Frage und Das Europäische Staatensystem 1815–1871*. München: Oldenbourg Verlag.
- ECHTERNKAMP, Jörg (1998): *Der Aufstieg des deutschen Nationalismus 1770–1840*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- FEHRENBACH, Elisabeth (2007): *Verfassungs Staat und Nationalbildungen 1815–1871*. München: Oldenbourg Verlag.
- GEBHARDT, Bruno (2010): *Handbuch der deutschen Geschicht. Reformen, Restauration und Revolution 1806–1848/49*. Stuttgart, Berlin, Leipzig: Union.
- GRUNER, Wolf (1984): Die deutschen Einzelstaaten und der deutsche Bund. Zum Problem der „nationalen“ Integration in der Frühgeschichte des Deutschen Bundes am Beispiel Bayerns und der süddeutschen Staaten. In: Kraus, Andrea (ed.): *Land und Reich Stamm und Nation. Probleme und Perspektiven bayerischer Geschichte*, München: C.H.Beck, s. 19–36.
- GRUNER, Wolf (1990): Der Deutsche Bund und die europäische Friedensordnung. In: Rumpler, Helmut (ed.): *Deutscher Bund und deutsche Frage 1815–1866. Europäische Ordnung, deutsche Politik und gesellschaftlicher Wandel im Zeitalter der bürgerlich-nationalen Emanzipation*. München: Verlag für Geschichte und Politik.
- GRUNER, Wolf (2003): Die deutsche Frage als Thema der europäischen Politik im 19. und 20. Jahrhundert. Überlegungen zur Deutschlandproblematik in Geschichte und Gegenwart. In: Elvert, Jürgen a Krüger, Friederike (eds.): *Deutschland 1949–1989. Von der Zweistaatlichkeit zur Einheit*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, s. 17–56.
- GRUNER, Wolf (2012): *Der Deutsche Bund 1815–1866*. München: C.H.Beck oHG.
- JAMES, Harold (1991): *Deutsche Identität 1770–1990*. Frankfurt am Main: Campus-Verlag.
- KISSINGER, Henry (1999): *Umění diplomacie. Od Richelieuva k pádu Berlínské zdi*. Praha: Prostor.
- KOCH, Reiner (1985): *Deutsche Geschichte 1815–1848. Restauration oder Vormärz*. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: Verlag W. Kohlhammer.
- KONIGS, Philip (1993): *The Hanoverian Kings and Their Homeland. A Study of a Personal Union*. Brighton: Book Guild.
- KRAEHE, Enno (1967): Metternich. Friend or Foe of Napoleon? In: Goch, Brison (ed.): *Interpreting European History*. Homerwood: The Dorsey Press, s. 69–81.
- MÜLLER, Helmut a kol. (1999): *Dějiny Německa*, Praha: Lidové noviny.
- MÜLLER, Jürgen (2006): *Der Deutsche Bund 1815–1866*, München: Oldenbourg Verlag.
- MÜLLER, Klaus (1986): *Quellen zur Geschichte des Wiener Kongresses 1814/1815*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- MURRAY, Scott (2000): *Liberal Diplomacy and German Unification. The Early Career of Robert Morier*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- RIEBEN, Hans (1942): *Prinzipiengrundlage und Diplomatie in Metternichs Europapolitik 1815–1848*. Bern: Sauerländer.
- SCHELE, Karel a kol. (2009): *Stát a právo v době Metternichovně*. Ostrava: KEY Publishing.
- SCHIEDER, Theodor (1975): *Vom Deutschen Bund zum Deutschen Reich 1815–1871*. München: Deutscher Taschenbuch-Verlag.
- ŠEDIVÝ, Jaroslav (1998): *Metternich kontra Napoleon*. Praha: Knižní klub.
- ŠEDIVÝ, Miroslav (2013): *Zrod německého nacionalismu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- TARABA, Luboš (2002): *Vídeňský kongres. Salony, kuloáry, budoáry*. Praha: Baset.

Summary

The goal of this study is to analyze the organization of Germany in the post-Napoleonic era. In explaining the establishment of the German Confederation, consideration will be given to aspects of an international-political character, which influenced German territory in the era of the Napoleonic Wars and immediately after. Special attention will be given to the negotiations concerning the organization of Germany at the Congress of Vienna and the individual visions of solving the "German question" in the years 1814–1815.

The term German Confederation should not be thought of as an anachronism. Its inception was influenced by a number of events that dramatically changed the face of Europe. Over the course of the Napoleonic Wars, the Holy Roman Empire came to an end and on its ruins the Confederation of the Rhine was built, falling under Napoleon's influence. The reform activities of the French Emperor lasted until his fall, and the organization of Germany was no longer able to return to the era before Napoleon's arrival. Peace talks with a defeated France led to the question of the future of the organization of Germany, which was to be newly organized into larger units. This newfound sovereignty of smaller German states prevented the division of Germany between Austria and Prussia.

At the Congress of Vienna, the German question became an international issue. Austria and Prussia once again returned to the concert of world powers. These largest of German powers could now influence the territorial organization of Central Europe. Although the proposition to revive the Holy Roman Empire appeared at the Congress, the idea was refused due to the fact that it the empire would lack in its original meaning. The German Confederation became a compromise, inherently containing both the requirement of a federative organization of Germany and leaving a significant portion of influence to Austria and Prussia. Both German hegemonies, however, were forced to advocate their visions of the Confederation through diplomatic means. The concept of the German Confederation was meant to at least partially appease all parties involved.

In an international context, the German Confederation became an important pillar for the preservation of European peace. Central European space was set up in order to ensure the development of the economy and functioned as a stabilizing factor. Germany's striking power was significantly expanded, and, thanks to the improved military organization of the German Confederation, it was ensured avoidance of aggression on the part of surrounding states, especially France. At the same time, no aggressive aspirations seemed to appear in this particularly divided Germany.

In addition, the mission of the Confederation seemed to be positive, as it was meant to aid in the development of the individual states and unify areas with differing historic traditions, language dialects, religions, legal systems and degrees of modernization. In the Confederation, religious freedom or the right of its citizens to migrate throughout the Confederation without hindrances was guaranteed. The Federal Convention (Ger. Bundes-tag) became the one and only central institution, which took the form of a standing congress of envoys in Frankfurt am Main. In this institution, each convention member's voice could

be heard, and decisions of the convention were introduced to each confederate state as propositions for solving domestic political issues. Therefore, no mandate for a third Germany was necessary. Through this federative organization of Germany, the opportunity was given to individual states to develop independently and express their standpoints freely. Under this convention, the rivalry between Prussia and Austria was also eased to some degree. In terms of the question of establishing supranational organizations, smaller German states, which required the federation be as free as possible, were accommodated. The convention, however, held the premises for solving the issue of an integrated Germany.

In the beginning, citizens of German lands were satisfied with the Federal Convention, as it corresponded to the traditions of an empire and guaranteed the reforms that were left over from the Confederation of the Rhine. Article 13 of the confederation's acts establishes the obligation of enacting liberal constitutions in all German states. Their inception in some states also provided for the gradual liberalization of Germany. Leaders of the German Confederation came up with solutions to the crises that Germany was facing, and therefore the Confederation continued on.

Gradually, however, some political parties gaining strength in Germany outwardly expressed their demands for the establishment of a German territory. Nationalists and liberals perceived the German Confederation as competition for their visions and considered it to be a barrier hindering the organization of Germany on a national principle. Propositions to reform the German Confederation were not completely adopted as the repressive confederate apparatus strongly opposed nationalist and liberal movements. The German Confederation thus began to fall more and more out of favor.

Barbora Pásztorová

Zrod buršenshaftů: Příspěvek k rané historii německého nacionalismu ¹

Abstract

The aim of this study is the analysis of the development of Burschenschaften from their formation as radicalization of one part of the student movement until the prohibition of politically engaged associations in consequence of the Carlsbad Decrees' acceptance, and to offer a balanced view on Burschenschaften and their influence on early German nationalism. The meaning of Burschenschaften for early German nationalism was extensive. It consisted primarily in formation and spreading of national ideas in all the German states and social classes, in propagation of the formation of one united national state and also in the effort to establish liberal reforms and, in the first instance, constitutions on the basis of the Article 13 German Federal Act. However the radicalism, which was connected to the Burschenschaften, discredited later the whole student movement. It paralyzed all its progressive strengths and led to the prohibition of the Burschenschaften.

Key words: German nationalism, Burschenschaften, 19th century, Wartburg fest, August von Kotzebue, Gymnastics movement

1) Tato studie vznikla v rámci grantu SGS-2013-005, který autorka realizovala na KHV FF ZČU.

1. Úvod

Německé studentské spolky, takzvané buršenshafty,² byly a jsou obecně vnímány pozitivně, neboť jejich hlavní zájem spočíval ve formování a šíření národních idejí. To se projevovalo především v požadavcích na vytvoření jednotného konstitučního státu, v němž by byl vzdělaný lid zahrnut do podílu na moci. Přestože se buršenshafty staly zárodkem první celonárodní politické organizace v Německu a jejich formování je podle britské historičky Maike Oergel zcela správně považováno za počátek moderních německých politických stran a organizovaného moderního politického aktivismu, reprezentujícího buržoazní opozici, měly i své stinné stránky. Ty však bývají mnohdy přehlíženy, a proto na ně bude v této studii upozorněno.³

Otázka buršenshaftů a raného německého nacionalismu je téma, které je v českém prostředí dodnes v zásadě jen velmi málo zpracované. Z tohoto důvodu je cílem předkládané studie analýza činnosti buršenshaftů od jejich vzniku, přes radikalizaci jednoho z křídel studentského hnutí, až po zákaz politicky angažovaných spolků v důsledku přijetí Karlovarských dekretů a poskytnutí vyváženějšího pohledu na buršenshafty a jejich význam pro raný německý nacionalismus. První kapitola bude věnována organizovaným hnutím, která předcházela zrodu buršenshaftů. Především se bude jednat o turnerské hnutí. Vztah mezi oběma organizacemi, studentskou a turnerskou, charakterizovala častá spolupráce. Ta byla založena na identických cílech i personální provázanosti, kdy turneři vstupovali do buršenshaftů a naopak studenti cvičili společně s turnery. Příslušníci obou táborů také kooperovali při veřejných oslavách, jak tomu bylo kupříkladu při Wartburské slavnosti. Druhá kapitola bude zaměřena na vznik buršenshaftů a na charakteristiku tohoto studentského hnutí. Třetí kapitola nastíní průběh Wartburské slavnosti a její vliv na další činnost buršenshaftů. Čtvrtá kapitola bude věnována rostoucí radikalizaci jedné z frakcí studentského hnutí a zejména pak jejímu vyvrcholení v podobě zavraždění dramatika Augusta von Kotzebue. Poslední kapitola se bude soustředit na důsledky, jež měly zmíněné události na další činnost buršenshaftů, především tedy na přijetí Karlovarských dekretů.

2. Vznik organizovaných hnutí

Začátek 19. století přinesl několik dramatických zvratů. V souvislosti se vznikem Rýnského spolku byla v srpnu roku 1806 ukončena existence Svaté říše římské národa německého a v říjnu téhož roku Napoleon zvítězil v bitvách u Jeny a Auerstedtu nad

pruskými jednotkami. Výsledkem těchto událostí byla nadvláda napoleonské Francie nad drtivou většinou německého území. V této době plně změn hledala politicky uvědomělá část německé mládeže východisko z krize identity. Obojí nalezla v německém nacionalismu, v nenávisti vůči Francouzům a v náboženství. Na počátku roku 1813 se mnoho studentů ze severního Německa nadšeně hlásilo do boje proti Francouzům. Několik jich vstoupilo do takzvaného Lützowova Freikorpsu, ve kterém se setkali s aktéry a propagandisty osvobozovacích válek kolem Friedricha Ludwiga Jahna, Jakoba Friedricha Friesa či Theodora Körnera. Jahn a jeho stoupenci byli zanícenými nacionalisty, kteří nechtěli Francouze pouze vyhnat, nýbrž usilovali o sjednocení Německa a o zavedení liberálních reforem.⁴ Během osvobozovací války proti Napoleonově Francii bojovali studenti bok po boku s ostatními mladými muži svého národa – sedláky i řemeslníky, a díky tomu se seznámili s novým pocitem národního společenství. Poprvé ve svém životě přišli do styku se státem, když bojovali za jeho svobodu. Nebojovali však za množství malých států, ze kterých pocházeli, ale za velké Německo jako celek.⁵

Výsledek Vídeňského kongresu byl pro německé nacionalisty hlubokým zklamáním. Namísto národního státu, ke kterému někteří mladí akademici směřovali své naděje, byl vytvořen Německý spolek (*Deutscher Bund*) – svaz států bez národních institucí. Podle vůle svých iniciátorů neměl být tento nový politický celek předstupněm k jednotnému německému státu, ale naopak měl garantovat suverenitu německých knížat. Kromě toho stále více vycházelo najevo, že politické reformy z let 1807 až 1812 nebudou v německých státech plynule pokračovat, nýbrž budou bržděny nebo dokonce blokovány. Tvář v tvář těmto tendencím rostla mezi studenty odhodlanost stát se politicky činnými a nepřenechat reakci pole bez boje. Někteří profesori, například Heinrich Luden, Jakob Friedrich Fries nebo Lorenz Oken, vystupovali na straně studentů, podporovali je a mnohdy dokonce stupňovali jejich politizaci.⁶

Již před rokem 1815 docházelo k prvním národně-liberálním protestům proti utlačujícím politickým a společenským poměrům. Jejich nositeli byla v podstatě tři organizovaná hnutí, která byla oproti dřívějším tajným a elitářským vlasteneckým společnostem, veřejná a otevřená všem zájemcům. Zaprvé to bylo turnerské hnutí, uvedené v život roku 1811 Friedrichem Ludwigem Jahnem a Jakobem Friedrichem Friesem, ve kterém se spojovaly morálně-pedagogické ideje tělesného cvičení s dalekosáhlejším cílem usilování o politické sebeurčení a o jednotu národa. Přehnaná láska turnerů k vlasti však brzy vedla k pohrdání vším cizím a bizarnímu německému šovinismu (*Deutschtümelei*). Nesporným faktem ale zůstává, že turnerství hrálo důležitou roli v časně fázi vzniku politických stran v Německu. Druhým organizovaným hnutím byly

2) Označení *Burschenschaft* bylo formováno Jahnem a označovalo, jmenovitě na středoněmeckých a východoněmeckých univerzitách už od konce 18. století, soubor všech německých studentů nebo jejich skutečných či vyžadovaných zástupců (Kaupp a Ulfkotte 2008, 10).

3) Malettke 1992, 14–16; Oergel 2003, 67.

4) Fesser 2001, 88–89.

5) Hohlwein 1969, 93.

6) Fesser 2001, 88–89.

německé společnosti (*Deutsche Gesellschaften*), vznikající od roku 1814 v oblasti Rýn-Mohan a programově navazující na dílo Ernsta Moritze Arndta *Koncept německé společnosti* (*Entwurf einer deutschen Gesellschaft*). Německé společnosti vznikly v Giessenu, Nassavsku či Heidelbergu, ale již záhy po svém ustanovení byly vládním zákazem zatlačeny do ilegality. Navenek se tyto společnosti projevovaly především petiční činností, pomocí které propagovaly své národně-liberální cíle. Třetí organizované hnutí tvořily buršenshafty, které se rovněž staly vlastními nositeli politického hnutí mládeže. Vznik tohoto nového typu studentského spolku sahá zpět do přelomu let 1811 a 1812, kdy Jahn s Friesem předložili svůj koncept *Vytvoření a uspořádání buršenshaftů* (*Ordnung und Einrichtung der Burschenschaften*) tehdejšímu rektorovi berlínské univerzity Johannu Gottliebu Fichtovi. Rozhodující impulsy však přišly z Halle, kde 1. listopadu 1814 vznikla Teutonia, a z Jeny, kde byl 12. června 1815 založen jenský buršenshaft.⁷

Již v roce 1809 pobízel Jahna Wilhelm Kern, docent filozofie na univerzitě v Göttingenu, společně s dalšími mladými německými patrioty, aby založil tajný spolek k osvobození Německa od francouzské nadvlády a k vytvoření německého národního státu. Došlo k tomu 14. listopadu 1810, kdy Jahn s Friesem založili v Berlíně Německý spolek (*Deutscher Bund*).⁸ Jednalo se o přísně vedenou organizaci, která se stala následníkem krátce existujícího tajného Spolku ctnosti (*Tugendbund*) z Královce. Německý spolek měl za cíl ozbrojenou vzpouru a vnitřní mravní obrodu celého německého národa, zvláště studentstva. Činnost spolku se soustředila zejména na agitaci proti francouzské cizovládě mezi akademickou mládeží, která probíhala zejména na cvičištích, ale rovněž i v berlínských kavárnách. Přestože byl Německý spolek v únoru 1813 rozpuštěn, vzešla z něj základna pro budoucí turnerské hnutí a již zmíněný koncept *Vytvoření a uspořádání buršenshaftů*.⁹

V roce 1811 založil Jahn v Berlíně cvičební společnost (*Turngesellschaft*), jejíž členové cvičili gymnastiku v parku Hasenheide v Berlíně.¹⁰ Turnerské hnutí přitahovalo stoupence po celém protestantském severním a středním Německu. Kolem roku 1818 existovalo v Prusku asi 100 spolků s přibližně 6 000 turnery, v celém Německu jich bylo 12 000.¹¹ Turneři přicházeli s novými způsoby uchování vzpomínek na válku, zabarvenými jejich dobrovolnickým nacionalismem. Podnikali například poutě na bojiště osvobozovacích válek či navrhovali a uskutečňovali památné slavnosti, z nichž nejdůležitější se vázala k výročí bitvy u Lipska. První z těchto vzpomínkových akcí se konala v parku Hasenheide

18. října 1814 a přišlo na ni asi deset tisíc lidí.¹² Cílem tělocvičných spolků bylo posilovat charakter i tělesnou zdatnost mládeže. Ideologie turnerského hnutí byla záležitostí Jahna, přezdívaného otec tělocviku (*Turnvater*). Jahn dobře chápal politický smysl národní myšlenky, a proto zdůrazňoval, že bez lidu není stát ničím a že moudrá vláda nestaví stát nad lid, nýbrž lid zahrnuje do státu. Jahn byl zároveň nadšeným zastáncem rozsáhlých společenských reforem, jako bylo svobodné vlastnictví půdy pro rolníky, zrušení feudalismu s jeho výsadami či základní vzdělání pro všechny. Jeho ideje německého státu a německé společnosti byly založeny na svébytnosti německého národa (*Deutsches Volkstum*). Termín *Volkstum* Jahn vynalezl sám. Odvozoval jej z germánského kořene, a užíval pro vyjádření duše, ducha národa, jeho svébytnosti. Z protestantství chtěl Jahn učinit národní náboženství a německý jazyk se snažil očistit od cizích slov. Odmítal dvoj- jazyčné vzdělávání a varoval před učiteli cizích jazyků, neboť na německou scénu podle něj patřily jen předměty německé historie.¹³ Jahn viděl ve svém hnutí lásku k vlasti, vyjádřenou skrze tělocvik. Jeho cílem byla nejvyšší osobitost u jednotlivce a nejvyšší národní osobitost u všech. Výuka a život v tomto hnutí netvořily protiklad. Jednota těla a ducha se stala základním přikázáním. Důležitou roli proto hrál řecký ideál krásy: otužilé, ohebné mužské tělo. Ideální turner pro Jahna představoval kombinaci individuálního a národního ducha. Turneři byli od svého vzniku úzce svázanou skupinou – společně cvičili, tykali si, zdravili se „Heil“ a nosili Jahnem navržený turnerský kroj.¹⁴

3. Zrod a charakteristika buršenshaftů

Na počátku vzniku buršenshaftů stál již zmíněný koncept *Vytvoření a uspořádání buršenshaftů*, který měl v programu zrušení doposud oddělených studentských krajských spolků, takzvaných landsmanshaftů, a kosmopolitně smýšlejícího řádu za účelem sloučení všeho studentstva univerzit do jednotného patriotického buršenshaftu.¹⁵ Dne 12. června 1815 vytáhli studenti, doposud sdružení v landsmanshaftech, se svými vlajkami naposled na náměstí v Jeně. Shromáždili se v síni hostince, spustili vlajky a společně zpívali Arndtovu píseň *Jsme spojeni ke šťastné chvíli* (*Sind wir vereint zur guten Stunde*). Shromáždění studenti se znovu sjednotili v novém sdružení – v buršenshaftu. Všechna ostatní společenství v Jeně byla rozpuštěna. Podporování vlastními profesory stali se vládci ve svém malém univerzitním světě. Cíl buršenshaftu definovalo heslo jeho členů „čest, svoboda, vlast“ (*Ehre, Freiheit, Vaterland*).¹⁶ V roce 1818 vysvětlil studentskou vizi budoucího Německa svému otci Heinrich von Gagern, který bojoval u Waterloo, studoval právo

7) Kaupp a Ulfkotte 2008, 1–2; Šedivý 2013, 99.

8) Neplést s Německým spolkem vytvořeným v roce 1815.

9) Kaupp a Ulfkotte 2008, 10; Schulze 1997, 64–65; Bartmuß, Kunze a Ulfkotte eds. 2008, 197.

10) Pohlsander 2009, 55; Schulze 2003, 90–91; Bartmuß, Kunze a Ulfkotte eds. 2008, 205.

11) Mosse 1993, 154–156.

12) Clark 2008, 327.

13) Pohlsander 2009, 55; Thiessová 2007, 53; Snyder 1952, 22.

14) Mosse 1993, 154–156.

15) Kaupp a Ulfkotte 2008, 10; Schulze 1997, 65.

16) Hohlwein 1969, 97.

na Jeně, pomáhal formovat buršenshaft a později se stal prvním předsedou Národního shromáždění ve frankfurtském kostele sv. Pavla: „*Jejich cílem je vytvořit lepší budoucnost pro vlast, každý, jak nejlépe umí, šířit národní uvědomění nebo používat velmi zesměšňované a očerňované germánské vyjadřování, více lidovosti, a pracovat na lepších ústavách. [...] Jsou obviňováni z pokoušení se vyjádřit své německé citění absurdním způsobem – nošením staromódních germánských plášťů. Ale na to odpovídají: ‚Nepokoušíme se vytvořit něco speciálního nošením germánských plášťů, jenom chceme, aby Německo mělo svou vlastní módu.‘ [...] Chceme více smyslu pro společenství mezi oddělenými německými státy, větší jednotu v jejich politice a v jejich vládních principech, nikoli separátní politiku každého státu, ale nejužší možné vztahy mezi sebou, především chceme, aby Německo bylo považováno za jednu zem, a německý lid za jeden lid. [...] Chceme pro lid spíše ústavu, která bude odpovídat duchu této doby a stupni osvícení lidu, než to, co každý kníže dá svému lidu podle toho, co se mu líbí a co slouží jeho soukromým zájmům.*“¹⁷

Mezi členy buršenshaftů se nacházelo mnoho dobrovolníků z osvobozené války proti Napoleonovi. Osm z jedenácti předních zakládajících členů buršenshaftu bylo veterány Lützowova Freikorpsu. Ačkoli byli vojensky nevýznamní, stali se nesmrtelnými, a to zejména díky poezii Theodora Körnera, hrdiny osvobozené války. Proto není divu, že se barvami buršenshaftu staly barvy Lützowova Freikorpsu. Hlavním symbolem buršenshaftů se stala třípruhá, zlatem obešitá, červeno-černo-červená vlajka se zlatou dubovou větví uprostřed. Dne 31. března 1816 ji ženy a dívky z Jeny darovaly místnímu buršenshaftu. Tato vlajka představovala nejzřetelnější a nejhezčí znamení změněného vztahu studentů k ženskosti. Namísto dřívější hrubé surovosti a nestoudnosti nastoupila úcta. Nový vztah ke studentům získaly nejen ženy, ale národ vůbec, a proto není překvapením, že se později tyto barvy – černá, červená a zlatá – staly barvami revoluce v roce 1848. Podle německého historika Wolfganga Martina Hardtwiga však nacionalismus buršenshaftů nevyplýval výlučně z přímé nebo nepřímé zkušenosti s francouzskou nadvládou v Německu, nýbrž byl také, přestože ne v takové míře, pozvolna od roku 1770 rozvíjen civilizačně-politickými myšlenkami pokroku.¹⁷

Příslušníci buršenshaftů se cítili být vyzváni k dokončení Lutherem započaté reformace, neboť panovalo přesvědčení, že osvobození individuálního vědomí bylo pouze morálním základem pro příchod politického a národního osvobození. Hledání tradice, která by podpořila sociální, politické a kulturní inovace, vedlo k přehnanému důrazu na to, co bylo považováno za původní „němectví“, které zahrnovalo frankofobii a antisemitismus. Vedlo to také k neškodným aktivitám, jako bylo nošení staroněmeckého kroje, černého dlouhého pláště, bílé košile s dlouhým límcem a dlouhých vlasů. Tento oděv byl nošen a vnímán jako provokativní akt, který znechucoval konzervativce. O čemž jasně vypovídá komentář Friedricha von Gentze: „*Jediné skvrny na malbě [města Heidelbergu]*

jsou směšné a odporné postavy, které si ve špinavých staroněmeckých krojích [...] s knihami pod ramenem chodí opatřit falešnou moudrost ke svým ničemným profesorům.“¹⁸

4. Wartburská slavnost

Když se 300. výročí Lutherova revolučního aktu krylo se 4. výročí bitvy národů u Lipska na podzim 1817, byla vzpomínková událost, která by rovněž poskytla fórum pro diskuse, nevyhnutelná. Plán na uspořádání slavnosti na symbolickém místě, které navíc leželo přibližně v centru tehdejšího Německa, vzešel z kruhu kolem Jahna v Berlíně.¹⁹ Již v roce 1810 navrhl Jahn ve svém spisu *Německý národní ráz (Deutsches Volkstum)* uspořádání akce, kterou nazval lidová slavnost (Volksfest). Nejednalo se o jeho bezpodmínečně originální myšlenku. Již osvícenství chápalo takovýto typ slavnosti jako důležitý element. Uspořádáním lidové slavnosti se Jahn snažil vzbudit v lidu zájem o založení národního státu.²⁰ Veřejné slavnosti měly mít podle Jahna rozhodující význam pro působení na vlasteneckého ducha.²¹

Jenský buršenshaft se pustil do plánování dvoudenní slavnosti, jakéhosi národního studentského kongresu, která se měla uskutečnit na hradě Wartburg poblíž Eisenachu v Durynsku.²² Od konce 18. století, zejména během francouzské cizovlády a osvobozovacích válek, se vytvořil kolem Lutherova hradu přízvukný vlastenecký nimbus. Téměř sakrální význam měl Wartburg pro Jahna, který se zde roku 1814 zastavil, aby se modlil: „*Naše říše přichází, pro národ a vlast nejsou žádné myšlenky považovány za příliš vysoké, žádná práce za příliš pomalou a namáhavou, žádné podnikání za příliš malicherné, žádný čin za příliš smělý a žádná oběť za příliš velkou.*“²³ Student práv Rudolf Wesselhöft, Jahnův stoupenec a spoluiniciátor jenského buršenshaftu, rozeslal 11. srpna 1817 na příkaz jenského buršenshaftu pozvání na slavnost, plánovanou na 18. a 19. října 1817. Pozvány byly především univerzity, na kterých v první řadě studovali protestanti, to znamená do Berlína, Vratislavi, Erlangenu, Giessenu, Göttingenu, Greifswaldu, Heidelbergu, Kielu, Královce, Lipska, Marburgu, Rostocku a Tübingenu. Vysoké školy na jihu Německa a v Rakousku, navštěvované převážně katolíky, zůstaly bez povšimnutí.²⁴

Během 17. října 1817 dorazilo do Eisenachu kolem 450 až 500 studentů z téměř všech protestantských univerzit. Nezastoupeny byly pouze Královec, Vratislav a Greifswald. Chyběli rovněž zástupci z habsburských univerzit a jihoněmečtí katolíci

18) Malettke 1992, 14–16; Tümmeler 1992, 170.

19) Oergel 2003, 68–69.

20) Krauß 2011, 7; Hroch 2009, 251–252; Palmer 1972, 169.

21) Bauer 1997, 149.

22) Mosse 1993, 154–156.

23) Malettke 1992, 17–18; Oergel 2003, 70.

24) Krauß 2011, 7.

17) Heinrich von Gagern Hansovi von Gagern, Jena, 17. 6. 1818. Walker ed. 1968, 47–48.

z Freiburgu a Landshutu, stejně jako zástupci z rozpuštěných univerzit v Duisburgu a Münsteru. Dominovali zde především studenti, jejichž otcové byli příslušníky inteligence nebo to byli státní úředníci, evangeličtí faráři či měšťané. Pouze 6 % z přítomných studentů bylo šlechtického původu.²⁵ Mezi účastníky slavnosti byli také příslušníci eisenšaské domobrany a měšťané z Eisenachu a okolí, kteří chtěli v návaznosti na tradici oslav vítězství připravit slavnost také tento rok. V neposlední řadě se slavnosti zúčastnili oficiální zástupci úřadů ve Výmaru a Eisenachu a profesori jenské univerzity. Již před zahájením slavnosti obdrželi informace o jejím konání rovněž politici, diplomati a správní úředníci mnoha jiných států.²⁶

V sobotu 18. října 1817 k osmé hodině ranní se mladí muži shromáždili na eisenšaském náměstí. O půl hodiny později se při zvonění zvonu a slavnostní hudbě dali do pochodu. V jejich čele byl nesen červeno-černo-červený prapor se všíto zlatou dubovou větví a nápisem „čest, svoboda, vlast“. Většina studentů na sobě měla staroněmecký kroj. Za zvuku zvonu se dalo procesí studentů do pohybu směrem k Wartburgu, který poskytl v letech 1521 a 1522 útočiště Martinu Lutherovi, jenž zde přeložil Nový Zákon do německého jazyka.²⁷ Kolem desáté hodiny dorazili studenti na hrad, kde na ně již čekali čtyři jenští profesori: filozof Jakob Friedrich Fries, medik Dietrich Georg Kieser, přírodovědec Lorenz Oken a právník Christian Wilhelm Schweitzer. Společně pak vstoupili do rytířského sálu, kde po krátké modlitbě zpívali Lutherův chorál *Mocný hrad je náš Bůh* (*Ein feste Burg ist unser Gott*). Následoval slavnostní proslov, který držel student teologie Heinrich Hermann Riemann. Riemann působil nejprve v Lützowově Freikorpsu, následně se jako poručík zúčastnil roku 1815 bitvy u Ligny a obdržel železný kříž. Již jako triadvacetiletý platil vážný a skromný mladík za všeobecně uznávaného mluvčího studentů z Jeny. Ve svém proslovu velebil Luthera jako bojovníka za svobodu ducha a ocenil bojovníky osvobozovací války z roku 1813. K aktuální situaci v Německu poté pravil: „Počtvrté, moji shromáždění bratři, vzplane dnes oheň, aby nám připomenul, co se stalo, a upomenul na budoucnost.“²⁸ A pokračoval dále: „Od oné bitvy uplynuly čtyři dlouhé roky, německý národ se chopil hezkých nadějí, ale všechny byly zmařeny. Vše dopadlo jinak, než jsme očekávali, mnoho velkého a nádherného, co se mohlo a muselo stát, se nestalo. [...] Ze všech knížat Německa své dané slovo nezrušil ten, v jehož svobodné zemi onu bitvu oslavujeme.“²⁹ Poslední věta se, jak každý přítomný věděl, vztahovala ke článku 13 Spolkových akt a na Karla Augusta, velkovévodu Sasko-výmarsko-eisenšaského, který své zemi jako jediný ze severoněmeckých panovníků poskytl ústavu – základní

zákon z 5. května 1816.³⁰ Mladý řečník vyzýval své kolegy, aby se nespokojili s německou mizérií, nýbrž nasadili všechny své síly do boje za svobodu a jednotu vlasti.³¹ Po jeho proslovu zpívali studenti chorál *Nyní všichni děkujeme našemu Bohu* (*Nun danket alle Gott*). Profesor Fries byl poté požádán o proslov. Ten zakončil heslem: „Jeden Bůh, jeden německý meč, jeden německý duch pro čest a spravedlnost.“³² Při obědě v sálu minnesängrů zazněly nové písně, mezi nimi i Arndtova *Jsme spojeni ke šťastné chvíli*. Poté všichni společně sestoupili do města, aby se zúčastnili bohoslužby.³³ Při bohoslužbě, ke které byl přizván teolog Johannes Friedrich Ferdinand Gustav Nebe, byl starý kostel sv. Jiří přeplněný více než tisícem návštěvníků. Před chórem se vedle červeno-černo-zlaté vlajky buršenshaftů honosila zelenobílá vlajka domobrany, jejíž členové se vmísili mezi členy buršenshaftů a občany města. Následně se na náměstí Jahnovy turněři, obklopeni nadšenými zvědavci, kteří něco podobného viděli poprvé v životě, procvičovali v běhu, skoku přes kozu či přetahování lanem.³⁴ Po společné demonstraci studentů a eisenšaské domobrany, jež měla přispět k prosazování klidu a pořádku, se zpívaly vlastenecké písně a oboustranné ovace znamenaly vyjádření shodného mínění.³⁵

Večer se účastníci slavnosti přemístili s pochodněmi k nedaleko ležícímu kopci Wartenberg, kde se shromáždili kolem mírového ohně. Ke svým kolegům zde promluvil jenský student filozofie a Friesův žák Ludwig Rödiger, který prudce zaútočil na německou vrchnost a domáhal se práva studentů na svobodné vyjadřování mínění a na politické spolurozhodování.³⁶ Rödiger rovněž odsuzoval porušení během války daného slibu poskytnutí ústavy a chválil německý národ, který se stal sebevědomým.³⁷ Na jeho proslov navázalo nechvalně proslulé pálení knih a symbolů reakce, jehož iniciátorem byl stoupenec Jahna Hans Ferdinand Maßmann. Maßmann spolu s několika svými přáteli přistoupil k ohni s velkým košíkem, v němž ležely svazky starého papíru (makulatury), na nichž byly velkým písmem napsány názvy knih. Maßmann připomenul studentům, že roku 1520 Luther spálil bulu papeže Lva X., a zvolal: „Chceme také nechat plamenem pohltit vzpomínky těch, kteří znesvětili vlast svou řečí a činem, zotročili svobodu, a upřímnost a počestnost pomluvili v životě i ve spisech.“³⁸ Následně předčítal jména autorů, která stála na svazcích papíru. Kolem stojící studenti volali „do ohně“ a Maßmannův druh

25) Fesser 2001, 87–90.

26) Schäfer 1997, 23.

27) Bauer 1997, 147.

28) Fesser 2001, 45–46; Schäfer 1997, 24–25.

29) Krauß 2011, 9–10.

30) Fesser 2001, 46.

31) Tümmeler 1992, 173.

32) Fesser 2001, 46.

33) Hohlwein 1969, 102.

34) Hohlwein 1969, 102.

35) Krauß 2011, 16.

36) Fesser 2001, 46.

37) Schäfer 1997, 26.

38) Fesser 2001, 86.

hodil vidlemi na hnůj balíky do plamenů. Symbolickým spálením bylo postiženo asi 25 až 30 autorů, kteří patřili k odpůrcům Jahnova turnerství, buršenshaftů nebo akademické svobody a právě Jahnovými stoupenci byly tyto spisy považovány za reakční a neněmecké.³⁹

V očích mladých byl asi nejškodlivějším spisem *Občanský zákoník Napoleona I.* (*Code Napoléon*), neboť byl napsán francouzským utlačovatelem. Jeho spálení bylo interpretováno jako známka politické nevyspělosti studentů, kteří, oslepeni teutománií, nemohli vidět konstituční základy, zapuštěné v těchto právech.⁴⁰ Mezi dalšími spálenými spisy se nacházel *Kodex četnictva* (*Kodex der Gendarmerie*), vydaný pruským policejním ředitelem Christophem Karlem Heinrichem von Kamptzem, což nabídlo Prusku vítanou municí proti výmarskému velkovévodovi. V tomto spise se totiž nacházely také sasko-výmarské výnosy. Dále byly spáleny: první svazek *Restaurace státovědy* (*Restauration der Staatwissenschaft*) švýcarského právníka Karla Ludwiga von Hallera, spis *Dějiny německé říše od jejího počátku až do jejího zániku* (*Geschichte des Deutschen Reiches von dessen Ursprunge bis zu dessen Untergang*) dramatika Augusta von Kotzebueho a neprávem také spis *Germanomanie: Náčrt současného fenoménu* (*Die Germanomanie: Skizze zu einem Zeitgemälde*) židovského spisovatele Saula Aschera, který varoval před přílišným zdůrazňováním němectví, omezeným malým duchem a excesy militantního nacionalismu. Ne všichni ze zmíněných autorů si to však zasloužili. Toho si však mladí aktéři mohli být jen stěží vědomi. Spáleny byly rovněž symboly absolutistické vlády a její armády, jako například hessenský cop či kaprálská vycházková hůl.⁴¹

Mezi účastníky slavnosti bylo patrné značné zklamání a deziluze, protože politické reformy směrem ke konstitučnímu národnímu státu byly blokovány silami reakce. Zdá se, že právě tato frustrace vedla k tomuto neoficiálnímu aktu, kvůli kterému se slavnost stala nechvalně proslulou, a jenž signalizoval počínající radikalismus části studentského hnutí.⁴² Spálením knih chtěli někteří příslušníci buršenshaftu protestovat proti politické rozdrobenosti a útlaku, ale zvláště tyto doprovodné akce vzbudily zájem policejních orgánů v Rakousku a Prusku.⁴³

Dalšího rána, dne 19. října 1817, se studenti ještě jednou dostavili na Wartburg a pokračovali v diskusích. Nejdříve byla přečtena Friesova řeč, kterou následoval proslov katolíka, člena heidelberského buršenshaftu a Hegelova žáka Friedricha Wilhelma Carové, jemuž byl antisemitismus a nenávist k Francii cizí a jenž žádal právo

na rovnost všech lidí.⁴⁴ Ve svém proslovu pamatoval na to, že duch, „který byl vzbuzen idejemi občanské svobody a nestranností, a který požadoval uznání pravé lidské důstojnosti“,⁴⁵ přišel v roce 1789 z Francie. Odpoledne a večer se studenti rozptýlili do všech světových stran. Tím byla ukončena Wartburská slavnost, která vstoupila do historie jako první národní slavnost na německém území a stala se výchozím bodem masivní vlny pronásledování liberálně a demokraticky smýšlejících měšťanů.⁴⁶ Během následujícího půl roku se buršenshafty etablovaly na většině německých univerzit, mimo jiné také v Erlangenu.⁴⁷ Rok po slavnosti, 19. října 1818, pak došlo v Jeně k ustanovení Celoněmeckého buršenshaftu (*Allgemeine Deutsche Burschenschaft*), do něhož byly sloučeny všechny německé buršenshafty.⁴⁸

V důsledku ostré konzervativní odezvy na Wartburskou slavnost doporučil Luden buršenshaftům, aby vypracovaly dokument, jenž by shrnoval jejich ideje a který by je zároveň přenesl do veřejné sféry politického mínění a učinil je méně náchylnými k obvinění z toho, že jsou tajnou organizací a nepřáteli státu. Z tohoto důvodu vypracoval Riemann společně se svým kolegou studentem Karlem Müllerem *Zásady a usnesení z 18. října* (*Grundsätze und Beschlüsse des 18. Oktober*). V tomto spise žádali národní jednotu, konstituční monarchii, jednotný německý zákoník, veřejné procesy před porotou, rovnost všech občanů ve všech ohledech či svobodu projevu a tisku.⁴⁹ Riemann s Müllerem zahrnuli do textu rovněž dvě často citované zásady, které byly de facto prvním liberálním stranickým programem v Německu: „*Německo je, má být a zůstane*“ a „*vůle knížete není zákonem národa, nýbrž zákon národa by měl být vůlí knížete*“.⁵⁰ Ludenův plán a Riemannovo úsilí však zůstaly bez úspěchu, neboť nemohli ve své činnosti počítat s podporou většiny studentstva. To totiž shledalo *Zásady a usnesení* příliš radikálními a odmítlo je. Ačkoli nikdy nebyly zveřejněny, jejich opisy kolovaly po celém Německu a v roce 1821 byly dokonce objeveny pruskou policií, která v nich viděla jen další důkaz protistátních aktivit buršenshaftů.

5. Radikální frakce studentského hnutí a vražda Augusta von Kotzebue

Po Wartburské slavnosti se ještě zřetelněji projevilo rozštěpení buršenshaftů na umírněnou většinu a radikální křídlo Bezpodmínečných (*Unbedingte*), nebo také Černých (*Schwarze*). Většina radikální frakce studentského hnutí přišla z Giessenu, z kruhu kolem

39) Clark 2008, 323.

40) Oergel 2003, 70–71.

41) Fesser 2001, 86; Krauß 2011, 19–20.

42) Oergel 2003, 70–71.

43) Krieger, Müller, Vollrath a kol. 1995, 147.

44) Schäfer 1997, 31.

45) Fesser 2001, 87.

46) Bauer 1997, 145.

47) Schäfer 1997, 42.

48) Malettke 1992, 28.

49) Oergel 2003, 71.

50) Fesser 2001, 90.

bratrů Karla a Augusta Follenových. Cílem Karla Follena, který obdivoval a zcela přijal ideje francouzské revoluce, bylo založení demokratické německé republiky jako jednotného národního státu. Za tímto účelem vypracoval na přelomu let 1817 a 1818 *Základny budoucího říšského zřízení* (*Grundzüge für eine künftige Reichsverfassung*). Tato Follenova ústava nařizovala demokratické procesy ve všech rozhodovacích procedurách, rozdělení moci a volbu hlavy státu. Karl Follen se domníval, že suverenita lidu nemůže být dosažena spoluprací s panovníky a že bude nutný ozbrojený střet. Žádal proto politizaci mas, která by vedla k povstání a ke konečnému zhroucení stávajícího systému. Když pak propukly nepokoje mezi rolníky v Odenwaldu na podzim roku 1818, Bezpodmíneční doufali, že by to mohl být počátek revoluce.⁵¹ To se však nestalo. Jako prostředek politického boje uznávali Bezpodmíneční násilí i vraždu. Domnívali se totiž, že individuální činy teroru jsou nutné k tomu, aby probudily utlačovaný lid, zbavený volebního práva, z jeho pasivity. Karl Follen měl dokonce plán na vytvoření revoluční organizace, která by měla své buňky v rámci celého národa, neboť doufal v uskutečnění revoluce prostřednictvím sítě buršenshaftů na univerzitách, a to buď rozsáhlou agitací, nebo individuálními teroristickými činy.⁵² Když již prostředí Giessenu nemělo Karlu Follenovi co nabídnout, rozhodl se na podzim 1818 odejít do Jeny, kde začal působit na právnické fakultě. Jeho přednášky přitahovaly mnoho studentů, kteří obdivovali jistotu jeho vystupování, jasnost jeho myšlenek a neoblomnost jeho závěrů, když hovořil o bezpodmínečné rovnosti všech. K jeho pozorným posluchačům a náruživým ctitelům patřil i Karl Ludwig Sand.⁵³

Sand vyrostl v náboženské kultuře silně ovlivněné pietismem, který zdůrazňoval nadřazenou roli individuální morální odpovědnosti a neustálé zkoušení svědomí kvůli nečistým myšlenkám a touhám. Sedmiletá okupace jeho rodného města Wunsiedel francouzskými jednotkami v něm podnítila intenzivní stupeň nacionální pýchy a nenávisti k Francii. To byl také důvod, proč se chtěl jako dobrovolník podílet na válečném tažení v roce 1815, když se dozvěděl o Napoleonově útěku z Elby. Než však stačil do boje zasáhnout, ukončila jej bitva u Waterloo.⁵⁴ V Erlangenu, kde studoval teologii, se aktivně zasazoval o vytvoření celoněmeckého buršenshaftu, čímž na sebe přivolal nepřátelství místních studentů. Neustále se totiž snažil přinutit studentské landsmanšafy, aby vstoupily do buršenshaftu. Chtěl probudit a zachovat jejich křesťansko-německý charakter, lásku k národu a vlasti, jejich vůli i lidový svéráz. Byl přesvědčen o tom, že teritoriální roztržičnost přivede Německo na pokraj zániku. Teprve v posledním okamžiku Němci poznají, že jen jednota je činí silnými. Pokud se od této cesty nenechají odvrátit, stanou se opět šťastným a svobodným národem. Jako vyslanec erlangenského

buršenshaftu se Sand zúčastnil Wartburské slavnosti, na níž rozdal svůj malý spis, ve kterém ostatním účastníkům předložil své emotivní politicko-náboženské vyznání. Hlásil se v něm ke ctnosti a vlasti a žádal to samé od každého jednotlivce. Sand chtěl čelit v boji všem nečistým a nečestným, všem, kteří zneužili německé jméno. A právě proto často provolával: „*Německý jazyk povstane! Ryzí rytířství rozkvetne! Německá zem bude svobodná!*“⁵⁵

Sanda překvapilo, že německý dramatik August von Kotzebue byl počítán mezi nepřátele vlasti, poněvadž až do tohoto okamžiku měl u něj díky svým protinapoleonským spisům dobrou pověst. Po skočení Wartburské slavnosti se Sand nechal zapsat na univerzitu v Jeně, aby v rodišti celoněmeckého buršenshaftu pokračoval ve svém teologickém studiu. Zde, kde se profesori jako Fries, Oken a Luden cítili být úzce spojeni s buršenshaftem, kde stále žily myšlenky Kanta, Fichteho a Schellinga, obdržel mnoho nových podnětů. Ludenovy přednášky jej přesvědčily o tom, že Německo nyní stojí v bodě zlomu, který rozhodne o jeho vzestupu nebo zániku.⁵⁶ V Jeně se rovněž dostal pod vliv Frieše, profesora teoretické filozofie, známého antisemity a oddaného podporovatele studentského hnutí. Sand však potřeboval někoho, kdo by Friesovu filozofii přeložil do jazyka teologie. Tuto osobu našel ve Wilhelmu Martinu Leberechtovi de Wettem, biblickém učenci, systematickém teologovi a Friesově oddaném studentovi. Fries i de Wette věřili, že umělci mají hrát hlavní roli v prostředkování náboženských idejí lidem. Ideál německého umění podle nich zastávali Friedrich Schiller a Johann Wolfgang Goethe. Dle jejich mínění Schiller ve svých hrách odhalil unikátní morální vizi, která měla sloužit jako základ pro morální a duchovní reformu německého národa. Pod vlivem těchto idejí bylo pro Sanda katastrofální vidět Kotzebueho převahu na soudobých jevištích. Začal jej nenávidět a jeho hry považoval za vzrušení vedoucí k takovému druhu zlých myšlenek, které narušují jeho program sebeovládání.⁵⁷

Kotzebue označoval německé buršenshafy za „líheň revoluce“ a ostře napadal jejich vzbuřenecké chování. Ve svém *Literárním týdeníku* (*Literarisches Wochenblatt*) dokonce vyzýval vládu, aby vykazala ze svých univerzit studentskou zvěř. Kvůli těmto svým názorům se nejoslavovanější dramatik v Německu stal mezi studenty nejvíc nenáviděným mužem a jeho spis *Dějiny německé říše od jejího počátku až do jejího zániku* byl na Wartburské slavnosti veřejně spálen.⁵⁸ Kotzebue si však tuto urážku nenechal líbit a začal šířit jízlivé poznámky na studentské hnutí a na jeho duchovního vůdce Jahna. Kotzebue kritizoval šovinismus a drsné postoje mladých vlastenců. Ve svém článku z března 1819 se vysmál šosáctví a vzpurnosti studentských buršenshaftů, s jejichž radikálním

51) Šedivý 2013, 105; Oergel 2003, 72–73.

52) Fesser 2001, 91; Oergel 2003, 77.

53) Hohlwein 1969, 108–109.

54) Williamson 2000, 921; Hohlwein 1969, 108–109.

55) Kaeding 1985, 285–286.

56) Kaeding 1985, 286–301.

57) Williamson 2000, 923–928.

58) Gebhardt 2009, 59.

křídlem byl Sand úzce spjat.⁵⁹ Kotzebueho znepokojovaly extrémními projevy antisemitismu, vycházející z nacionálního tábora, poněvadž zastával osvícenskou tradici, že se Židé mohou polepsit tím, že se vzdají vlastních ceremoniálních zákonů a praktik, které je oddělují od zbytku společnosti a konvertují k univerzálnímu náboženství rozumu. Dramatik rovněž souhlasil s principy, že všichni občané by si měli být před zákonem rovni a měli by být podrobeni stejnému zdanění.⁶⁰

K opětovnému rozdmýchání nenávisti vůči Kotzebuemu došlo na počátku roku 1818 poté, co byla v liberálních časopisech *Nemesis* a *Isis* uveřejněna Kotzebueho tajná zpráva carovi s názvem *Stav a tendence německé literatury* (*Zustand und Tendenzen der deutschen Literatur*) o poměrech v Německu, zvláště o počínání na Jeně a ve Výmaru.⁶¹ Kotzebueho opakované kritizování Jahna, Arndta a tělocvičných spolků vedlo k tomu, že mu na konci roku 1818 skupina studentů rozbila okna a zanechala mu výhrůžnou zprávu, která sdělovala, že pokud bude pokračovat v činnosti proti tělocvičným spolkům, může shořet stejně, jako jeho spis.⁶²

Zavraždění Augusta von Kotzebueho považoval Sand za své poslání a na svůj čin se řádně připravil – vytvořil si vlastní dýku, navštěvoval hodiny anatomie, zkoušel si moment překvapení na přátelích a připravoval si krátké prohlášení o svých motivech, které chtěl připevnit na dramatikovy dveře čepelí dýky jako druhé wittenberské teze. Když bylo na počátku roku 1819 v *Národních novinách* (*Nationalzeitung*) oznámeno, že se dramatik chystá opustit Německo, odhodlal se Sand konečně k činu.⁶³ Kolem sedmé hodiny ranní 23. března 1819 zazvonil u dramatikových dveří v Mannheimu. Služebná mu řekla, že Kotzebue zrovna není k zastižení a navrhla mu, ať se vrátí odpoledne. V pět hodin přišel Sand opět do Kotzebueho domu.⁶⁴ Dramatikova manželka právě hostila přítelkyně, proto Sand počkal u schodů, dokud nebyl pozván do obývacího pokoje, kde jej Kotzebue srdečně pozdravil. Po krátkém rozhovoru Sand vytáhl dýku a zvolal: „*Ani trochu na vás nejsem hrdý. Tady máte, vy vlastizrádce!*“⁶⁵ Dvakrát jej bodl do hrudi a pořezal mu tvář. Kotzebue se zhroutil a za pár minut byl mrtev. Sand vyklopýtal z domu na ulici a zvolal: „*Ano, udělal jsem to! Tak musí zemřít všichni zrádci! Ať žije má německá vlast! Bojuji za svou vlast!*“ padl na kolena a řekl polohlasně: „*Děkuji ti Bože za toto vítězství.*“⁶⁶ Modlil se a pak se bodl do hrudi. U Sanda bylo nalezeno vlastní ospravedlnění

činu s názvem *Smrtelný úder pro Augusta von Kotzebue* (*Todesstoß dem August von Kotzebue*) a vlastnoručně zhotovený oltářní obraz.⁶⁷

Po svém zatčení Sand tvrdil, že Kotzebue byl svůdcem mládeže, znesvětitelem národní historie a ruským špiónem. Obvinění, že byl Kotzebue špión ruské vlády, je podle amerického historika George S. Williamsona bez významu, neboť fakt, že přijal pozici v ruské vládě, byl veřejným tajemstvím. Obvinění, že byl znesvětitelem národní historie, se týkalo jeho spisu *Dějiny německé říše* a že byl svůdcem mladých jeho literární činnosti – zabít ho, znamenalo zbavit veřejnou sféru narušující přítomnosti žen a zmenšit schopnost zženštilé dvorní aristokracie ovlivňovat německé mínění.⁶⁸ Vražda Kotzebueho proto musí být podle Williamsona nahlížena jako kulminace dekády trvajícího souboje o budoucnost německé estetiky a literární kultury. Sand považoval Kotzebueho za reprezentanta zženštilé, aristokratické a zkažené doby. Věřil, že povaha jeho her, rozsah jeho popularity a jeho zesměšňování nacionálních výpadů by mohla podrýt mužnou německou vůli a oslabit reformní program buršenshaftů. Do té doby, dokud by Kotzebue kontroloval jeviště a literární trh, by bylo vytvoření veřejného života založeného na nacionálních principech a spravedlnosti nemožné.⁶⁹ Sand byl odsouzen k setnutí mečem 20. května 1820 v Mannheimu. Lidé si namáčeli kapesníky v jeho krvi, jiní si brali prkna z popraviště jako relikvii – kat si vzal největší část a na zahradě si postavil chatu, kde se tajně scházeli členové heidelberského buršenshaftu. Jeden ze studentů dokonce nosil Sandův obraz na krku jako ikonu.⁷⁰

Zpráva o Kotzebueho zavraždění vyvolala jásot, zděšení i starost. Liberálové, především akademická mládež, oslavovali Sanda jako národního hrdinu a zachránce vlasti, neboť se domnívali, že dramatikova smrt vyleká reakci, odrazí ji a zničí. Profesori jako de Wette v Berlíně a Oken v Jeně sice odsuzovali čin, ale přiznali Sandovi ušlechtilý motiv a prosili pro něj o porozumění. Jiní, tušíc přicházející události, naopak tvrdili, že Sand ve skutečnosti ubodal svobodu.⁷¹ K dalšímu útoku došlo 1. července 1819, kdy se lékárník Karl Löning ve Schwalbachu pokusil usmrtit nasavského předsedu vlády Karla Ibella. Vládnoucí špičky v německých státech proto postihl strach z možného začátku série teroristických útoků a z hrozící revoluce.⁷²

6. Konzervativní odpověď a přijetí Karlovarských dekretů

Wartburská slavnost a zmíněné atentáty neodstartovaly vytouženou revoluci, nýbrž

59) Clark 2008, 339.

60) Williamson 2000, 918–919.

61) Tümmeler 1992, 182.

62) Williamson 2000, 920.

63) Williamson 2000, 935.

64) Šedivý 2013, 105.

65) Clark 2008, 339.

66) Kaeding 1985, 309.

67) Herre 1996, 235.

68) Williamson 2000, 936–937.

69) Williamson 2000, 943.

70) Clark 2008, 339–340; Schroeder 1962, 15.

71) Kaeding 1985, 310.

72) Fesser 2001, 91.

radikalizovaly síly reakce. Rakouský státník Klemens Wenzel Nepomuk Lothar kníže Metternich-Winneburg hovořil o „znamenitém Sandovi“, který mu dal příležitost, aby ostře zasáhl proti všem národním a demokratickým aktivitám.⁷³ S využitím veškerého diplomatického umění se Metternichovi podařilo na konferenci v Karlových Varech v srpnu 1819 prosadit takzvané Karlovarské dekrety, složené ze čtyř spolkových zákonů, které v následujícím roce spolkový sněm jednomyslně schválil a jejichž platnost byla v srpnu 1824 prodloužena na dobu neurčitou a platila až do roku 1848. Jednalo se zaprvé o univerzitní zákon, který příkazoval kontrolu všech německých univerzit zemskými zplnomocněnci. Nechvalně proslulí učitelé a profesori byli propuštěni, politicky angažované spolky zakázány. Tiskový zákon jako další v pořadí zaváděl předběžnou cenzuru všech novin, časopisů a jiných spisů s rozsahem do 20 archů, tedy do 320 stran. Třetí zákon zřizoval Ústřední vyšetřovací komisi v Mohuči, jejímž účelem bylo vyšetřování a zkoumání stavu, původu a šíření demagogie a její potírání. Čtvrtým a posledním zákonem byl exekuční řád, který dával spolku možnost zakročit proti svým členům, pokud neplnili své povinnosti a nevystupovali proti revolučním hnutím.⁷⁴

Karlovarské dekrety vyvolaly policejní akci, známou jako „pronásledování demagogů“. Za obět této perzekuci mezi lety 1820 a 1830 padl značný počet studentů, kteří byli odsouzeni k dlouholetému vězení nebo vyhnání do exilu. Arndt ztratil na dvacet let svou bonnskou profesuru. Fries a Oken byli odsouzeni ke dvěma desetiletím zákazu učení v oboru filozofie, respektive donuceni k emigraci. Jahn byl do roku 1825 držen ve vazbě v Berlíně a zbaven veřejného vlivu. Také reformátor školství Wilhelm von Humboldt ztratil svůj ministerský úřad.⁷⁵ Berlínský profesor de Wette byl na základě nařízení pruského krále rovněž zbaven úřadu. Josef Görres byl právě včas varován přítelem, aby uprchl do Štrasburku, kam se uchýlilo před pronásledováním mnoho ohrožených spisovatelů, studentů a knihtiskařů.⁷⁶ Méně známou obětí byl gardový poručík Hans Rudolf von Plehwe, Jahnův oddaný žák, kterého zatkli a převedli k posádce v Hlohově ve Slezsku poté, co se zúčastnil demonstrace na podporu Jahna.⁷⁷ Dne 26. listopadu 1819 byl jenský buršenshaft oficiálně rozpuštěn a buržoazní opozice umlčena na deset, ne-li dvacet let.⁷⁸

7. Závěr

Význam buršenshaftů pro raný německý nacionalismus je nepopiratelný a dalekosáhlý. Spočíval především ve formování a šíření národních idejí napříč všemi německými státy a společenskými vrstvami. Dále pak v propagování vzniku jednotného národního státu a v usilování o zavedení liberálních reforem a především ústav na základě článku 13 Německých spolkových akt (*Deutsche Bundesakte*). V tomto směru mělo největší význam uspořádání Wartburské slavnosti – první národní politické manifestace v Německu v po-napoleonském období, která poskytla fórum pro otevřené projevy nesouhlasu a disku-se, a jejíž uspořádání bylo iniciováno právě buršenshafty. Na této slavnosti vystoupilo několik předních členů buršenshaftů, jako byli například Heinrich Hermann Riemann či Ludwig Rödiger. Riemann ve svém projevu kritizoval nesplnění slibu poskytnutí ústavy a vyzýval lid, aby bojoval za svobodu a jednotu vlasti. Rödiger rovněž upozorňoval na nesplnění zmíněného slibu a zároveň prudce zaútočil na německou vrchnost a domáhal se práva studentů na svobodné vyjadřování mínění a podílu vzdělavců na politické moci.

Buršenshafty však měly i své stinné stránky. Na členy tohoto studentského sdružení mělo značný vliv turnerské hnutí, se kterým se pojila až přehnaná láska k vlasti, která mnohdy vedla dokonce k bizarnímu německému šovinismu a pohrdání vším cizím. Se samotnými buršenshafty pak bývá spojována frankofobie a antisemitismus. Jakob Friedrich Fries, profesor teoretické filozofie na univerzitě v Jeně, například vyzýval své studenty, aby vyloučili Židy z buršenshaftu jako „*nepřátele naší německé svéráznosti*“.⁷⁹ Mezi negativní stránky a projevy buršenshaftů patří zejména nechvalně proslulé spálení knih na kopci Wartenberg a zavraždění dramatika Augusta von Kotzebueho. Tyto radikální činy však měla na svědomí pouze menšinová část členské základny buršenshaftů, která pocházela z radikálního křídla Bezpodmínečných. Ti se za pomoci ilegálního násilí snažili destabilizovat politický systém v Německém spolku, který shledávali represivním a vykořisťujícím. Za prostředek politického boje dokonce uznávali vraždu z politických důvodů. Zmíněný radikalismus, který byl s buršenshafty spojen, měl za následek zdiskreditování celého studentského hnutí. Nejenže paralyzoval všechny jeho progresivní síly, ale vedl také nikoli k revoluci, nýbrž k aktivizaci sil reakce a k zákazu buršenshaftů v důsledku přijetí Karlovarských dekretů.

73) Oergel, 2003, 80; Palmer 1972, 181.

74) Herre 1996, 242; Kissinger 2009, 282; Sauvigny 1988, 348–349; Siemann 2010, 69.

75) Schäfer 1997, 45.

76) Hohlwein 1969, 126.

77) Clark 2008, 341.

78) Oergel 2003, 81; Poliženský 1962, 30.

79) Schäfer 1997, 36.

Použité zdroje

- BARTMUß, Hans-Joachim, KUNZE Eberhard a ULFKOTTE, Josef (eds.) (2008). "Turnvater" Jahn und sein patriotisches Umfeld. Briefe und Dokumente 1806–1812. Köln, Wien: Böhlau Verlag.
- BAUER, Joachim (1997): Studentische Festerwartungen. Das Wartburgfest 1817. In: Bünz, Enno (ed.): *Der Tag X in der Geschichte*. Stuttgart: Dt. Verl.-Anst., s. 145–168.
- CLARK, Christopher (2008): *Prusko. Vzestup a pád železného království*. Praha: Beta-Dobrovský.
- FESSER, Gerd (2001): *Von der Napoleonzeit zum Bismarckreich*. Bremen: Donat.
- GEHARDT, Armin (2009): *Staatskanzler Metternich*. Eine Studie. Marburg: Tectum-Verlag.
- HERRE, Franz (1996): *Metternich*. Praha: Themis.
- HOHLWEIN, Hans (1969): *Aufbruch in die neue Zeit. Von Metternich bis Marx*. Stuttgart: Franckh.
- HROCH, Miroslav (2009): *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: SLON.
- KAEDING, Peter (1985): *August von Kotzebue. Auch ein deutsches Dichterleben*. Berlin: Union Verlag.
- KAUPP, Peter a ULFKOTTE, Josef (2008): Die Jahn-Friesensche Burschenordnung von 1811/12. In: Cerwinka, Günter (ed.): *200 Jahre burschenschaftliche Geschichte. Von Friedrich Ludwig Jahn zum Linzer Burschenschafterturm*. Heidelberg: Winter, s. 1–81.
- KISSINGER, Henry (2009): *Obnovení světového řádu. Metternich, Castlereagh a potíže s mírem v letech 1812–1822*. Praha: Prostor.
- KRAUß, Jutta (2011): *Das Wartburgfest der deutschen Burschenschaft*. Regensburg: Schnell & Steiner.
- KRIEGER, Karl Friedrich, MÜLLER, Helmut, VOLLRATH, Hanna a kol. (1995): *Dějiny Německa*. Praha: NLN.
- MALETTKE, Klaus (1992): Zur Politischen Bedeutung des Wartburgfestes im Frühliberalismus. In: Malettke, Klaus (ed.): *175 Jahre Wartburgfest: 18. Oktober 1817–18. Oktober 1992. Studien zur politischen Bedeutung und zum Zeithintergrund der Wartburgfeier*. Heidelberg: Winter, s. 9–30.
- MOSSE, George L. (1993): *Die Nationalisierung der Massen. Politische Symbolik und Massenbewegungen von den Befreiungskriegen bis zum Dritten Reich*. Frankfurt am Main: Campus.
- OERTEL, Maike (2003): Revolutionaries, Traditionalists, Terrorists? The Burschenschaften and the German Counter-Cultural Tradition. In: Giles, Steve (ed.): *Counter-cultures in Germany and Central Europe*. Wien: Lang, s. 61–86.
- PALMER, Alan (1972): *Metternich. Councillor of Europe*, London: Phoenix Press.
- POHLSANDER, Hans A. (2009): *National Monuments and Nationalism in 19th Century Germany*. Wien: Lang.
- POLIŠENSKÝ, Josef (1962): *Opavský kongres roku 1820 a evropská politika let 1820–1822*. Ostrava: Krajské nakladatelství.
- SAUVIGNY, Guillaume de Bertier (1988): *Metternich. Staatsmann und Diplomat für Österreich und den Frieden*. Gernsbach: Katz.
- SCHÄFER, Gerhard (1997): Die frühe Burschenschaftsbewegung. In: Heither, Dietrich (ed.): *Blut und Paukenboden. Eine Geschichte der Burschenschaften*. Frankfurt am Main: Fischer-Taschenbuch Verlag, s. 14–53.
- SCHROEDER, Paul W. (1962): *Metternich's Diplomacy at its Zenith 1820–1823*. Austin, Texas: University of Texas Press.
- SCHULZE, Hagen (1997): Der Weg zum Nationalstaat. Die deutsche Nationalbewegung vom 18. Jahrhundert bis zur Reichsgründung. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- SCHULZE, Hagen (2003): *Stát a národ v evropských dějinách*. Praha: NLN.
- SIEMANN, Wolfram (2010). *Staatsmann zwischen Restauration und Moderne*. München: Beck.
- SNYDER, Louis Leo (1952): *German Nationalism. The Tragedy of a People. Extremism Contra Liberalism in Modern German History*. Harrisburg: Stackpole Co.

ŠEDIVÝ, Miroslav (2013): *Zrod německého nacionalismu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

THIESSOVÁ, Anne-Marie (2007): *Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

TÜMMER, Hans (1992): Die Folgen des Wartburgfestes für den Herren der Burg, Großherzog Carl August von Sachsen-Weimar, Seinen Staat und die Universität Jena. In: Malettke, Klaus (ed.): *175 Jahre Wartburgfest: 18. Oktober 1817 - 18. Oktober 1992. Studien zur politischen Bedeutung und zum Zeithintergrund der Wartburgfeier*. Heidelberg: Winter, s. 169–194.

WALKER, Mack (ed.) (1968): *Metternich's Europe*. London: Walker & Co.

WILLIAMSON, George S. (2000): What Killed August von Kotzebue? The Temptation of Virtue and The Political Theology of German Nationalism, 1789–1819. *The Journal for Modern History*, roč. 72, č. 4, s. 890–943.

Summary

The aim of this study is to analyze the activities of German Burschenschaften including their establishment, the radicalization of one of the wings of their student movements, and the abolishment of politically engaged associations as a consequence of the Carlsbad Decrees. This work will also attempt to provide a more balanced perspective on Burschenschaften and their significance in terms of German nationalism. Special attention will also be paid to the circumstances involving organized movements that preceded the birth of Burschenschaften, mainly concerning the Turners Movement. The relationship between both students' and Turners' organizations was characterized by regular cooperation. This was based on identical goals and shared members, where Turners entered Burschenschaften and vice versa. Members of both groups also cooperated during public celebrations, as in e.g. the Wartburg Festival.

The beginning of the 19th century saw many dramatic changes. The Holy Roman Empire came to an end, while Napoleon defeated the Prussian Army in the Battle of Jena–Auersted and subsequently conquered the majority of Central Europe. At this time of myriad changes, the politically mature members of German youth were looking for a way out of an identity crisis. They found this in German nationalism, in their hatred toward the French, and in religion. In the German campaign (Ger. Befreiungskriege) against Napoleon in 1813-1815, many young Germans fought to free their country, and their aim was the creation of a national German state. The result of the Congress of Vienna, however, was a disappointment for these political-minded German students, as no nation state was actually founded. Instead, the German Confederation was established – a union of states without national institutions. Despite this fact, these young academics became more determined to be politically active and not to give up their ground without a struggle.

German universities began to see new student associations established, i.e. Burschenschaften, which replaced former regional student associations and became the initial impulse for the first national political organization in Germany. The main activity primarily included the formulation and dissemination of nationalist ideas in and out of the country, propagating the inception of a unified nation state and striving toward establishing liberal reforms and constitutions. Activities of these student organizations, however, were plagued with xenophobia, chauvinism, anti-Semitism and other various radical extremes.

An example of this was the burning of books which took place on the hill in Wartenberg. 25 or 30 authors were targeted in this symbolic book burning, the manuscripts of which these political-minded students found to be reactionary and non-German. The authors were alleged to belong to the opponents of the Turners, Burschenschaften, or academic freedom. By throwing these books into the fire, a portion of Burschenschaften members were protesting against political fragmentation and oppression. This event, however, aroused the suspicion of police authorities both in Prussia and Austria. Another radical act that became a decisive impulse to crack down on the students' attempts was the murder of prominent German playwright August von Kotzebue. The murder was carried out by student of theology and Burschenschaft member Karl Ludwig Sand, who blamed the playwright for seducing German youth, desecrating national history and being a Russian spy. Another attack was carried out by Karl Löning, a druggist who in Schwalbach attempted to murder President of Nassau, Karl Ibell.

The Wartburg Festival and the aforementioned assassinations did not launch the desired revolution; however, they managed to radicalize the strength of reactions and led to the discrediting of the student movement. Thanks to Sand's act and growing fears on the part of German governments of terrorist attacks, Metternich was able to push through the Carlsbad decrees, which banned politically active associations and induced the police action known as the "persecution of the demagogues". On November 26th, 1819, the Jena Burschenschaft was officially dissolved and the bourgeois opposition was silenced for up to ten, if not twenty years.

Pavel Král

Počátky asyrského náboženství¹

Abstract

This paper takes up the issue of the beginning of Assyrian religion which we find in the second half of the 3rd millennium BC and the beginning of the 2nd millennium BC. The author has focused on two main Assyrian deities of this period, Ashur and Ishtar. We keep at our disposal only a few sources of information relevant to the beginning of the Assyrian religion. We know well the Ishtar Temple in the city Ashur, and we have some inscriptions, also mostly from the city Ashur. On the basis of these sources, we can take different views of the matter. One theory says that the origin of the god Ashur is in the homonymic deification of city. This conclusion is possible, but not the only one. One theory, presented first in this paper, says that the cult of the god Ashur came from a region outside Mesopotamia. It seems that the Assyrian religion contained elements both unique to Assyria, and similar to that of Southern Mesopotamia.

Key words: Assyria, Assyrian religion, Aššur, cultic life, Ištar, Old Assyrian period

1) Tento článek je výstupem projektu SGS-2013-062, Blízký východ a jeho duchovní svět.

1. Historické pozadí

Asýrie je jedním z ohnisek orientálních civilizací. My se zde podíváme na počátky asyrského náboženství. Nejstarší fázi asyrských dějin můžeme nazvat raným asyrským obdobím (pozdní 3. tisíciletí př. Kr.). Tato doba se v mnohém liší od doby staroasyrského (1. polovina 2. tisíciletí př. Kr.). Obchod s Anatólií a řízení státu prostřednictvím vládce, městského shromáždění a úředníka *límu*, což jsou charakteristické rysy staroasyrského období, sice mohly existovat i v pozdním 3. tisíciletí př. Kr., přímo je však doložené nemáme. Naopak je pro tuto dobu typická snaha jižního souseda (staroakkadské, a posléze urské říše) o prosazování vlastních zájmů v Asýrii, zvláště vojenskou cestou. Nelze ale mluvit o předasyrském období, neboť na daném území žili semitští obyvatelé, které lze nazývat Asyřany. Počátek asyrských dějin se vynořuje zhruba někdy ve 24. či 23. století př. Kr. Z dané doby máme první písemné zmínky o Asýrii. Patrně nejstarší z nich pochází snad z doby před vpádem staroakkadských vládců. Tehdy vládce Ititi daroval část kořisti z Gasuru (pozdějšího Nuzi) bohyni Ištar, o čemž nám zanechal svůj nápis. Staroakkadští vládci pak ovládali Aššur pomocí dosazených správců. Asyrské dějiny ale zůstávají napůl skryté v mlze, neboť naše pramenná základna pro studium raných asyrských dějin, společnosti, ekonomiky a náboženství je více než skrovná. Nezbyvá, než se spokojit s útržkovitými informacemi. Zdá se, že už ve staroakkadském období (24.–22. století př. Kr.) do oblasti severní Mezopotámie přicházelo churritské obyvatelstvo, neboť se v této době v textech začala vyskytovat churritská místní a osobní jména. Zvláště existence churritských toponym signalizuje přítomnost daného etnika v regionu (Král 2012, 30–31).

Po pádu staroakkadské říše se v severní Mezopotámii začaly vyskytovat drobné státečky, především městského typu. Jedním z nich byl i Aššur, v němž touto dobou vládli nezávislí vládci. Do této doby jsou kladeni dva panovníci – Ušpia, který je dle pozdějších textů považovaný za zakladatele Aššurova chrámu, a Kikkia, údajný stavitel aššurských hradeb (Pečirková 2000, 17). Doklady pro městské shromáždění a úředníka *límu* sice nemáme, ale existenci obou institucí lze předpokládat. Tento stav nicméně netrval dlouho. Králové III. dynastie z Uru, vládoucí ve 21. století př. Kr., si patrně dobře uvědomovali význam Aššuru v dálkovém obchodu. Město ovládli a dosadili tam svého správce. Obyvatelé Aššuru získali nezávislost až na samém konci 3. tisíciletí př. Kr.

Asyrské dějiny v pozdním 3. tisíciletí př. Kr. a ve staroasyrské době jsou spíše dějinami města Aššuru, neboť o jiných městech informace prakticky nemáme. O městě Urbilum, dnešním Arbílu, víme pouze to, že se zapojilo do vzpoury některých oblastí proti vlivu Gutejců (22. století př. Kr.). O několik desetiletí později ho při jednom svém tažení dobyl urský král Šulgi (2094–2047 př. Kr.) (Král 2012, 18–19). O něco lepší informace, i když stále fragmentární, máme o Ninive. Staroakkadský vládce Man-istúšu (2269–2255 př. Kr.) údajně nechal v Ninive postavit chrám bohyně Ištar (Ziegler 2004, 26; Reade 2000, 396; Westenholz 2004, 9; Král 2012, 13). Nakolik této zprávě můžeme důvěřovat? Pochází z pozdějšího nápisu Šamši-Adada I. (1813–1781 př. Kr.),

který daný chrám přestavěl. Jiné přesvědčivé doklady akkadské přítomnosti v Ninive nemáme a nevíme tedy, v jakém vztahu bylo Ninive ke staroakkadské říši (Westenholz 2004, 16; Král 2012, 14). V době III. dynastie z Uru bylo Ninive patrně ovládáno lokální panovnickou dynastií churritského původu (Veenhof 2000, 433; Král 2012, 31).

Na počátku 2. tisíciletí př. Kr. vstoupila Asýrie do staroasyrského období. Pro ně je charakteristický obchod Aššuru s Anatólií. Důležitou pomůckou pro rekonstrukci historického vývoje této epochy je Asyrský královský seznam. Nicméně, jeho počátek je zřetelně ovlivněn královskou propagandou. V Aššuru máme doloženou souvislou panovnickou dynastii lokálních vládců, kteří nám zanechali vlastní nápisy (Šalim-achum, Ilu-šumma, Erišum I., Ikunum, Sargon I., Puzur-Aššur II., Narám-Sín, Erišum II.). Jejich vláda byla ukončena uzurpátorem amorejského původu Šamši-Adadem I., který na krátkou dobu vytvořil z Asýrie teritoriální stát (Pečirková 2000, 17–18; Král 2012, 27–29). Ten se zhroutil nedlouho po smrti svého zakladatele a Asýrie se dostala do sféry vlivu Babylónie a posléze churritské říše Mitanni (Pečirková 1999, 40). Přestože říši Šamši-Adada I. můžeme označit za epizodní záležitost asyrských dějin, měla tato událost velký význam pro celkovou koncepci asyrského státu. Navíc se v Šamši-Adadových nápisích a dopisech můžeme dočíst velice zajímavé informace. Například Ninive, dříve než ho Šamši-Adad I. připojil ke své říši, bylo součástí státu Nurrugum a bylo jeho kultovním centrem. Podobně na tom bylo město Urbilum, které bylo kultovním střediskem státečku soustředěného okolo města Qabra. Asýrie tedy byla politicky značně rozdrobená (Ziegler 2004, 21; Král 2012, 29) a jak je vidět, Asýrie nebyla tou Asýrií, kterou známe ze stredoasyrského a novoasyrského období. Nabízí se otázka, nakolik můžeme na rané asyrské či staroasyrské období vztahovat informace, které máme o asyrském náboženství z pozdějších období. Lepší bude opřít se o prameny relevantní pro námi sledovanou oblast a období. Vzhledem k jejich nedostatku jsme přesto nuceni občas využívat i jiné zdroje.

2. Bůh Aššur

Kult boha Aššura byl v Asýrii patrně nejdůležitější, neboť je doložený od staroasyrského po parthské období a jeho teologická koncepce byla v průběhu asyrské historie několikrát upravena. Ve stredoasyrském období byl ztotožňován s Enilem a v novoasyrském období také s bohem Anšarem, přičemž oba mají původ v jižní Mezopotámii. Hlavním centrem jeho kultu bylo město Aššur s chrámem Ešarra, což v sumerštině znamená „Chrám veškerenstva“. Tamní ústřední svatyně se nazývala Echursaggal-kurkurra. To lze ze sumerštiny přeložit jako „Chrám velké hory všech zemí“. Výklad jména Aššur je neznámý (Prosecký 1999a, 42).

Počátky Aššurova kultu obestírají mnohá tajemství. Jednou ze základních otázek je samotný počátek uctívání daného boha. Stojí totiž poněkud stranou od ostatních bohů, kteří byli spojeni různými příbuzenskými svazky. V novoasyrském období je s ním spojována bohyně Šéru'a, nicméně není úplně jasné, zda se jedná o jeho

ženu, či dceru. Za Aššurovy manželky byly občas označovány i bohyně uctívané v jižní Mezopotámii – Ištar a Ninlil. Další odlišností od ostatních mezopotamských bohů je, že Aššur ve starších dobách nemá prakticky žádná epiteta spojená s mocí či přírodními silami. Panovníci ho v nápisech označují jen jako „můj pán“ (akk. *bēlī*) (Lambert 1983, 82).

Třetí Aššurovou zvláštností je skutečnost, že jeho jméno je totožné se jménem města, v němž byl uctíván. Je to velice neobvyklé a v některých textech se dokonce stává, že je zaměňován determinativ určující, zda se jedná o božstvo (DINGIR) či město (KI). Determinativ označující město byl používán dokonce i v přísahách, takže Asyřané občas přísahali při městu a králi, zatímco Babylóňané skládali přísahu při bohu a králi. Asyrská praxe by tak mohla vést k úvahám, zda kult boha Aššura nevznikl nějakým procesem zbožštění města. Je třeba ovšem podotknout, že i na jihu Mezopotámie existují doklady svědčící o tom, že název města či svatyně byl použit místo jména boha. Bylo tím ale odkazováno na božstvo, které tam sídlilo. To je třeba případ osobního jména Ebabbar-*tukultī*, které lze přeložit jako „Ebabbar je mojí pomocí“. Ono místní jméno označuje chrám boha Šamaše. Je nepravděpodobné, že by se někdo dovolával pomoci nějaké stavby. Tento doklad je třeba spíše chápat tak, že výraz Ebabbar je nepřímé vyjádření jména boha Šamaše. Je ale možné používat analogie z jižní Mezopotámie? Mezi severem a jihem totiž existovaly určité rozdíly. V severní Mezopotámii se můžeme setkat s praktikami, které na jihu doloženy nemáme. Jde o používání jmen řek či pohoří v osobních jménech, kde dané toponymum představuje teoforní element, neboť je uveden s determinativem označujícím božstva. Nemáme ale doklady o jejich chrámech. Jen v raně dynastické Eble máme doloženo přinášení obětí božstvu ‘ba-li-cha (snad řeka Balích) a v novoasyrském seznamu božstev Aššuru figuruje mj. elamská řeka Ulāja a pohoří Ebech a Dipar. Daný text se nicméně zřejmě vztahuje ke středoasyrskému období. Používání osobních jmen s toponymem (řekou či pohořím), coby teoforním elementem, totiž přestává někdy v 2. polovině 2. tisíciletí př. Kr. Jméno pohoří Ebech nalezneme také na konci starobabylónského seznamu božstev z Nippuru. Hory a řeky tedy mohly být na seznamech božstev, ale neměly své chrámy, v nichžby byly uctívány. Jak to ale bylo s městem Aššurem, které stojí na skalnatém útesu na řekou? Podle jedné teorie vznikla postava boha Aššura osídlením dříve posvátného pahorku a náboženský význam onoho místa se na nově vzniklé město přenesl. To byl důvod vzniku kultu boha Aššura, který až dodatečně získával různé aspekty. V nejranější fázi byl označován jen jako bůh, ale později zaujal místo jiných velkých bohů. Tuto teorii o počátku Aššurova kultu však nelze nijak doložit (Lambert 1983, 83–86).

Po uvedení hlavních informací o charakteru boha Aššura, můžeme lépe pochopit souvislosti, ve kterých máme interpretovat nejstarší písemné a hmotné doklady jeho kultu. Začneme Aššurovým chrámem, jenž je dobře doložený z doby Šamši-Adada I. Pod ním však byly objeveny pozůstatky ještě staršího chrámu, který má jiný půdorys a byl několikrát přestavěn. Jak máme zbytky nejstaršího Aššurova chrámu datovat? Jediné vodítko nám poskytují písemné prameny. Ve středoasyrském období

označil Salmanassar I. (1274–1245 př. Kr.) za zakladatele Aššurova chrámu vládce Ušpiu, jenž ale není bohužel doložen autentickými nápisy. Předpokládá se, že pokud byl historickým panovníkem, žil na začátku či konci staroakkadského období. Archeologický materiál nám s datací chrámu také příliš nepomůže. Jednu z jeho nejstarších fází lze datovat do doby vlády Erišuma I. V ní byla nalezena soška lva, kterou dle analogie s jí podobnou soškou z íránských Sús můžeme datovat snad do pozdně staroakkadského období (23./22. století př. Kr.). Dalšími artefakty, které nám mohou prozradit něco o původu Aššurova chrámu, jsou fragmentární sošky nosičů košíků. Ty lze datovat jen podle stylistických podobností. V úvahu připadá dosti široké období, neboť mohly vzniknout v časech staroakkadské dynastie, ale i za vlády panovníků III. dynastie z Uru. Pro starší dataci nejranějších vrstev Aššurova chrámu by hovořila skutečnost, že Maništušu údajně nechal postavit chrám bohyně Ištary v Ninive a nějakou stavební činnost bychom proto mohli očekávat i v Aššuru (Klengel-Brandt 1979, 392–393).

V Aššuru byly nalezeny mnohé terakotové sošky. Pro nás jsou zde zajímavé postavy mužů, kteří v ruce drží jakousi ohnutou tyč, označovanou za kosodřevinu. W. Andrae vyjádřil názor, že by se mohlo jednat o zobrazení boha Aššura. Pro tuto domněnku by svědčil fakt, že mezi nejčastěji zmiňované symboly tohoto boha patřil meč (akk. *patrum*) a jakýsi symbol (akk. *šugarriā’um*), jehož výklad je dosud nejasný. Mohlo by se jednat o nějaký zahnutý meč či srp. Na tyto předměty se dokonce přísahalo. Není však jasné, nakolik lze dané symboly považovat za tyč z kosodřeviny. Proti ztotožnění oněch sošek mužů s bohem Aššurem vypovídá především fakt, že podobné artefakty byly nalezeny i na jiných místech (Tell Asmar, Tell Dhibai, Tello či Warka/Uruk), přestože kult boha Aššura je v nejstarších dobách omezen pouze na město Aššur. Někteří odborníci kosodřevinnou tyč interpretují jako srp, což je též symbol boha Enlila. Další možností interpretace je, že ony sošky představují amorejského boha Amurru (viz níže). Není jednoduché rozhodnout, koho mají sošky mužů s kosodřevinou představovat. Situaci nám ještě ztěžuje skutečnost, že nebyly nalezeny výlučně jen v určitém komplexu budov či dokonce nějaké místnosti. Tím se liší od sošek žen, především nahých, které se vyskytovaly zvláště v oblasti chrámu bohyně Ištary a které patrně znázorňují právě onu bohyni (Klengel-Brandt 1978, 18).

Počátek Aššurova kultu představuje velký problém, který lze na základě archeologických pramenů jen těžko vyřešit. Písemné prameny však nejsou o mnoho sdílnější. Snad se ale nezmýlíme, když výskyt jména Aššur ztotožníme s počátkem jeho kultu. Zřejmě nejstarším textem obsahujícím jméno Aššur je tzv. Raně dynastický seznam zeměpisných jmen. Ve staroakkadském období máme doloženého správce Aššuru (Il-a-ba₄-AN.DÙL ÉNSI A-šur₄(LAL-SAR)^{ki}) (Westenholz 2004, 11). Z téže doby se v administrativních textech z Gasuru objevují zmínky o Aššuru a muži jménem Achutáb z Aššuru. Na základě těchto textů se zdá, že v Aššuru žilo obyvatelstvo semitského původu (Lewy 1938, 451; Král 2012, 15–16). Z doby III. dynastie z Uru máme nápis tamního správce Zarrikuma. Aššur je tam sice zmíněn spíše nepřímě, pouze v titulatuře,

ale pro nás je zajímavé, že jeho jméno je psáno s determinativem pro božstvo i pro místo (GIR.ARAD ^da-šur^{ki}, tj. správce Aššuru) (Grayson 1987, 9; A.o.1003.2001). Z téže doby jsou doložena osobní jména obsahující slovo Aššur (Puzur-, Iddin-, Amar-Aššur), a to dokonce i v Uru (Hallo 1956, 225). D. Oates klade počátek kultu boha Aššura až do doby Ur III, neboť tehdy se u jména Aššur začal vyskytovat determinativ označující božstvo. Bůh Aššur by tedy mohl být personifikací stejnojmenného města (Oates 1968, 29).

Ve staroasyrské královské tituluře se vyskytuje používání obou determinativů, přičemž determinativ KI, označující místo, zprvu převažuje. Někdy nám to může působit určité problémy v chápání dané titulatury. Jeden z prvních staroasyrských panovníků nám zanechal nápis „*Aššur je král, Šilulu je místodržitel Aššura*“ (a-šur^{ki} LUGAL, si-lu-lu ÉNSI a-šur^{ki}) (Grayson 1987, 12–13; A.o.27.1). V obou případech je použit determinativ označující místo. Další staroasyrský panovník, Šalim-achum, sice také ve své tituluře používá determinativ KI, ale dále v textu použil i determinativ DINGIR, aby tak přímo označil boha Aššura (^da-šur). Stejně psaní zvolil ve jménu svého otce Puzur-Aššura (*pū-zur* ^da-šur) (Grayson 1987, 14; A.o.31.1). Ilu-šumma, syn Šalim-achuma, ve své tituluře užívá determinativ KI (ÉNSI a-šu-ur^{ki}), ale již v následujícím řádku používá znak pro božstvo, neboť se označuje jako „miláček Aššura a Išary“ (*na-ra-am* ^da-šur ú ^dINANNA) (Grayson 1987, 15, 17; A.o.32.1, A.o.32.2). Změna nastala za Erišuma I., který ve svých textech determinativy několikrát vynechal, případně používal pro Aššur determinativ označující božstvo (Grayson 1987, 19–40; A.o.33.1-A.o.33.17). Je možné, že tehdy došlo k nějaké ideologické změně.

3. Bohyně Ištar

Ištar, původně Eštar, je akkadské označení bohyně lásky a války, jež byla v sumerštině nazývána Inanna. Patřila mezi hlavní mezopotamská božstva, s nimiž byla spřízněna a s nimiž se vyskytuje v mnoha mýtech (Prosecký 1999d, 146).

3.1. Ištar z Aššuru

Skvělý příklad rané asyrské chrámové architektury se nám zachoval v Aššuru. Je jím starý Ištarin chrám, který je doložen v několika fázích. Nejstarší z nich je fáze H, která spadá do konce raně dynastického období či počátku vlády staroakkadské dynastie (24. století př. Kr.). Je prakticky totožná s etapou G, která je hned nad ní. Díky podobnostem půdorysů můžeme rekonstruovat nenalezené části chrámu. Chrám fáze G je pro nás důležitý tím, že v něm bylo objeveno četné kultovní náčiní (viz kap. Provozování kultu). Hlavní sál (6x11m) je ze tří stran obklopen dalšími místnostmi. Jeho vchod byl v jihozápadním rohu jedné z delších stran. Z okolních místností je nejdůležitější prostor při severní kratší straně chrámu. Jednalo se zřejmě o adyton, tj. oddělenou, jen kněžím přístupnou část chrámu. Nacházela se tam 80 cm vysoká podesta, na niž se dalo vystoupit po třech schodech v levém rohu. Právě v této části byl patrně umístěn uctíváný objekt. Tato menší místnost byla od hlavního sálu oddělena velice krátkými zdmi, které

mohou připomínat pouhé pilíře. Ostatní místnosti okolo hlavního sálu pravděpodobně sloužily hospodářským účelům. V jedné z nich byly totiž nalezeny pece na chleba. Delší stěny hlavního sálu lemovaly nevysoké hliněné lavice, na kterých byly umístěny tzv. sošky prosebníků (Heinrich 1982, 126–128). Fáze Ištarina chrámu F byla řazena do gutejského období. Předpokládalo se, že tehdy do Aššuru přišli Gutejci či Churrité a Ištarin chrám byl prakticky opuštěný. Tyto závěry byly časem přehodnoceny. Ve fázi F došlo patrně jen k rekonstrukci chrámu G (Bär 2003, 158). Chrám fáze E fungoval v době III. dynastie z Uru a ve staroasyrském období. Velice se podobal předchozímu chrámu. Měl ústřední sál obklopený místnostmi. Nebyl ale na stejném místě a byl asi o 2 m výše než okolní terén, takže ke vchodu vedlo několik schodů. V tomto chrámu mohl být původně umístěn Zarriqumův nápis. Ten byl ale objeven v mladším Ištarině chrámu z 13. století př. Kr. (Heinrich 1982, 165).

K Ištarině kultu se s velkou pravděpodobností vztahují terakotové sošky žen, které byly v Aššuru objeveny. Z terakotových sošek vzniklých v 2. polovině 3. tisíciletí př. Kr. tvoří velkou část sošky žen se zvýrazněnými znaky pohlaví. Patrně se nejedná o zobrazení knězek či modlicích se žen. Předpokládá se, že jde o zobrazení Išary. Tuto myšlenku podporuje i fakt, že velká část z nich byla nalezena v Ištarině chrámu či jeho okolí (Klengel-Brandt 1978, 17–18). Zdůraznění sexuálních aspektů Išary aššurské podtrhuje i skutečnost, že v Ištarině chrámu fáze H byl nalezen drobný reliéf zobrazující nahou ženu (Andrae 1938, 76; Andrae 1977, 104).

O významu a starobylosti kultu bohyně Išary v Aššuru vypovídá fakt, že nejstarší nápis vládce Aššuru se zmiňuje právě o ní. Vládce Ititi, syn Innin-laby, na kamenné plaketě nalezené v Ištarině chrámu uvádí, že věnoval Ištarě kořist z Gasuru (Grayson 1987, 7; A.o.1001.1). Datace nápisu je problematická. Obvykle je řazen do doby vlády staroakkadských panovníků. Vyloučená není ani možnost, že text vznikl před či po období staroakkadské nadvlády nad Aššurem (Král 2012, 11; Larsen 1976, 32). Jedna nepřímá zmínka o Ištarě pochází z doby III. dynastie z Uru. Muž jménem Zarrikum nám zanechal písemnou zprávu o stavbě chrámu pro bohyni Bélet-ekallim („Paní paláce“). Daný nápis byl nalezen v pozdějším Ištarině chrámu, z čehož pramení myšlenka, že je tou bohyní myšlena Ištar (Grayson 1987, 9; A.o.1003.2001). Mohlo se však jednat i o jiné božstvo (viz níže). Jasnou zmínku o Ištarě nalezneme v nápisu Ilu-šummy, který se označuje za miláčka Aššura a Išary a této bohyni, své paní, postavil chrám (Grayson 1987, 15–17; A.o.32.1-A.o.32.2). Z dalších panovníků se o Ištarě zmiňuje jen Šamší-Adad I., který mezi svá epiteta přijal nejen označení pověřenec Enlila a místodržitel Aššura, ale označuje se také jako miláček Išary (Grayson 1987, 54; A.o.39.2).

3.2. Ištar z Ninive

V porovnání s Aššurem není Ninive příliš prozkoumané. Naše poznatky o tamním náboženství jsou dosti omezené. V literatuře se můžeme dočíst, že tam staroakkadský vládce Man-ištušu postavil chrám bohyně Išary, který pak přestavěl Šamší-Adad I. Je

pravda, že v Ninive máme doloženou stavbu, která je označována jako „chrám z 3. tisíciletí“, ale pro její spojitost s Man-ištušuem nemáme žádné přesvědčivé důkazy. Z budovy zbyly jen nízké zdi z hlíněných cihel na kamenných základech. Ty jsou zahloubeny do vrstev z uruckého období. Údajný chrám nestál na místě pozdějšího Ištarina chrámu a má také jinou orientaci. Inventář se bohužel nedochoval. Na základě stratigrafie lze hledat spojitost snad s vrstvami z období výskytu keramiky ninivská 5 (1. polovina 3. tisíciletí př. Kr.). Více o dataci říci nelze (Westenholz 2004, 9).

Mnohem zajímavější než doklady archeologické jsou pro Ninive doklady písemné. Pomineme-li Šamší-Adadovu zmínku o Man-ištušuvě stavbě Ištarina chrámu, zjistíme, že Ninive nebylo na konci 3. tisíciletí př. Kr. výslovně spojováno s Ištarou. V době III. dynastie z Uru bylo Ninive známé jako centrum kultu Šaušky, churritské obdoby bohyně Ištary. Její kult se dostal až na urský panovnický dvůr, protože král Šu-Sín se oženil s ženou z Ninive (Sallaberger a Westenholz 1999, 161). Došlo k tomu patrně již před jeho nástupem na trůn, neboť v administrativních textech ze sumerského Puzriš-Dagánu jsou doloženy zvířecí oběti pro Šaušku z Ninive už od 46. roku Šulgiho vlády (Veenhof 2000, 433; Westenholz 2004, 10). Samotný výraz Šauška v churritštině lze přeložit jako epiteton „velká“. Je tedy možné, že Šauška je pouhým churritským označením bohyně už dříve v Ninive uctívané. Za Šamší-Adada I. byla tato bohyně označovaná jako „Paní z Ninive“ či „Ištar ninivská“ a její jméno bylo psáno logogramem INANNA (Westenholz 2004, 15). Přestože údajný Ištarin chrám z dob Man-ištušua se jmenoval Emašmaš, Šamší-Adad pojmenoval chrám bohyně Ištary výrazem Emenuea. Nedaleký zikkurat pak nesl jméno E-kituš-kuga (Ziegler 2004, 25–26).

3.3. Ištar z Arbílu

Jen krátkou zmínku věnujeme kultu bohyně Ištary z Arbílu, jenž je ve městě doložen v 1. tisíciletí př. Kr. Naše nejstarší písemné zmínky o Arbílu pocházejí z konce 3. tisíciletí př. Kr., kdy se tato lokalita jmenovala Urbilum (Forrer 1932, 141). Nevíme však, zda tam už tehdy byla bohyně Ištar uctívána. Pokud ano, bylo by zajímavé, že kult této bohyně byl pěstován ve třech velkých městech Asýrie.

4. Další asyrská božstva

Asyrské náboženství bylo polyteistické, takže by bylo zvláštní, kdybychom v něm neměli doložena jiná božstva než Aššura či Ištaru. Jedním z nich je bůh Ba'al-Si-Si. Jeho jméno se vyskytuje v jednom dedikačním textu. Azuzu, služebník krále Man-ištušua, daroval onomu božstvu měděný hrot kopí s nápisem. Daný předmět byl nalezen v chrámu bohyně Ištary v Aššuru. Staroakkadský výraz ba-al je obdobou starobabylónského be-el (Grayson 1987, 8; A.o.1002.2001). Slovo *bél*, tj. akkadsky pán, bylo součástí jmen některých mezopotamských božstev (Prosecký 1999b, 52–53). Stále však nevíme, jak máme číst znaky Si-Si, a nejsme schopni říci, kterému božstvu byl hrot kopí darován. Můžeme jen konstatovat, že jde o jméno boha, jemuž byl věnován předmět nalezený

v chrámu bohyně Ištary. Za zmínku stojí dárce daného hrotu kopí. Jméno Azuzu je totiž poměrně zajímavé. Je trojslabičné, přičemž druhá a třetí slabika je totožná. Tento typ jmen je známý například ze staroakkadských textů z Gasuru. Původ těchto jmen je nejasný. Nejsou ani sumerská, ani akkadská, ani churritská. Jejich původ bychom mohli hledat v pohoří Zagros, kde žili například Gutejci či Lulubejci. Vzhledem k neprobádanosti jejich jazyků a vzhledem k výskytu daného typu jmen i v Sumeru, si musíme dávat velký pozor před spojováním těchto jmen s určitým etnikem (Wilhelm 1982, 10). Vezmeme-li v potaz obchodní kontakty a válečné výpravy, je určitá jazyková různorodost Mezopotámie očekávatelná. V Asýrii se s tímto typem jmen setkáme i v dalších případech – Ititi (Grayson 1987, 7; A.o.1001.1) či Silulu, syn muže jménem Dakiki (Grayson 1987, 12–13; A.o.27.1).

Dalším božstvem nejasného původu je bohyně Bélet-ekallim. Jak již bylo zmíněno, Zarriqum, správce Aššuru dosazený vládci III. dynastie urské, nechal prý postavit této bohyni chrám. Text, který jeho skutek zmiňuje, byl nalezen na plaketě v Ištarině chrámu a jméno Bélet-ekallim by tedy mohlo být nějaké přízvisko Ištary (Hallo 1956, 220; Grayson 1987, 9; A.o.1003.2001). V Mari na Eufratu patřila Bélet-ekallim mezi hlavní božstva. Dále na západ, v syrské Qatně, je známá jako tamní městská bohyně (Larsen 1976, 33). Někdy proto byla označována jako „Paní z Qatny“ (Edzard a Kammenhuber 1972–1975, 511). Ať už byla Bélet-ekallim západní verzí Ištary, či samostatným božstvem, poměrně jasně se nám tu odráží vliv západu.

Amorejské obyvatelstvo, které v době III. dynastie z Uru přicházelo do jižní Mezopotámie, také ovlivnilo Asýrii. Právě z této doby máme v Aššuru nejstarší doklady o uctívání božstva Amurru. Jeho chrám je sice v textech doložen až později, nicméně jedna městská čtvrť v Aššuru či snad osada v těsné blízkosti města ve svém jménu na dané božstvo odkazovala. Terakotové sošky mužů s kosodřevinou v ruce (viz výše) by mohly znázorňovat právě božstvo Amurru. Podobné sošky totiž byly nalezeny i v Uruku a tam podle písemných zpráv existovala malá svatyň onoho amorejského boha (Klengel-Brandt 1978, 18).

Alespoň krátkou zmínku si zaslouží fragmentární zakládací nápis z nejstarších vrstev chrámu boha Aššura. Jeho autorem je Šalim-achum, syn Puzur-Aššura. Přestože se nápis týká hlavně boha Aššura, je v něm zmíněn i Dagán. Kvůli poškození bohužel není jasné, co danému jménu předchází (Grayson 1987, 14; A.o.31.1). Mohlo by se jednat například o osobní jméno. Bůh Dagán byl ve staroakkadském období známý na středním Eufratu (Mari, Terka). V době Ur III narazíme na jméno Dagán i v textech z Puzriš-Dagánu (blízko Nippuru). Ve staroasyrském období začal být uctíván i v Asýrii (Prosecký 1999c, 64).

Více informací o uctívání různých bohů máme z doby vlády Erišuma I. V jeho nápisích se vyskytuje trojice bohů – Aššur, Adad a Bél (Grayson 1987, 20–21; A.o.33.1). Adad, sumerský Iškur, byl spojován s blahodárným deštěm i ničivou bouří. Byl znám nejen v jižní Mezopotámii, ale rovněž i v Sýrii u semitského a churritského obyvatelstva (Prosecký

1999e, 152). Kdo je myšlen označením *bél* (tj. akk. pán)? Staroasyrští vládci za svého pána obvykle označovali boha Aššura (Lambert 1983, 82). Někdy byl výrazem *bélum* titulován panovník. Užíval ho především ve spojitosti se svým čelním postavením v městském shromáždění (Pečirková 2000, 27). Je ale nepravděpodobné, že by Erišum myslel sám sebe. Bylo by dosti podivné, aby se stavěl naroveň s Aššurem a Adadem. Z Erišumových nápisů víme, že nechal postavit chrám pro Aššura (Grayson 1987, 25–27; A.o.33.4-A.o.33.5) a pro Adada (Grayson 1987, 36–38; A.o.33.14-A.o.33.15). V některých případech mluví prostě o vybudování kultovního okrsku Aššuru (Grayson 1987, 27–28; A.o.33.5-A.o.33.6). Dle zmínek v textech Šamši-Adada I. nechal Erišum postavit také chrám boha Enlila (Grayson 1987, 49; A.o.39.1). Je pochopitelné, že taková rozsáhlá stavební činnost si žádala svůj čas. Nemůžeme se tedy divit, že některé projekty (např. Adadův chrám) dokončil až Erišumův syn a nástupce Ikúnum (Grayson 1987, 41–42; A.o.34.1).

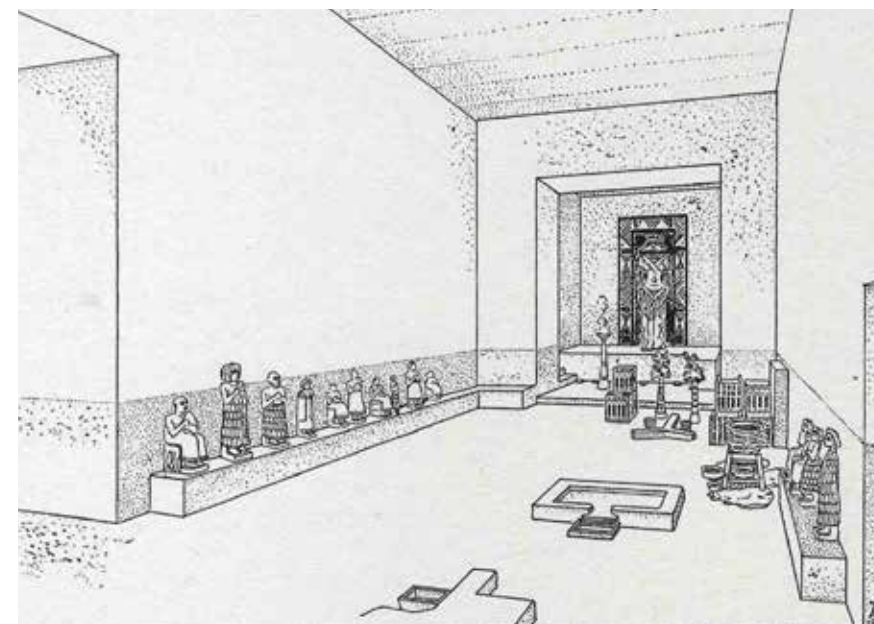
K zásadní změně v královské ideologii došlo za vlády Šamši-Adada I. Tento původem amorejský panovník ze středního Eufratu zavedl v Asýrii některé zvyklosti, s nimiž se seznámil v Babylónii (Pečirková 2000, 36–37). Pomineme-li změny v královské tituluře, jako ideologicky velice významné se nám ukáže také zmiňování božstev, která dříve v královských nápisích asyrských vládců uváděna nebyla, přestože možná byla známá. To je případ Enlila. Šamši-Adad I. nás v jednom svém textu informuje, že nechal opravit zchátralý chrám boha Enlila, jehož stavitelem prý byl Erišum I. Je však možné, že Enlilem je myšlen Aššur, jehož chrám Šamši-Adad také přestavěl. Tuto domněnku by podporoval mimo jiné fakt, že ve středoasyrském období byl Aššur s Enlilem ztotožněn. Erišum se navíc o stavbě Enlilova chrámu nikde nezmiňuje. Zajímavá, a pro Asýrii naprosto nová, je zmínka, že k vládě povolali Šamši-Adada I. bohové Anu a Enlil. Snad tímto tvrzením chtěl staroasyrský král legitimizovat svoji uzurpátorskou vládu. Šamši-Adad se ve svých nápisích dopustil i dalších inovací. V kletbách na případné ničitele chrámu nezmiňuje Aššura, Adada a Béla, jak tomu činil Erišum I., ale uvádí Šamaše, Enlila, Adada, Šarru-mátima, Nergala, Ištaru a Sína (Grayson 1987, 48–51; A.o.39.1). Jeho náboženská politika byla dosti odlišná od dřívějších zvyklostí. Nemůžeme se tomu ale divit. Vždyť jeho stát byl poměrně rozsáhlý. V Ninive nechal postavit chrám pro Ištaru a Ereškigal, v Terce na Eufratu chrám boha Dagána, v Mari daroval tamním chrámům různé předměty (Grayson 1987, 47). Šamši-Adad se zcela zjevně nesoustředil jen na Aššur. Patrně mu tamní elita nebyla příliš nakloněna. Za své sídlo si proto zvolil Šubat-Enlil (tj. Příbytek Enlilův) (Pečirková 2000, 36).

Během 2. tisíciletí se v Asýrii začal projevovat vliv Churritů intenzivněji než dříve. V textech z této doby se vyskytují jména churritských božstev. Nejde jen o hlavní božstva – Šaušku a Tešupa. V Adadově chrámu v Aššuru byla mj. uctívána božstva Šeriš a Churmeš. V chrámu bohyně Ištary v Arbílu pak stály sochy bohyň Ninatta a Kulitta, které byly známé jako služebnice bohyně Šaušky (Weidner 1945–51, 82–84). Asyrské náboženství nebylo neměnné, ale naopak bylo poměrně flexibilní a dokázalo do sebe pojmout cizí vlivy.

5. Provozování kultu

Nelze se zabývat náboženstvím a nezmínit alespoň krátce průběh kultovních činností. Chrám byl chápán jako příbytek boha. V širším slova smyslu byly chrámy samostatnými domácnostmi, které zajišťovaly celou řadu činností, od obdělávání pozemků a řemeslné výroby, přes vzdělávání, až po samotnou péči o kult určitého božstva. Vlastní svatyně však byla určena k náboženským účelům. Nicméně od konce 3. tisíciletí př. Kr. máme doklady i o drobných kultovních místech v rodinných domech, kde byly nalezeny sošky božstev (Charvát a Nováková 1999, 140–142). Je to celkem normální. Vždyť i v našich domácnostech můžeme nalézt znázornění Krista či svatých. Je ale fakt, že domácí kult se nutně musel lišit od kultu chrámového, kde byli specialisté, jejichž povoláním bylo starat se o kult daného božstva.

Obrázek 1: Starý Ištarin chrám v Aššuru / Picture 1: Archaic Ištar Temple in Aššur

Zdroj: Andrae (1938, 74)

A co se ve svatyni chrámu odehrávalo? Přibližnou představu o interiéru chrámu nám poskytuje Ištarin chrám v Aššuru (viz Obrázek 1), který ve fázi G padl za obětí požáru a snad i vydrancování. Přesto, či možná právě proto, se tam zachovalo mnoho předmětů *in situ*. Jak tedy vypadala svatyně Ištary aššurské zhruba v době nadvlády staroakkadských vládců? Po vstupu do svatyně chrámu se člověk ocitnul v rohu hlavního sálu. Když se otočil o 90° doleva, hleděl přes celý sál až do nejsvětější části chrámu, kde bylo na vyvýšené plošině umístěno zobrazení uctívaného božstva. Podél

stran hlavního sálu byly na nevysokých hliněných lavicích vápencové či alabastrové sošky prosebníků. Ty byly v chrámu patrně dosti dlouho. Podle stylistických podobností se soškami z Chafádží, Tell Asmaru (Ešnunni), Uru či Lagaše je lze datovat do raně dynastického období (1. polovina 3. tisíciletí př. Kr.). Byly tedy součástí chrámu po několik staletí. Ztvárnění jsou tam jak muži, tak i ženy, v sedě či ve stoje. Mají na sobě chlupaté suknice, patrně z ovčích kůží, vysoké jsou nanejvýš 50 cm. Uprostřed hlavního sálu byl jakýsi malý mělký bazének, který mohl sloužit na zachycení krve ze zvířecích obětí. Dále směrem k nejsvětější svatyni byly nádoby na úlitby a vysoké vázy na květiny či plody. Stály tam také tzv. modely domů. Ty jsou 50 až 80 cm vysoké, mají dva stupně a jejich fasáda je zdobena okny a dekoračními prvky. Podobné modely známe i z Uruku z počátku 3. tisíciletí př. Kr. Na ploché střechy těchto domků z pálené hlíny byly pokládány obětiny. Jednalo se tedy o oltáříky (Andrae 1938, 72–76; Andrae 1977, 103–111). Svědčí o tom výjev na jednom pečetním válečku z akkadského období. Na něm je zobrazeno božstvo, ke kterému přichází prosebník v doprovodu svého ochranného božstva. Mezi nimi stojí nám známý model domu a na něm leží zvířecí hlava a pohár, z něhož vychází patrně nějaká vůně (Klengel-Brandt 1995, 35). Vedle modelů domů byly ještě nízké kulaté stojany, které mohly sloužit k rozdělování malých ohňů či k vykuřování (Andrae 1938, 77). V korespondenci Šamši-Adada I. jsou doloženy zmínky o transportu cedrů, cypřišů a myrthy ze syrské Qatny do měst Ninive, Šubat-Enlil a Ekallátum. Cedry sice mohly být použity jako stavební materiál, ale cypřiš a myrtha jsou důležité pro svoji aromatickou vůni, která měla být milá bohům. Ostatně i hořící cedrové dřevo mohlo být použito jako vonná oběť v chrámu (Ziegler 2004, 26). Kultovní vybavení v lštarině chrámu sice máme doloženo dobře, ale zobrazení uctívaného božstva bohužel chybí. W. Andrae předpokládá, že tam mohla být na vyvýšené plošině zobrazena bohyně lštar v podobném stylu jako na malém reliéfu z lštarina chrámu fáze H. Jde o zobrazení nahé ženy, které je pro lštar typické. Její tělo mohlo být nějak pomalováno. Právě u tohoto zobrazení lšтары patrně docházelo k většině hlavních obětí (Andrae 1938, 76; Andrae 1977, 104).

Přestože kultovní činnosti v chrámu zajišťovali k tomu určení kněží, některé úkony mohli vykonávat i obyčejní lidé. Z Aššuru takový doklad máme. Jedná se o dedikaci předmětu. Za vlády Sargona I., jednoho ze staroasyrských panovníků, darovala jedna žena do chrámu bohyně lšтары aššurské bronzový předmět, který měl symbolizovat genitálie. Učinila tak prý za sebe, svého muže a své děti. O této dedikaci se dočteme na darovaném předmětu (Grayson 1987, 46; A.o.35.2001). Podobných skutků možná bylo více. Přestože byl chrám očividně vyloupen, byly tam nalezeny malé perlové náhrdelníky či sošky ze slonoviny (Andrae 1938, 77; Andrae 1977, 111).

Ve staroasyrském období byl v Aššuru hlavním veleknězem boha Aššura panovník, což je typickým asyrským rysem. Těsné spojení panovníka s Aššurovým kultem možná mělo legitimizovat královskou moc. Pravým vládcem byl bůh Aššur, panovníci byli jeho zástupci na zemi. Měli tedy v kultu významné postavení (Pečírková 2000, 25–27). Velice zářející je zmínka v dedikačním nápisu oné aššurské ženy, jež

zmíněný předmět darovala za vlády božského Sargona, místodržitele Aššura (^dLUGAL-GIN, ÉNSI a-šur) (Grayson 1987, 46; A.o.35.1). Žbožštění panovníků je doloženo v jižní Mezopotámii, zvláště ve staroakkadské a urské říši (Král 2010, 84). Pro Asýrii je však naprosto neobvyklé a nenacházíme pro něj žádné racionální vysvětlení. Vzhledem k tomu, že Sargonovo jméno je psáno s božským determinativem jen v onom jednom dedikačním nápisu, nejednalo se pravděpodobně o ten typ zbožštění, který známe z jižní Mezopotámie.

O kultu a kultovních činnostech v Asýrii bychom toho mohli říct ještě hodně, ale museli bychom se opírat o pozdější doklady, které mnohdy pocházejí z ne-asyrského prostředí. Tím bychom se dopouštěli přílišného zevšeobecňování, které by zkreslovalo náš pohled na počátky asyrského náboženství. Nicméně můžeme říci, že díky dobře zachovalému aššurskému chrámovému inventáři lze pozorovat značné podobnosti s mladšími chrámy v Chafádží a Tell Asmaru (Ešnunni) na řece Dijále a s chrámem v Mari na středním Eufratu (Andrae 1938, 77; Andrae 1977, 111).

6. Smrt v rané Asýrii

S náboženstvím se pojí také představy o smrti a posmrtném životě. Obecně lze říci, že v Asýrii můžeme pozorovat prakticky totožné tendence, jako v Babylónii. Existovala víra v množství bohů a posmrtný život, který se odehrával v podsvětí. Doklady pro tyto představy pocházejí především ze středoasyrského a novoasyrského období. O starších obdobích nemáme mnoho informací. Ve vrstvách lokality Tepe Gaura, která leží nedaleko mnohem pozdějšího Dúr-Šarrukenu, bylo objeveno přes 300 pohřbů z pozdně chalkolitického období spadajícího do 1. poloviny 4. tisíciletí (vrstvy XIA/B až VIII). Vzhledem k relativně početnému vzorku lze zde pozorovat proměny pohřebních praktik. Obecně můžeme říci, že bylo užíváno 6 typů pohřbů. Četnost jednotlivých typů záleží na sociálním postavení, pohlaví a věku nebožtíka a vrstvě, ze které hrob pochází (Rothman a Peasall 2002, 195).

Nás budou více zajímat hroby ze 3. tisíciletí. Těch máme bohužel o poznání méně. Pro 2. polovinu 3. tisíciletí je doloženo pouze devatenáct hrobů v Aššuru. Naše pramenná základna je tedy dosti omezená, což znamená, že naše závěry mohou být značně zavádějící. Co vlastně můžeme z oněch devatenácti hrobů vyčíst? Soudě dle nálezů v nich objevených lze je všechny datovat do doby staroakkadské či období III. dynastie z Uru. O poloze, ve které byli nebožtíci a nebožky do hrobu uloženi, nelze mnoho říci. Pouze ve dvou hrobech byl totiž skeleton zachován natolik, aby bylo možno polohu těla určit. V obou případech byla kostra v natažené poloze na zádech. Jednou směřovala hlavou k jihu, podruhé k jihozápadu (Haller 1954, 6).

O poznání lépe jsme na tom s pohřební výbavou. Té se nám v hrobech dochovalo poměrně značné množství. Nejedná se pouze o keramické nádoby, ale také o předměty z kovů, a to i těch vzácných. V sedmi hrobech byly nalezeny předměty ze stříbra, v šesti dokonce ze zlata. Obvyklejší byl bronz či měď. Pokud bychom k rozlišení

pohlaví nebožtíků použili některé principy, které užila Susan Polock při studiu urského pohřebiště, mohli bychom získat vzhledem k nízkému počtu hrobů poněkud zavádějící výsledky (Král 2012, 77). Susan Polock vychází z předpokladů, které se jeví jako dosti logické. Muži byli patrně uloženi k poslednímu odpočinku se zbraněmi (dýky, sekery,...) a některými typy šperků (korále). V hrobech žen lze předpokládat ozdoby do vlasů, hřebeny, srpkovité náušnice, náhrdelníky či jiné šperky. Někdy se může stát, že v hrobě jsou přítomny předměty typické pro muže i ženu zároveň (Charvát 2002, 172). Pokud bychom se pokusili tato pravidla aplikovat na oněch devatenáct aššurských hrobů, zjistili bychom, že čtrnáct z nich by mohlo patřit mužům, neboť obsahují zbraně. Z nich osm obsahuje také šperky. Dva chudé hroby obsahují pouze keramiku, takže na ně zmíněné pravidlo použít nejde. Některé hroby jsou ale dosti bohaté. Kromě šperků byly objeveny pozůstatky hudebního nástroje, pečetní válečky či závaží ve tvaru kachny. Pro nás je však zajímavější fakt, že v jednom z hrobů byly objeveny dvě lebky a v dalším dokonce pět lebek (Haller 1954, 6–9). Ostatky čtyř zesnulých jsou také v jednom bohatém staroasyrském hrobu. Snad jde o hrob muže a jeho rodinných příslušníků (Andrae 1938, 79–80; Andrae 1977, 115). Vzhledem ke špatnému stavu, v němž se dochoval nelze říci, zda se jedná o hromadný pohřeb či opakované užití jednoho hrobu. Pohřby více jedinců máme ale doloženy na nekropolích jižní Mezopotámie.

Fyzická podoba hrobu se zdá být poměrně uniformní. Obvykle se jednalo o šachtu v zemi, která měla dole na boku dutinu. V ní byl uložený nebožtík i se svojí výbavou. Nad hrobem či blízko něj bývalo malé ohniště, kde patrně probíhaly nějaké pohřební obřady (Andrae 1938, 79–80; Andrae 1977, 115). Tento způsob pohřbívání není typický jen pro pozdní 3. tisíciletí př. Kr., ale vyskytuje se i ve staroasyrském období. Svědčí o určité kontinuitě představ o posledních věcech člověka. Důsledkem je sporná datace některých hrobů. Jeden z nich, výkopci označený jako Ass. 20504, byl na základě pohřební výbavy dlouho datovaný do doby III. dynastie z Uru, ale později se odborníci přiklonili spíše k dataci do staroasyrského období (Král 2012, 76–77).

Přestože nemáme žádné písemné zprávy o raných asyrských představách o smrti, pohřební výbava přítomná v hrobech v nás vyvolává pocit, že obyvatelé severní Mezopotámie měli o smrti podobné představy jako jejich jižní sousedé, tedy že duše zemřelého odešla do podsvětí. Poněkud záhadná zůstávají ohniště nad hroby. Analogii lze nalézt snad ve zvířecích obětech, předpokládaných na raně dynastickém pohřebišti v Uru či v Kiši.

7. Teorie o počátcích asyrského náboženství

Základním cílem této studie je pokusit se nalézt odpovědi na tři otázky. Kdy a proč se rozšířil kult boha Aššura? Proč byl tak rozšířen kult Išтары? Jaká božstva byla v rané Asýrii uctívána? Na poslední otázku jsme již odpověděli. Zbývají dvě otázky jsou poněkud problematické, protože na ně není jednoznačná odpověď. Můžeme dojít k různým závěrům, ale jen těžko některý z nich spolehlivě prokážeme.

Na první zmíněnou otázku bychom získali odpověď, pokud bychom přijali Lambertovu teorii o počátku kultu boha Aššura (viz výše či Lambert 1983). Pokud opravdu došlo k nějaké formě zbožštění města, vysvětlovalo by to nepravdivost v užívání determinativů KI a DINGIR u jména Aššur. Také by se tím vysvětlovalo, proč byl Aššur zpočátku téměř bez atributů. Kdy k onomu zbožštění došlo? Vzhledem k problémům s datací nejstarších vrstev Aššurova chrámu postrádáme klíčový zdroj informací. První výskyt determinativu DINGIR u jména Aššur máme z doby III. dynastie z Uru, ale není vyloučeno, že existovaly i starší doklady. Zásadní otázkou je, proč ke zbožštění Aššura vlastně došlo. Vždyť ve městě Aššuru je od nejstarších dob doložen kult bohyně Išтары. Pokud by počátky Aššurova kultu spadaly do počátků jeho osídlení, měli bychom zde doklad dvou kultů v jednom místě, podobně jako tomu bylo v Uruku. Pravděpodobnější ale je, že kult Išтары byl v Aššuru dříve. Důvodů, proč se časem Aššurův kult stal tím hlavním, mohlo být více. Jako první nás samozřejmě napadnou důvody ideologické. Vládcům se možná chtěli upnout na božstvo, které nebylo spojeno s vlivem z jihu. Možná tím chtěli vyjádřit vlastní nezávislost. Bůh Aššur byl totiž čistě aššurskou záležitostí. Musíme mít ale stále na paměti, že staroasyrští vládci nebyli žádní dobyvatelé, ale obchodníci.

Je ale možné, že všechno bylo trochu jinak. Jelikož počátky osídlení Aššuru nejsou příliš známé, otevírá se nám prostor pro různé úvahy. Město Aššur leželo na důležité obchodní cestě a jeho obchodní kontakty sahající do Babylónie, Anatolie, Sýrie, Íránu a dokonce i Afghánistánu (Král 2012, 67–69), zkrátka do celého Předního východu, mohly mít pro Aššur a jeho kulturu zásadní význam. Ve staroasyrském období obyvatelé Aššuru vytvořili malou obchodní osadu u města Káneš v Anatólii. Nebyla i v Aššuru nějaká, byť malá, skupinka obchodníků z jiných regionů? Ti by si totiž mohli s sebou přinést kult určitého božstva. Mohl to být Aššur, ale i Ištar, podle toho, odkud přišli. Řekněme, že to byl Aššur. Jeho jméno je zpravidla psáno slabičným přepisem. Mezopotamská hlavní božstva jsou ale velice často psána pomocí logogramů. Původ jména Aššur neznáme, takže je možné, že se jedná o božstvo z jiného regionu. Původně mohlo mít úplně jinou podobu. Vzpomeňme, jak jméno babylónského vládce Marduk-apla-iddiny II. bylo autory Bible změněno na Merodak-baladán. Je možné, že tito obchodníci město Aššur vlastně založili. Jeho poloha na útesu nad Tigridem z něj činí spíše strategické místo na obchodní trase, než zemědělskou osadu. Z malé osady se lehce mohlo stát město díky místním lidem, kteří chtěli obchodníkům nabídnout své služby (potravinu, výrobky, stavební práce...). Usedlé místní obyvatelstvo by si jistě v nové osadě postavilo chrám. Jelikož by bylo relativně početné, mohlo by si dovolit i nějakou větší stavbu. Tomu by odpovídal starý chrám bohyně Išтары. Malá skupinka cizích obchodníků by měla naopak spíše menší svatyni, po níž nemusely zůstat žádné stopy. Daná osada by však byla důležitá díky jejich přítomnosti, což by se odrazilo v názvu daného místa. Politická moc by nicméně byla spíše v rukou místního obyvatelstva. Otázkou je, jaký byl původ vládce Ititiho a kam ho máme chronologicky

zařadit. Po dobytí Aššuru vládci Akkadu bylo bezpochyby potřeba zajistit jeho správu. Právě tehdy se elitou města mohli stát cizí obchodníci. Akkadští králové jistě stáli o výhody, které poskytovalo napojení na dálkový obchod a obchodníci jim je mohli zajistit. V akkadské říši byli dokonce i obchodníci z Meluchchy, která ležela snad v údolí Indu (Charvát 1999, 233). Pokud jich bylo málo, mohli se relativně snadno asimilovat a nezanechat tak skoro žádné stopy své původní kultury. To málo, co po nich zbylo, nemusíme vůbec rozeznat. Zde se nám jistě vybaví nápis Azuzua, který po sobě zanechal dedikační nápis zmiňující boha Ba'al-SI-SI. Vzhledem k tomu, že jméno Azuzu patrně náleží k nějakému nám dosud neznámému jazyku a božstvo Ba'al-SI-SI také nelze jasně identifikovat, mohlo by se jednat o pozůstatek vlivu obyvatel, kteří do Mezopotámie přicházeli z jiných oblastí. V tomto případě se mluví o podhůří Zagru. V průběhu celých mezopotamských dějin existují četné doklady o přesunech obyvatel. Někteří z nich, například Kassité ve 2. tisíciletí př. Kr., se v Mezopotámii usadili, asimilovali a zanechali po sobě jen slabou stopu v podobě osobních jmen, několika málo božstev a některých termínů. S aššurskými obchodníky to mohlo být podobné. Poté co ve staroakkadském období získali politickou moc, jistě posílila i pozice božstva, které si přinesli ze své domoviny, tedy Aššura, a zároveň se oslabila pozice Išтары. Pokud by se to někomu zdálo nepravděpodobné, vzpomeňme například na židovské obchodníky, kteří se ve středověku dostali do nejrůznějších koutů Evropy a často přijali jazyk obyvatel, se kterými žili. Jejich víra nicméně pocházela z tisíce kilometrů vzdáleného Izraele. Proč by se tedy něco podobného nemohlo uskutečnit i o několik století dříve?

Ideologický koncept, kdy božstvo je pravým vládcem a panovník-člověk je pouze jeho zástupcem, je pro Mezopotámii nezvyklý, takže i on může pocházet z domoviny obchodníků. Stejně tak i staroasyrské státní uspořádání, v němž byla moc rozdělena mezi panovníka-velekněze, městské shromáždění a úředníka *lím*u. V odlišném chápání státnosti se ještě dlouho mohl projevovat náboženský vliv tradice oblasti, z níž kult boha Aššura vycházel. Jelikož si elita Aššuru bezpochyby zakládala na svých obchodních kontaktech, neprojevovaly se u ní dobovačné sklony. Terminologie panovnické titulatury je však přejatá z kultury, která Asýrii dala písmo, tedy z jižní Mezopotámie. Proto byl Aššur označován jako LUGAL (tj. král) a panovník byl ÉNSI (tj. správce či místodržící). Na tuto hierarchii byli vládci Aššuru zvyklí z dob nadvlády akkadské říše. Nepravidelnosti v používání determinativů určujících místa a božstva lze vysvětlit poměrně prostě. Panovníci přeci užívali titul z dob staroakkadské dynastie. Označovali se prostě jako správci města Aššuru, aniž by vždy dodávali, že vládcem je bůh Aššur. Proto mohli užívat determinativ KI. Ten vyjadřoval prostě jen vymezení oblasti, kterou daný člověk spravoval. Dokládala by to například titulatura Ilu-šummy, kterou lze přeložit jako „správce města Aššuru, miláček boha Aššura a Išтары“ (ÉNSI a-šu-ur^{ki}, na-ra-am^a-šur^ù ù^ù INANNA) (Grayson 1987, 15; A.o.32.1). Užívání determinativu DINGIR místo determinativu KI pak mohlo posloužit v dobách, kdy bylo potřeba podpořit legitimitu vlády zdůrazněním spojení s kultem hlavního božstva. Tuto myšlenku bohužel poněkud

podkopává fakt, že Asyřané někdy přísahali při městu a vládci, zatímco Babylóňané při městském bohu a vládci. Nabízí se nám několik vysvětlení. Za prvé, městem může být myšlena městská rada a vládcem bůh Aššur. Za druhé, přísaha při městu nás odkazuje na boha Aššura, který je jeho pravý vládce. Tehdejší obyvatelům to mohlo být jasné, neboť v daném prostředí žili. Třetí možností je, že naše teorie je mylná a měli bychom se přiklonit k teorii Lamberta, který obhajuje myšlenku zbožštění města Aššuru. Tomu by nasvědčoval i fakt, že Aššur nemá v počátku skoro žádné atributy. Absence atributů by šla snad vysvětlit vytržením božstva z původního kulturního kontextu. Pokud by kult Aššura pocházel z nějakého horského prostředí, kde by byl spojován s nějakou horou, v Asýrii by tento aspekt byl spíše v pozadí, protože tam mnoho hor není. Sice tam jsou některé horské hřebeny, jako třeba Džebel Maqlúb, ale jinak je Asýrie spíše rovinatou krajinou. Aššur byl ale založen na vyvýšeném místě nad řekou, což nemuselo mít jen strategické důvody, ale rovněž tam mohly hrát úlohu nějaké náboženské motivy.

Jak do celé této teorie začlenit Ninive a tamní kult Šaušky-Išтары? O dění v Ninive nemáme skoro žádné doklady. Zdá se, že v době III. dynastie z Uru se tam začal projevovat vliv Churritů. Jelikož bylo Ninive osídleno již od pravěku, jistě tam bylo i nějaké místo spojené s kultem. Vzhledem ke kultu bohyně Šaušky, která je ztotožňována s Ištarou, a vzhledem k Šamši-Adadovým zmínkám o Ištarině chrámu se máme důvod domnívat, že Ninive bylo po dlouhou dobu spojováno s kultem bohyně lásky, vášně, sexu a války. Její jméno se mohlo lišit, ale základní koncept se patrně neměnil. Lid, který osídlil město Aššur, mohl být s kultem Išтары z Ninive seznámen. Mohl přímo pocházet z oblastí, které spadaly do sféry náboženského vlivu dané svatyně. Vypovídalo by to o rozšíření obliby kultu Išтары v severní Mezopotámii.

Tyto naše teorie nelze ovšem nijak doložit. Jsou založeny na logických úvahách, analogiích s jinými kulturně-historickými jevy a pramenech pocházejících z nejstarších období Asýrie. Kvůli nedostatečné pramenné základně nemůžeme sice naše teorie spolehlivě prokázat, nelze je ale ani jednoznačně vyvrátit. Bylo by nesprávné zavírat oči před novými myšlenkami.

Použitá zdroje

- ANDRAE, Walter (1938): *Das wiedererstandene Assur*. Leipzig: J.C. Hinrichs Verlag.
- ANDRAE, Walter (1977): *Das wiedererstandene Assur*. München: Verlag C.H. Beck.
- BÄR, Jürgen (2003): Sumerians, Gutians and Hurrians at Assur? A Re-examination of Ishtar Temples G and F. *Iraq*, roč. 65, č. 1, s. 143–160.
- EDZARD, Dietz Otto a KAMMENHUBER, Annelies (1972–1975): Hurriter, Hurritisch. In: Edzard, Dietz (ed.): *Reallexikon der Assyriologie: Band 4 Ha-a-a – Hystaspes*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, s. 507–514.
- FORRER, Eckhard (1932): Arbailu. In: Ebeling, Erich a Meissner, Bruno (eds.): *Reallexikon der Assyriologie: Band 1 A – Bepaste*. Berlin: Walter de Gruyter, s. 141–143.
- GRAYSON, Kirk (1987): *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (To 1115 BC) [The Royal Inscription of Mesopotamia, Assyrian Periods]*. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press.
- HALLER, Arndt (1954): *Die Gräber und Gräfte von Assur*. Berlin: Mann.

- HALLO, William (1956): Zāriqum. *Journal of Near Eastern Studies*, roč. 15, č. 1, s. 220–225.
- HEINRICH, Ernst (1982): *Die Tempel und Heiligtümer im Alten Mesopotamien*. Berlin: Verlag Walter de Gruyter.
- CHARVÁT, Petr (1999): Meluchcha. In: Prosecký, Jiří a kol.: *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, s. 232–233.
- CHARVÁT, Petr (2002): *Mesopotamia before History*. London – New York: Routledge.
- CHARVÁT, Petr a NOVÁKOVÁ, Nea (1999): Chrám. In: Prosecký, Jiří a kol.: *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, s. 140–142.
- KLENGEL-BRANDT, Evelyn (1978): *Die Terrakotten aus Assur im Vorderasiatischen Museum Berlin*. Berlin: VEB Deutschen Verlag der Wissenschaften.
- KLENGEL-BRANDT, Evelyn (1979): Some Remarks of the Earliest History of the Assur Temple in Assur. *Sumer*, roč. 35, č. 1, s. 392–393.
- KLENGEL-BRANDT, Evelyn (1995): Altar in the shape of a house. In: Harper, Prudence Olivier a kol.: *Assyrian Origins: Discoveries at Assur on the Tigris*. New York: Metropolitan Museum of Art.
- KRÁL, Pavel (2010): Naram-Sin's deification. In: Šašková, Kateřina, Pecha, Lukáš a Charvát, Petr (eds.): *Shepherds of the Black-headed People: The Royal Office vis-à-vis godhead in ancient Mesopotamia*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, s. 75–87.
- KRÁL, Pavel (2012): *Počátky asyrské kultury*. Nepublikovaná diplomová práce – Západočeská univerzita v Plzni – Fakulta filosofická.
- LAMBERT, Wilfred (1983): The God Aššur. *Iraq*, roč. 45, č. 1, s. 82–86.
- LARSEN, Mogens Trolle (1976): *Old Assyrian City-State and its Colonies*. Copenhagen: Akademisk Forlag.
- LEWY, Julius (1938): Notes on Pre-Hurrian Texts from Nuzi. *Journal of the American Oriental Society*, roč. 58, č. 3, s. 450–461.
- OATES, David (1968): *Studies in the Ancient History of Northern Iraq*. London: Oxford University Press.
- PEČÍRKOVÁ, Jana (1999): Asýrie. In: Prosecký, Jiří a kol.: *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, s. 40–41.
- PEČÍRKOVÁ, Jana (2000): *Asýrie. Od městského státu k říši*. Praha: Academia.
- PROSECKÝ, Jiří (1999a): Aššur. In: Prosecký, Jiří a kol.: *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, s. 42.
- PROSECKÝ, Jiří (1999b): Bél, Bélet. In: Prosecký, Jiří a kol.: *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, s. 52–53.
- PROSECKÝ, Jiří (1999c): Dagán. In: Prosecký, Jiří a kol.: *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, s. 64.
- PROSECKÝ, Jiří (1999d): Inanna. In: Prosecký, Jiří a kol.: *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, s. 146–147.
- PROSECKÝ, Jiří (1999e): Iškur. In: Prosecký, Jiří a kol.: *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, s. 152.
- READE, Julian (2000): Ninive (Nineveh). In: Edzard, Dietz (ed.): *Reallexikon der Assyriologie: Band 9 5/6 Nimrūd – Ninlil*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, s. 388–433.
- ROTHMAN, Mitchell a PEASNALL, Brian (2002): *Tepe Gawra: The Evolution of Small, Prehistoric Centre in Northern Iraq*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.
- SALLABERGER, Walther a WESTENHOLZ, Aage (1999): *Mesopotamien – Akkade-Zeit und Ur III-Zeit*. Freiburg: Universitätsverlag Freiburg.
- VEENHOF, Klaas (2000): Ninive 5. Akkadische und altassyrische Periode. In: Edzard, Dietz (ed.): *Reallexikon der Assyriologie: Band 9 5/6 Nimrūd – Ninlil*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, s. 433–434.
- WEIDNER, Ernst (1945–1951): Subaräische Gottheiten im assyrischen Pantheon. *Archiv für Orientforschung*, roč. 15, č. 1, s. 82–84.

WESTENHOLZ, Joan Goodnick (2004): The Old Akkadian Presence in Nineveh: Fact or Fiction. *Iraq*, roč. 66, č. 1, s. 7–18.

WILHELM, Gernot (1982): *Grunzüge der Geschichte und Kultur der Hurriter*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

ZIEGLER, Nele (2004): The Conquest of the Holy City of Nineveh and the Kingdom of Nurrugûm by Samsî-Addu. *Iraq*, roč. 66, č. 1, s. 19–26.

Summary

Assyria is usually considered the northern part of Mesopotamia. Although the Assyrian culture is very similar to the Babylonian culture, their origins are different. The roots of Assyrian culture are younger. The history of Assyria in the 3rd millennium BC is obscure. Akkadian, and consequently Ur III empires, tried to have political control over Assyria during the second half of the 3rd millennium BC. This period we can call the Early Assyrian period. We have better information on Assyria during the Old Assyrian Period (first half of the 2nd millennium BC). Assyria consisted of several city states at that time (Ashur, Urbilum, Nurrugum with the city Nineveh).

As for our sources of information, we may use written and archaeological sources. We keep at our disposal some few cuneiform inscriptions that mention some deities, mainly Ashur and Ishtar. The texts don't deal directly with the Assyrian religion. Nevertheless, they are useful to us. We can classify them mainly as royal inscriptions. The names of gods are usually part of titles of Old Assyrian rulers. Sometimes we have a reference to a dedication of a subject or building of a temple. As regards the archaeological sources, we must mention at least the Ishtar Temple in Ashur. It is well preserved because the temple was felled by fire. A lot of cultic temple equipment was found in situ.

The cult of the main Assyrian god, Ashur, isn't well documented until the end of the 3rd millennium BC. The oldest layers of Ashur Temple aren't clearly dated, because they aren't well preserved and there were only a few artifacts found. It is possible that the cult of Ashur is older, because the name of the god was already known as a toponymy around the middle of the 3rd millennium BC. With regard to the confusion of determinatives labeling place or deities with the name Ashur during oldest periods of Assyrian history, we can assume that the origin of Ashur's cult went back to the period of the Akkadian empire. However, the god Ashur was known as the chief god of the city state Ashur as late as the Old Assyrian period.

The cult of Ishtar in Ashur is well known first and foremost thanks to the Ishtar Temple which had its origin already in the Early dynastic period. It could seem that Ishtar was the major deity in early Ashur, but it isn't sure because of our incoherent knowledge of this period. It is interesting that Ishtar was most likely venerated also in Nineveh for a long time, although she was called by the Hurrian name Shaushka in the late 3rd millennium BC.

Other than Ashur and Ishtar, we know other deities from Assyria. Unfortunately, they are generally poorly documented. We know almost nothing about Ba'al-SI-SI and Amurru. Most references to different deities come from the time of Shamshi-Adad I, who changed the traditional Old Assyrian ideology.

It seems on the basis of inventory from the Old Ishtar Temple that the cultic life was similar to later Assyrian and Babylonian customs. An Image of a deity was placed in the temple and the priesthood took care of this deity. They particularly prepared the offers (killed animals, food, aromatic substances). The ruler of the city Ashur was the main priest of the god Ashur. This was characteristic for Assyria from Old Assyrian times. Common people could take part in the cult by means of a dedication of something to a deity.

Theories of Ashur's origin are based on accessible information. Nevertheless, it is difficult, or maybe impossible, to verify them. One old theory says that the god Ashur arose through the deification of the city Ashur. This theory explains the confusion of determinatives for place or deities at the name Ashur and also the absence of epithets in the beginning of his cult. Another theory assumes that the cult of Ashur could come into northern Mesopotamia from another region through long distance trade. The tradesmen became elite thanks to the importance of the connection with distant regions. The significance of the god Ashur grew together with the significance of the tradesmen who assimilated in Assyria.

Ivan Ramadan

Internalismus a externalismus v historiografii arabsko-islámské vědy se zaměřením na medicínu

Abstract

This paper is concerned with the internalism/externalism issue as reflected in the historiography of medieval Arabic/Islamic science with focus on medicine. The introductory part touches on the theoretical aspects of the internalist/externalist debate; it looks at the internalist/externalist dichotomy, discusses the gradual shift to the eclectic approach and traces the current trends in terms of approaches to the study of the history of science in general. The main part of the paper is devoted to analyzing and assessing some selected articles and publications on medieval Arabic/Islamic science and medicine with view to the internalist/externalist approaches used by their authors. The conclusions drawn reveal the prevalence of the internalist approach in works written in the more distant past, while most of the current studies, especially those authored by Western scholars, reflect the impact of the social history of science with its specific methods.

Key words: internalism, externalism, Arabic/Islamic science, medicine, historiography, medieval

1. Úvod

Předmětem studie je problematika externalismu a internalismu jako odlišných metodologických přístupů k historiografii středověké arabsko-islámské vědy se zaměřením na medicínu. Úvodní kapitoly práce se zabývají teoretickými aspekty debaty mezi

internalismem a externalismem. V následných kapitolách studie analyzuje vybrané publikace a články z oblasti historiografie arabsko-islámské středověké medicíny z hlediska internalistického a externalistického přístupu k dějinám vědy. Cílem studie je zmapování převažujícího přístupu k historiografii arabsko-islámské středověké medicíny ve vybraných publikacích.

2. Vymezení pojmů internalismus a externalismus

Podle S. Shapina akademická debata kolem internalismu a externalismu hrála velmi výraznou roli v historii a sociologii vědy v době od počátku druhé světové války až po konec studené války.¹ Pro historiografii vědy byly v tomto období charakteristickým tématem dva poměrně značně odlišné přístupy, odrážející se jak ve vymezení samotného předmětu této disciplíny, tak i ve způsobu zkoumání vědeckého poznání minulosti.

S vědomím určitého zjednodušení lze říci, že stoupenci internalismu považovali ideje a metody užívané ve vědeckém bádání za autonomní, přičemž jejich rozvoj a historické proměny přičítali převážně vnitřní dynamice racionálního myšlení a postupů. Předním zájmem internalistů bylo potom osvětlovat pojmy a kategorie, vyskytující se ve vědeckém bádání v minulosti, nacházet zdůvodnění dřívějších vědeckých poznatků a proniknout do logiky vývoje vědeckého poznání. Internalisté v podstatě odhlíželi od sociokulturního kontextu, ve kterém nenacházeli dostatečně podnětné vlivy týkající se mechanismů rozvoje vědy. V nejlepším případě připouštěli, že sociální a ekonomické podmínky mohou určitým způsobem ovlivnit načasování či směřování výzkumu, v opačném případě pak těmto podmínkám přisuzovali negativní roli, potencionálně narušující progresivní rozvoj vědy.

Podle zastánců externalistického přístupu je třeba sociální a kulturní faktory zohlednit nejen v souvislosti se směrem vědeckého bádání, nýbrž i vzhledem k samotnému jeho obsahu a výsledkům. Socio-kulturní kontext je externalisty pokládán za nedílnou součást předmětu historiografie vědy, jelikož důkladné studium kulturního, sociálního a ekonomického zázemí vědeckého bádání napomáhá odhalit povahu a sílu společenských vlivů a podnětů, které se na vědeckém poznání podílejí. Vědecké bádání se podle externalistů neodehrává v žádném hermeticky uzavřeném intelektuálním světě idejí, teorií a racionálního uvažování, který by byl odtržen od dobových sociálních a kulturních souvislostí a vztahů. Extrémní pozici externalismu pak představuje program sociálního konstruktivismu, rozvíjený přibližně od 80. let minulého století, který považuje vědu za formu sociální interakce a její výsledky za sociální konstrukty.² Prostředí, například laboratoře, ve kterých je vědecké poznání konstruováno, je určující natolik, že utváří realitu.

1) Shapin 1992, 333–369.

2) Viz např. Latour 2003, 93.

3. Formování dichotomie internalismus/externalismus

Zjevnější zárodky předznamenávající diskusi týkající se internalismu a externalismu bývají v odborné literatuře spojovány s ranými pracemi zakladatele sociologie vědy Roberta Mertona (1910–2003), jež sahají do 30. let dvacátého století, zejména s jeho studií nazvanou *Science, Technology and Society in Seventeenth Century England*. Ve zmíněné studii, rezonující určité podněty (nikoli však marxistické), vzešlé z Hessenova³ materialistického výkladu Newtonovy práce *Principia mathematica philosophiae naturalis* (z r. 1687), Merton sonduje vzájemné vztahy mezi vědou a společností. Zastává převážně internalistické stanovisko, na které ukazuje například jeho výrok: „*Specifické objevy a vynálezy patří interní historii vědy a jsou značně nezávislé na faktorech jiných nežli čistě vědeckých.*“⁴ Přímý vliv sociální skutečnosti na formování obsahu vědeckého myšlení sice odmítá, v puritánských hodnotách anglického protestantismu (externí faktor) nicméně spatřuje katalyzátor, který napomohl rychlému rozvoji moderní vědy v Anglii ve zkoumaném období (známá Mertonova teze).⁵ Externím vlivům působícím na vědecké poznání Merton přiznává poměrně značně omezený účinek, který se může projevovat například při výběru témat vědeckého výzkumu, nebo v běžném provozu vědeckých institucí. Jeho zásluhu lze však v tomto kontextu charakterizovat jako významný příspěvek k důslednému rozlišování interních a externích faktorů. Toto rozlišení v Mertonově případě sloužilo především k demarkaci hranice mezi historií vědy a jejím sociologickým výkladem.

Internalistický přístup je podobně charakteristický i pro zakladatele oboru americké historiografie vědy George Sartona (1884–1956), proponenta pozitivistické představy o povaze vědy. Sarton sice připouští některé faktory politického, ekonomického, vojenského i jiného rázu, které mohou podmiňovat například matematické objevy, chápe je ale jako činitele existující vedle mnoha dalších s tím, že se míra jejich působnosti v různých dobách mění.⁶

Dichotomie internalismus/externalismus, tedy rozdílnost ve zdůrazňování kognitivní dimenze vědecké činnosti oproti důrazu na sociální kontext, zřetelně vykrytalizovala podle názoru představitelů nové sociologie vědy (sociology of scientific knowledge) S. Shapina či B. Barnese teprve v 50. letech. Publikované práce západních marxisticky orientovaných historiografů, velkou měrou tematicky zaměřené na vědeckou revoluci či obecně vzato na okolnosti geneze moderní vědy (např. E. Zilsel, B. Farrington, S. Mason, J. D. Bernal, J. Needham) byly internalisty převážně vnímány jako

3) B. Hessen (1893–1936), sovětský fyzik, který svojí interpretací Newtonovy klíčové práce poukázal na provázanost vědeckého bádání se sociálními vztahy, a tím narušil dosavadní historiografickou tradici.

4) Merton 1938, 434.

5) Brooke 2001, 5.

6) Shapin 1992, 338.

„agresivní pokus o devalvací vědy“ tím, že odkrývaly zcela prozaické, převážně praktické příčiny jejich počátků.⁷ Mezi internalisty byly pozitivně přijímány názory Alexandra Koyré (1892–1964), jenž optikou platónského idealismu odmítal vliv společenských faktorů na rozvoj vědy coby marxistický předsudek.⁸

4. Eklektická syntéza jako cesta postupného překonání dichotomie

Materialistický přístup byl nejen v přímém rozporu s ideálem neutrálního, nezištného hledání pravdivého poznání, ale navíc se začal důrazněji prosazovat právě v období studené války, na pozadí nelítostného ideologického soupeření. Lze se domnívat, že byl stoupenci internalismu vnímán jako určitá hrozba, což vedlo k hledání prostředků, jak jej neutralizovat. Teoretické debaty se v tomto období vyznačovaly poměrně značně polarizovanou rétorikou, v praxi historiků vědy, kteří se distancovali od marxistického pojetí, se však postupně začal uplatňovat spíše internalisticky zabarvený eklekticismus.⁹ Tradiční pohled na vědu, prostou jakékoli kontaminace způsobené externími, tj. sociálními faktory, stejně tak jako vulgární ekonomický redukcionismus marxistického ražení, se staly nadále neudržitelnými. Extrémní pozice jsou opouštěny a začíná se prosazovat názor reprezentovaný například americkým historikem lékařské vědy R. Shryockem, který v historii vědy odkrývá nepřetržitou mezihru (interplay) vnitřní logiky a vnějšího prostředí.

Pro eklektickou syntézu se v 60. letech vyslovuje stále větší počet historiků vědy i sociologů (R. Hall, CH. Rosenberg, R. Young a další), a tento trend je charakteristický i pro metodologickou debatu následujícího desetiletí.

Další vývoj ukazuje na posilování pozice externalistického přístupu, který zhruba od 80. let začíná v historiografii vědy převažovat. Při sledování tohoto trendu je třeba zohlednit i vlivy, přicházející ze strany sociologie vědy, která ve svých výkladech věnuje roli interních i externích faktorů pozornost stejnou měrou.

V 90. letech je již rozlišování externích a interních faktorů v historiografii vědy pokládáno v podstatě za překonanou záležitost, neboť zkoumání socio-kulturních poměrů, ve kterých se vědecké bádání odehrává, je považováno za zcela přirozenou součást historiografické práce, kterou není třeba nijak zvlášť zdůrazňovat. Ostré hrany někdejších nesmiřitelných postojů se zdají být obroušeny natolik, že Ch. Gillispie ve své recenzi souborné publikace *Companion to the History of Modern Science* z počátku 90. let dokonce označuje rozlišování interních a externích faktorů za „pomíjivou schizofrenii“, kterou jak doufá, jsme přestáli.¹⁰

7) Shapin 1992, 339.

8) Vlivná byla například jeho studie věnovaná vědecké revoluci *Études Galiléennes* (1939).

9) *Internalist/Externalist Historiography from Encyclopedia of the Scientific Revolution from Copernicus to Newton*: www.boorags.com/tandf/internalistexternalist-tf/, 20. 12. 2012.

10) Gillispie 1991, 97.

5. Problémy provázející debatu internalismus/externalismus

Přes takto zdánlivě uspokojivě „vyřešený“ stav problematiky S. Shapin i někteří další badatelé poukazují na určité nesrovnalosti či nejasnosti, které diskusi ohledně internalismu a externalismu doprovázely. Zmíníme se zde pouze o některých z nich. Především je třeba upozornit na problém, který je spjat s aplikací samotných pojmů internalismus a externalismus. Ty mohou být používány ve vztahu k teoriím vědecké změny (ta je podle jedné teorie reakcí na interní faktory, podle druhé na faktory externí), mohou ale také označovat metodický přístup, jinými slovy směr zaměření výzkumu (zcela či převážně) na faktory označované jako interní (kognitivní procesy) nebo externí (sociokulturní aspekty). V historiografické praxi pak mohou badatelé zastávat internalistickou teorii, a uplatňovat přitom externalistický přístup či naopak, popřípadě se nemusejí o teorii zajímat vůbec.¹¹

Dále je třeba poukázat na skutečnost, že již sama snaha o přesné vymezení a rozlišení interních a externích faktorů představuje jistý problém, neboť ty nikdy nebyly důsledně a v úplnosti definovány. Problematickým se například jeví jednoznačné zařazení ideí a podnětů teologické či filosofické povahy do té které skupiny. Například A. Koyré, proslulý svým internalisticky orientovaným pojetím dějin vědy, považuje roli teologie a filosofie vzhledem k utváření novověké vědy za produktivní. Podle názoru moderních badatelů se však jedná o činitele externí, neboť jde o mimovědecké projevy kultury. V debatách historiků vědy se navíc projevila značná asymetrie způsobená nedostatkem zájmu či vědomé pozornosti ohledně vnímání externích a interních faktorů (i když přirozeně nikoli takto označovaných) z pohledu představ aktérů žijících ve zkoumaném období. Namísto pokusu o potřebný vhled do interních a externích činitelů v dobovém kontextu se historikové vědy často spokojili s jejich rozlišením podle zaběhnutých norem bádání své vlastní současnosti. Zároveň zde narážíme také na obecnější problém, kterým je stanovení demarkační linie mezi tím, co nazýváme vědou (s jí vlastními pojmy a metodami výzkumu) a tím, co považujeme za ne-vědu, zejména právě při zkoumání badatelských výsledků premoderního období. Otázkami spojenými s nežádoucím přenášením moderních demarkačních kritérií do minulosti se již od 70. let vážně zabýval například sociolog B. Barnes.¹²

Tato problematika vystoupila zřetelně do popředí u jednoho z hojně diskutovaných témat historiografie vědy, kterým je vzájemný vztah vědy a náboženství. Esencialistické hledisko, které bylo ve snaze o uchopení vzájemné interakce náboženství a vědy v minulosti často uplatňováno, v současné historiografii vědy neobstojí. Žádná definice nedokáže postihnout diversitu významu těchto pojmů v prostoru a čase, a proto jakýkoli pokus o zevšeobecnění se zdá být nepřijatelnou redukcí, pouhým silně zjednodušeným

11) Shapin 1992, 346.

12) Viz např. jeho práce *Scientific knowledge and sociological theory* (1974).

schématem. Spolu s proměnami, kterými v průběhu času prošly filosofie, metodologie i historiografie vědy (např. odklon od whigismu a prezentistického způsobu výkladu dějin vědy, příklon k symetrickému přístupu), došlo k výrazné změně perspektivy, ze které jsou věda i náboženství nahlíženy. Přibližně od 90. let minulého století, kdy byla dichotomie internalismus/externalismus překonána, se historikové vědy shodují v tom, že modely odrážející zjednodušeně pojímané vztahy mezi vědou a náboženstvím nevyhovují.

Současní historikové vědy se přiklánějí k tzv. tezi o složitosti (complexity thesis).¹³ Za abstraktními pojmy, jakými věda a náboženství nepochybně jsou, je podle nich třeba vidět zcela konkrétní názory, postoje, pocity a praktiky vědců i teologů ve vší jejich komplexnosti, které navíc nelze vytrhávat z historického a sociokulturního kontextu. Do popředí zájmu historiků vědy se tak namísto dřívějších tendencí ke generalizacím dostaly případové studie (case studies).

6. Internalismus a externalismus v pracích vybraných historiografů středověké arabsko-islámské vědy se zaměřením na medicínu

Nyní se na vybraném textovém materiálu pokusíme ukázat rozličné přístupy v pracích některých historiků vědy a postihnout jejich internalistické či externalistické tendence.

Jedním z badatelů patřících ke generaci zakladatelů profesionální historiografie vědy byl německý oftalmolog Max Meyerhof (1874–1945).¹⁴ Kromě lékařské praxe se tento vědec věnoval nejen bádání ve svém oboru, ale také historii arabské vědy a zejména arabské medicíny. O jeho badatelské pílí svědčí dlouhý seznam odborných publikací, který za přispění G. Sartona sestavil J. Schacht.¹⁵ My se zde soustředíme na dvě z Meyerhofových prací z oblasti arabské vědy, a sice na text nazvaný *New Light on Hunain Ibn Isháq and his Period* z roku 1926 a dále na příspěvek publikovaný pod názvem *Ibn An-Nafís (XIIIth cent.) and his theory of the lesser circulation* z roku 1935.

První zmíněná Meyerhofova práce o arabském lékaři a výrazném představiteli překladatelského hnutí v Bagdádu v 9. století Hunajnu Ibn Isháqovi (809–877) dokládá autorův zájem o tuto osobnost nejen z hlediska medicínského, nýbrž i z hlediska filologického.¹⁶ Meyerhof rozebírá Hunajnův rukopis *Risála*,¹⁷ který obsahuje výčet Galénových

spisů, jež v 9. století existovaly ve valné většině spolu s jejich verzemi v syrštině a arabštině, pořízenými přibližně do roku 880.¹⁸ Kromě tohoto pramenného materiálu se Meyerhof při studiu faktů týkajících se Hunajnova života, jeho činnosti i práce jeho spolupracovníků a žáků, opírá o údaje arabských autorů, již jsou mu známy z odborné literatury.¹⁹ Těmito autory jsou bagdádský knihkupec An-Nadím (10. st.), autor souborné práce *Katalog (al-Fihrist)* a arabští historiografové 13. století Ibn al-Qiftí (z. 1248) a Ibn Abí Usajbia (z. 1270). Pečlivým porovnáváním faktů obsažených ve výše uvedených zdrojích Meyerhof upřesňuje, tj. potvrzuje, popřípadě vyvrací některé biografické údaje, data, období či pořadí provedení jednotlivých překladů, a na doložení svých tvrzení hojně uvádí vybrané citace. Na základě zjištěného se posléze v některých případech snaží odvodit další souvislosti: „*Je pravděpodobné, že jde o období, kdy Hunajn pobýval na známé universitě v původně perské provincii [...]*“²⁰ nebo „*[...] tato poznámka se může vztahovat jedině k al-Ma'múnově výpravě proti Byzantské říši během posledních pěti let jeho vlády (828–833).*“²¹

Meyerhofova práce obsahuje očíslovaný seznam latinských názvů 129 Galénových děl, zmiňovaných (v arabštině) v Hunajnově spise *Risála*. Každá jednotlivá položka zabírá dva řádky až odstavec textu. Výčet je doplněn informací o jménech překladatelů a o jazycích, do kterých bylo příslušné dílo přeloženo (syrština, arabština), případně poznámka, z jakého důvodu přeloženo nebylo. U některých titulů je uvedeno jméno zadavatele překladu, pokud byl pořizován na objednávku, v některých případech je zmíněna také kvalita překladu i jeho případné pozdější korekce týměž či jiným překladatelem. Meyerhof hojně cituje Hunajnovy poznámky, z nichž si čtenář sám vytvoří představu o jemu vlastních překladatelských postupech, tedy vyhledávání a shromažďování řeckých rukopisů, pečlivém porovnávání, případně doplňování chybějících informací a následném překladu nejvěrohodnější verze textu. Seznam Galénových děl Hunajnova spisu *Risála* je Meyerhofem porovnán se seznamy uváděnými ve výše zmíněných pracích arabských historiografů a rozdílnosti jsou okomentovány.

Také následující kapitoly mají charakter přehledného výčtu informací, ať již se týkají jednotlivých překladatelů Galénových děl uvedených v Hunajnově spise *Risála*, nebo patronů, kteří jejich překladatelské aktivity podporovali a zaštiťovali. Přestože se u patronů dozvídáme o jejich mocenském postavení a názvech vykonávaných funkcí, o jejich pohnutkách a motivech podpory překladů nás informují strohá konstatování typu: „*Byl velkým milovníkem vědy.*“²²

13) Wilson 2000, 8.

14) Za svého života v Egyptě, kde strávil několik desítek let a v r. 1935 přijal egyptské občanství, uvítal řadu předních intelektuálů a vědců své doby, jimiž byli např. historikové vědy G. Sarton, Ch. Singer, orientalisté C. A. Nallino, H. A. R. Gibb, L. Massignon, bakteriolog R. Koch, spisovatel T. Mann a další.

15) Schacht 1950, 12–32.

16) M. Meyerhof znal kromě němčiny také latinu, řečtinu, angličtinu, francouzštinu, hebrejštinu, arabštinu, syrštinu a turečtinu (Schacht 1950, 8–9).

17) Uvádíme zkrácený název spisu.

18) Jednalo se převážně o Galénovy spisy lékařské, v malém počtu i o jeho práce filosofické.

19) Viz Gabrieli 1924, 282–292.

20) Meyerhof 1926, 688.

21) Meyerhof 1926, 688.

22) Meyerhof 1926, 714.

Meyerhofova práce *New Light on Hunain Ibn Isháq and his Period* navzdory svému názvu nezprostředkovává žádný hlubší vhled do kulturního a společenského kontextu sledovaného období, ve kterém došlo k výraznému rozmachu arabské intelektuální aktivity. Autor nepátrá po příčinách tohoto fenoménu, nehledá kauzální vztahy, spíše konstatuje fakta, popřípadě trendy. Převážnou část jeho práce tvoří výčet zejména biografických a bibliografických údajů, které přehlednou formou předkládá, cituje, komentuje a srovnáváním alternativních vyjádření případně vylučuje mylně tradované informace. Jeho přístup lze charakterizovat jako internalistický, vykazující typické rysy pozitivistické historiografie vědy. K internalistickému pojetí navíc u Meyerhova přistupuje anachronní způsob líčení přenosu vědění jak lze doložit na následujících tvrzeních jako: „[...] *Tradice metod získávání vědění Alexandrijské školy byla stále plně živá v Domu moudrosti v Bagdádu v průběhu 9. století*“, nebo „[...] *arabské překlady Galénových děl, provedené Hunajnem a jeho žáky Hubajšem, Isháqem a Isou, tvořily hlavní součást řecko-arabského standardního kánonu medicíny, který dominoval v arabské středověké vědě až do 19. století, a měl dobře známý vliv na evropskou středověkou medicínu prostřednictvím latinských verzí těchto a jiných arabských lékařských knih.*“²³

Nyní se zaměříme na druhou výše zmíněnou Meyerhofovou práci Ibn An-Nafís (XIIIth cent.) and his theory of the lesser circulation, zaměřenou na diskutovaný přínos arabského lékaře 13. století Ibn an-Nafíse, vlastním jménem Alá' ad-Dín ibn an-Nafís al-Qaraší ad-Dimašqího (z. 1288), který je znám, mimo jiné, svým popisem malého (plicního) krevního oběhu. Ani v tomto svém pojednání se Max Meyerhof příliš neodchyluje od internalistického výkladu problému. V úvodu předestírá stručnou historii vývoje poznání, týkajícího se anatomie a fyziologie srdce, plic a oběhu krve. Vychází od starých Egypťanů, přes tzv. řecký odkaz Hippokrata, Aristotela, Alexandrijskou školu a dospívá ke Galénu, jehož rozšířená teorie byla převzata helénistickými, syrskými a islámskými lékaři v následujících staletích. Tuto teorii v arabsko-islámském prostředí systematicky vyložil Ibn Síná (Avicenna, z. 1037) ve svém díle *Kánon Medicíny* (arab. al-Qánún fí at-Tibb), odkud se pak v latinském překladu rozšířila do evropského lékařského prostředí.²⁴ Z uvedených výroků lze odvodit, že autor na příkladu arabského lékařství vyjadřuje přesvědčení o kontinuálním vývoji vědeckého poznání, které se v průběhu doby zdokonaluje a narůstá. Můžeme se tedy domnívat, že i tento spis dokládá Meyerhofovou příslušnost k pozitivistickému proudu, což je zřejmé dáno i dobovými tendencemi v historiografii vědy.

V další části námi zkoumané práce, nazvané *A Short Sketch of Medical Life in Damascus and Cairo during the XIIIth Century A. D.* bychom podle nadpisu mohli očekávat sondu do socio-kulturního prostředí, ve kterém arabští lékaři pracovali a báдали.

23) Meyerhof 1926, 724.

24) Meyerhof 1935, 100–101.

V kapitole však autor zmiňuje data ustavení bimáristánů, čili nemocnic (al-Bimáristán an-Núrí v Damašku a al-Bimáristán an-Násirí v Káhiře) a jména jejich zakladatelů. Následuje přehled prominentních lékařů, včetně učitele Ibn an-Nafíse, jímž byl Muhaththib ad-Dín ad-Dachwár, zakladatel lékařské školy al-Madrasa ad-Dachwáríja v Damašku. Z této pasáže se dozvídáme o teoretických zdrojích, které měli učenci k dispozici (především Ibn Sínův *Kánon medicíny*), nelze zde však vysledovat nic konkrétního o stimulech či podmínkách doprovázejících provozování lékařské praxe v Damašku a Káhiře 13. století. Ve své prezentaci Ibn an-Nafíse a jeho díla se Meyerhof dále opírá o biografie z per arabských historiků lékařství 14. století Ibn Fadlalláha al-Umarího (z. 1348) a as-Safadího (z. asi 1363), které sám přeložil. Tyto biografie uplatňují metodu odkazů na výpovědi věrohodných osob (např. Burhán ad-Dín Ibráhím ar-Rašídí, učený imám, nebo káhirský lékař as-Sadíd ad-Dumjátí),²⁵ kteří uvádějí anekdoty z Ibn an-Nafísova života, což je metodický postup uplatňovaný arabsko-islámskými historiografy po vzoru ulamá' al-hadíth (sběratelů výroků proroka Muhammada), kteří vždy v zájmu věrohodnosti dokladovali zdroj získané informace.²⁶ Ani tyto příběhy nepřibližují atmosféru, ve které Ibn an-Nafís působil, dokreslují spíše jeho povahové vlastnosti a jeho odbornou erudici. Další oddíl práce, nazvaný *A Short Review of Ibn an-Nafís' Works* poskytuje opět výčet Ibn an-Nafísových původních lékařských prací spolu s přehledem jeho komentářů lékařských děl řeckých a islámských lékařů. Na dalších stránkách je pak přeložen fragment překladu Ibn an-Nafísova díla *Šarh Tašríh al-Qánún li Ibn Síná* (Vysvětlení anatomie *Kánonu* Ibn Síny), na němž Meyerhof, jak uvádí, hodlá ukázat způsob Ibn an-Nafísova uvažování.²⁷ Lze konstatovat, že z výčtů děl uváděných Meyerhofem či z překladu originálu Ibn an-Nafísova odborného výkladu, týkajícího se malého krevního oběhu, lze stěží usuzovat na pohnutky, které vedly Ibn an-Nafíse ke kritické revizi poznatků, které předložil Ibn Síná ve svém *Kánonu medicíny*.

Nyní se soustředíme na práci Josepha Schachta (1902–1969), orientalisty, jehož odborným zájmem bylo především islámské právo a hadíthy proroka Muhammada.²⁸ Nás zde bude zajímat jedna z jeho menších prací z roku 1957, nazvaná *Ibn Al-Nafís, Servetus and Colombo*. Spis se týká (podobně jako u Meyerhova) problému Ibn an-Nafísova pojetí malého krevního oběhu. Autor se v něm zamýšlí nad nápadnou podobností výsledků Ibn an-Nafísova bádání s údaji Michaela Serveta (Miguel Serveto) publikovanými v díle *Christianismi Restitutio* a spisem Realda Columba (Realdo Colombo) *De re anatomica*

25) *Imám je zbožný muslim, který vede modlitbu a chutbu (kázání) v mešitě, může se ale jednat i obecněji o titul významného učenice, právníka apod.*

26) Meyerhof 1935, 105–111.

27) Meyerhof 1935, 115.

28) *Hadíthy jsou výroky proroka Muhammada, tvořící jeden ze zdrojů, ze kterých vychází islámské právo.*

libri XV. Obě práce pocházejí z 16. století. Zmiňován je taktéž Colombův žák Joan de Valverde de Hamusco, který vyložil stejnou teorii ve své práci *Historia de la composición del cuerpo humano* o několik let dříve než Colombo. Schachtova analýza se zabývá jednak možnými vzájemnými vztahy těchto tří křesťanských badatelů, včetně spojitostí mezi jejich popisy malého krevního oběhu, jednak případným vlivem Ibn an-Nafisových poznatků na jejich způsob výkladu daného problému.²⁹ Ve svém pojednání Joseph Schacht uplatňuje metodu komparativní analýzy a ke zjištění podobností či rozdílů v dílech zkoumaných učenců aplikuje racionální logické postupy. Lze říci, že zkoumá především ideje autorů a proměny poznatků, které se týkají vlastního odborného problému, zvažuje ale také možné vlivy vzájemného kontaktu křesťanské a muslimské kultury v jižním středomoří. V otázce potenciálního vlivu Ibn an-Nafisovy práce na Servetův výklad, který působí jako „volný latinský překlad, či výtah z odpovídajících Ibn an-Nafisových pasáží“,³⁰ dochází k závěru, že proces přenosu poznatků z arabsko-islámského prostředí do prostředí křesťanské Evropy, typický pro předchozí staletí, v 16. století již zcela ustal. Joseph Schacht přichází s některými postřehy, které se týkají podnětů vycházejících z kulturního prostředí, ve kterém působili uvedení učenci, kdy například zmiňuje Servetovo rodné Španělsko či jeho zázemí v Montpellier, aby tyto stimuly vzápětí popřel. Poukazuje však na možnost dovezení rukopisu Ibn an-Nafisova Vysvětlení anatomie Kánonu Ibn Síny přímo z Damašku italským lékařem Andreou Alpagem (z. 1522). Tento znalec arabsko-islámské kultury nashromáždil během svého několik desítek let trvajícího pobytu v Sýrii velké množství arabských rukopisů, které přeložil a přivezl do Itálie. Přestože mezi manuskripty měl být i Ibn an-Nafisův komentář ke Kánonu medicíny, není s jistotou prokázáno, že obsahoval právě tu část, která obsahuje teorii malého krevního oběhu.³¹ Schacht ale vzhledem k nápadným paralelám, objevujícím se v textech zmíněných evropských učenců možný přímý vliv Ibn an-Nafisovy teorie v duchu *translatio studiorum* nevyklučuje. Jak ještě dále ukážeme, autor přednostně sleduje vlastní logickou linii výkladu fyziologie malého krevního oběhu. Okolnostem, či socio-kulturnímu kontextu, ve kterém poznatky vznikaly, se příliš nevěnuje, což patrně souvisí i s celkovým pojetím práce, které je formulováno takto: „*Jediný způsob, jak zjistit vzájemné vztahy Serveta, Valverdeho a Colomba a jejich možnou*

29) Schacht 1957, 318. a

30) Schacht 1957, 318.

31) Ibn an-Nafis sledoval původní uspořádání Ibn Sínova Kánonu medicíny s výjimkou pasáží, týkajících se anatomie z prvních tří částí Kánonu. Ty nashromáždil a komentoval v oddělené sekci. Jednotlivé části díla Vysvětlení anatomie Kánonu Ibn Síny nadále existovaly více méně nezávisle na sobě.

spojitost s Ibn an-Nafísem je přesné porovnání nikoliv izolovaných citací, ale jejich výpovědí v celku a tomu se nyní budu věnovat.“³²

Schacht předkládá Ibn an-Nafisovu teorii malého krevního oběhu formou řady 16 postulátů a sleduje odchylky či paralely v textech sepsaných výše uvedenými evropskými učiteli. V závěru své výsledky shrnuje s tím, že Servetova práce vykazuje na teorii Ibn an-Nafise vyšší míru závislosti, než je tomu u Colomba, či Valverdeho.³³

Joseph Schacht se ve své práci Ibn Al-Nafis, Servetus and Colombo věnuje rozboru textů, ve kterých sleduje odborné poznatky, týkající se malého krevního oběhu. Zabývá se jejich možným přenosem z jedné kultury do druhé, přičemž, jak se zdá, počítá s postupným navyšováním úrovně vědění. To lze považovat za projev progresivistického přístupu k historiografii vědy. Autor pak komparuje poznatky učenců napříč staletími za použití racionálních myšlenkových postupů. V práci nenalezneme dostatek informací o poměrech, které panovaly například ve středověkých islámských městech (Damašek, Káhira), nebo o etických a morálních normách, stanoviscích či impulsech, které mohly mít na obsah a úroveň Ibn an-Nafisova bádání dopad. Podobně lze nahlížet i na Schachtův popis výsledků práce uvedených evropských učenců 16. století. V rámci svého převážně internalistického přístupu k hodnocení vědeckých poznatků autor akcentuje samu teorii malého krevního oběhu, přičemž má tendenci odhlížet od případného působení náboženských, ideologických či kulturních faktorů na výsledky zkoumání učenců.

Arabsko-islámskou vědou se zabývá i Manfred Ullmann, o jehož práci ze 70. let minulého století *Die Medizin im Islam* (přeloženou do angličtiny pod názvem *Islamic Medicine*) se zde v rámci naší zkoumané problematiky chceme zmínit. Svoji práci Ullmann podle vlastního vyjádření záměrně nenazývá historií, což zdůvodňuje „stavem soudobého výzkumu“, jehož přehled v úvodu podává. Ještě i ve své době vyzdvihuje význam dvoudílného spisu *Histoire de la médecine arabe* z roku 1876, jejímž autorem byl Lucien Leclerc, usilující o sepsání kompletní historie arabské medicíny tak, aby postihl její vznik, charakter, instituce, její vývoj i úpadek. Výsledkem této práce však byla pouze „bio-bibliografická“ historie, tedy sepsání životopisných údajů autorů a přehled jejich děl. I o své práci se Ullmann vyjadřuje jako o v podstatě bibliografické příručce, jež by se měla stát základem pro další výzkum. Uvědomuje si, že existují důležité problémové oblasti, které jmenuje, jako je například institucionální základna islámského lékařství, společenské postavení lékařů, vzájemný vztah mezi lékařem a pacientem či otázka vzdělávání lékařů.³⁴ Této problematice se však autor nevěnuje, neboť se přednostně hodlá soustředit na závislost islámského lékařství na řecké tradici a na proces helénizace. Již v samém úvodu publikace autor charakterizuje islámskou medicínu jako

32) Schacht 1957, 327.

33) Schacht 1957, 331.

34) Ullmann 1997, xiii.

lékařský systém, který byl do arabsko-islámských zemí zaveden v 9. století našeho letopočtu a praktikován přes celý středověk až do moderní doby. Zdůrazňuje dále, že arabsko-islámské lékařství nevyrostlo na arabské půdě. Podle Ullmanna se jedná spíše o lékařství pozdějšího období řecké civilizace, formulované v arabském jazyce v jižním a západním středomoří počínaje 9. stoletím.³⁵ Tato myšlenka provází posléze celou Ullmannovu práci. Uvedme například jeho vyjádření, týkající se otázky originality arabsko-islámské medicíny: „V islámském středověku nešlo o žádný skutečný vědecký výzkum a neexistovalo žádné úsilí, směřující k empirickému poznání skutečnosti. Tedy ani lékař, zabývající se onemocněním, neusiloval o získání nových znalostí či o interpretaci procesů probíhajících v lidském těle, nebo o vyvinutí nové a účinnější terapie. [...] Opakuje myšlenku Řeků a sbírá a hromadí to, co bylo předáno.“³⁶ Ullmann dále opakovaně podotýká, že přejatá literatura, převážně řeckého původu, byla Araby chápána jako vzor a neochvějná autorita, kterou naivně přijímali bez kritických výhrad.

Je zjevné, že Ullmann degraduje arabsko-islámské lékařství na soubor poznatků imitujících řecké vědění a v zajetí této své představy nepřiznává možnost, že by lékaři islámského středověku byli schopni samostatného myšlení a invence. Islámský středověk na poli medicíny sice nechápe jako období stagnace, označuje jej však za období pasivity, kdy bylo řecké vědění zakonzervováno k pozdějšímu použití. Podle autora byl takto uchovaný řecký odkaz dále rozvinut teprve zásluhou Vesalia (z. 1564) a Paracelsa (z. 1541) až s nástupem renesance.³⁷ Soubor vědění je v tomto pojetí chápán jako strnulý systém, který je přenosný napříč časem i prostorem, nehledě na jakákoli dobová sociální a kulturní specifika a souvislosti.

Ullmannova práce je pak odrazem výše nastíněného schématu. Ve své prezentaci se soustřeďuje na vývoj řecké medicíny, zahrnující přehled lékařů a jejich děl, a dále i na indické a perské vlivy a jejich přenos do islámského prostředí zásluhou židů a křesťanů. Těm autor v tomto směru přiznává vůbec největší zásluhy: „Arabové mohli získat tu část řeckého korpusu vědění, kterou křesťané v Sýrii a Egyptě měli k nabídnutí.“³⁸ V duchu své koncepce se Ullmann dále zaměřuje na výčet plodných překladatelských osobností a vyjmenovává arabské lékaře, u nichž jednotlivě sleduje inspiraci u jejich řeckých „předchůdců“. Líčení procesu přenosu vědění u autora pokračuje deskripcí mechanismu „předání“ medicínských poznatků latinskému Západu. Ullmann se dále věnuje vybraným problémům z oblasti fyziologie, anatomie a patologie, na kterých chce dokumentovat způsob myšlení islámských lékařů. Probírá též teorie ohledně přenosnosti nemocí včetně moru, předkládá informace z oblasti dietetiky a léčiv a zmiňuje i vztah

islámského lékařství k okultním disciplínám. Ullmannova práce se zabývá přednostně teorií a opomíjí aspekty lékařské praxe, tedy oblast, ve které islámští lékaři vynikali. Ve spise nenalezneme zohlednění širších souvislostí, ukotvených v dobovém společenském klimatu. Jednou z mála výjimek je zmínka o roli islámských náboženských hodnot v souvislosti s přijetím Hippokratovy přísahy v arabsko-islámském lékařském prostředí. Řecký originál přísahy odrážející svým obsahem polyteismus byl v kontextu islámské, přísně monoteistické kultury nepřijatelný, a byl proto pozměněn. Přísaha je směřována k jedinému Bohu, přičemž z řeckých bohů je v arabské verzi přísahy zmíněn pouze Asklépius, který je však historizován a nepředstavuje tak boha jako u Řeků, nýbrž je chápán jako objevitel a tvůrce medicíny.³⁹

Z výše uvedeného je patrné, že Manfred Ullmann publikující v 70. letech, kdy se již v metodologických debatách, týkajících se historiografie vědy prosazovala eklektická syntéza interních a externích faktorů, reprezentuje ve své práci stále ještě vlivné pozice internalistického přístupu ke zkoumání výsledků bádání minulosti.

Možné vysvětlení této situace v historiografii arabsko-islámské vědy vůbec a medicíny zejména, podává Emilie Savage-Smith ve svém příspěvku Gleanings from an Arabist's Workshop: Current Trends in the Study of Medieval Islamic Science and Medicine, který vyšel koncem 80. let 20. století. Přes vyzrání oboru právě v 80. letech, kdy byl v jeho rámci zaznamenán bezprecedentní nárůst aktivit, hodnotí Savage-Smith historiografii islámské vědy a lékařství jako stále ještě pokulhávající za jinými historiografickými disciplínami. Zaostávání podle jejího názoru spočívalo v užívání zastaralých metod, stejně tak jako i v samém předmětu zkoumání. Středem pozornosti badatelů byla především katalogizace a analýza rukopisných zdrojů, a také editování textů, o čemž svědčí valná část publikací zmíněného desetiletí. Výrazná koncentrace na text a překlady rukopisů se však již v této době mnohým historikům vědy jevily jako překonané.⁴⁰ Savage-Smith tento stav zdůvodňuje především relativně krátkou tradicí oboru, kdy téměř není na čem stavět, protože není k dispozici dostatek relevantních výsledků práce dřívějších generací badatelů. Poukazuje také na skutečnost, že i přes značný nárůst publikovaných textů a překladů v posledním období existuje velký počet zdrojů, které stále ještě čekají na překlad a odborné posouzení.

S výše uvedeným vysvětlením lze patrně souhlasit, avšak další důvody zjevného zpoždění oboru, které autorka uvádí, se zdají být již méně přijatelné. Savage-Smith například argumentuje obtížností jazyků, jimiž je většina manuskriptů psána, kterými jsou arabština, perština a turečtina. Zvládnutí těchto jazyků na potřebné úrovni vidí jako problém. Podle autorky byl obor negativně zasažen také debatou týkající se orientalis- mu, která proti sobě stavěla dvě skupiny badatelů v oboru islámské historie, tj. rodilé

35) Ullmann 1997, xi

36) Ullmann 1997, 23–24.

37) Ullmann 1997, 22.

38) Ullmann 1997, 7.

39) Ullmann 1997, 30.

40) Savage-Smith 1988, 246.

mluvčí versus západní badatelé, a to s ohledem na jejich lingvistické dovednosti a potřebný vhled do zkoumané problematiky. Důraz na tuto dichotomii podle autorky odradil mnohé vážné zájemce o tento obor.⁴¹

Zatímco argument týkající se skutečnosti, že obor je poměrně mladý, lze chápat jako relevantní, odvolávání se na náročnost studia orientálních jazyků jako na překážku aplikace nových přístupů v oboru se zdá být spíše projevem alibismu. V otázce orientalistických diskusí je možno souhlasit s tím, že nedokonalá znalost zdrojového jazyka může být poměrně značně limitujícím faktorem, avšak předpoklad, že aplikace či nevyužití moderních metod bádání může mít co do činění s místem provenience badatele, lze přijmout jen těžko. V tomto smyslu je třeba souhlasit s autorkou, která volá po vzájemném sdílení myšlenek a spolupráci moderních historiků vědy, ať jsou původem například z Blízkého východu nebo Evropy.

Savage-Smith rovněž upozorňuje na dominující téma oboru, jímž se staly otázky související s recepcí, transformací a přenosem poznatků. Pozornost historiků islámské vědy a medicíny je nápadně zaměřena na malý počet jednotlivců, tj. výrazných reprezentantů středověkého vědění, a na jejich jednotlivá pojednání. Někteří badatelé usilují o odhalení předchůdců pozdějších názorů a teorií, které se později, tedy z dnešního pohledu, ukázaly jako „správné a pravdivé.“ Jde o jakési hledání proto-Koperníků, proto-Harveyů a vůbec zastánců proto-moderních myšlenek ve středověké literatuře.⁴²

Poznamenejme, že jde o jeden z projevů anachronního přístupu ke studiu dějin vědy, který současná historiografie vědy označuje jako whigismus. Badatelé přidržující se tohoto přístupu pokládají současný stav vědeckého poznání za výsledek dlouhotrvajícího procesu narůstání a zdokonalování poznatků, a studují tedy přednostně díla těch učenců, kteří svojí „genialitou“ a prozíravostí dokázali předvídat směr progresivního rozvoje vědy. Takoví učenci jsou pak v literatuře často označováni jako zakladatelé či „otcové“ disciplín.⁴³ Uplatňování tohoto přístupu je nadto spojeno s nebezpečím sklouznutí k prezentistickému způsobu výkladu, kdy může docházet k nežádoucímu přenášení novodobých poznatků, pojmů i hodnotových měřítek do vzdálené minulosti. Jako s možným řešením přicházejí zastánci antiprezentistického stanoviska metodologického „kontextualismu“ (Kuhn, Agassi a další), podle kterých je pro porozumění událostí z historie vědy třeba výhradně čerpat v dobovém historickém kontextu.⁴⁴ Autorka námi zkoumané studie tyto nové, podle svého vyjádření „povzbudivé“ trendy v historiografii vědy vítá, včetně těch, které odrážejí metody používané v sociální historii, a konstatuje, že se pozornost některých historiků arabsko-islámského lékařství začíná obracet

ke skutečným podmínkám, ve kterých lékařská praxe v minulosti probíhala. Podle Savage-Smith se v 80. letech 20. století historikové medicíny již začínají zabývat regionální diverzitou a bohatým rejstříkem praktických dovedností a postupů dokonce více, než historikové přírodních věd. Velký prostor pro další bádání však autorka spatřuje v prozkoumání lokálních lékařských komunit s ohledem například na jejich různou úroveň kvalifikace, sociální status a prestiž. Podle jejího názoru je rovněž třeba vzít v potaz zdroje nepsané, jako jsou artefakty a archeologické nálezy.⁴⁵

Lze shrnout, že studie *Gleanings from an Arabist's Workshop: Current Trends in the Study of Medieval Islamic Science and Medicine* zachycuje jak „neuspokojivý“ stav historiografie islámské medicíny v porovnání s jinými historiografickými disciplínami, tak zaznamenává i patrný posun v metodickém přístupu ke zkoumání historie arabsko-islámského vědění. Savage-Smith reaguje na neudržitelnost dosavadního stavu oboru, který je poznamenán převažujícím internalistickým způsobem výkladu. Důraz je podle autorky příliš kladen na teoretické aspekty lékařství. Těžiště bádání spočívá v katalogizaci lékařských rukopisných textů, editaci a překladatelské práci, studie se zaměřují na charakterizaci významu jednotlivých autorů a výčet jejich prací. Savage-Smith tak sice výstižně poukazuje na potřebu revize dosavadních metodických postupů, některé jí uváděné důvody pocítovaných nedostatků oboru se však zdají být irelevantními.

Proměny historiografie arabsko-islámského lékařství lze sledovat v práci nazvané *Medieval Islamic Medicine*, již je Savage-Smith spoluautorkou,⁴⁶ a která vyšla zhruba o dvě desetiletí později. Ani tato práce, podobně jako tomu bylo u námi již zmiňované studie Manfreda Ullmanna publikované o třicet let dříve, nenese název historie. Autoři P. Pormann a E. Savage-Smith vědomě neusilují o zpracování souhrnné historie lékařství arabsko-islámského světa, byť by tato byla zaměřena pouze na období středověku, a to s odůvodněním, že stav bádání v oboru dosud takový počín neumožňuje.⁴⁷ V práci nejde o podrobný popis lékařských teorií a jejich osudů, ani o přehled časem prověřených výkonů renomovaných lékařů. Středověká arabsko-islámská medicína není v tomto spise představována stereotypním způsobem jako pouhý přepravce řeckých myšlenek, nýbrž jako disciplína s vlastním podílem inovace a změn.⁴⁸ Autorům se spíše jedná o postižení některých aspektů sociální historie lékařství, a v tomto směru obrací svoji pozornost k dosud opomíjeným tematickým oblastem, jako jsou například ženy-pacientky i praktikující lékařky, lékařská zařízení a jejich provoz, podmínky veřejné zdravotní péče v městských aglomeracích i v provinčních oblastech, otázky lékařské etiky, vzdělávání lékařů, atd. Autoři jsou si vědomi rozličných potřeb pacientů i proměn

41) Savage-Smith 1988, 247.

42) Savage-Smith 1988, 247.

43) K typologii a roli předchůdců viz např. Sandler (1979)

44) Spoerhase 2008, 49–79.

45) Savage-Smith 1988, 248.

46) Pormann a Savage-Smith 2007.

47) Pormann a Savage-Smith 2007, 3.

48) Pormann a Savage-Smith 2007, 1.

lékařské praxe na rozsáhlém území islámské říše, navíc v průběhu několika sledovaných staletí. Všimají si přitom faktu, že zdraví a praktická lékařská péče arabsko-islámského společenství byly ovlivněny četnými faktory kulturně-náboženského charakteru, ale i podmínkami geografickými, ekonomickými a politickými. V tomto smyslu zde lze uvést například stravovací a postní zvyklosti, pravidla hygieny a výskyt epidemických a endemických onemocnění jako jsou mor, dyzenterie, či oční choroby trvale či pravidelně se vyskytující v určitém geografickém prostoru. Savage-Smith a Pormann berou při svém bádání v potaz životní podmínky, ve kterých žily beduínské kmeny, pohybující se převážně v pouštních, ale i v horských oblastech Arábie, i zcela odlišné sociální prostředí usedlého městského obyvatelstva. Sledují rovněž vztah kvality zdraví k častému cestování, které bylo navzdory nepohodlným dopravním prostředkům a tvrdým klimatickým podmínkám ve středověké Arábii poměrně rozšířené, ať již za účely vzdělávacími, obchodními či náboženskými (u muslimů např. pouť do Mekky).⁴⁹

Je zjevné, že v práci Savage-Smith a Pormanna dochází již ke znatelnému posunu v přístupu k bádání v porovnání se všemi námi výše analyzovanými historio-graphickými díly. Zkoumání zde není přednostně zaměřeno na přenos lékařské tradice v čase a prostoru, či vyzdvihování přínosu jednotlivých lékařů a jejich „civilizací“. Autoři naznačují, že podoba lékařské praxe neměla v arabsko-islámském středověku homogenní povahu, a že existoval jakýsi medicínský pluralismus, kdy se vedle léčebných metod školených lékařů běžně uplatňovaly i lidové léčitelské praktiky, včetně kouzel a nábožného zařikávání. Vedle racionálnějších metod byly ve středověku podobné praktiky chápány jako součást lékařské péče, která mohla nemocným napomoci k obnově zdraví.

Autoři se podrobně zabývají i sociálním postavením lékařů v období islámského středověku, přičemž si plně uvědomují komplexitu sociálních vztahů daného multietnického a multikulturního prostředí. Zkoumají pozici lékaře ve městech i v provinčních oblastech, dobový způsob zajištění péče o chudé, a sledují i vzájemné vztahy panující mezi učením, a to jak konkurenční soupeření, tak i předávání zkušeností a vzájemnou spolupráci muslimských, židovských a křesťanských lékařů.⁵⁰

Savage-Smith a Pormann ve své práci používají převážně přístupy, které lze označit za externalistické. Tím se jejich *Medieval Islamic Medicine* poměrně dost odlišuje od Ullmannovy publikace *Die Medizin im Islam*, kterou však autoři podle svého vyjádření nechtějí nahradit, nýbrž následovat a doplnit. Svoji pozornost tak věnují otázkám a problémům, které v Ullmannově době (70. léta) nebyly probádány natolik, aby mohly být prezentovány. Pozici jim poněkud usnadnily práce autorů, kteří se v mezidobí, tj. v 80. a 90. letech zabývali rozličnými sociálními a praktickými aspekty arabsko-islámského lékařství ve středověku. K nim patří například Michael W. Dols,

věnující se mimo jiné problematice nemocničních zařízení nebo společenské situovanosti duševně nemocných,⁵¹ či Lawrence I. Conrad zabývající se lékařskou praxí napříč širokým sociálním spektrem.⁵²

Jedním z badatelů, usilujících v posledních desetiletích o změnu perspektivy, tj. přehodnocení tradičního pohledu na arabsko-islámské vědění, je A. I. Sabra. Jako profesionální historik arabsko-islámské středověké vědy poukazuje na nutnost chápat badatelské aktivity arabských učenců včetně výsledků, kterých dosáhli, jako svébytný fenomén islámské civilizace. Ve svém vlivném článku *The Appropriation and Subsequent Naturalization of Greek Science in Medieval Islam*⁵³ kriticky vystupuje proti názorům těch historiků vědy, kteří nepřiznávají arabsko-islámské vědě nic více než pouhou „zásluhu“ na uchování pokladu helenistického a byzantského myšlení pro pozdější převzetí latinským Západem. V této souvislosti odmítá představu pouhé pasivní recepce migrujícího řeckého korpusu vědění v islámském prostředí v 8.-9. st., a poukazuje na existenci vnitřních podnětů, dostatečně silně motivujících učence k vyhledávání, osvojování a „rozvíjení“ nabytých poznatků například tímto výrokem: „*Řecká věda vstoupila do světa islámu nikoli jako invazní síla vyrážející z mocných pevností v Alexandrii, Antiochii nebo Harránu, ale spíše jako pozvaný host.*“⁵⁴ Ve svém článku přivádí pozornost k širšímu socio-kulturnímu kontextu, v jehož rámci je třeba posuzovat mohutnou kulturní explozi, ke které v islámském prostoru daného období došlo. Sabra pokládá za zcela legitimní studovat historii islámské vědy a filosofie v souvislosti s dalšími aspekty islámské civilizace a nikoli v izolaci. Situaci, kdy někteří historikové oboru považují islámskou vědu a filosofii za cizí element islámské kultury, existující mimo hlavní proud muslimského intelektuálního života (marginality thesis), považuje za paradoxní, ať už vzhledem k úrovni výkonů arabských učenců či k délce období (stovky let), po kterou jejich badatelské aktivity trvaly. K vyvrácení domnělé marginální role vědy a filosofie v nábožensky založené islámské společnosti Sabra sice nedokáže nenabídnout žádný ucelený alternativní obraz, usiluje však o zachycení alespoň některých inherentních charakteristik islámské civilizace s jejími možnostmi i omezeními. Upozorňuje tak na potřebu sledovat kulturní faktory a síly, podmiňující badatelské aktivity učenců v konkrétních situacích, tedy v konkrétním místě a čase.⁵⁵

Podobně i další Sabraův příspěvek k historiografii středověké arabsko-islámské vědy nazvaný *Situating Arabic Science* s podtitulem *Locality versus Essence* dokládá posun, který historiografie vědy pod vlivem sociologie vědy zaznamenala

51) Viz Dols 1987a a 1987b.

52) Viz například Conrad 1985, 11–15.

53) Sabra 1987, 223–243.

54) Sabra 1987, 236.

55) Sabra 1987, 234.

49) Pormann a Savage-Smith 2007, 2.

50) Pormann a Savage-Smith 2007, 101–105.

svým tzv. obratem k lokálnímu, který lze sledovat přibližně od konce 70. let 20. století.⁵⁶ Sabra vychází z teze, že veškerá historie je historií místní (lokální) a historii vědy nepovažuje za výjimku.⁵⁷ Na rozdíl od některých filosofů vědy, kteří se zabývají vědou jako abstraktní entitou, přičemž sledují její formální, logické a nadčasové charakteristiky, toto esencialistické pojetí v historiografii vědy odmítá. Vědu chápe spíše jako proměnlivý proces či soubor jevů a událostí, zasazených do prostoru a času, který má přímou souvislost s činností lidí v jejich „kulturním prostředí.“ Sabra si uvědomuje i postupně se měnící úhel pohledu historiografie vědy samé, včetně časově limitované aktuálnosti jejich výpovědí: „[...] historie vědy se bude neustále proměňovat coby funkce naší měnící se pozice, neboť se vždy budeme nacházet v konečném bodě procesu, který se neustále vytváří a přetváří, a který nazýváme vědou.“⁵⁸ Z řečeného rovněž vyplývá, že historiografii vědy nelze považovat za neutrální, jakkoli bychom se o to snažili.

V souladu se svými stanovisky Sabra při zkoumání vědění v premoderním období zaměřuje svoji pozornost na místa, kde bádání probíhalo. Věnuje se institucím jako byla madrasa, mešita nebo observatoř a sleduje funkci, kterou ve společnosti plnily. Vzhledem k tomu, že chápe vědeckou činnost jako lidskou aktivitu, zajímá se rovněž o konkrétní osobnosti, v historiografii vědy označované za příklady vybraných zástupců badatelského rozmachu. Ve zmíněné studii jsou to chalífa al-Ma'mún (813–833), patron překladatelské činnosti, dále mu'tazilita a arabský prozaik al-Džáhiz (z. 868) a rovněž arabský filosof al-Kindí (z. 870).

Sabru lze zařadit mezi ty historiografy arabsko-islámské vědy, kteří nesdílí představu o postupném nárůstu vědění a „vylepšování“ jeho obsahu v čase. Vědu nechápe jako přenosný soubor poznatků, putující od jedné civilizace k druhé. Svým přístupem k bádání v oblasti historie islámské středověké vědy patří k externalistickému proudu, přičemž sám přispívá k vyvrácení anachronních a internalistických prvků, aniž by v námi zkoumané studii pojmy externalismus, internalismus nebo anachronismus explicitně užíval.

7. Internalismus a externalismus ve vybraných arabsky psaných pracích historiografů středověké arabsko-islámské medicíny

Z arabských autorů, kteří se zabývají historií arabsko-islámské medicíny, se pokusíme analyzovat práci Rawá'ia at-tibb wa al-atibbá al-muslimín, v překladu To nejlepší z historie medicíny a muslimských lékařů od Isláma Subhího al-Mázíního. V úvodu práce autor uvažuje v obecné rovině nad významem medicíny a vyzdvihuje zásluhy islámské civilizace v oblasti věd vůbec. Důraz na prospěšnost medicíny a výkonu povolání

lékaře pro islámskou společnost opírá al-Mázíní o verše z Koránu a vyjádření proroka Muhammada obsažená v hadíthech. Uvádí, že ustanovení islámu týkající se zdraví byla pokroková a sloužila ku prospěchu veřejného zdraví.⁵⁹ Je zjevné, že autor uvádí arabsko-islámskou medicínu do přímého vztahu s náboženskou vírou, přičemž spatřuje islám jako podnětnou sílu nového přístupu k lidskému tělu. Zmiňuje, že islámská víra napomohla Arabům a posléze i islamizovaným etnikům, aby se oprostili od mýtů a pověr v pohledu na příčiny nemocí a způsoby jejich léčení. Správná hygiena jako prevence nemocí a péče o zdraví pak vyvěrá z náboženských příkazů a doporučení, jak autor dokladuje na následujícím výroku: „Čistota je polovinou víry.“⁶⁰ Zdá se, že al-Mázíní uplatňuje kontextuální přístup tím, že poukazuje na prolínání náboženských idejí a intelektuálního úsilí islámských učenců, což demonstruje na podpoře medicíny dogmaty víry. Autor však zároveň předestírá značně zjednodušující model harmonického soužití islámské vědy a náboženství, ve kterém náboženské ideje hrají jednoznačně stimulující roli. Význam vlivu islámu na formování vědění v celosvětovém měřítku pak může být pokládán i za určitý projev kulturního šovinismu, na který upozorňuje J. H. Brooke, a který spočívá v tendenci připisovat určité náboženské tradici, zde islámu, výlučnou zásluhu na rozvoji vědy.⁶¹

Al-Mázíní probírá v práci celou řadu témat, z nichž některá bychom mohli považovat za problematiku ukazující na kontext i podmínky, ve kterých byla medicína v islámském středověku provozována. Zabývá se např. nemocnicemi, většinou však předkládá pouhý výčet jejich názvů, přehled jmen jejich zakladatelů a uvádí i dobu jejich založení. V některých pasážích zmiňuje běžný chod lékařské instituce. Na příkladu damašské nemocnice al-Bimáristán an-Núrí uvádí mimo jiné způsob rozčlenění na mužská a ženská oddělení či hovoří o existenci bohaté knihovny v rámci nemocnice, ve které probíhaly odborné debaty lékařů a učenců. Informativní jsou pasáže, týkající se fungování nemocnice pro duševně choré, založené v Damašku za Umajjovců, kde autor zaznamenává běžný průběh denní péče o duševně nemocného. Al-Mázíní podává informaci také o základech lékařské etiky islámského středověku, která těsně souvisela s náboženskou vírou a jejími hodnotami. Osvětluje například pravidla vyšetřování pacienta opačného pohlaví, zmiňuje zásady podávání islámem zakázaných látek z léčebných důvodů, jakož i existenci zákazu ukončit život nevléčitelně nemocného pacienta. Autor přitom etické normy zasazuje do náboženského kontextu.⁶² Uvedená témata jsou dokladem al-Mázíního snahy ukázat podobu středověké medicínské praxe v arabsko-islámském prostředí a v dobovém sociálně-náboženském klimatu. V dalších kapitolách

56) Špelda 2009, 89.

57) Sabra 1987, 654.

58) Sabra 1987, 656.

59) Al-Mázíní 2006, 5–7.

60) Al-Mázíní 2006, 8.

61) Brooke 2006, 43.

62) Al-Mázíní 2006, 24–35.

autor přináší přehled lékařských oborů a technik, a především pak představuje plejádu lékařů arabsko-islámského středověku a souhrn jejich děl. Například u Ibn an-Nafise podává biografické a bibliografické informace, popisuje lékařovu fyziognomii a povahové vlastnosti. Al-Mázíní zdůrazňuje genialitu a prvenství Ibn an-Nafise v souvislosti s popisem malého krevního oběhu, přičemž se odvolává na Sartony dějiny vědy *Introduction to the History of Science* z let 1927–1948.⁶³

Al-Mázíního publikace působí, jak je patrné, nevyváženě. Již název práce poměrně dobře vystihuje přístup, který si autor pro zpracování vybraného historiografického materiálu zvolil. Asymetrie je zjevná z autorovy obsáhlé deskripce slavných a úspěšných lékařů a jejich děl, přičemž význam geniálních osobností podtrhuje odkazem na pozitivistickou historiografii vědy (Sarton). Externalistický přístup je s výjimkou některých výše uvedených aspektů provozování dobové lékařské praxe v práci uplatněn znatelně méně. Akcentace přínosu myšlenek a výkonů výrazných postav arabsko-islámské medicíny a nekriticky představený harmonický model vztahu víry a náboženství pak ukazuje na převahu internalistického přístupu.

Dalším autorem, jehož práci *Ruwwád ilm at-tibb fí al-hadárati al-arabíja wa al-islámíja*, česky *Průkopníci lékařské vědy v arabské a islámské civilizaci* zde rozebereme, je historik vědy Alí bin Abdalláh ad-Dafáa. Deklarovaným cílem autorovy práce je reagovat na názory některých orientalistů, kteří připisují veškeré pokrokové ideje arabských a islámských lékařských učenců řecké civilizaci. Dle ad-Dafáa je Arabům a muslimům již tradičně některými historiky vědy připisována role pouhých ochránců a strážců řeckých lékařských poznatků, kterým se nedostává vlastní invence. Podobné postoje má autor v úmyslu vyvrátit a dokázat, že většina moderních objevů lékařské vědy má kořeny v teoriích učenců, pocházejících z arabsko-islámského středověkého prostředí. Autor též poukazuje na potřebu oživit povědomí o výkonech arabsko-islámských učenců a jim vlastní vědecké tradici, neboť je přesvědčen, že současný arabsko-islámský svět svoji vědeckou tradici zanedbal i přesto, že má nepřeberné množství rukopisných zdrojů vědeckého myšlení na dosah v mnoha knihovnách.⁶⁴

Ad-Dafáa se o přístupu orientalistů zmiňuje pouze v obecné rovině. Pokud má na mysli některé práce pocházející z 19. a první poloviny 20. století, pak s ním lze patrně souhlasit v tom, že tehdejší badatelé v první řadě zdůrazňovali řecký původ arabsko-islámských lékařských poznatků a příliš se nezabývali dobovým bádáním Arabů a jeho podněty. Autor však v podstatě vůbec nezohledňuje novější tendence v historiografii vědy. Ty ukazují na snahu moderních historiků vědy studovat islámskou vědu samu o sobě a vysvětlit důvody a okolnosti, za kterých arabsko-islámské vědění vznikalo. Na nutné předpoklady rozvoje arabské vědy ukazuje například George Saliba ve své

publikaci *Islamic Science and the Making of the European Renaissance*, „[...] aby se věda rozvíjela, musí pro to existovat široká infrastruktura, a mnohem větší počet lidí ve společnosti musí být schopen se do ní zapojit.“⁶⁵ Existenci takových předpokladů se pak Saliba také snaží doložit.

Záměr, se kterým Ad-Dafáa svoji práci píše, je reflektován ve volbě témat, způsobu rozvržení zpracovávaného materiálu i ve zvoleném přístupu. Podrobně je probírána hlavní „přínos“ světových civilizací předcházejících islámu v oblasti medicíny, následuje chronologický sled poznatků předislámského období (džáhílija) a v islámském středověkém období autor probírá přehled jednotlivých dynastií v souvislosti s pokrokem lékařské učenosti v teorii i praxi. Přitom se ad-Dafáa zaměřuje na podporu medicíny a překladatelského hnutí za chalífů umajjovské i abbásovské dynastie na islámském východě (mašriq) i západě (maghrib) včetně Andalusie. Více než dvě třetiny publikace je pak věnováno popisu několika desítek středověkých učenců, kteří v medicíně vynikli, jejich biografii a charakteristice jejich povahových vlastností a odborných výkonů. V menším počtu autor do publikace zařadil kapitoly, jejichž obsah vypovídá poněkud více o okolnostech zakládání nemocnic, o jejich provozu, lékařských školách, procesu vzdělávání lékařů a jejich přezkušování, lékařské etice vycházející z islámu, úloze žen v systému poskytování lékařské péče atd.

Z výše řečeného lze vyvodit, že autor zvolené téma vědomě zpracoval z pozice odborníka, který uvádí přehled úspěchů svého oboru v období islámského středověku, a nikoli z pozice historika vědy, jenž usiluje o podání neutrálního obrazu bádání minulosti, zahrnujícího i omyly, na které již nadále nebylo navázáno. Ad-Dafáa se snaží prokázat svébytnost a jedinečnost arabsko-islámské lékařské tradice, a za tímto účelem vyzdvihuje průkopnický přínos jednotlivých učenců, jejichž bádání probíhá na pozadí imanentně přítomné islámské kultury. Publikace může dobře posloužit pro vzdělávací a didaktické účely, neboť poskytuje množství užitečných informací pro zájemce o arabsko-islámskou medicínu, jejíž tradici osvětluje. V tomto smyslu autor vytčenému cíli dostál. K představení arabsko-islámské tradice v oblasti medicíny volí převážně přístup, který bychom mohli označit za anachronní internalismus. V práci převažuje popisný způsob prezentace faktů a údajů, které dokládají postupné vršení poznatků, jež jsou vzhledem k dnešní úrovni lékařských znalostí pokládány za správné. Prvky externalistického přístupu jsou zastoupeny víceméně doplňkově. Islámská kultura autorovi slouží spíše jako pozadí, na němž se bádání učenců jaksi samozřejmě odehrává a jehož hlubší analýza by podle našeho názoru přispěla k pochopení specifík arabsko-islámské medicíny.

8. Shrnutí

63) Al-Mázíní 2006, 156.

64) Ad-Dafáa 1998, 7–8.

65) Saliba 2007, 39.

V této práci jsme se pokusili nejprve charakterizovat odlišné přístupy ke zkoumání historie vědy, konkrétně internalismus a externalismus. Poukázali jsme na okolnosti vzniku dichotomie obou uvedených přístupů a sledovali debatu, která se kolem nich rozvinula. Věnovali jsme se též některým nejasnostem spojeným s pojmy externalismus a internalismus a jejich aplikací v historiografické praxi. Zaznamenali jsme eklektické tendence v uplatňování zmíněných přístupů, které lze vysledovat zhruba od 60. let 20. století. Externalistickému pojetí byla věnována historiky vědy stále větší pozornost, až po současnou situaci v profesionální historiografii vědy, kdy je dichotomie považována za překonanou a zohledňování širšího sociokulturního kontextu při zkoumání historie vědy je bráno za samozřejmé.

V praktické části našeho příspěvku jsme zkoumali práce několika generací historiografů arabsko-islámské medicíny a sledovali u nich převažující přístup k zachycení dějin tohoto oboru. U badatelů náležících k první generaci profesionálních historiků vědy, jakými byli Max Meyerhof a Joseph Schacht, jsme došli ke zjištění, že námi analyzované práce vykazují převahu internalistického přístupu ke zkoumání dějin středověké arabsko-islámské medicíny. V pracích se opakovaně setkáváme s předpokladem kumulativního nárůstu vědění, předkládáním informací formou výčtů bez zkoumání sociálních, kulturních, politických či náboženských aspektů, či s anachronní komparací sledovaných idejí a teorií.

Ani u dalšího autora, Manfreda Ullmanna, zabývajícího se středověkou arabsko-islámskou medicínou, jsme nezaznamenali výraznou změnu přístupu, přestože svoji práci *Die Medizin im Islam* (přeloženou do angličtiny pod názvem *Islamic Medicine*) publikoval v 70. letech 20. století, tedy v době, kdy se již v historiografii vědy prosazuje eklektická rétorika, přivádějící dohromady jak kognitivní (tj. interní), tak i sociokulturní (externí) faktory. Ullmann si je sice vědom potřeby zkoumání externích faktorů, jeho práce však tyto faktory nezohledňuje a autor se drží internalistického výkladu dějin arabsko-islámské medicíny.

S vysvětlením důvodů převahy internalismu v dosavadním bádání v oblasti historiografie středověké arabsko-islámské medicíny přichází Emilie Savage-Smith, která poukazuje na příčiny „zaostávání“ tohoto historiografického oboru za ostatními historiografickými disciplínami (např. nevyzrálost oboru, nedostatečná jazyková vybavenost badatelů, zaměřenost oboru na personalizované pojetí dějin vědy atd.). Jako spoluautorka publikace *Medieval Islamic Medicine* Emilie Savage-Smith již uplatňuje převážně externalistický přístup ke studiu dějin arabsko-islámské medicíny, přičemž věnuje pozornost například stravovacím a postním návykům pacientů, genderové problematice, vztahu mezi lékařem a pacientem apod.

A. I. Sabra se svými příspěvky *The Appropriation and Subsequent Naturalization of Greek Science in Medieval Islam: A Preliminary Statement* a *Situating Arabic Science. Locality versus Essence* patří mezi ty historiografy vědy, kteří ve svých pracích zkoumají arabsko-islámskou vědu nikoliv pro její odkaz evropské moderní vědě, nýbrž

jako projev intelektuální činnosti arabsko-islámských učenců v jejich vlastním prostředí a době. Autor přitom pátrá po lokálních okolnostech a podmínkách, jakožto externích faktorech, a uplatňuje ve svém bádání diachronní přístup. Věnuje se zejména provozu institucí, důvodům angažovanosti konkrétních osob či souvislostem mezi mocenskými poměry a jejich působením na badatelskou činnost učenců.

Oba námi vybrané příspěvky Rawá'iaa Táríh at-Tibb wa al-atibbá'al-muslimín a Ruwwád ilm at-Tibb fí al-hadára al-Arabíja wa al-islámíja arabsky píšících autorů Isláma Subhího al-Mázíního a Alího bin Abdalláha ad-Dafáa vzájemně vykazují obdobný přístup ke zkoumání dějin arabsko-islámské medicíny. Práce znatelně usilují o obhájení originality poznatků a intelektuálních výkonů arabsko-islámských středověkých lékařů vůči pocitované hegemonii západní vědy. Tato snaha je patrná z důrazu na vyhledávání arabsko-islámských předchůdců jednotlivých lékařských objevů, či celých disciplín. Příspěvky jsou proloženy tématy, která osvětlují provozování lékařské praxe v prostředí prostoupeném islámskou vírou, která je chápána jako jednoznačně podnětný stimul. Jako nezpochybnitelný je prezentován harmonický vztah náboženství a lékařského bádání. Práce lze celkově hodnotit jako převážně internalisticky pojaté bádání v oblasti historie arabsko-islámské středověké medicíny, přestože se autoři zabývají i náměty, ukazujícími na snahu vysvětlit také průvodní okolnosti intelektuální činnosti.

Pokud se zaměříme na současnou dobu a porovnáme příspěvky námi zkoumaných historiků arabsko-islámské středověké vědy, zjišťujeme, že u A. I. Sabry a Emilie Savage-Smith převažuje externalistický přístup k bádání v oboru, zatímco u arabsky píšících historiků I. S. Mázíního a A. A. ad-Dafáa převládá přístup internalistický. Lze se domnívat, že v západní historiografii arabsko-islámské středověké medicíny bude, stejně jako v současné době, nadále pokračovat tendence uplatňování externalistického a diachronního přístupu, neboť důraz je kladen na studium sociokulturního kontextu dějin.

U arabských autorů historiografií arabsko-islámské středověké medicíny nelze s určitostí předvídat budoucí trendy v metodologických přístupech. Lze nicméně konstatovat, že v současnosti převažující internalistický a anachronní přístup k dějinám vědy může být zapříčiněn snahou o jakousi emancipaci arabsko-islámského světa, jenž v posledních dekádách čelí mnoha výzvám.

Použité zdroje

Literatura

- AD-DAFÁA, A. A. (1998): *Ruwwádu ilmi at-Tibb fí al-Hadárati al-Arabíjati wa al-Islámíja*. Bejrút: Mu'assatu ar-Risála.
- AL-MÁZÍNÍ, I. S. (2006): *Rawá'iaa Táríh at-Tibb wa al-Atibbá'al-Muslimín*. Bejrút: Dár al-Kutub al-Ilmíja.
- BROOKE, John Hedley (2001): Religious Belief and the Content of the Sciences. *Osiris*, 2nd Series, roč. 16, Science in Theistic Contexts: Cognitive Dimensions, s. 3–28.
- BROOKE, John Hedley (2006): *Science and Religion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CONRAD, L. I. (1985): The Social Structure of Medicine in Medieval Islam. *Bulletin of the Society for the*

Social History of Medicine, roč. 35, s. 11–15.

DOLS, M. (1987a): Insanity and its Treatment in Islamic Society. *Medical History* 1/1987, s. 1–14.

DOLS, M. (1987b): The Origins of the Islamic Hospital: Myth and Reality. *Bulletin of the History of Medicine* 3/1987, s. 367–390.

GABRIELI, G. (1924): Hunayn Ibn Ishāq. *Isis* 6/1924, s. 282–292.

GILLISPIE, Charles C(1991): Scholarship epitomized. *Isis*, roč. 82, č. 1, s. 94–98.

LATOUR, Bruno (2003): *Science in Action*. Cambridge: Cambridge University Press.

MERTON, Robert K. (1938): Science, Technology and Society in Seventeenth Century England. *Osiris*, roč. 4, s. 360–632.

MEYERHOF, Max (1926): New Light on Hunain Ibn Ishaq and his Period. *Isis*, roč. 8, č. 4, s. 685–724.

MEYERHOF, Max (1935): Ibn An-Nafis (XIIIth cent.) and his theory of the lesser circulation. *Isis*, roč. 23, s. 100–120.

PORMANN, Peter a SAVAGE-SMITH, Emilie (2007): *Medieval Islamic Medicine*. Georgetown: Georgetown University Press.

SABRA, Abdelhamid I. (1987): The Appropriation and Subsequent Naturalization of Greek Science in Medieval Islam: A Preliminary Statement. *History of Science*, roč. 25, s. 223–243.

SABRA, Abdelhamid I. (1996): Situating Arabic Science. Locality versus Essence. *Isis*, roč. 87, č. 4, s. 654–670.

SALIBA, George (2007): *Islamic Science and the Making of the European Renaissance*. London and Cambridge: The MIT Press.

SANDLER, I. (1979): Some reflections on the Protean Nature of the Scientific Precursor. *History of Science* 7/1979, s. 170–190

SAVAGE-SMITH, Emilie (1988): Gleanings from an Arabist's Workshop: Current Trends in the Study of Medieval Islamic Science and Medicine. *Isis*, roč. 79, č. 2, s. 246–266

SHAPIN, Steven (1992): Discipline and Bounding: The History and Sociology of Science as Seen through the Externalism-Internalism Debate. *History of Science*, roč. 30, s. 333–369.

SCHACHT, Joseph (1950): Max Meyerhof. *Osiris*, roč. 9, s. 7–32.

SCHACHT, Joseph (1957): Ibn al-Nafis, Servetus and Colombo. *Al-Andalus*, roč. 22, č. 2, s. 317–336

SPOERHASE, Carlos (2008): Presentism and Precursorship in Intellectual History. *Culture, Theory and Critique*, roč. 49, č. 1, s. 49–72

ŠPELDA, Daniel (2009): *Proměny historiografie vědy*. Praha: Filosofia, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR.

ULLMANN, Manfred (1997): *Islamic Medicine*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

WILSON, D. B. (2000): The Historiography of Science and Religion. In: Ferngren, G. B. (ed.): *The History of Science and Religion in the Western Tradition. An Encyclopaedia*. New York and London: Garland Publishing INC, s. 2–11.

Internetové zdroje

Internalist/Externalist Historiography from Encyclopedia of the Scientific Revolution from Copernicus to Newton: www.boorags.com/tandf/internalistexternalist-tf/, 20. 12. 2012.

Summary

The aim of this paper is to explore and discuss the approaches of historians of Arabic-Islamic science to the internalism/externalism problematic. The introductory part seeks to elucidate the very terms of internalism and externalism and bring out their characteristic features and content. Further, it looks at the emergence of the internalism/externalism dichotomy in

the history of science and points to the ways in which the dichotomy has gradually been overcome. It traces the rise of eclecticism starting roughly in the 1960s, which contributed to replacing extreme internalist or externalist positions by a more moderate approach. The 1990s finally saw the end of the internalist/externalist debate as the representatives of professional history of science started considering external social factors as an inseparable part of their research.

Attention has been paid to some problems accompanying not only academic debates concerning internalism and externalism but also historiographical practice. The main part of the paper examines selected works of a number of historiographers dealing with the history of medieval Arabic/Islamic science and medicine. The principal goal of our analysis was to map and describe the prevailing approaches the authors of these works applied to the study of history of the above mentioned discipline. The investigation has shown that the representatives of the first generation of professional historians of science, such as Max Meyerhoff or Joseph Schacht, predominantly used the internalist approach. Their studies consist for the most part of a large number of facts or pieces of information presented in the form of lists or descriptions, without any apparent attempt at indicating a broader socio-cultural context. These authors seem to implicitly presuppose a cumulative, progressive growth of scientific knowledge and their attention is therefore mainly focused on the rise, development and transmission of ideas and theories, as embodied in the works and treatises of individual scholars. A similar approach is used by Manfred Ullmann, even though the results of his research into the history of medieval Arabic/Islamic medicine were published in the 1970s, when the eclectic attitude, bringing together both the cognitive, internal and external social factors became increasingly popular.

A plausible explanation of this state of play is given by Emilie Savage-Smith, who presents us with reasons for the field to be "underdeveloped and antiquated" in comparison with other historiographical disciplines. Emilie Savage-Smith herself adopts a different approach displaying more interest in the broader background of scientific development. She pays attention to topics such as regional diversity of medical practice, medical training, gender issues, etc.

A. I. Sabra ranks among those historians, who strive to reassess the traditional view of Western scholars toward Arabic/Islamic science, according to which it was merely a holding ground for Hellenistic and Byzantine ideas, later to be taken over by the Western world. Sabra considers Arabic/ Islamic science as one of the manifestations of the creative force of the Arabic/Islamic civilization and while studying it, he exploits an externalist approach. Among other things, he gives special consideration to concrete places and periods of time, the role of institutions and scientific communities, the place of patronage in the development of science etc.

The last section of our study deals with selected works of two historians of Arabic/Islamic medicine who write their works in Arabic. Both Islam Subhi al-Mazini and Ali bin Abdallah al-Dafaa aim at advocating the originality and independence of Arabic/Islamic sci-

ence and medicine in the first place. In line with this effort they look for Arabic/Islamic precursors of various medical discoveries the credit for which has often been given to Western scholars. The authors' approach to the study of Arabic/Islamic medicine is mainly internalist, nevertheless, some consideration is given also to external influences illustrating the conditions in which science prospered. In this context, the role of Islamic religion is believed to be of vital importance.

Martin Pitař a Sandra Štollová

Indonésie v roli nastupující mocnosti¹

Abstract

The aim of this article is to briefly introduce the issue of emerging powers in the international system, and then analyze the prototype of Indonesia as a theoretical concept. The emerging powers begin to speak in connection with the transformation of the nature of the international system, especially after the Cold War. At this time, a transformation of traditional Western dominance and the system will change into a form that is often called postmodern. The global expansion of the capitalist economy works among other things as a motor to increase the economic growth of countries that played a minor role before the collapse of bipolar arrangements in the international system. Populous countries such as China, India, Indonesia, Brazil and others showing a rapid economic growth and thus become not only important trading partners of the traditional Western powers, but above all also major players in the international system. The present text will, in its first, theoretical part, present the issue of emerging powers, a distinguishing theoretical concept in connection with the issue of usage. The second part is then a case study of Indonesia as an example of an emerging power with a focus on economic and foreign political characteristics of the country. This section will also acknowledge the theoretical framework connected with

1) Text vznikl za podpory Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni v rámci projektu SGS-2013-30.

empirical data. Indonesia was chosen deliberately as an example of power that does not belong to the category of BRIC(S) and is not normally subject to similar analyses.

Key words: middle power, emerging power, great power, good international citizen, Indonesia

1. Úvod

Konec 80. let vnesl do mezinárodního systému velké množství změn. Nejen že přinesl faktický konec bipolární rivalry, ale zároveň předznamenal emancipaci velkého množství států, s čímž souvisí i vznik velkého množství konfliktů a prostoru pro proměnu charakteru světové politiky a globálního řádu. Nově se formující uspořádání systému umožňuje některým státům aktivně se zapojit do světového dění, a to jak globálně (např. Kanada, Austrálie, nebo severské země se aktivně podílejí na tvorbě nového fungování mezinárodní politiky a managementu této politiky na mezinárodní úrovni), tak i regionálně (objevuje se velké množství integračních procesů multidimenzionální povahy). V souvislosti s touto proměnou se na scéně objevují země, které jsou specifické velmi rychlým ekonomickým růstem. Tyto země také apelují na to, aby bylo jejich postavení v mezinárodním systému ze strany mezinárodního společenství vnímáno jinak, resp. aby bylo nové postavení těchto zemí mezinárodním společenstvím reflektováno. Právě Indonésie je jednou z těchto zemí, byť v porovnání s ostatními jako jsou Brazílie, Indie či Jihoafrická republika zatím relativně nenápadnou. Indonésie zahajuje svůj vstup mezi tzv. nastupující mocnosti (viz níže) po pádu režimu prezidenta Suharta, kdy se etabloje funkční demokratický režim spojený s ekonomickými reformami. Tento proces trvající již řadu let nelze zatím považovat za plně ukončený, jelikož se Indonésie dodnes potýká s určitými vnitropolitickými problémy (společenská štěpení, požadavky na větší míru nezávislosti ze strany některých provincií atd.), nicméně svým jednáním a vystupováním na mezinárodní scéně naznačuje, že má velké ambice stát se skutečnou konsolidovanou demokracií a zařadit se tak trvale mezi tradiční střední mocnosti.

Než tak učiní, můžeme o Indonésii hovořit jako o mocnosti nastupující, což se pokusí demonstrovat níže předložená studie. Její první část představí klíčové teoretické pojmy, jako jsou tradiční střední mocnost, nastupující mocnost, velmoc apod. Teoretický rámec bude ve druhé části stati doplněn empirickými údaji o Indonésii. V tomto smyslu budeme sledovat primárně vývoj zahraniční politiky v posledních několika desetiletích s ohledem na regionální či globální spolupráci. Přesah i k reflexi „predemokratické“ zahraniční politiky je dán naší domněnkou, že současný charakter zahraniční politiky vychází z větší části z dědictví předchozího autoritářského režimu. Dále bude středem našeho zájmu indonéská ekonomická kondice opět v regionálním i globálním měřítku, která dotvoří celkový obraz Indonésie jakožto nově nastupující mocnosti. Závěrečná část má pak za úkol obě části spojit a potvrdit náš hlavní předpoklad, tedy že Indonésie se díky své současné politice a ekonomickému růstu může zařadit mezi skupinu států, jež nazýváme nastupujícími mocnostmi.

Údaje pro sestavení této studie nám poskytly studie renomovaných autorů zabývajících se právě fenoménem středních mocností. V prvé řadě je třeba zmínit práci Eduarda Jourdaana (2003), jenž definuje základní rozdíly mezi tradičními mocnostmi a mocnostmi nastupujícími, a dále Andrewa Hurrella (2006 a 2013), který taktéž přispívá do diskuse především teoretickým uchopením problematiky. Empirická data o Indonésii byla čerpána ze studií mnoha odborníků, z nichž lze vyzdvihnout např. práci Winfrieda Wecka (2011), Yanyana Yaniho (2009) či Dafriho Agussalima (2011). I přes množství použitých zdrojů (ať už většiny odborných článků či několika málo internetových pramenů) je vhodné zmínit, že problematika nastupujících středních mocností není českými autory reflektována natolik, na kolik by si zasluhovala vzhledem k potenciálu, ambicím a sebevědomím zemí spadajících do kategorie nastupující mocnost. Výjimku v českém prostředí tvoří Tomáš Petrů a také Zdeněk Zbořil, autoři publikace Dějiny Indonésie a odborníci na tuto oblast.

2. Konceptualizace ústředních pojmů

Pro precizní konceptualizaci pojmu „nastupující střední mocnost“ je vhodné nejprve rozlišit termíny, které problematiku středních mocností pokrývají a které jsou v obecné diskusi často zaměňovány. Ačkoliv se rozdíly mohou zdát v kontextu marginální, jejich správné rozlišování a uvědomění si rozdílů mezi nimi může pomoci lépe pochopit postavení dané země v mezinárodním systému a načrtnout charakteristiky, jež daná země sdílí s jinými.

Při zkoumání tradičních či nastupujících mocností se setkáváme nejen se samotným pojmem „střední mocnost“, ale i s označením „regionální mocnost“, „velmoc“ či „dobrý mezinárodní občan“. Tyto termíny jsou obsahově odlišné, přestože v praxi se často překrývají. Jejich rozlišování však vede k lepšímu a korektnějšímu uchopení dané země v kontextu. Pro ilustraci se pokusíme tyto pojmy rozlišit za využití přístupů známých teoretiků mezinárodních vztahů.

Dle realistického přístupu Kennetha Waltze, můžeme *velmoc* charakterizovat jako zemi, která je schopna samostatně řešit velké problémy mezinárodní politiky. Mezi ukazatele velikosti země řadí Waltz například teritorium, populaci, zdroje, a ekonomické, politické a vojenské faktory státu (Waltz 1979, 130). John Mearsheimer také rozvíjí otázku vojenských kapacit. Je přesvědčen, že velmocí je stát, který je schopen se samostatně bránit státu, jenž v mezinárodním systému dominuje (Mearsheimer 1990, 7). A podobně se na velmocí dívá i Hedley Bull. Velmocí se dle něj vyznačují právě schopností vojensky dominovat nad ostatními aktéry v systému a navíc mají v této oblasti často specifické postavení, zpravidla disponují výjimečnými povinnostmi ale také právy, která z nich dělají stabilizátory systému (Bull cit. dle Scholvin 2012, 13). S těmito charakteristikami souhlasí i další z autorů, Andrew Hurrell (2006), který tvrdí, že velmocenské ambice státu jsou objektivně rozpoznatelné skrze distribuci materiální moci. Válka a vojenské kapacity jsou měřítkem velmocenství. Pokud je stát schopen úspěšně vést

konvenční boj vůči vojensky nejsilnějšímu státu v systému, pak může být považován za mocnost (Hurrell 2006, 5).

Zatímco vymezení státu jako velmoci je spojeno převážně s fyzickou silou a mocí, pojem *střední mocnost* (ať už tradiční či nastupující) obsahuje i další konotace. Termín střední mocnost kromě geografických a demografických podmínek totiž naplňuje několik dalších kritérií. Zpravidla se jedná o takový stát, který různými způsoby přispívá k všeobecnému veřejnému blahu, což v praxi znamená, že vnáší do systému mír a pořádek, podílí se na humanitárních politikách a environmentálně prospěšných strategiích. Přistupuje otevřeně k oblasti obchodní a tržní a také se zavazuje k respektování normativních konceptů, např. k dodržování autorských práv, mezinárodních norem, jež nejsou právně vynutitelné (ty jsou totiž naprostou samozřejmostí) a jež přispívají ke všeobecné bezpečnosti a stabilitě v systému (Leipziger a O'Boyle 2009, 47–48).

Na koncept střední mocnosti také můžeme nahlížet optikou několika přístupů, které se liší dle důležitosti jednotlivých charakteristik, jež autoři středním mocnostem připisují. Autoři vycházející z pozic liberalismu se u středních mocností zaměřují na zahraniční politiku jako konstitutivní faktor střední mocnosti. Realisté naopak největší důležitost přikládají vojenským a mocenským kapacitám státu a marxistické či neomarxistické přístupy se zaměřují na pozici mocnosti v mezinárodní ekonomice (Jourdaan 2003, 165–166). V souvislosti se všeobecně prospěšným chováním v mezinárodní politice jsou také někdy střední mocnosti označovány jako *dobří mezinárodní občané*, což můžeme považovat za normativní koncept predikující morální zásady takových států a jejich praktické naplňování (Cooper a Mo 2010, 3). V tomto smyslu jsou dobrými mezinárodními občany státy jako Kanada, Austrálie, Norsko či Švédsko (Jourdaan 2003, 165) právě díky svým zahraničně-politickým aktivitám. Pokusy o institucionalizaci mezinárodních norem iniciovaných těmito státy se objevují převážně v 90. letech 20. století a mnohé z nich byly opravdu úspěšně naplněny. Díky politice středních mocností například došlo k redefinici suverenity známé pod názvem R2P (Responsibility to Protect).² Tento koncept reagoval na fenomén, který přinesl konec studené války; selhání vnitřní suverenity řady států (ve většině z nich probíhaly zástupné konflikty, jež vedly k rozvrácení mocenských struktur států). R2P deklaruje povinnost mezinárodního společenství zasáhnout v případech závažného porušování lidských práv, jemuž není vláda poškozeného státu schopna čelit. V podobném duchu se pak nesou i další iniciativy, například Ottawská konvence o zákazu nášlapných min či přijetí Římského statusu, jenž ustanovil Mezinárodní trestní soud (Behringer 2003).

Při výzkumu problematiky středních mocností se také někdy setkáváme s pojmem *regionální mocnost*. Tento pojem označuje zemi, která se snaží hrát roli hegemona v určitém politicko-geografickém regionu, což se zpravidla projevuje aktivitou

země v řešení regionálních sporů či iniciativní politickou státu v oblasti vytváření intergracních uskupení, ekonomických či bezpečnostních a politických společenství atp. (Hurrell 2006, 8). Právě tyto státy propojily příznivé ekonomické podmínky s ambicemi promluvit do stávajícího světového řádu a změnit svůj status quo, a právě tyto státy jsou v současné době považovány za ony nastupující střední mocnosti. Pro přesnější vymezení charakteru těchto zemí v mezinárodním systému je ještě vhodné poukázat na dílčí rozdíly mezi střední mocností nastupující a mocností v tradičním slova smyslu.

3. Tradiční versus nastupující mocnost

Pojem *nastupující mocnost* (emerging power) bývá často spojován s pojmem střední mocnost (middle power). Přestože oba termíny mají v mnohých ohledech odlišný obsah, někdy dochází k jejich záměně při označování zemí, které zahajují svůj vzestup (zejména po skončení studené války). Eduard Jourdaan věnující se problematice středních mocností, vidí mezi oběma pojmy zřetelný rozdíl. Tradiční mocnosti definuje jako bohaté, stabilní a rovnostářské státy s etablovanou demokracií, které vykazují pouze slabé regionální zaměření. Tyto státy mohou být malé, ale i středně velké co se mezinárodního vlivu týče a jejich typickým znakem je snaha o udržování stability a míru v mezinárodním systému.

Eduard Jourdaan dále tvrdí, že tradiční střední mocnosti na rozdíl od mocností nastupujících působí jako mediátoři a stabilizátoři systému. Disponují schopností předvídat konflikt, který pokud již propukne, má být řešen poklidně, o což se tyto země zasazují. Velká část této činnosti přesahuje zpravidla hranice regionu, ve kterém mocnost leží a směřuje spíše mimo něj. Kritici konceptu střední mocnosti zastávají názor, že veškerá výše popsaná snaha o diplomacii a vstřícný přístup je ve skutečnosti pouze maskováním pragmatických zájmů těchto zemí, které se nikterak neliší od zájmů ostatních aktérů v mezinárodním systému. Příznivci konceptu naopak tvrdí, že politika středních mocností má hlubší rozměr a že tyto státy v roli dobrých mezinárodních občanů potlačují své sobecké zájmy ve prospěch celosvětového míru a rovnováhy sil (Jourdaan 2003, 166–170).

Realista Robert Gilpin je názoru, že impuls vyslaný od státu, který má potenciál se ekonomicky či jinak rozvíjet, vytváří v mezinárodním systému nerovnováhu. Nespokojenost se statutem quo je hlavní motivací pro asertivní chování budoucích nových mocností. Normativní teorie pak tento předpoklad rozvíjejí tvrzením, že postupně dochází k systémové změně hodnot, což umožňuje narušení tradičního řádu a vytváří prostor pro realizaci zájmů zemí, které dosud za mocnosti považovány nebyly (Nadkarni a Noonan 2013, 4). Praktickým příkladem takové situace může být transformace uskupení G8 do G20, která naznačuje, že tradiční mocnosti uznaly roli nastupujících nových velmocí. Této změně předcházely závazek jedné z největších tradičních velmocí, tedy USA, akceptovat liberální ekonomický řád, který umožnil novým velmocím „nastoupit“ (Hart a Jones 2010/2011, 63). Protože dodnes neexistuje přesná definice

2) Princip odpovědnosti za ochranu, čili povinnost ochránit.

nastupující mocnosti, vraťme se ještě na chvíli k rozlišení mezi tímto fenoménem a tzv. tradiční mocností.

Eduard Jourdaan si všímá nejen obecných rozdílů jako je např. úroveň ekonomické vyspělosti, politické zřízení či geografická poloha, nýbrž upozorňuje i na rozdíly uvnitř společností. Nově nastupující mocnosti popisuje jako státy s často vnitřně rozštěpenou společností. Štěpení, zakládající se buď na etnické, třídní či jiné bázi, může být rozdílně hluboké a zpravidla existují pochybnosti o stoprocentním dodržování lidských práv. Tradiční mocnosti naopak ničemu obdobnému čelit nemusí. Jsou etablovanými demokraciemi, které se zpravidla vyznačují stabilitou a předvídatelností, již dávno prošly procesem konsolidace demokracie a naplňují charakteristiky moderního či postmoderního státu. Zajímavostí také je, že se tradiční střední mocnosti oproti těm nově vznikajícím vyznačují jistou mírou egalitarismu, resp. rovnostářskou politikou a přístupem ve společnosti a rovněž také rovnoměrnou distribucí bohatství ve společnosti, což u nově vznikajících mocností zpravidla chybí (Jourdaan 2003, 173–175). V souvislosti s tím Jourdaan zmiňuje podstatnou charakteristiku tradičních středních mocností. Tyto aktéry vidí jako „legitimizátory“ stávajícího politického řádu. Věří, že střední mocnosti udržují systémovou ideologii (v tomto smyslu neoliberalismus), vytvářejí hodnoty a normy, ale především jsou postaveny do role, kdy mají své vlastní limity, což jim umožňuje vystupovat v pozici těch, kteří mohou ohrozit, ale mohou být samy ohroženy. Tak mohou působit dojmem aktéra, jenž nepravděpodobně jen po svých zájmech, ale snaží se také vnášet do systému stabilitu a udržovat jej funkční a mírový (Jourdaan 2003, 167–169).

Zajímavý úhel pohledu na nastupující mocnosti poskytují Andrew Hurrell a Sandeep Sengupta. Autoři nahlíží na tento fenomén s částečným pesimismem. Všimají si, že nové mocnosti svým „nástupem“ vnášejí do systému dynamiku, která předznamenává určité změny. Ty jsou zpravidla ztělesněny požadavkem nových mocností na revizi řádu a norem, jež mají reflektovat nově také jejich zájmy a požadavky (Hurrell a Sengupta 2012, 464). Autoři však upozorňují, že existující rovnováha moci a existence několika silných států (velmocí či tradiční střední mocnosti) je výsledkem poměrně dlouhého a komplikovaného historického vyjednávání, jež ve svém konečném důsledku vedlo k tomuto funkčnímu kompromisu. Příchod nových a sebevědomých aktérů je vždy alespoň částečným narušením této dlouho budované rovnováhy (Hurrell a Sengupta 2012, 464–465), což může přinést i nepředvídatelné výsledky.

4. Prostor pro nové hráče

Poté, co byla výše stručně představena charakteristika tradiční a střední mocnosti, je vhodné také analyzovat prostředí, do kterého nové mocnosti vstupují a v němž se etablovují jako rovnocenní aktéři mezinárodního systému. Po druhé světové válce dochází v mnoha oblastech světa k posílení postavení několika států, jež je determinováno hlavně ekonomickým růstem těchto zemí. Prvními vlaštovkami jsou v tomto ohledu Německo a Japonsko, kterým je od mezinárodního společenství vštěpován zcela unikátní řád

vykazující postmoderní znaky státnosti. K určité emancipaci dochází ale i v Latinské Americe a stejně tak se v průběhu několika dalších let objevuje řada ekonomicky silných států ve východní Asii. Pod přívlastkem „asijských tygrů“ se Jižní Korea, Taiwan, Singapur a Hong Kong (Yueqin 2010, 66) stávají ekonomicky nejsilnějšími v regionu a toto osamostatnění se brzy přenáší i do dalších asijských zemí. S rokem 1990 však dochází k vzestupu států, které nezůstávají silní pouze ekonomicky, ale výrazně se angažují i v rámci zahraniční politiky (ať už pouze regionálně či s globálními ambicemi).

Nástup nových velmocí bývá často spojován s koncem studené války a rozpadem bipolárního uspořádání mezinárodního systému. Starší nastupující mocnosti se pak objevují v době amerického unilateralismu, který ale, jak se posledních několik let zdá, právě v důsledku emancipace velké řady zemí oslabuje, což zpětně umožňuje osamostatnění další řady zemí, které se stávají taktéž důležitými aktéry v mezinárodním systému (Schweller 2011, 285; Cooper a Mo 2013, 1; Hurrell 2013, 208).

Čína, Indie, Brazílie a později i Jihoafrická republika se stávají vůdčími nastupujícími mocnostmi, ke kterým se přidává i Rusko, jež sice status velmocí drželo po celou dobu studené války, nicméně po skončení bipolární konfrontace se několik let potýkalo s vnitřními problémy, souvisejícími především se změnou administrativy a ekonomickou privatizací (Yueqin 2010, 66–68). Společné zájmy těchto zemí se institucionalizují například do podoby platformy BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa) či BASIC (Brazil, South Africa, India, China), přičemž první z nich představuje hospodářské společenství těchto zemí, druhé pak prezentuje společný postoj zemí k redukci emisí a otázkám globálního klimatu (Papa a Gleason 2012, 917). Společná charakteristika těchto zemí vyplývá z obrovských domácích trhů a tržních možností, přijímání velkého množství přímých zahraničních investic a dále z objemu zboží, které jsou tyto země schopny exportovat (Cooper a Mo 2013, 1), ostatně i tyto znaky budou reflektovány ve druhé části studie.

Pojem nastupující mocnost tedy chápeme ve vztahu vymezení vůči mocnosti tradiční. Z toho vyplývá, že nastupující mocnost na rozdíl od tradiční nemá ambice působit jako mediátor konfliktů a stabilizátor systému, naopak často tyto země trvají spíše na transformaci systému, než aby ho podporovaly (Cooper a Mo 2013, 5). Určitou míru vůdcovství tyto země samozřejmě projevují, nicméně zpravidla v rámci vlastního regionu. Dalším znakem nastupující mocnosti je pak prudký ekonomický růst. Tento dynamický proces má zpravidla velmi negativní dopady na životní prostředí a environmentální politiku, které tradiční mocnosti na rozdíl od těch nastupujících věnují velkou pozornost (Hurrell a Sengupta 2012, 463–464; Hart a Jones 2011, 65). Další podstatnou a již výše zmíněnou charakteristikou nastupující mocnosti jsou vnitropolitické společenské problémy. Společnosti těchto zemí se zpravidla potýkají se silným vnitřním štěpením, jež se projevuje etnickými tenzemi či náboženskými spory mezi obyvatelstvem. Absence občanské společnosti, která je základnou politického rozhodování v tradičních mocnostech, vede k tomu, že nastupující mocnosti bojují s konsolidací demokracie

a implementací liberálních pravidel. Souvisejícím jevem je pak i snížený zájem občanů o veřejné politické dění, což proces konsolidace demokracie rozhodně neusnadňuje. Tato nepředvídatelnost ve vazbě mezi občany a státem může být i zdrojem dalších společenských problémů, např. porušování lidských práv či kriminality (Jourdaan 2003, 171–174).

Po vzoru čtyř vedoucích nastupujících mocností (Číny, která odstartovala ekonomický boom schopností nabídnout levnou pracovní sílu a levné výrobní zdroje, Indie, která především díky demografickým faktorům disponuje ohromným množstvím levné pracovní síly a dále Ruska a Brazílie, jejichž komparativní výhoda spočívá v zásobách nerostných surovin (Yueqin 2010, 68)), se ekonomicky rozvíjejí i další země. Zajímavým příkladem mocnosti, která nastupuje později než výše jmenované, je právě Indonésie, o které bude pojednávat druhá polovina předložené studie.

5. Indonésie jako nová nastupující mocnost

Indonésie je obecně mnohými autory a autorkami považována za novou nastupující regionální, ale také střední mocnost (viz Cooper a Mo 2013; Hart a Jones 2011; Chin 2010; Yueqin 2010). Tato čtvrtá nejlidnatější země (po Číně, Indii a USA), třetí největší demokracie a největší muslimská země na světě momentálně udržuje šestnáctou pozici v žebříčku největších ekonomik a podle odhadů se do roku 2030 posune na sedmou pozici (Obermann, Dobbs, Budiman, Thompson a Rossé 2012). Touto krátkou sumarizací chceme čtenáře upozornit na – dle našeho názoru – často podceňovaný význam, který můžeme Indonésii jakožto mezinárodnímu aktéru připsat, proto se dále zaměříme na zahraniční politiku.

6. Prezidenti jako zásadní hybatelé indonéské zahraniční politiky

Pokud vezmeme v potaz ústavu Indonésie, zásadní vliv na formování zahraniční politiky měli podle Jörna Dosche (2006, 49) až do roku 1998 její prezidenti. I přes několik novelizací a růstu pravomocí parlamentu po roce 1998 to platí i pro dnešní stav. Podle ústavy je to prezident, který „*se souhlasem parlamentu může vyhlásit válku, uzavírat mír a uzavírat smlouvy s jinými zeměmi*“ (Článek 11), prezident je tedy hlavním hybatelem zahraniční spolupráce země a v podstatě to byly „*osobní charakteristiky vůdců, které ovlivňovaly směr zahraniční politiky*“ (Novotný 2004, 12) v minulosti.

Indonésie získala nezávislost roku 1945, kdy do čela země nastupuje prezident Sukarno a charakter politického systému inklinuje k autoritářskému zřízení. V této době se Indonésie dle Mochamada Yaniho posouvá v rámci zahraniční politiky směrem k pozici „*vůdčí síly rozvojového světa*“ (Yani 2009, 10) a Sukarno se de facto stylizuje do role vůdce třetího světa a tzv. třetího bloku. Odrazem tohoto přístupu je pak například silná podpora Hnutí nezúčastněných či odmítnutí zařazení Indonésie do jednoho z ideologických bloků studené války. Autoritářský trend hraje v pozdějším vývoji Indonésie velkou roli, co se týče kombinace islámu a demokracie. Podle Paula Carnegieho (2006, 3)

jsou právě autoritářské snahy odpolitizovat islám důvodem, proč v současné době nehraje náboženství v politických sférách tak zásadní roli a umožňuje Indonésii silnou mezinárodní pozici. Na druhou stranu existují i přístupy (např. Lee 2004), které, spíše než v autoritářských snahách politických vůdců odpolitizovat islám, vidí důvody slabší pozice islámu ve „*fragmentaci islámské autority v občanské společnosti*“ (Buehler 2009, 54).

Někteří autoři charakterizují zahraniční politiku Indonésie v prvních několika desetiletích nezávislosti jako silně ovlivněnou realistickým paradigmatem, Indonésie je v tomto kontextu podle Dafriho Agussalima ohrožena vnějším světem, a proto vzniká specifický nacionalismus, který by měl zemi chránit v jejích ojedinelém geografickém postavení, kdy se z jedné strany objevují státy organizace ANZUS,³ později FPDA⁴ a z druhé strany pak státy východního bloku jako byl Vietnam, Čína nebo SSSR (Agussalim 2011, 1–3), na druhou stranu o specifickém indonéském nacionalismu můžeme hovořit již od 20. let 20. století, kdy se postupně etabluje v reakci na integraci Nizozemské východní Indie. Podle Dewi Anwar (2010) můžeme v historické perspektivě zohlednit tři základní pilíře zahraniční politiky Indonésie a těmi jsou antikolonialismus, pragmatismus a nezávislost. Právě během Sukarnovy éry se v rámci zahraniční politiky uchytilo heslo být „*nezávislý a aktivní*“ ve smyslu nezávislosti na mocnostech a na dvou táborech studené války (Sukma 2012, 44), zároveň se však kladl důraz na vojenské a ekonomické prvky a nástroje mezinárodní politiky. Výše zmíněný pragmatismus ilustruje Irfa Puspitasari (2010) spoluprací Indonésie s USA, ale také s Čínou, Indií či Sovětským svazem v době studené války. Naopak volnost zahraniční politiky můžeme reflektovat rokem 1965, kdy Indonésie, na protest proti zvolení Malajsie nestálým členem Rady bezpečnosti OSN, na rok vystoupila z jejich struktur, aby se posléze o rok později vrátila. Tyto kroky potvrzují Doschovu charakteristiku Indonésie, která „*nevede reaktivní nebo pasivní úlohu v mezinárodních otázkách, ale snaží se aktivně zapojit do mezinárodního dění*“ (Dosch 2006, 50).

V roce 1966 byl prezident Sukarno nucen abdikovat, přičemž impulsem k tomuto kroku byl puč a kontrapuč zahájený již v září roku 1965. Této situace následně využil armádní generál Suharto a nastoupil na místo po prezidentu Sukarnovi.⁵ Pod vedením nového prezidenta dostala i zahraniční politika jiný směr,⁶ jak bylo řečeno výše, Indonésie se vymezila vůči zařazení mezi východní či západní blok v rámci studené

3) Vojenská organizace Austrálie, Nového Zélandu a Spojených států amerických.

4) Five Power Defence Arrangements – Systém kolektivní bezpečnosti postavený na bilaterálních smlouvách mezi Austrálií, Velkou Británií, Malajsií, Singapurem a Novým Zélandem.

5) Suharto jako generál a velitel ozbrojených sil donutil Sukarna k abdikaci.

6) Jedná se o takzvaný „New Order“, který se silně vymezuje vůči dřívějšímu řádu prezidenta Sukarna.

války, prezident Suharto proto podpořil regionální spolupráci, přičemž zásadním krokem bylo pro Indonésii vytvoření společenství ASEAN,⁷ k čemuž došlo v roce 1967. Tato organizace byla založena na popud pěti států „*historicky a kulturně blízkých*“ (Agussalim 2011, 2), odmítající zařazení mezi oba bloky, s cílem dosáhnout hospodářské spolupráce a snaze „*vyvinout strategii proti hrozbě zvenčí*“ (Weck 2011, 23). Organizace ASEAN byla z počátku vytvořena autoritářskými státy,⁸ které sice utvářely integrační uskupení, nicméně jednání o integraci bylo velmi sporadické. Do roku 1994 došlo k uskutečnění pouhých osmi summitů, což je dle Winfrieda Wecka dáno strachem států z konkurence, levnější pracovní síly či levnějších výrobků na trhu. Ovšem musíme zdůraznit, že primárním účelem ASEAN bylo vymezení se proti dvěma mocenským blokům v reakci na eskalaci studené války (Weck 2011, 24).

Přestože se Indonésie bránila zařazení mezi ideologické bloky, prezident Suharto začal ve větší míře spolupracovat se západními státy (USA, Japonsko) a tato spolupráce přinesla dle Mochamada Yaniho do země potřebné investice, půjčky či technologie. Ovšem stále ještě platil silný vliv realistického paradigmatu, takže se většina zahraničně-politických aktivit uskutečnila nikoli skrze ministerstvo zahraničí, ale přes indonéské vojenské struktury, což bylo typické pro tehdejší studenoválečnou realitu. Vyvrcholení pragmatické zahraniční politiky přichází podle Yaniho v roce 1989 vstupem Indonésie do APEC⁹ (Yani 2009, 12).

Po pádu bipolárního uspořádání mezinárodního systému se Indonésii otevírají nové možnosti jak zahraničně-politického, tak ekonomického posunu, ovšem zásadní zvrat ve vývoji státu přichází během let 1997–1998, kdy se země potýká s finanční krizí, která postihuje velkou část jihovýchodní Asie (více viz Djiwandono 2007). Indonéská ekonomika se v těchto letech dostává na nejnižší úroveň od roku 1960 (Agussalim 2011, 4). Finanční krize má za následek ekonomické, politické i sociální změny, které znamenají pád Suhartova režimu a jsou impulsem k přechodu k demokracii (viz Taylor 1999). Během několika let se vystřídá v čele státu několik prezidentů a jedna prezidentka; první z nich je B. J. Habibie (1998–1999), po něm následuje A. Wahid (1999–2001), prezidentka M. Sukarnoputri (2001–2004) a po ní se hlavou státu stává současný prezident S. B. Yudhoyono (2004–současnost). Každý z prezidentů přistupuje k zahraniční politice státu s většími či menšími rozdíly, více viz tabulka č. 1.

7) Sdružení národů jihovýchodní Asie.

8) Filipíny, Malajsie, Thajsko, Indonésie a Singapur.

9) Asijsko-pacifické hospodářské společenství.

Tabulka 1: Charakteristika zahraniční politiky Indonésie od Sukarno k Yudhoyono / Table 1: Characteristics of the foreign policy of Indonesia since Sukarno to Yudhoyono

Prezident/ka	Rozsah zahraniční politiky	Cíle zahraniční politiky	Strategie zahraniční politiky
Sukarno (1945–1965)	Globální	1. Boj o nezávislost 2. Antikolonialismus 3. Ekonomická stabilita	1. Vyjednávání 2. Vojenská síla 1. Zadržování 2. Vojenská síla 1. Zahraniční pomoc 2. Soběstačnost
Suharto (1965–1998)	Regionální (1965–1992); Globální (1992–1997)	1. Ekonomická stabilita a podpora liberální ekonomiky 2. Politická stabilita a bezpečnost	1. Soukromé investice 2. Zahraniční pomoc a diplomacie 3. Volný obchod 1. Vojenská síla 2. Regionální odolnost
B. J. Habibie (1998–1999)	Regionální	1. Ekonomická stabilita 2. Politická stabilita a bezpečnost	1. Soukromé investice 2. Zahraniční pomoc a diplomacie 3. Volný obchod 1. Vojenská síla 2. Demokratické politické systému
A. Wahid (1999–2001)	Globální	1. Ekonomická stabilita 2. Politická stabilita a bezpečnost	1. Soukromé investice 2. Zahraniční pomoc a diplomacie 3. Volný obchod 1. Mezinárodní podpora 2. Regionální nezávislost 3. Demokratické politické systému
M. Sukarnoputri (2001–2004)	Regionální	1. Ekonomická stabilita 2. Politická stabilita a bezpečnost	1. Soukromé investice 2. Zahraniční pomoc a diplomacie 3. Volný obchod 1. Mezinárodní pomoc 2. Regionální nezávislost 3. Demokratické politické systému

S. B. Yudhoyono (2004–součas- nost)	Regionální	1. Ekonomická stabilita 2. Politická stabilita a bezpečnost	1. Soukromé investice 2. Zahraniční pomoc a diplomacie 3. Volný obchod 1. Mezinárodní pomoc 2. Regionální nezávislost 3. Demokratické politického systému
---	------------	---	--

Zdroj: Yani (2010)

Jak je vidět z tabulky č. 1 plynoucí z výzkumu indonéské zahraniční politiky od Mochamada Yaniho (2009), po finanční krizi a přechodu k demokracii se Indonésie stává závislou na pomoci mezinárodního společenství, které podmiňuje svou pomoc rozsáhlými změnami politického i ekonomického rázu. Zásadním tématem, které ovlivňuje indonéskou politiku během vlády prezidenta A. Wahida, jsou problémy s územními celky, které usilují o nezávislost (Východní Timor) či větší autonomii (Aceh, Západní Papua). Dochází k četným střetům mezi centrální vládou a separatistickými skupinami, které pomáhají zklidnit až zásahy mezinárodního společenství.¹⁰ V této době upadá angažovanost Indonésie v regionálním či globálním měřítku a země se soustředí na vlastní konsolidaci. Kromě toho, že se zahraniční politika dostává do ústraní, také velmi silně mění svůj charakter, jak si všímá Jörn Dosch, „*Jedním z nejviditelnějších výsledků změny režimu byla klesající role ozbrojených sil jako hlavního aktéra zahraniční politiky*“ (Dosch 2006, 51), přičemž důvodem je samotná finanční krize, která dle Dafriho Agus-salima primární prvky hard power, tedy hospodářství a vojenství, oslabuje. Právě v této době země splňuje podmínky mezinárodního společenství a ratifikuje důležité úmluvy související s ochranou lidských práv, jakou je například Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen (CEDAW), Mezinárodní úmluva o právech dítěte (CROC), Úmluva proti mučení (CAT), Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem diskriminace (CERD), Mezinárodní pakt o občanských a politických právech (ICCPR) či Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech (ICESCR) aj. (Agus-salim 2011, 9–10).¹¹

Po nástupu prezidentky M. Sukarnoputri dochází k rozsáhlým změnám vnitřního uspořádání státu, prezidentka přichází s konceptem tzv. intermestic politiky, tedy „řešení problémů domácí politiky prostřednictvím zahraniční politiky“ (Yani 2009, 16),

zároveň dochází k rozsáhlé decentralizaci státní správy, novelizaci ústavy a například zavedení přímé volby prezidenta/ky a viceprezidenta/ky (více o změnách ústavy a politickém systému viz Prasajo, Kurniawan a Holidin 2007; Sulistyo 2002). Naopak s nástupem prezidenta S. B. Yudhoyona přichází nový směr zahraniční politiky, který je podle Irfy Puspitasari kombinací strategií a taktik prvních dvou prezidentů Indonésie, pod heslem „tisíc přátel, nula nepřátel“ (Puspitasari 2010, 2) hovoří Yudhoyono o vlídné mezinárodní politice a zlepšení vztahů s každým státem v rámci globálního společenství prostřednictvím bilaterálních vztahů. Podle vyjádření prezidenta Yudhoyona by měla být zahraniční politika „konstruktivní a pragmatická, nezávislá a aktivní – žádné vojenské základny na indonéském území, žádné vojenské pakty, díky své aktivitě se [Indonésie] musí zapojit do celého, globalizovaného světa“ (Yudhoyono dle Yani 2009, 18).

Pokud hovoříme o konkrétních cílech, Indonésie se zasazuje například o snížení počtu jaderných zbraní ve světě, v tomto smyslu akcentuje hlavně odzbrojení Iránu či Severní Koreje, přičemž důležitým tématem jsou pro ni taktéž rozhovory o reformě OSN (Puspitasari 2010, 4), hlavně ve spolupráci s dalšími nově nastupujícími mocnostmi jako je Turecko, Brazílie, JAR nebo také Nigérie, státy by měly reflektovat na globální úrovni právě tyto nově se rozvíjející státy a vzít v potaz jejich technologický, demografický a ekonomický pokrok, což by znamenalo zvýšení počtu míst v rámci Rady bezpečnosti OSN či úpravy práv stálých členů Rady.¹² Mimo to Indonésie projevuje zájem v arabsko-izraelském konfliktu a podle Dewi Anwar tato snaha ukazuje Indonésii jako dobrého mezinárodního občana (Anwar 2010, 51). Indonésie byla v roce 2007 oslovena, aby jako významný stát s muslimskou většinou obyvatel navázala rozhovory s tehdejší novou vládou hnutí Hamas. V roce 2007 došlo k oficiálně první návštěvě palestinského prezidenta Abbasa v Indonésii, v rámci které byla podepsána řada bilaterálních dohod a řešena otázka konfliktu mezi Palestinou a Izraelem.¹³ Problémem se v tu chvíli staly podle Anwar ne příliš vřelé vztahy se samotným Izraelem, proti kterému vystupuje silná muslimská lobby v rámci indonéské politické scény (Anwar 2010, 52) a se kterým nemá Indonésie dosud pevné bilaterální vztahy, proto veškerá jednání probíhají spíše skrze mezinárodní společenství. Mimo to se Indonésie také angažovala ve sporu mezi Kambodžou a Thajskem ohledně společných hranic obou států, přičemž svým přístupem v rámci ASEAN zásadně napomohla k vyřešení celého konfliktu.¹⁴ Stejně aktivní je

10) V Indonésii působila řada misí v rámci OSN, např. UNAMET, UNTAET či UNMISSET (UN: Peacekeeping, <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unmiset/background.html>, 29. 9. 2013).

11) Akcent na lidsko-právní problematiku vynesl Indonésii v roce 2005 do čela Komise OSN pro lidská práva.

12) The Jakarta Globe: To Reform United Nations, BDF Needs Global Support, Daslani, Pitan, 11. 11. 2012, <http://www.thejakartaglobe.com/archive/to-reform-the-united-nations-bdf-needs-global-support/>, 29. 9. 2013.

13) Bilateral Cooperation – Palestine, <http://www.kemlu.go.id/Pages/IFPDdisplay.aspx?Name=BilateralCooperation&IDP=44&P=Bilateral&I=en>, 29. 9. 2013.

14) The Jakarta Post: As ASEAN Summit ends, RI to broker border talks, Adianto Simamora, 9. 5. 2011, <http://www.thejakartapost.com/news/2011/05/09/as-asean-summit->

Indonésie také skrze humanitární pomoc, která většinou směřuje, tak jako v případě Palestiny nebo Libanonu, do muslimských zemí. Ostatně ochrana muslimské menšiny v jiných státech patří také do oficiální agendy Indonésie (např. iniciativa v OSN na ochranu muslimské menšiny v Myanmaru).

Jörn Dosch shrnuje zásadní body zahraniční politiky od roku 1999: ochrana národní integrity; vztahy s Východním Timorem, provincií Aceh, Západní Papuou; bilaterální spolupráce s USA, Austrálií, Palestinou, Singapurem, Barmou, Čínou a Malajsií; boj proti terorismu (USA 2001, Bali 2002) (Dosch 2006, 57). Jak je vidět na těchto a předchozích bodech, zahraniční politika má nejen regionální, ale také globální dosah.

7. Hlavní role v ASEAN či G20?

Otázkou zůstává, a řada autorů a autorek si ji ve svých studiích pokládá (viz Weck 2011; Puspitasari 2010), zda se Indonésie bude v budoucnu zaměřovat na regionální či spíše globální spolupráci? Pokud budeme hovořit o budoucnosti organizace ASEAN, podle Dafriho Agussalima byla v polovině 90. let Indonésie nespokojena s celým společenstvím, protože se jí zdálo neúčinné jak po stránce hospodářské, tak i po stránce bezpečnostní spolupráce, přičemž z hospodářského hlediska vše vygradovalo zmíněnou finanční krizí na konci tisíciletí (Agussalim 2011, 7–8). Na druhou stranu se Indonésie po finančních problémech konsoliduje a považuje ASEAN za „*prostředek pro vytvoření regionální politické identity*“ (Weck 2011, 24), přičemž je to právě finanční krize, která nakonec zavdává impuls k prohloubení spolupráce v rámci ASEAN. Pro značnou část indonéských politiků jsou regionální zájmy v organizaci ASEAN primárním cílem zahraniční politiky, což je umocněno v několika posledních letech, kdy v regionu jihovýchodní Asie probíhá dle Rizala Sukmy soupeření USA a Číny. Pro Indonésii jsou oba státy důležité ani ne tak z bezpečnostního, jako spíše z ekonomického hlediska. Proto se skrze ASEAN snaží vytvářet blok států, které budou soupeření velmocí koordinovat (Sukma 2012, 43). Pokud vezmeme v potaz oficiální vládní dokumenty, podle střednědobého plánu¹⁵ ministerstva zahraničních věcí (2010–2014) si Indonésie klade několik základních cílů, primárním cílem je aktivní úloha v rámci ASEAN a zlepšení regionální spolupráce v Asii, Tichomoří ale i Africe. Dále je to také aktivnější úloha při utváření mezinárodní bezpečnosti nebo posílení tzv. jiho-jihní spolupráce.

Podle Winfrieda Wecka stojí ASEAN v čele s Indonésií na rozcestí, kdy není jasné, zdali bude ASEAN silněji institucionalizovanou organizací, která bude hrát v globálním světě zásadnější roli, či zda zůstane „*komfortní organizací bez silné institucionalizace*“ (Weck 2011, 33). Pokud nebudeme hovořit o vnitřní struktuře, ale o strukturách

směrem „ven“, ASEAN vytvořil a navázal velké množství rámcových partnerství, mezi nejdůležitější patří ASEAN plus 3,¹⁶ EAS¹⁷ či spolupráce v rámci EAC (Východoasijské společenství).¹⁸ Ovšem nejdůležitější spolupráce je naplánována na rok 2015, kdy vznikne AEC (ASEAN Economic Community), v jejímž rámci by měl vzniknout jednotný trh.¹⁹ Samotná Indonésie také úzce spolupracuje se státy v rámci volného uskupení VISTA.²⁰

Na globální úrovni je pro Indonésii zřejmě nejvýznamnější členství v organizaci G20, ovšem srovnávat instituce G20 a ASEAN je kvůli jejich povaze samotné značně problematické a v podstatě nemožné. Na druhou stranu Indonésie je jediným státem v rámci jihovýchodní Asie, která je ve struktuře zakotvena a může tak zastupovat celý region (Weck 2011, 34). Pravdou je, že země jako Singapur či Malajsie z počátku protestovaly proti přijetí Indonésie do G20, domnívaly se totiž, že vzhledem k ekonomickým ukazatelům by namísto Indonésie měly její pozici zastoupit právě ony. Navíc obě země mají problematické vztahy s Indonésií především díky problémům s nelegálními pracovníky pocházejícími právě z Indonésie (Hermawan, Sriyuliani, Hardjowijono, Tanaga 2010, 61). Skupina G20 je především ekonomická struktura, do které Indonésie zasahuje díky své úspěšné a rostoucí ekonomice, proto v následující části analyzujeme zásadní ekonomické vektory indonéské politiky, které nám pomohou dotvořit celkový obraz Indonésie jakožto nové nastupující mocnosti.

8. Ekonomické vektory indonéské politiky

Jak již bylo řečeno v úvodu předkládané studie, Indonésie představuje svými demografickými (viz tabulka č. 2 a tabulka č. 3) i ekonomickými statistikami (viz tabulka č. 4 a tabulka č. 5) výrazného aktéra na mezinárodním poli. Podle studií zaměřených na ekonomické ukazatele můžeme identifikovat několik hlavních příčin významného hospodářského růstu Indonésie. Je to především a) celkový ekonomický růst Asie b) značná urbanizace Indonésie c) mladá populace v produktivním věku a d) pokrok v komunikačních technologiích (Obermann, Dobbs, Budiman, Thompson a Rossé 2012, 4).

16) Spolupráce států ASEAN a Japonska, Číny a Jižní Koreje.

17) East Asia Summit jehož součástí je v současné době 18 států, mezi nové členy patří od roku 2011 také Rusko a USA.

18) East Asia Community jako rámec pro ekonomickou spolupráci zemí ASEAN, ASEAN plus 3 a EAS.

19) ASEAN Economic Community, http://www.miti.gov.my/cms/content.jsp?id=com.tms.cms.article.Article_b5e22087-c0a81573-aba0aba0-ab12873b, 29. 9. 2013.

20) Vietnam, Indonésie, Jižní Afrika, Turecko a Argentina.

-ends-ri-broker-border-talks.html, 24. 3. 2014.

15) Direction of Indonesian Foreign Policy, <http://www.kemlu.go.id/Pages/Polugri.aspx?IDP=21&l=en>, 28. 9. 2013.

Tabulka 2: Vývoj počtu obyvatel Indonésie / Table 2: Development of the population of Indonesia

Rok	1971	1980	1990	1995	2000	2010	2030 ²¹
Populace	119 mil.	147 mil.	179 mil.	194 mil.	206 mil.	237 mil.	306 mil.

Zdroj: ²²

Tabulka 3: Věkové zastoupení obyvatelstva Indonésie / Table 3: Age representation of the population of Indonesia

Věk	0–14 let	15–24 let	25–54 let	55–64 let	65 a výše
Zastoupení	26,6 %	17,1 %	42,2 %	7,6 %	6,4 %

Zdroj: ²³

Pokud budeme analyzovat vlastní růst HDP v posledních několika desetiletích (viz tabulka č. 4), vidíme zásadní a stabilní růst, s výjimkou asijské finanční krize v letech 1998 – 1999, o které již byla řeč. Naopak v roce 2009 v rámci globální finanční krize zaznamenala Indonésie pouze mírný pokles, protože, jak je vidět na tabulce č. 5, více než 50 % exportu směřuje do svého regionu, kterého se poslední krize nedotkla tak zásadním způsobem. Indonésie se snaží zúročit zkušenosti s finanční krizí při příchodu nové krize a tím tak zvýšit svou prestiž na mezinárodní úrovni. Je to právě Indonésie, která iniciuje na půdě G20 vytvoření fondu GESF (Světový fond na podporu výdajů), který má financovat tvorbu „*infrastruktury v rozvojových zemích, vznik nových pracovních míst a také splnění rozvojových cílů tisíciletí*“ (Hermawan, Sriyuliani, Hardjowijono a Tanaga 2010, 45). Na druhou stranu v porovnání procentuálního vztahu rozvojové pomoci s celkovým HDP státu se objem peněžních prostředků Indonésie objevuje v žebříčku až za státy jako je Mexiko, Turecko, Brazílie, Indie, Rusko nebo Čína (více viz White 2011).

21) *Odhad.*22) *Tabulka vytvořena na základě dat indonéského statistického úřadu, http://www.bps.go.id/eng/tab_sub/view.php?kat=1&tabel=1&daftar=1&id_subyek=12¬ab=1, 29. 9. 2013.*23) *Tabulka vytvořena na základě dat z CIA Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/id.html>, 29. 9. 2013.*

Tabulka 4: Vývoj růstu HDP v Indonésii / Table 4: Evolution of GDP growth in Indonesia

Rok	Růst HDP	Rok	Růst HDP	Rok	Růst HDP
1983	8,4 %	1993	7,3 %	2003	4,8 %
1984	7,2 %	1994	7,5 %	2004	5,0 %
1985	3,5 %	1995	8,4 %	2005	5,7 %
1986	6,0 %	1996	7,6 %	2006	5,5 %
1987	5,3 %	1997	4,7 %	2007	6,3 %
1988	6,4 %	1998	- 13,1 %	2008	6,0 %
1989	9,1 %	1999	0,8 %	2009	4,6 %
1990	9,0 %	2000	4,9 %	2010	6,2 %
1991	8,9 %	2001	3,6 %	2011	6,5 %
1992	7,2 %	2002	4,5 %	2012	6,2 %

Zdroj: ²⁴

Tabulka 5: Cílové destinace indonéského exportu / Table 5: Final destination of Indonesian exports

Země	Japonsko	Čína	Singapur	J. Korea	USA	Indie	Malajsie
Export	14,9 %	11,4 %	9 %	7,9 %	7,8 %	6,6 %	5,9 %

Zdroj: ²⁵

Podle odhadů by se stav indonéské ekonomiky měl i v příštích dvaceti letech pohybovat v kladných číslech (viz Elias a Noone 2011), ovšem je velmi důležité poznamenat, že se indonéská ekonomika nepotýká s některými nešvary rychle rostoucích ekonomik. Naopak ze studie o indonéské ekonomice (Obermann, Dobbs, Budiman, Thompson a Rossé 2012, 11) vyplývá následujících několik bodů, které mají pozitivní vliv na celkový minulý, současný i budoucí vývoj: 1. indonéská ekonomika je dlouhodobě stabilní, 2. ekonomika je geograficky diverzifikovaná, růst není spojen pouze s hlavním městem Jakarta, 3. ekonomika není závislá pouze na exportu, větší část výroby souvisí s domácí spotřebou, 4. přírodní zdroje nejsou primárním tahounem ekonomiky, 5. ekonomický růst není dán

24) *Tabulka vytvořena na základě dat ze Světové banky, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>, 29. 9. 2013.*25) *Tabulka vytvořena na základě dat z CIA Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/id.html>, 29. 9. 2013.*

externí pracovní silou z jiných států. Jak je patrné z tabulky č. 6, také v rozdělení jednotlivých segmentů hospodářství je patrný během posledních několika desítek let značný posun, hlavně co se průmyslové výroby týče. Výše zmíněné proměnné jasně dokazují, že indonéská ekonomika vykazuje stabilní charakter, který dopomáhá Indonésii do poměrně úzkého společenství nově nastupujících států.

Tabulka 6: Segmenty hospodářství v Indonésii / Table 6: Segments of the economy in Indonesia

Rok	Zemědělství	Průmysl	Služby
1967	51 %	13 %	36 %
2012	14 %	47 %	39 %

Zdroj:²⁶

9. Nastupující mocnost v teorii i praxi

První část studie představila několik proměnných, podle nichž lze blíže identifikovat fenomén tzv. nastupujících mocností. V rámci těchto kategorií nyní můžeme shrnout poznatky z předchozí části věnující se zahraničně-politickým a ekonomickým vektorům Indonésie. Pokud vezmeme v potaz lidsko-právní a demokratizační aspekty, můžeme jednoznačně říci, že se Indonésie po přechodu k demokracii a pádu Suhartova autoritářského režimu přiblížila standardům, které sdílejí tradiční západní demokratické státy (např. VB, USA, Austrálie). V případě Indonésie byly zásadními změnami především novelizace ústavy a dále přijetí mnoha mezinárodních úmluv, které se přímo věnují lidským právům. Samotný přechod k demokracii a následná konsolidace však nebyly bez problémů, objevuje se zde například problematické štěpení společnosti a některých geografických celků, které mají za následek střety mezi centrální vládou a separatistickými skupinami, což je znakem pochybností o vnitřní legitimitě státu. V textu jsme zmínili i problémy Východního Timoru či provincií Aceh a Západní Papuy, které byly ovšem následně řešeny zásadní decentralizací indonéské státní správy.

Co se zahraniční politiky týče, Indonésie se snaží aktivně participovat na problémech i mimo svůj region, což jsme demonstrovali rolí Indonésie jako mediátora v rámci izraelsko-palestinského sporu, kdy se Indonésie stává tzv. dobrým mezinárodním občanem. Zároveň se Indonésie aktivně zapojuje do dění v rámci svého regionu především v organizaci ASEAN, jejímž lídrem je a která se v následujících letech dočká několika reforem a prohloubení spolupráce. Indonésie byla představena také jako země, která je iniciátorem řady změn v rámci mezinárodního systému, jednak vystupuje aktivně ve

skupině G20, ale také se angažuje v iniciativě mající za cíl reformu OSN. Zároveň jsme v článku poukázali na to, že Indonésie je ve schizofrenní situaci, kdy je příjemcem, ale zároveň i donorem rozvojové pomoci, což ukazuje na problematický systém distribuce bohatství v zemi a poměrně nerovnoměrné podmínky pro obyvatelstvo.

Ekonomické vektory Indonésie vykazují taktéž charakteristiky nastupující mocnosti, demonstrován byl silný ekonomický růst Indonésie během poslední třiceti let, přičemž je možné predikovat další růst díky silnému domácímu trhu. Tento růst může znamenat příležitost pro mocenský vzestup, který byl předznamenán silnými zahraničními investicemi během několika posledních desetiletí. Také zde byl demonstrován fakt, že Indonésie z hlediska ekonomiky nepodléhá nešvarům silných ekonomik, které jsou například silně zaměřené na export přírodních zdrojů, naopak, Indonésie je ekonomicky i geograficky diverzifikována.

10. Závěr

Jak jsme již naznačili v úvodu, problematika nově nastupujících mocností je v českém odborném prostředí (neprávem) opomíjena. V naší případové studii jsme se snažili představit Indonésii jako nově nastupující mocnost spolu s jejími zahraničně-politickými a ekonomickými vektory, které její postavení potvrzují. Představili jsme zásadní momenty zahraniční politiky, ale také ekonomiky společně s procesem přechodu k demokracii, který se v Indonésii objevuje od konce 90. let.

Tyto společensko-politické změny reflektují fakt, že se Indonésie přibližuje charakteristice nastupující mocnosti. Zatímco tradiční střední mocnosti se vyznačují konsolidovanou demokracií, podporou dodržování lidských práv nejen na svém území, ale i na území okolních států, prosazují zavedení humánních norem v mezinárodním právu a vystupují jako dobří mezinárodní občané, Indonésie stojí na počátku této cesty a svou současnou lidsko-právní politikou a probíhajícími společenskými procesy má ambici se tomuto stavu do budoucna přiblížit.

Potvrdili jsme tak naši úvodní tezi, tedy že se Indonésie díky své současné politice a ekonomickému růstu může zařadit mezi skupinu států, jež nazýváme nastupujícími mocnostmi. Zároveň je ale nutné podotknout, že se Indonésie potýká i s některými problémy nově se konsolidujících demokracií, ovšem tyto problémy jsou v rámci vnitřní politiky státu poměrně dobře zvládnuty. Co se týče budoucího vývoje, poukázali jsme na zahraničně-politické faktory, které jsou s Indonésií spjaty již od 60. let 20. století, Indonésie se snaží vystupovat jako nezávislý stát v rámci mezinárodních struktur, což bude přinášet mnohé výhody i do budoucna. Příkladem jsou třeba zmíněné ekonomické faktory, díky kterým se Indonésie stává ekonomicky prosperující zemí, která není závislá na jednom odvětví průmyslu, na určitých surovinách či na ekonomickém růstu jednoho určitého geografického místa. Problémem pro Indonésii by pak mohl být značný rozdíl v distribuci bohatství v rámci státu, kdy se sice Indonésie stává donorem mezinárodní rozvojové pomoci, ale je zároveň i jejím příjemcem. Tento stav může vést

26) Vytvořeno na základě dat z Elias a Noone (2011) a CIA Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/id.html> (29. 9. 2013).

k pochybnostem o postavení země v mezinárodním systému a stejně tak o její autoritě vůči ostatním mocnostem. Ačkoliv sledujeme Indonésii zemi, kterou je možno zařadit k mocnostem nastupujícím, jsme si zároveň vědomi, že Indonésie bude muset ještě projít určitými změnami a rozvinout i normativní dimenzi své politiky tak, aby se mohla zařadit mezi mocnosti tradiční.

Použité zdroje

Literatura

- AGUSSALIM, Dafri (2011): *New Trends In Indonesian's Foreign Policy Orientation and Practises: From Rregional to Global Oriented* (http://www2.gsid.nagoya-u.ac.jp/blog/anda/files/2011/08/56-dafri-agussalim_trends-in-indonesias-foreign-policy.pdf, 25. 9. 2013).
- ANWAR, Dewi Fortuna (2010): Foreign Policy, Islam and Democracy in Indonesia. *Journal of Indonesian Social Sciences and Humanities*, roč. 3, s. 37–54.
- BEHRINGER, Ronald (2003): *Middle Power Leadership on Human Security*. Paper presented at the annual meeting of the Canadian Political Science: Canada (<http://www.cpsa-acsp.ca/paper-2003/behninger.pdf>, 25. 9. 2013).
- BUEHLER, Michael (2009): Islam and Democracy in Indonesia. *Insight Turkey*, roč. 11, č. 4, s. 51–63.
- CARNEGIE, Paul J. (2006): The Politics of Indonesia's Islamic Identification. *Dialogue*, roč. 4, č. 1, s. 1–24.
- COOPER, Andrew a MO, Jongryn (2013). Middle Power Leadership and the Evolution of the G20. *Global Summitry Journal*, roč. 1, č. 1, s. 1–14.
- DJIWANDONO, Soedradjad J. (2007): Ten Years After the Asian Crisis: An Indonesian Insider's View. In: Muchhala, Bhumika: *Ten years after: Revisiting the Asian Financial Crisis*. Washington: Woodrow Wilson International Center for Scholars.
- DOSCH, Jörn (2006): The Impact of Democratization on the Making of Foreign Policy in Indonesia, Thailand and the Philippines. *Südastien aktuell*, roč. 5, s. 42–70.
- ELIAS, Stephen a NOONE, Clare (2011): The Growth and Development of the Indonesian Economy. *Reserve Bank of Australia, Bulletin*, Quarter 2011, s. 33–43.
- HART, Andrew F. a JONES, Bruce D. (2011): How Do Rising Power Rise? *Survival*, roč. 52, č. 6, s. 63–88.
- HERMAWAN, Yulius P., SRIYULIANI, Wulani, HARDJOWIJONI, Getruida a TANAGA, Sylvie (2010): *The Role of Indonesia in the G-20: Background, Role and Objectives of Indonesia's Membership*. Jakarta: Friedrich Ebert Stiftung.
- HURRELL, Andrew a SENGUPTA, Sandeep (2012): Emerging Powers, North-South relations and global chmate politics. *International Affairs*, roč. 88, č.3, s. 463–484.
- HURRELL, Andrew (2006): Hegemony, liberalism and global order: what space for would-be great powers? *International Affairs*, roč. 82, č. 1, s. 1–19.
- HURRELL, Andrew (2013): Narratives of emergence: Rising powers at the end of the Third World? *Brazilian Journal of Political Economy*, roč. 33, č. 2, s. 203–221.
- CHIN, Gregory T. (2010). Remaking the architecture: the emerging powers, self-insuring and regional insulation. *International Affairs*, roč. 3, č. 3, s. 693–715.
- JOURDAAN, Eduard (2003): The Concept of a Middle Power in International Relations: Distinguishing between Emerging and Traditional Middle Powers. *Politikon: South African Journal of Political Studies*, roč. 30, č. 1, s. 165–181.
- LEE, Jeff (2004): The Failure of Political Islam in Indonesia: A Historical Narrative. *Stanford Journal of East Asian Affairs*, roč. 1, č. 4, s. 85–104.
- LEIPZGER, Danny a O'BOYLE, William (2009): The New Economic Powers (NEP's). Leadership opportunities

post-crisis. *World Economics*, roč. 10, č. 3, s. 43–79.

MEARSHEIMER, John J. (1990): Back to the Future. Instability in Europe After the Cold War. *International Security*, roč. 15, č. 1, s. 5–56.

NADKAMI, Vidya a NOONAN, Norma C. (2013): *Emerging Powers in a Comparative Perspective. The Political and Economic Rise of the BRIC Countries*. New York, London: Bloomsbury.

NOVOTNY, Daniel (2004): *Indonesia's Foreign Policy: In Quest for the Balance of Threats* (<http://coombs.anu.edu.au/SpecialProj/ASAA/biennial-conference/2004/Novotny-D-ASAA2004.pdf>, 25. 9. 2013).

OOBERMAN, Raoul, DOBBS, Richard, BUDIMAN, Arief, THOMSON, Fraser a ROSSÉ, Morten (2012): *The Archipeago economy: Unleashing Indonesia's Potential*. Soul: McKinsey Global Institute.

PAPA, Mihaela a GLEASON, Nancy W. (2012): Major emerging powers in sustainable development diplomacy: Assessing their leadership potential. *Global Environmental Change* roč. 22, s. 915–924.

PRASOJO, Eko, KURNIAWAN, Teguh a HOLIDIN, Defny (2007): *An Analysis of the Government Systems in Indonesia. Administrative Sciences Department University of Indonesia* (<http://admsci.ui.ac.id/files/200620070140351.pdf>, 25. 9. 2013).

PUSPITASARI, Irfi (2010): Indonesia's New Foreign Policy – 'Thousand friends zero enemy'. *IDSA Issue Brief* (http://www.idsa.in/system/files/IB_IndonesiaForeignPolicy.pdf, 25. 9. 2013).

SCHOLVIN, Sören (2012): Emerging non-OECD Countries: Global Shifts in Power and Geopolitical Regionalization. *Journal of Academic Research in Economics*, roč. 4, č.1, s. 11–35.

SCHWELLER, Randall (2011): Emerging Powers in an Age of Disorder. *Global Governance* roč. 17, č. 3, s. 285–297.

SUKMA, Rizal (2012): *Indonesia and the Emerging Sino-US Rivalry in Southeast Asia*. (<http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SR015/SR015-SEAsia-Sukma-.pdf>, 25. 9. 2013).

SULISTYO, Hermawan (2010): Electoral Politics in Indonesia: A Hard Way to Democracy. In: Croissant A. (ed.), *Electoral Politics in Southeast and East Asia*. Singapore: Friedrich Ebert Stiftung, s. 75–99.

TAYLOR, Michael P. (1999): *Indonesia in Transition*. Institute for the Study of Diplomacy, Summary Report (<http://isd.georgetown.edu/files/indonesia.pdf>, 25. 9. 2013).

WALTZ, Kenneth N. (1979): *Theory of International Politics*. McGraw-Hill: Reading.

WECK, Winfried (2011): ASEAN and G20 – Indonesia's Foreign Policy Perspectives. *KAS International Report 2* (http://www.kas.de/wf/doc/kas_21871-544-2-30.pdf?110209123433, 25. 9. 2013).

WHITE, Stacey (2011): *Emerging Powers, Emerging Donors*. Center for Strategic and International Studies (http://csis.org/files/publication/110214_White_EmergingPowers_Web.pdf, 25. 9. 2013).

YANI, Yanyan Mochamad (2009): *Change and Continuity In Indonesian Foreign Policy*. (http://pustaka.unpad.ac.id/wp-content/uploads/2010/01/change_and_continuity_in_indonesia_foreign_policy.pdf, 25. 9. 2013).

YUQIN, Lin (2010): The rise of emerging powers and the BRICS's chase to chatp up. *China Economist*, roč. 25, s. 66–73.

Prameny

Ústava Indonésie, <http://www.embassyofindonesia.org/about/pdf/IndonesianConstitution.pdf>, 29. 9. 2013.

Internetové zdroje

Indonéský statistický úřad, <http://www.bps.go.id>, 5. 10. 2013.

UN: *Peacekeeping*, <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unmiset/background.html>, 29. 9. 2013.

The Jakarta Globe: *To Reform United Nations, BDF Needs Global Support*, Daslani, Pitan, 11. 11. 2012, <http://www.thejakartaglobe.com/archive/to-reform-the-united-nations-bdf-needs-global-support/>, 29. 9. 2013.

The Jakarta Post: *As ASEAN Summit ends, RI to broker border talks, Adiinto Simamora*, 9. 5. 2011, <http://www.thejakartapost.com/news/2011/05/09/as-asean-summit-ends-ri-broker-border-talks.html>, 24. 3. 2014.

Bilateral Cooperation – Palestine, <http://www.kemlu.go.id/Pages/IFPDisplay.aspx?Name=BilateralCooperation&IDP=44&P=Bilateral&I=en>, 29. 9. 2013.

Direction of Indonesian Foreign Policy, <http://www.kemlu.go.id/Pages/Polugri.aspx?IDP=21&l=en>, 28. 9. 2013.

ASEAN Economic Community, http://www.miti.gov.my/cms/content.jsp?id=com.tms.cms.article.Article_b5e22087-c0a81573-aba0aba0-ab12873b, 29. 9. 2013.

CIA Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/id.html>, 29. 9. 2013.

Světová banka, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>, 29. 9. 2013.

Summary

In our case study, we presented Indonesia as a newly emerging power along with its foreign policy and economic vectors which confirmed its position. We introduced the crucial moments of foreign policy, but also the economy progress, together with the process of transition to democracy, which is emerging in Indonesia since the late 90s.

These socio-political changes reflect the fact, that Indonesia is approaching the characteristics of emerging powers. While traditional middle powers are characterized by a consolidated democracy, of respect for human rights, not only on their territory, but also in other countries, promote the establishment of humane standards in international law and act as good international citizens, Indonesia stands at the beginning of this journey and its current human – legal policy and ongoing social processes has the ambition to this status in the near future.

We confirmed our initial thesis, namely that Indonesia due to its current policy and economic growth can be classified as a group of states, which we call the emerging powers. It is also necessary to say that Indonesia is facing some problems recently with consolidating democracy, but these issues are within the internal policy of the country and is relatively well mastered.

Regarding future developments, we pointed out the foreign-political factors, which have been associated with Indonesia since the 20th century. Indonesia is trying to act as an independent state within international structures, which will bring many benefits in the future. Examples are to be mentioned: economic factors that make Indonesia become an economically prosperous country that is not dependent on a single industry, on certain raw materials and on the economic growth of one particular geographic location. The problem for Indonesia might be a significant difference in the distribution of wealth within the state, although while Indonesia becomes a donor of international development assistance, it is also the beneficiary. This condition can lead to doubts about the country's position in the international system as well as its authority in relation to other powers. Although we find countries like Indonesia, which can be included among emerging powers, we also recognize that Indonesia will still have to undergo certain changes and develop the normative dimension of its policies, so that it may rank among the traditional powers.

Kateřina Sv. Gillárová

„Protože my už v tom něk umíme chodit.“ Vztah teenagerů a informačních a komunikačních technologií¹

Abstract

There is no doubt, information and communication technologies (ICT) have established themselves as an axiomatic element of young people's everyday leisure lifestyles and school-based experience. But what is the Czech teenagers' relationship with ICT in their everyday lives? There is still little evidence in the Czech context. This paper will try to shed some light on this issue based on the results of a PhD research project. This research focused on teenaged members of two natural social groups during two and a half years using qualitative research methods. The text will describe the character of the relationship between the teenagers studied and ICT, the factors which determine it and the domains of interaction between ICT and teenagers and corresponding functions. ICT was shown to be the tools empowering the teenagers to do what they had to do in the most convenient way for them, and what they, as maturing individuals, liked to do such as socializing with their peers. This way they enhanced their agency.

Key words: information and communication technologies, youth, teenagers, group communication, qualitative research

1) Tento text vznikl v rámci podpory Grantové agentury Univerzity Karlovy.

1. Úvodem

V posledních dvou dekáдах prošla společnost bouřlivými inovacemi v oblasti informačních a komunikačních technologií² (dále také ICT).³ Tyto technologie se staly důležitým a samozřejmým prvkem každodenních volnočasových aktivit i školní práce lidí mladších dvaceti let – těch, kteří si již nepamatují svět bez internetu a mobilních telefonů (Boyd 2008). Jaký je vztah ICT a českých teenagerů v jejich každodenním životě?

Na základě závěrů výzkumného projektu „Analýza komunikace ve skupině teenagerů v kontextu konceptu síťové společnosti“ se v tomto článku pokusíme reagovat na výše uvedenou otázku. Nejprve představíme teoretická východiska studie – téma společnosti, technologie a změny a problematiku mládeže a jejího výzkumu v kontextu ICT, popíšeme výzkumnou metodologii, poté ukážeme výsledky výzkumu a následně shrneme a zakončíme diskusí.

2. Společnost, technologie a změna

Informační a komunikační technologie se postupně stávají standardní výbavou našich každodenních komunikačních návyků, a tak se začleňují do různých procesů na individuální, skupinové i celospolečenské úrovni. V této souvislosti někteří sociálně-vědní vědci tvrdí, že dochází k takové proměně společnosti, že klasické sociologické výklady společnosti z dob Emila Durkheima nejsou pro její vysvětlení dostatečné (například Giddens 2010), a snaží se nabídnout alternativy, které by stávající společenské uspořádání popsaly lépe. Někteří přitom více zdůrazňují rostoucí vliv informací ve společnosti (informační společnost), další prioritizují vědomosti (společnost vědění), jiní zase potvrzují síťovou strukturu společnosti (síťová společnost). Někteří teoretici ovšem těmto teoretickým koncepcím vyčítají normativnost, redukcionismus nebo technologický determinismus (například Rodriguez 2001), jiní zase to, že „zastírají přetrvávající vládní garnituru a kapitalismus“ (Fuchs 2007, 49). Část akademické obce potom namítá, že pro

postulování této společenské transformace neexistují dostatečné kvalitativní důkazy (například Webster 2006).

Společným jmenovatelem těchto přístupů je zájem o to, jak informační a komunikační technologie ovlivňují kohezi society – napomáhají jí, nebo jí naopak škodí? V pojmech koncepce síťové společnosti: jakým způsobem napomáhají technologie se síťovou infrastrukturou distribuci sociálního kapitálu, který „*odkazuje k vlastnostem sociální organizace, jako je důvěra, normy a sítě, které usnadňují koordinaci mezi aktéry, a tak zlepšují výkonnost společnosti*“ (Putnam et al. 1993, 167)?

2.1. Informační a komunikační technologie a sociabilita

Bazální výzkumnou otázku, kterou si sociologové médií a jiní odborníci v této souvislosti kladou, zní, jak informační a komunikační technologie formují sociální vztahy a sociální chování, tedy jaký vliv mají na sociabilitu. V tuto chvíli se nabízí celá řada značně fragmentarizovaných odpovědí, které vycházejí z nejrůznějších výzkumů řešících tuto problematiku a jí odpovídající subfenomény. Petr Lupač se ve svém článku „*Užívání internetu a sociabilita: kořeny, vývoj a současnost výzkumu*“ (2013) pokusil vnést jistou systematickosti do této palety zjištění tematizujících internet.

Současné výzkumné poznání ve výše uvedené oblasti podle Lupače (2013) přináší odpovědi ve formě hypotéz na otázku kvality přidané hodnoty užívání internetu ve sféře sociálního života, způsobu distribuce zisků z užívání internetu v populaci a charakteru vztahu mezi účinky internetu a dlouhodobějšími změnami sociálního života. Na první otázku vztahující se k našemu výzkumnému problému odpovídá doplňková hypotéza, která pojímá internet jako „*další komunikační a informační nástroj, který lidé do svého sociálního života začlenili jako doplněk k ostatním komunikačním a informačním kanálům*“ (Lupač 2013, 262; Hampton a Wellman 2002).

Výzkumná praxe naznačuje, že nové technologie v čele s internetem „pouze“ zrcadlí běžné chování aktérů v technologicky nezprostředkované sociální realitě a nepřinášejí některými teoretiky (například Castells 2000) očekávaný revoluční zvrat v sociabilitě. Podle závěru studie organizované americkou institucí Pew Internet and American Life Project souvisí například stupeň politického vědomí a angažování v sociální komunitě s mírou účasti v on-line politických diskusích. Lidé, kteří jsou politicky aktivní ve své komunitě, využívají k tomuto účelu i internet. Naopak občanský neangažování jedinci internet k vyhledávání politických informací nepoužívají (Cornfield a Rainie 2003).

Ukazuje se, že informační a komunikační technologie spíše nepodporují účelově racionální chování, kdy jsou jedinci a skupiny „vypínání“ a „zapínání“ v závislosti na tom, jak jsou relevantní pro naplňování cílů sítě a vytěžují při tom vazby slabé, čímž přispívají k narušení lokálních vazeb, jak tvrdili na začátku tisíciletí někteří kyberpesimisté (například Castells 2000). Tyto technologie mnohem více slouží jako nástroje udržování stávajících sociálních vztahů a jejich upevňování díky jednoduché dostupnosti a vyšší mobilitě (Rainie a Wellman 2012). Užívání konkrétního nástroje potom závisí na typu

2) Výraz „*informační a komunikační technologie*“ (z anglického jazyka „*information and communication technologies*“) vznikl rozšířením původního názvu *informační technologie (IT) o komunikační kvalitu danou síťovou infrastrukturou. Jsou to veškeré technologie, které slouží ke komunikaci a k práci s informacemi. OECD (2009: 90) je potom pro účely mezinárodní standardizace klasifikace s tím spojených ekonomických činností definuje jako „technologie, které umožňují zpracování informací a komunikaci elektronickou cestou včetně přenosu a zobrazení, nebo které využívají elektronické zpracování k určení, změření a/nebo nahrání fyzického fenoménu, nebo ke kontrole fyzického procesu.“ Zahrnují jak softwarovou, tak hardwarovou složku technologie. Pro lepší čitelnost v textu používáme synonymicky také výrazy „digitální technologie“, „technologie“, „nová média“ nebo „média“.*

3) V tomto textu používáme vzhledem ke své větší rozšířenosti zkratku z anglického názvu.

vazby a fyzické vzdálenosti mezi lidmi: internet je typický pro komunikaci v kontextu slabých sociálních vazeb a vazeb na osoby geograficky značně vzdálené, silné vazby na rodinu a přátele jsou potom realizovány prostřednictvím telefonu (Haddon 2004; Hampton a Wellman 2002).

Hypotéza výtlačková nebo hypotéza nárůstu, podle kterých internet vstupuje do každodenního života lidí na úkor jiných sociálních aktivit jako je trávení času s rodinou a přáteli, resp. „*má pozitivní vliv na sociální kapitál, velikost a diverzitu egocentrické sítě, čas strávený s přáteli či sociální kontakt*“ (Lupač 2013, 261), jsou rozporuplné (Lupač 2013; Haddon 2004).

2.2. Teenageři a informační a komunikační technologie⁴ – výzkumná praxe

V posledních dvaceti letech se výzkumníci mládeže zabývají tím, co pro mládež znamená žít ve společnosti, jejíž jsou ICT imanentní součástí (Mallan, Singh a Giardini 2010). Téma ICT a každodennosti teenagerů se zejména v angloamerickém kontextu těší ex-tenzivní studijní pozornosti téměř od začátku tohoto tisíciletí v čele s osobnostmi, jako je Sonia Livingstoneová a Danah Boydová. Na rozdíl od prvních výzkumů ICT, které měly spíše podobu kyberoptimistických nevědeckých pozorování než na datech založených zpráv (Wellman 2004) (s výjimkami jako například Sherry Turkleové *The Second Self*, 1984), přineslo 21. století mnoho empirických studií, jež staví jedince do středu adaptačního procesu zakotveného v určitém psychologickém, kulturním a sociálním kontextu. Výzkumníci se dnes více soustředí na to, co z interakce mezi lidmi a ICT vzniká (sociální formování technologie) a jak se technologie integruje do každodenní technologické zásoby vědění při ruce (domestikace technologie) (Baym 2010).

Výzkumy v oblasti sociologie mládeže ukazují, že se ICT stávají stále více důležitým a samozřejmým prvkem každodenních volnočasových aktivit i školní práce teenagerů (Lenhart, Madden a Hitlin 2005; Livingstone 2009). Zatímco se počet uživatelů internetu v Severní Americe a zemích západní Evropy příliš nemění, resp. pouze mírně roste, ve střední a východní Evropě viditelně narůstá (Livingstone a Haddon 2009; Madden et al. 2013). V České republice je dnes pouze několik málo procent mladých lidí ve věku 15–17 let, kteří nejsou uživateli internetu (Livingstone a Haddon 2009).

Viditelnou proměnou ve všech dříve jmenovaných geografických oblastech (a nejen v nich) prochází způsob a místo připojení: mladí lidé ve věku 12–17 let jsou stále více online prostřednictvím svých mobilních telefonů, konkrétně smartphonů (Madden et al. 2013; Mascheroni a Ólafsson 2013). Přístup k individuálně vlastněným technologiím

taktéž roste. Jakkoliv je internet dominantně domácím fenoménem a je jedním z důležitých faktorů tzv. pokojové kultury (bedroom culture) (Livingstone a Bovill 2001), připojení v pohybu, tzn. mimo domov a školu, kontinuálně roste, a to zejména u kohorty teenagerů (Mascheroni a Ólafsson 2013).

Mobilní konvergentní média rozšiřují sadu možností být online jak časově, tak prostorově: teenageři mohou být připojeni na internetu téměř kdykoliv a kdekoliv. Internet je tak vsudypřítomným fenoménem v jejich každodenním životě (Livingstone et al 2011; Mascheroni a Ólafsson 2013). Teenageři pak nejsou pasivní unifikovanou masou konzumující pouze zábavní obsahy, ale využívají ICT k nejrůznějším aktivitám, které jim konvenují a usnadňují každodenní život. Digitální technologie teenagerům napomáhají jednat nezávisle na struktuře, a potlačují tak její vliv (Liley 2006).

Podle nejnovějších výzkumů využívají teenageři ICT nejčastěji k sociální komunikaci prostřednictvím sociálních médií, poslouchání hudby, sledování hudebních videí a chatování prostřednictvím instantních messengerů jako například Skype; méně často potom ke školní práci, vyhledávání informací, hraní her, sledování televize nebo filmů. Internet jako nástroj pro vypracování školních úloh a studium ve srovnání s rokem 2010 klesá, zatímco jeho sociálně komunikační funkce posiluje (Mascheroni a Ólafsson 2013).

V souvislosti s nárůstem konektivity a sociálně komunikačních aktivit teenagerů prostřednictvím ICT se výzkumnice a výzkumníci v kontextu výše popsané problematiky sociability zajímají o vliv ICT na vztahy s rodinou a přáteli. V případě rodinných vazeb se obavy z negativních dopadů generační propasti ukazují jako mylné. Představa mladých lidí jako digitálně rodilých selhává tváří tvář stoupajícímu procentu uživatelů internetu mezi rodiči: v roce 2009 používalo v České republice internet 91 % rodičů, což je o 18 % více než v roce 2005 (Livingstone et al. 2011). ICT se včele s mobilním telefonem staly důležitým a živým prvkem každodenní komunikace mezi rodiči a jejich náctiletými dětmi: „*technologie umožňuje nové formy rodinné propojenosti, která se týká dálkových interakcí zprostředkovaných mobilním telefonem a společných zážitků na internetu*“ (Kennedy et al. 2008, ii). Jsou využívány zejména k mikroordinacím a organizaci rodinného života. Stávají se ale také předmětem nezprostředkované komunikace ve formě sdíleného času před obrazovkou počítače (Kennedy et al 2008).

Zdaleka nejvíce ale teenageři využívají ICT pro komunikaci se svými vrstevníky. ICT jim umožňují saturovat potřeby, které jsou pro období dospívání nejcharakterističtější. Teenageři v této životní etapě procházejí postupným oddělováním od rodičů a hledáním a nalézáním svého vlastního teritoria. Vyhledávají tedy možnosti a prostory svobodného jednání co nejméně regulovaného rodiči nebo školou – tedy institucemi, kde jsou vztahy mocensky nevyvážené v jejich neprospěch (Haddon 2004; Ling 2007).

Vrstevnická skupina se proto v tomto období pro teenagery stává základní institucí a ICT představují prostředky, díky kterým s ní mohou být neustále v kontaktu (Haddon 2004; Liley 2006). Zejména díky mobilním technologiím si své prožitky nemusí

4) V tomto oddíle zužujeme kategorii informačních a komunikačních technologií na ty technologie, které byly předmětem našeho výzkumu, tedy mobilní telefon (dotykový i bezdotykový), napojený na internet; notebook, netbook či stolní počítač s přístupem na internet; vybrané aplikace, webové stránky a sociální média (viz kapitola 3. Metodologie).

skladovat na pozdější sdílení se svými vrstevníky, ale mohou je okamžitě bez prostřednictví rodičů sdílet (Ling 2007) – jsou s nimi permanentně v kontaktu, a to i například, když vypracovávají školní úlohy (Ólafsson, Livingstone a Haddon 2013). Tato propojená přítomnost (connected presence) (Licoppe 2004) napomáhá utužování sociálních vazeb s kamarády ze školy, nebo volnočasových aktivit (Boyd 2008), a tak podporuje sociální kohezi vrstevnické skupiny a v extrémním případě v takové míře, že může dojít ke vzniku klik (Licoppe 2004).

Posilování vrstevnických vztahů probíhá jak formou mikrokoordinací, tak i hyperkoordinací: digitální technologie slouží v tomto případě nejen jako prostředky instrumentální komunikace, ale také jako nástroje pro potřebu vyjádření a prezentování vlastního já (Ling a Yttri 2002). Za tímto účelem potom teenageři nejčastěji používají sociální média a instantní messengery – čeští teenageři jsou šestí (72 %) na seznamu vlastníků sociálně-mediálního profilu v zemích EU. Mobilní telefon je důležitým nástrojem pro komunikaci mezi přáteli a kamarády zejména v severských zemích (Ling a Yttri 2002). Jeho inovace v podobě smartphonu umožňujícím jednoduché připojení na internet a využívání jeho funkcí prostřednictvím aplikací jej činí čím dál více atraktivním mezi teenagery napříč nejrůznějšími kulturními prostředími (Ito et al. 2010; Madden et al. 2013; Mascheroni a Ólafsson 2013).

Navzdory některým kyberpesimistickým předpokladům, že internet podporuje navazování anonymních vztahů, a tak oslabuje vazby na fyzickou komunitu, tedy výzkumy dokazují, že teenageři své digitální identity vytvářejí převážně pro známá publika a komunikaci se síťovými publiky podmiňují jejich autentičností (Boyd 2008). Ukazují, že ICT jsou v čele s internetem důležitou součástí socializace mladých lidí (Ito 2010). Představují prostředky budování identity, setkávání se svými vrstevníky, zábavy nebo sdílení informací.

V českém kontextu se důležitá vědecká činnost rozvíjí pod Institutem mládeže, dětí a rodiny v rámci Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity ve spolupráci s London School of Economics and Political Science v rámci projektu EU Kids Online. Jeho vědečtí pracovníci studují aktivity dětí a mládeže na internetu a s tím spojené otázky rizika a bezpečnosti (například Šmahel, Brown a Blinka 2012; Černá et al. 2013). Tématu ohrožení dětí a mládeže je (nejen) v českém kontextu věnováno více výzkumné pozornosti než ostatním aspektům role ICT v každodenním životě. „Pouze málo výzkumů je multidisciplinárních jak by multidimenzionální povaha zkušeností dětí spojených s internetem zasloužila“ (Livingstone a Haddon 2009). V poslední době vzniklo v českém akademickém prostředí několik bakalářských či magisterských prací, které se problematikou ICT zabývají (například Fiala 2012; Kučírková 2011), ovšem až na diplomovou práci „ICT v každodenních praxích mladých Romů“ Lukáše Bauera (2013) se žádná z těchto studií nezaměřuje na problematiku ICT a každodennosti teenagerů. To je zajímavým paradoxem v porovnání se zahraniční výzkumnou praxí, která se zejména ve svých počátcích této tematické věnovala (Macek 2012).

3. Metodologie

Potřeba definovat „konceptuální a metodologický rámec, který bude integrovat každodenní zkušenosti dětí s rozličnými prostorově-místními spojeními zprostředkovanými novými médii a síťovými ICT systémy“ (Mallan, Singh a Giardina 2010, 256) je důležitým motorem současného výzkumného úsilí.

Cílem našeho projektu bylo zmapovat roli komunikačních a informačních technologií v každodenním životě teenagerů. Výzkumná otázka, kterou jsme se si položili na začátku našeho projektu, zněla: Jakou roli hrají komunikační a informační technologie v každodenním životě teenagerů? Analýzu dat jsme provedli přístupem zakotvené teorie (Strauss a Corbin 1999) a na základě klíčových zjištění jsme zpětně formulovali tyto vedlejší výzkumné otázky:

- Jak je možné charakterizovat vztah mezi ICT a zkoumanými teenagery?
- Měnil se nějak tento vztah? Pokud ano, jak?
- Jaké faktory tento vztah formovaly?
- V jakých oblastech každodenního života zkoumaných teenagerů se ICT uplatňovaly?

Výzkum se zaměřil na ty technologie, které sami teenageři spontánně v diskusích označili za součást své každodennosti: mobilní telefon (dotykový i bezdotykový), v některých případech napojený na internet; notebook, netbook či stolní počítač s přístupem na internet; vybrané aplikace, webové stránky a sociální média.

Výzkumný vzorek tvořily dvě malé sociální skupiny jedinců s ročníky narození 1992 a 1993, kteří byli rekrutováni prostřednictvím techniky sněhové koule. Naším záměrem bylo nalézt dvě přirozené skupiny kamarádů, které budou mít odlišnou strukturu svého běžného dne, abychom mohli identifikovat případnou dynamiku užívání v ICT v závislosti na každodenních činnostech. Skupiny se lišily lokalitou a kohezním prvkem – prostředím nebo aktivitou společnou všem členům skupiny. Jedna skupina sdílela volnočasovou aktivitu: amatérský divadelní soubor. Byla tvořena školou a volnočasovými aktivitami velmi zaneprázdněnými dívkami Klárou a Evou a chlapci Jiřím a Láďou, kteří bydleli v Praze a v blízkém okolí. Členy druhé skupiny byli kamarádi (tři dívky – Monika, Petra, Míša a jeden chlapec – Matěj) ze základní, resp. střední školy v Liberci, kteří až na Matěje žádné organizované koníčky neměli.

Záměrem výzkumu bylo získat v rámci časových a finančních podmínek co nejkomplexnější zprávu o životě teenagerů žijících ve společnosti protkané novými médii. Snažili jsme se tak výzkumné téma studovat v různých kontextech. Výzkumnou arénou nám byly dotyčné skupiny účastníků výzkumu, skupiny vrstevníků obecně, domov a škola. Výzkum jsme plánovali jako víceletou studii, abychom mohli zachytit případnou dynamiku daného fenoménu. V rámci dvouapůlletého projektu (2010–2012) se uskutečnila čtyři setkání, během nichž byly uplatňovány kvalitativní metody. Studované teenagery jsme se snažili zapojit aktivněji do sběru dat, abychom získali – ač zprostředkovaně – data z jinak nám těžko přístupných komunikačních prostředí.

Využili jsme tak některých aspektů zúčastněného výzkumu. Data o probíhající mediální chování, které nám nebylo v reálném čase přístupné (například zasílání textových zpráv prostřednictvím mobilního telefonu nebo skupinový chat na Facebooku), jsme získali zprostředkovaně formou fotodeníku a mediálního deníku, které účastníci výzkumu vypracovávali, a formou výpovědí v rámci individuálních hloubkových a skupinových rozhovorů. Stupeň zapojení zkoumaných teenagerů tedy odpovídal kolaborativnímu módu Hartova žebříku participace (1997): účastníci výzkumu byli konzultováni a zároveň jim byly ukládány úkoly spojené se sběrem dat.

Zkoumání komunikace v přirozeném prostředí mělo podobu netnografického pozorování (Kozinets 2009) ve „veřejně viditelných“ prostorech sociálního média Facebook (například sdílení příspěvků na uživatelské stránce, nazvané Zed).

Naší snahou bylo dát projektu takový metodologický rámec, který bude účastníky motivovat k participaci na výzkumu a otevřenosti ve výpovědích. Nutnou podmínkou tedy bylo vybudovat pozici výzkumníků tak, aby jim účastníci výzkumu důvěřovali a sdíleli s nimi leckdy velmi soukromé informace,⁵ ale zároveň si uchovali určitý odstup a respekt. Ideálem nám tedy byla pozice „dospělého kamaráda“ (Fine a Sandstrom 1988), proto jsme se snažili získat určitý vhled do života teenagerů ještě před samotným sběrem dat. Jednak jsme získali určité informace od „insiderů“,⁶ skrze které jsme byli s účastníky výzkumu propojeni, jednak jsme provedli rychlou sondu kultury komunikace teenagerů na Facebooku. Materiály, které si teenageři připravovali před jednotlivými setkáními (např. mediální deník), jsme potom použili jako tzv. *icebreaker* (aktivita napomáhající k „prolomení ledu“).

4. Analýza

V následujícím oddíle představíme výsledky analýzy dat. Nejprve popíšeme charakter vztahu ICT a teenagerů, přičemž se dotkneme určitých *dynamických rysů* mediálního chování účastníků výzkumu. Dále poukážeme na *faktory*, které vztah studovaných teenagerů a ICT definovaly. Nakonec se budeme věnovat paletě *rolí*, které ICT ve vztahu k účastníkům výzkumu naplňovaly.

4.1. Charakter vztahu ICT a teenagerů a jeho dynamika

Zkoumání teenageři měli alespoň jeden ze svých informačních a komunikačních nástrojů vždy při ruce – nejen doma nebo ve škole, ale také v místech, ve kterých se pohybovali

5) *Důležitou součástí práce s účastníky výzkumu bylo také zajištění jejich informovaného souhlasu. Jeho součástí bylo mj. uvedení smyslu výzkumu a pravidla pseudonomizace jmen, popis způsobu práce s daty a role účastníků ve výzkumu.*

6) *Insideri byli členy některé ze skupin, do které účastníci výzkumu patřili. Sehráli tak úlohu informátorů.*

v mezidobí, např. v kavárně nebo v dopravním prostředku, jako například Matěj: „*Z mobilu, nejvíc teda v autě poslední dobou poslouchám písničky, a pak z toho mobilu, a doma si pustím nějakou písničku občas no [...] Furt jsem s tím někde v kontaktu.*“

Díky tomu, že měli účastníci výzkumu digitální technologie *neustále* u sebe, mohli je také používat a používali *okamžitě*, když je potřebovali v nejrůznějších každodenních kontextech. Ve srovnání s dobou, kdy soudobé ICT nebyly tolik zakořeněny v jejich každodennosti, tak nemuseli čekat, až například zahrají jejich oblíbenou písničku v rádiu, ale mohli si ji hned poslechnout. A nejen to:

Miša: „*Tak předtím nebyla možnost si tu písničku najít a stáhnout.*“

Monika: „*No právě jako a to fakt.*“

Miša: „*Nebo si koupit celý cedéčko, my jsme neměli peníze.*“

Petra: „*Tak jsme čekali, až jí na tý Evropě zahrajou.*“

Monika: „*Přesně.*“

Matěj: „*Já teď teda taky se mi občas stane, že slyším nějakou tu písničku, a na to mám dobrou aplikaci v mobilu, že mi to přes internet hned najde, co je to za název, stačí mi třeba pět vteřin písničky, jenom to pustím a ono mi to najde a já si to stáhnou [...]*“

Vztah ICT a našich teenagerů měl vedle neustálé přítomnosti nových médií a instantnosti jejich použití ještě další rozměr. Zkoumání studenti své každodenní potřeby nesaturovali pouze jednou technologií odděleně, ale využívali několik nástrojů *současně*. Například se svými kamarády komunikovali obvykle prostřednictvím sociálního média Facebook, když právě vypracovávali seminární práci do školy v textovém editoru.

„*Já mám prostě pocit, že mě to furt jede na pozadí, furt [...] já když sem psala tu práci, tak já sem to měla prakticky pořád, a vždycky jsem třeba tři čtvrtě hodiny psala, pak jsem si potřebovala vydechnout, tak jsem zkontrolovala email, pustila jsem si písničku, nebo mám právě puštěný písničky pod tím, když dělám něco do školy*“ (Klára).

Výše uvedené charakteristiky interakce mezi ICT a účastníky měly v průběhu výzkumu spíše rostoucí charakter. Vtělování ICT do každodennosti teenagerů zintenzivnilo zejména díky *nárůstu individuálního vlastnictví* notebooků a mobilních telefonů umožňujících pohodlný příjem datových informací. Zatímco před deseti lety bylo dle vyjádření účastníků výzkumu obvyklé, že jejich rodiny vlastnily jeden stolní počítač, jehož sdílení podléhalo pravidlům daným rodiči, nyní měl téměř každý teenager svůj vlastní stolní počítač, notebook nebo netbook, jehož užívání si řídil sám. V roce 2010 měli mobilní telefon s datovým připojením Matěj, Eva a Petra, přičemž ta měla přístup na internet pouze prostřednictvím wi-fi připojení. V roce 2012 jej měli všichni s datovým tarifem s výjimkou Jiřího. Volání a posílání textových zpráv již nepředstavovaly prakticky jediné funkce, které charakterizovaly používání mobilního telefonu

(„mobilní funkce“, o kterých mluví níže Eva), ale staly se pouze dvěma z palety dalších funkcí. Používání technologií se tak v průběhu zkoumaných let stalo více mobilním, tedy méně závislým na kontextu.

Eva: „*Já myslím, že teď je to tak 50 na 50, kdysi to bejvalo jenom to, teda jenom ta mobilní funkce.*“

Láďa: „*Já to mám přesně taky tak, když sem neměl internet v mobilu, tak to bylo přesně jenom na volání a na psaní zpráv.*“

[...]

Klára: „*[...] já už se teď hodně pořád pohybuju v prostředí, kde už je wi-fi [...] ve škole, v kavárnách už je to většinou všude, doma, v tramvaji číslo 17.*“

S rostoucí přítomností ICT v životě teenagerů se také *navyšovala frekvence* jejich používání. Tento trend ovšem nebyl účastníky výzkumu vnímán příliš pozitivně a nejčastěji jej spojovali s institucí školy. Škola jimi byla vnímána jako utlačovatel, který zásadně strukturoval jejich volný čas: jednak kvůli vysokým nárokům omezoval osobní kontakt mezi kamarády (exponovaně zejména v době maturit), jednak přímo podmiňoval studium využíváním internetu. Například Petra „*chytila averzi i na word [...] i celkově na počítač. Já prostě díky té maturitní práci nesnáším notebook [...].*“ Obojí dle teenagerů vyústilo k nutnému častějšímu využívání nových technologií – v prvním případě za účelem udržování kontaktů, v druhém pro prosté splnění školních povinností.

Mediální chování teenagerů v kontextu ICT můžeme označit spíše za *aktivní* ve smyslu vyhledávání daného média nebo jeho obsahu a strategičnosti užívání daných technologií. Účastníci výzkumu například vyhledávali zábavní obsah nebo informace pro školní účely. „*Tak si vyhledávám náký informace, který potřebuju na internet [...] třeba ve škole, když něčemu nerozumím*“ (Láďa). Aktivita se také projevovala vytvářením a využíváním strategií a s tím spojenou reflexivitou v přístupu k digitálním technologiím, například v preferování toho kterého média v závislosti na prostředí a odpovídající ekonomické nebo sociální výhodnosti a osobě/osobnosti adresáta.

Pragmatické chování postupem času spíše posilňovalo. Účastníci výzkumu čím dál více upřednostňovali informační a organizační funkce nových technologií před experimentováním, zábavou a fatickou komunikací. Interakce teenagerů s ICT tak byla vedena snahou o efektivizaci a racionalizaci. „*Sem měla takovej ten záchvat, že sem měla ty tříhodinový hovory [...] teď asi víc zařizuju a organizuju přes ten telefon, že to není taková ta vykecávačka*“ (Eva).

Výše uvedené charakteristiky vztahu teenagerů a ICT byly značně distinktivní ve srovnání s vlastnostmi jejich mediálního chování v případě tzv. tradičních médií. Zatímco nové technologie byly téměř neoddělitelnou součástí každodenního života teenagerů, kteří je individuálně vlastnili, cíleně a aktivně vyhledávali a strategicky využívali, k percepci tzv. tradičních médií – novin, časopisů, radia nebo televize, prostředků

často sdílených v rámci domácnosti, a tak podléhajícím kontrole rodičů – se zkoumaní mladí lidé dostávali převážně náhodně. Jako například Jiří: „*Rádio neposlouchám v podstatě vůbec. Akorát vlastně u bratra v autě, když s nim vobčas jedu, tak tam máme puštěný většinou rádio.*“

4.2. Faktory vztahu ICT a teenagerů

Interakce ICT a teenagerů byla formována několika *makro- a mikro-sociálními a psychologickými faktory*, a to zejména technologickými, ekonomickými, kontextuálními. V případě interpersonální komunikace byly potom činiteli také vztah interagujících osob a osobnost adresáta. V neposlední řadě používání ICT určovaly individuální potřeby daného účastníka výzkumu.

Mediální chování teenagerů bylo definováno *atributy a aspekty dané technologie*. Členové liberecké skupiny nenosili do školy notebook kvůli nedostatečnému počtu elektrických zásuvek ve třídách. Láďa byl nucen si poté, co si zakoupil mobilní telefon značky HTC, založit emailový účet u společnosti Google, která je s HTC obchodně provázána: „*Teď konc si budu muset založit na Googlu, protože si chci koupit Htcéčko.*“

Dalším hybatelem jednání účastníků výzkumu byly také různé *individuální potřeby* jako například potřeba pohodlí: Klára do školy nenosila notebook, protože: „*je ten můj počítač taková kráva velká.*“ Všichni členové skupin, kteří vlastnili mp3 nebo jiný osobní audio přehrávač, přestali tento používat v momentě, kdy funkci uložení a přehrávání hudby začaly mít také mobilní telefony. Nošení obou přístrojů bylo v tu chvíli redundantní.

V jiných případech to byla potřeba autenticity, sdílení a osobního kontaktu, které čelily technologickému determinismu užívání ICT. Technologická platforma Dark Gate, jejímž členem byl Jiří, měla původně sloužit ke hraní online her. Postupem času se z této čistě online komunity stal nástroj pro domlouvání osobních setkávání lidí, kteří se o tematiku her zajímali: „*teď už je to víc spíš v takový té fázi, že je tam ta sbírka těch lidí, který se někdy sejdou.*“ Technologická predefinice byla takto sociálně zpracována.

Teenageři neměli neomezené finanční prostředky, a proto se snažili používat ty ICT, jejichž služby byly zpoplatněné – konkrétně mobilní telefon, tak, aby co nejvíce ušetřili. Do vztahu s ICT tedy vstupovaly z vnějších faktorů vedle technologických také *ekonomické*. Vedení snahou šetřit peníze neposílali účastníci výzkumu textové zprávy z mobilního telefonu, ale skrze SMS bránu přístupnou na webovém rozhraní, pokud měli právě přístup na internet: „*Já ještě sms bránu [...] když sem na internetu, tak většinou nepíšu smsky jako z mobilu*“ (Monika). Nebo dotyčného adresáta, o kterém věděli, že je online, oslovili prostřednictvím zprávy na Facebooku. Chytré telefony s datovými tarify je v tomto strategickém chování ještě posílily.

Některá prostředí byla vhodná více, některá méně k naplňování určitých informačních a komunikačních potřeb a uskutečňování odpovídajícího mediálního chování. V závislosti na daném *kontextu* pak teenageři volili ty mediální strategie, které jim garantovaly osobní užitek z dané situace. Třeba Klára – chtěla-li pracovat na notebooku,

byla pro tento druh činnosti lepší knihovna než kavárna: „*Já asi potřebuju vyloženě tu atmosféru studií, abych byla schopná něco vopravdu dělat.*“

Další důležitou determinantou interakce ICT a účastníků výzkumu tentokrát ve specifickém případě interpersonální komunikace byl *vztah adresáta* k danému teenagerovi. Ten určoval do určité míry typ a způsob použití konkrétního komunikačního nástroje. Pro zprostředkovanou komunikaci s rodiči teenageri využívali ve většině případů mobilní telefon, a to funkci volání; s vrstevníky, se kterými byli silně spjati, si posílali zprávy primárně prostřednictvím Facebooku, sekundárně mobilním telefonem, v některých případech si potom volali internetovou aplikací Skype; s vrstevníky, na které byli emocionálně napojeni méně než v předchozím případě, potom téměř výhradně komunikovali prostřednictvím Facebooku – typicky formou uzavřené školní, resp. divadelní skupiny.

Mediální chování účastníků výzkumu se také odvíjelo od *osobnosti příjemce* sdělení. Výše uvedené rutiny byly tedy dále variovány s ohledem na osobnostní charakteristiky vepsané do komunikačního chování teenagerovy protistrany. Monika si s jednou ze svých kamarádek raději rovnou telefonovala: „*Já třeba mám kamarádku [...] s ní je to domluva na blbý kafe o dvaceti zprávách [...] takže já radši zvednu ten telefon a dvě minuty s ní provolám [...].*“

Vedle již výše zmíněných individuálních potřeb aktéra, které do vztahu mezi zkoumanými teenagery a technologiemi vstupovaly, jsme při datové analýze identifikovali také potřebu řádu, kontroly, známosti a komunikace tváří tvář a vyjadřování svého já.

Představa potenciálního nárůstu počtu nových technologií a jejich aplikací – například emailových adres nebo dalších sociálních médií typu Facebook – vzbuzovala v teenagerech obavy. Naopak velmi vítali školní emailový účet, protože byl určen pro monotematickou komunikaci. Změnám a inovacím, které znamenaly zmnožení, a tak komplikace, se raději vyhýbali. Eva si ponechala svou stávající emailovou adresu, ačkoliv:

„*Všichni jako říkají, že ten gmail, že to je nejlepší, teďka jakoby hrozně lidí to mají. Jenže já [...] všechno mám na emailu, všechno dělám přes to, tak se mi to jakoby nechce měnit, ale né že by mě to úplně vyhovovalo*“ (Eva).

Ona a její vrstevníci se snažili udržet status quo svého mediálního chování vč. jeho nástrojů a co nejvíce vše zjednodušit. Tato neměnnost vycházející z *potřeby řádu* a obavy z neuspořádanosti byla jedním ze zdrojů konstruování a posilování pocitu ontologického bezpečí.

Vedle potřeby řádu byla důležitou proměnnou a zdrojem ontologického bezpečí také *potřeba kontroly*. Ta rýsovala v preferencích teenagerů jasnou hranici mezi ICT a tradičními médii. Teenageři se vymezovali vůči tradičním médiím téměř vždy negativně: nemohli ovlivnit jejich obsah. „*Vždycky jsem měl raději počítač než televizi, protože jsem mohl dělat, co jsem chtěl já, ne – jako v televizi – co mi říkali.*“ Nejen Matěj, ale i ostatní

členové skupin potřebovali mít kontrolu nad tím, čemu, kdy a kde byli vystaveni. A digitální technologie jim to na rozdíl od tradičních médií ve většině případů umožňovaly.

Anonymita a neosobnost nebyly kvalitami, které by naši teenageři na komunikaci vnímali pozitivně. Navazování kontaktů s neznámými lidmi prostřednictvím internetu pro ně nebylo smysluplné. Stejně tak se sami nepouštěli do konstruování virtuálních identit lišících se od těch, které žili mimo online svět. Naopak důležitá byla pro členy zkoumaných skupin *známost a autenticita*. Ostatně i jedním z důvodů zásadně nižší oblíbenosti Twitteru než Facebooku je neznámost jeho publika: „*No to je právě, proč to jako nepoužívám, že tam mám docela málo lidí, mnohem víc lidí mám na tom Facebooku, já tam mám třeba 15 lidí*“ (Eva).

Interpersonální a skupinová komunikace tedy probíhala až na drobné výjimky s osobami, které byli členům zkoumaných skupin známé. Zprostředkovaná komunikace ovšem nebyla našimi teenagery bezvýhradně adorována. Znejišťovala je totiž otevřenost svého kódu a možnými šumy. V případě silných vazeb tak účastníci výzkumu upřednostňovali osobní setkávání a ICT v těchto případech fungovaly jako nástroje organizování schůzek.

„*[...] mám určitě radši ten osobní kontakt kvůli tomu, že kolikrát když si píšu s lidma, který nemají třeba náladu, tak mně ty zprávy vyznají, že se něco děje nebo, že sou na mě naštvaní [...] v tom osobním kontaktu vycejtíš z člověka, jestli je všechno v pořádku [...]*“ (Míša).

Potřeba *sebevyjádření* nebo specifitěji vysílání sebe sama (z anglického „selfbroadcasting“) byla dalším faktorem, který formoval mediální chování teenagerů. Byl jimi reflektován jako životní konstanta, již umožňovaly ICT včele s Facebookem realizovat. Během výzkumu přesto doznal nepatrného posunu: na začátku výzkumu sdíleli mladí lidé informace o sobě samých více otevřeně, aby na sebe upoutali pozornost, a zvýšili tak svou sociální oblíbenost, postupem času se od této nevázanosti a experimentování posouvali spíše k většímu promýšlení a opatrnosti ohledně individuální publicity, přičemž byli více motivováni možností sdílení se svými vrstevníky. Jako například Míša: „*s těma fotkama, s tím komentováním, tak jsem se celkově zklidnila. Teď tam jsem vyloženě kvůli těm kamarádům a těm kontaktům než kvůli tomu, abych se ukázala jako, kde jsem byla [...].*“

4.3. Domény interakce teenagerů a ICT

Při datové analýze jsme identifikovali několik vzájemně se prolínajících základních domén, ve kterých docházelo k interakci mezi studovanými teenagery a ICT. Jednalo se o oblast *každodenních činností* – zábavy a školy, resp. práce, *identity* – jak individuální, tak skupinové a *sociálních vztahů*. V následujícím oddíle popíšeme, jakým způsobem v těchto kontextech dané technologie teenageři používali.

4.3.1. Každodenní činnosti

Leitmotivem každodenních činností teenagerů byla škola. Studenti, kteří se zúčastnili našeho výzkumu, prožívali každodenní boj, jak se co nejefektivněji vypořádat se všemi školními povinnostmi. Škola jim zaplňovala většinu volného času, zejména v exponovaném období maturitních zkoušek a přijímacích zkoušek na vysoké školy. Nové technologie potom představovaly prostředky, jak školní práci co nejvíce zefektivnit. Teenageři je používali pro naplnění svých povinností s cílem maximálně redukovat čas a úsilí tomu věnované, a to různými způsoby.

Všichni zkoumaní studenti využívali například internet ve svém notebooku nebo netbooku, případně mobilním telefonu jako zdroj informací pro vypracování školních úloh. Někteří – zejména zástupci liberecké skupiny – využívali mobilní telefon pro zlepšení svého výkonu i v rozporu s pravidly školy. Matěj a jeho vrstevníci tedy používali mobilní telefon pro – „jak říkala Míša – taháky. Ještě k tomu používám tu školní wifi“ (smích). Nové technologie také teenagerům usnadňovaly společné učení, které bylo dříve omezeno sdíleným fyzickým prostorem. V zájmu zefektivnění práce účastníci výzkumu a jejich spolužáci této možnosti vcelku rutinně využívali, typicky prostřednictvím uzavřených facebookových třídních skupin, kde si vzájemně rozdělovali úkoly a sdíleli znalosti, informace či vypracované úlohy.

„My spolu komunikujem i po škole, co se týče toho Facebooku, protože tam máme třídní [...] skupinu založenou [...], takže to napíše jeden člověk dotaz, co je za úkol a vidíme to všichni a vzájemně si takhle i pomáháme [...]“ (Petra).

Na zábavu zbývalo teenagerům v každodenním životě čím dál méně času. Kvůli přetlaku školní práce byli dokonce nuceni vzdát se i jednoho z nejběžnějších typů zábavy, kterým bylo sledování seriálů převážně stažených z webové stránky uloz.to.

Monika: „I seriály sem vypustila.“

Petra: „Já se teď kon koukám jenom na upíry.“

Monika: „Jsme na to byli jakože specialisti, já seriály neviděla vod ledna, února?!“

Matěj: „Já taky vůbec.“

Zábava byla dále zkoumanými teenagery pojímána spíše jako součást nebo forma práce než cílené relaxování. Byla například doplňkem školní práce: členové zkoumaných skupin měli na notebooku puštěný svůj oblíbený seriál jako kulisu při vypracovávání školních úloh. Měla také často aspekt aktivity například ve smyslu vyhledávání určitého filmu, kreativního experimentování se Skypem, nebo psaní blogu. Klára se rozhodla odreagovat od přípravy na maturitu a přijímací zkoušky na VŠ psaním příspěvků o filmech a o literatuře na módní blog své kamarádky:

„Je to vyložené sebestředná komunikace [...] a je to jakoby taky část toho útěku z tohoto světa, z té maturity, to je jako docela sranda tam tyhle věci dělat. Je hrozně zajímavý, že tam jako existuje specifický jazyk, že si z toho spíš děláme srandu, než abychom ho jako vopravdivky používaly navážno“ (Klára).

V některých případech teenageři přistupovali k zábavě poskytované novými technologiemi vcelku ambivalentně. Na jednu stranu si ji užívali, poddávali se jí, jako třeba Láďa: „[...] strašně rád sleduju takový ty hrozně vtipný obrázky [...] u toho se fakt třeba zaseknou na hodinu a jenom doma klikám a směju se.“ Na druhou stranu se roli ICT jako nástrojů pouhého rozptýlení a volného si užívání snažili zakrývat, legitimizovat nebo kritizovat jako něco, co patří do minulosti nebo světa dětí.

„Já to samozřejmě mám taky jako zábavu, ale vidím v tom i [...] nějaký jinej jako by cíl, že i jedu na něco jinýho [...]. Minimálně když děláme ty představení [...] snažíme se vždycky, ať cokoliv uděláme, tak tam jako psát [...] nevím o nikom, kdo by se takhle prezentoval“ (Eva).

Toto jednání jsme chápali jako součást realizace identitního projektu⁷. Teenageři v tomto případě významněovali ICT jako pracovní prostředky patřící spíše do světa dospělých než jako zdroje zábavy umístěné do období dětství. Tímto způsobem vyjadřovali identitu dospívajícího vzdalujícího se dětským hrám a přibližujícího se pracovním povinnostem.

4.3.2. Identita

ICT představovaly v životě zkoumaných teenagerů prostředky, které jim umožňovaly vyjadřovat a posilovat identitu – jak *individuální*, tak *skupinovou* (Tajfel 1979). Napomáhaly jim udržovat koherenci jejich individuálních a skupinových příběhů na několika úrovních.

Účastníci výzkumu používali ICT pro *projevování a posilování* individuální i skupinové identity podobným způsobem. Hranice mezi vzájemně se prolínajícími individuální a skupinovou identitou byla tedy lehce zastřena. Teritorium individuální identity můžeme definovat vyšším počtem nástrojů, které mohli teenageři pro budování svého osobního narativu využít.

7) „Identitním projektem“, resp. „projektem“ odkazujeme ke Giddensovu (1991) pojetí identity jako reflexivního projektu jedince, který neustále reviduje a přetváří svůj koherentní narativ tak, aby zohlednil různá selva a požadavky na ně kladené a aby neustále pokračoval.

Teenageři mohli do určité míry formovat a také formovali vzhled dané ICT, ať již obal mobilního telefonu nebo strukturu emailové schránky jako v případě Evy: „*Já sem takovej organizační člověk, tak já mám záložky, to sou ty moje nejpoužívanější stránky.*“ Měli také značnou kontrolu nad způsobem používání nových technologií, díky čemuž mohli své mediální chování harmonizovat se svými individuálními potřebami a nastavením. Míša máma například sledovala nějaký film na ČT 2, ale Míša se raději dívala na svůj oblíbený seriál na notebooku ve svém pokojíčku: „[...] *ona aspoň ví, o čem to je, ale mně to vůbec nic neříká, tak si vezmu radši notebook.*“ Díky časoprostorovému rozpojení, které ICT umožňovaly, určovali také teenageři časování jejich používání. Matěj – místo, aby se ve škole věnoval hodině, si raději četl fotbalové zpravodajství: „*Pokud je jako vyloženě nudná hodina, [...] tak se prostě podívám na nějaký stránky.*“ Fotbal byl jeho koníčkem, škola ale jeho vnitřnímu nastavení vždy úplně nevyhovovala.

Na podobném principu pomáhaly ICT teenagerům v expresi a posilování identity skupin, ke kterým přínáleželi. Účastníci výzkumu tak činili vystavováním artefaktů skupinového života nebo společnou činností, nejčastěji prostřednictvím Facebooku. Díky funkci skupinového chatu se členové dotyčných skupin vzájemně domlouvali na určitých aktivitách a jejich detailech, organizovali práci; prostřednictvím uzavřených skupin například třídy nebo divadelního kroužku, veřejně na facebookové stránce (v případě divadelního souboru) či osobním profilu na zdi potom vzájemně sdíleli tematicky relevantní obsah.

Facebook takto fungoval jako sociálně-inkluzivní nástroj, díky kterému byli teenageři neustále propojeni, a mohli se tak identifikovat se svými vrstevníky z uzavřených skupin, ale také s otevřenější a obecnější skupinou jedinců, které znali a kteří jim byli blízcí svým životním stylem. Například Láďa nenacházel příliš společných témat s lidmi ve vesnici, ve které spolu s rodiči bydlel.

„[...] *kolem mě nikdo není. Já znám lidi, co večer vyjdou, zazvoněj tamhlenc jako na sousedy a řeknou: 'Pod' si sednout do parku, dem si povídat.'* Já nevím, já prostě si sednu do postele a píšu si s lidma. Protože Facebook je taková spojka do Prahy pro mě“ (Láďa).

Permanentní přítomnost alespoň jedné z nových technologií, přizpůsobivost a nezávislost na časoprostoru jsou vlastnosti, které z ICT dělaly atraktivní nástroje realizace jak individuálního, tak skupinového identitního projektu našich teenagerů. Díky nim měli účastníci výzkumu neustálý dohled nad svým příběhem, a to i v prostředích, kde to dříve nebylo do takové míry možné. Digitální technologie tak posilňovaly teenagery v udržování koherence jejich osobního narativu.

4.3.3. Sociální vztahy

Oblast sociálních vztahů byla další z domén, ve kterých ICT sehrávaly pro teenagery důležitou roli. Členové zkoumaných skupin používali ICT jako prostředky, které jim

usnadňovaly *realizaci sociálních vztahů*. Možnost „být v kontaktu“ byla funkcí, která byla na nových technologiích samotnými účastníky výzkumu nejvíce oceňována. Být v kontaktu s vrstevníky bylo potom jedním z hlavních motivátorů používání ICT.

Ať již teenageři používali digitální technologie jako pracovní nástroje, zdroje zábavy, nebo prostředky posilování identity, málokdy odolali nebýt propojeni na dálku s někým jim blízkým, ať již ze školy nebo nějaké volnočasové aktivity. Láďa – místo aby dával pozor ve škole, domlouval si se svými kamarády z divadelního kroužku schůzku.

Láďa: „*Takže takhle surfuju, no. Ale spíš je to mor, podle mě, internet takhle v hodinách, protože pak nedávám pozor vůbec. [...] Snažím se. Ne, nesnažím, ale neudrím se [...].*“

V.⁸: „*Když surfuješ, tak to znamená co?*“

Láďa: „*No, tak většinou jsem na Facebooku a domlouvám si třeba, než dojedu do Prahy, tak když budu mít čas před zkouškou, tak s kýmudu ven, co budeme dělat a tak dál. Takže spíš si jenom plánuju.*“

Právě Facebook, konkrétně jeho funkce chatování/posílání vzkazů, byl typickým nástrojem komunikace mezi *silnými vazbami*. Sekundární technologií byl v tomto případě *mobilní telefon*. Byl vnímán jako více rizikový z hlediska uchování kontaktů a méně ekonomicky výhodný než Facebook. Ovšem fungoval k němu jako potřebná alternativa, když jeden z aktérů vztahu nebyl online. Posledním častěji jmenovaným nástrojem byl Skype – ten teenageři používali ve chvíli, kdy potřebovali nějaké téma více diskutovat. Posílání si zpráv přes Facebook bylo v těchto případech nepohodlné a volání mobilním telefonem zase zpoplatněné. Petra se s Monikou prostřednictvím Skypu společně učily: „*Ale Skype nám ted'kon pomoh. [...] Jsme si díky tomu kontrolovaly právě příklady a když jsme jedna nevěděla, tak jsme si to právě říkaly.*“

Teenageři, kteří si byli vzájemně velmi blízcí, byli – ač zprostředkovaně – díky těmto technologiím téměř stále spolu, a to různými způsoby a za různým účelem. Často organizovali společná osobní setkání, jak to ilustroval výše uvedený Láďův případ. Dále spolu na dálku dělali různé aktivity: vedle učení se například společně dívali na seriály a komentovali je. Také spolu sdíleli – nejčastěji přes Facebook – mnoho artefaktů svých individuálních životů, ať již fotografie z dovolené nebo oblíbené hudební klipy. A v neposlední řadě měli pro určité situace vždy nějakého kamaráda „na telefonu“, který pro ně byl zdrojem emocionální podpory při ruce. Eva takto pomáhala Kláře snížit pocit strachu, když se vracela večer domů od autobusové zastávky: „[...] *já nesnáším ty cesty [...] Tak jsme si telefonovaly, [...] telefonovaly, telefonovaly, já jsem si začala odemykat branku a vona už to slyšela: 'Ježiš, ty už jsi doma, no tak čau!'*“

8) V. značí „výzkumníci“.

Interakce mezi silnými vazbami byla tedy komplexní – *fatická, emotivní i účelově racionální*. ICT tedy sloužily nejen jako prostředky mikrokoordinace, ale také hyperkoordinace (Ling a Yttri 2002). Tímto se lišila od realizace vztahu se slabými, emocionálně chladnějšími vazbami – pro ty bylo dominantně charakteristické instrumentální chování. Typickým příkladem byla školní skupina na Facebooku, jak ilustruje Petra: „*Já mám asi čtyry pět lidí, s kterejma si za ten den jakoby napíšu teda. Z toho ty tři jsou, že chtěj opruzovat něco do školy.*“

Ať silné či slabé, ve valné většině se jednalo o vazby, které vznikly mimo prostředí internetu. Teenageři komunikovali převážně s vrstevníky, které znali osobně a které prvotně poznali ve škole, na nějaké volnočasové aktivitě, nebo v jiném fyzickém kontextu. K navazování anonymních vztahů se vyjadřovali méně či více negativně jako v následujícím komentáři Eva: „*Jako základní je, že nepřidám si někoho, koho vůbec neznám [...] druhá věc je, nepřidám si někoho, koho neznám, ale má v přátelích máho kamaráda. Neznám, neznám, prostě konec.*“ Identifikovali jsme velmi málo případů, kdy teenageři využili ICT pro navázání vztahů s osobami neznámými. Tyto výjimky byly spíše časovány na začátek období dospívání spojeného s větším experimentováním.

K *rozšiřování sítě*, a tak k posilování sociálního kapitálu tedy docházelo jiným mechanismem než přímým oslovením neznámých lidí. Teenageři se většinou napojovali na jedince, se kterými sdíleli stávající nebo budoucí zájem, aktivitu nebo prostředí, a se kterými je spojoval společný kamarád nebo známí. Tento prostředník fungoval potom jako tertius gaudens (Burt dle Bauer 2009), který seznámil daného účastníka výzkumu s konkrétní osobou, která pro něho byla něčím blízká nebo potřebná, obvykle prostřednictvím Facebooku. Mohlo se jednat o sympatického spolužáka z jiné třídy, o budoucího člena divadelního kroužku nebo o osobu, která mohla danému teenagerovi poskytnout přístup k určitým informacím nebo statkům. „*Já myslím, že pár takovejhle lidí sem potkal ve smyslu toho, když sem vod někoho něco potřebovala, ten mi řek: „Já nemůžu, ale zkus tohle“*“ (Matěj).

ICT jako prostředky uskutečňování vrstevnických vztahů napomáhaly účastníkům výzkumu udržovat a posilovat vztahy se současnými i minulými spolužáky nebo s kamarády z dětství a volnočasových aktivit. Frekvence a způsob využití digitálních komunikačních prostředků potom záležely na síle vrstevnické vazby. Teenageři komunikovali s kamarády, se kterými byli často v osobním kontaktu a/nebo je spojovala silná vzájemná sympatie, tedy se soukromými komunitami na plný úvazek, skrze digitální technologie častěji a komplexněji než s těmi, se kterými si nebyli příliš emocionálně blízcí a které oslovovali spíše instrumentálně. Sociální dynamika vrstevnických vazeb, prožívaných tvář tvář, se tak přepisovala do interakcí zprostředkovaných novými médii.

Facebook byl z palety jednotlivých ICT hlavním prostředkem využívaným pro zprostředkování vztahů s vrstevníky. Pro teenagery představoval synonymum internetu a prostor, kde „*jsou* [na rozdíl od Twitteru – pozn. autorky] *všichni*“ (Láďa). Tato

hyperinkluzivita a s tím spojený strach z exkluze ze skupiny vrstevníků byl také motorem používání tohoto média. Být na Facebooku bylo vnímáno jako norma.

V.: „*A co Facebook, ten jste taky omezili poslední dny* [v období maturitních a přijímacích zkoušek – pozn. autorky]?“

Petra: „*Ne, jako ten běží.*“

Monika: „*Ne, ten musím říct, že běží na pozadí.*“ (smích)

Miša: „*Ač ten čas nemám, tak ten Facebook, i když já si to ani neuvědomuju, ale automaticky se přihlásím, ani to třeba nevím, jenom skouknu, jestli tam sou nějaký nový hlavní příspěvky, ihned odhlásím a za pět minut tuhle akci opakuju úplně bezmyšlenkovitě.*“

Vztah teenagerů k Facebooku byl ambivalentní: na jedné straně se vůči němu vymezovali negativně jako ke „*žroutu času*“ (Monika), kterému nemohou odolat, jako k médiu zahlcenému dětinským, a tedy pro ně nesmyslným obsahem, na druhé straně jej pozitivně hodnotili jako nástroj uskutečňování a udržování sociálních vazeb a posilování sociálního kapitálu pro individuální i skupinové potřeby. Facebook byl přijímán, umožňoval-li teenagerům dělat to, co oni právě chtěli a potřebovali, a byl odmítán, vyvíjel-li na ně tlak a činil-li je závislými.

Provázanost těchto dvou aspektů vedla k tomu, že Facebook představoval v životě teenagerů jakési *provinilá potěšení*: poskytoval jim sociálně-komunikační slast, které nebyli schopni odolat, a která tak v jejich očích snižovala jejich výkonnost. Tuto slabost pak legitimizovali a zakrývali poukazováním na efektivitu některých funkcí tohoto sociálního média.

ICT fungovaly také jako zprostředkovatele vztahu mezi teenageři a jejich rodiči. Podobně jako bylo používání ICT pro mediování vrstevnických vazeb odrazem jejich hodnoty a intenzity v „offline realitě“, tak také digitálními technologiemi zprostředkovaná interakce mezi teenagery a jejich rodiči *zrcadlila* kvalitu jejich vztahu. Soužili-li členové domácnosti ve vzájemném porozumění a otevřenosti, harmonická byla také jejich komunikace prostřednictvím ICT; v opačném případě mohly být tyto technologie dalším předmětem sváru. Miša byla se svojí mámou propojena prostřednictvím Facebooku, tedy média užívaného primárně pro interakci s vrstevníky. „*Mám mámu na Facebooku a je mi jedno, co vidí nebo nevidí. Nevadí mi, že ji mám v přátelích – naopak jsem ráda.*“ Miša měla totiž se svou maminkou „*neuvěřitelně kamarádský vztah.*“ Láďa si se svým tátou sotva zatelefonoval, natož aby ho měl za „kamaráda“ na Facebooku: „*Ne, mám s ním úplně perfektní vztah.*“

Stejně jako byl Facebook etalonem vrstevnické komunikace, tak byl právě *mobilní telefon* primárním nástrojem té rodinné. Bylo to dáno částečně ekonomicky (účastníci často zmiňovali nastavení služby komunikace zdarma v rámci rodiny, například „Mých5“ od společnosti T-Mobile), částečně mediální gramotností a rutinami rodičů. Nejčastěji používanou funkcí mobilního telefonu bylo volání. V některých kontextech

potom teenageři použili strategicky pro komunikaci s rodiči textovou zprávu: „*No to je třeba, když jsem v prostoru, kde je moc lidí, nebo když sama mám potíže* [smích] *s artikulací, tak je lepší napsat esemesku.*“ Klára upřednostňovala textové zprávy, když to bylo pro ni výhodnější.

Mobilní telefon byl nejvíce používán k organizaci chodu domácnosti a koordinaci aktivit rodiny. Fungoval také jako dálkový nástroj kontroly pro rodiče, resp. záchranná brzda pro děti v případě jejich pobytu mimo domov. Představoval tedy nástroj rodinné koheze v každodenní praxi. Roli koordinačního nástroje – ač v omezenější míře než mobilní telefon – sehrával email ve formě jakéhosi efektivnějšího vzkazu na ledničce:

„[...] *jak se nevidíme, tak my vopravdu taky veškerý věci vyřizujem přes email: „Kdy přijdeš, mami“ [...] takhle to vyřeším hned, vona mi hned vodepíše [...] když si vzpomenu, že něco potřebuju na večer a vona je schopná to třeba zařídit*“ (Eva).

Email také občas fungoval jako nástroj fatické komunikace. V případě dlouhodobějšího odloučení, kdy rodič(e) pracoval, resp. pobývali v zahraničí, byl nástrojem rodinné komunikace Skype.

Kyberpesimistická vize pojmající nové technologie jako narušitele vztahů mezi lidmi obecně a teenagery konkrétně a jako generátory a posilovače generační propasti mezi teenagery a rodiči se v našem výzkumu ukázala jako neopodstatněná. ICT spíše, než by určovaly vztahy mezi teenagery a jejich vrstevníky nebo rodiči, je jako takové usnadňovaly a umožňovaly. Tímto způsobem účastníci výzkumu posilovali a udržovali rodinné a stávající přátelské vazby. Svou síť kontaktů potom rozšiřovali převážně přes osobu prostředníka, nikoliv náhodně a anonymně. V tomto smyslu tak ICT fungovaly jako sociálně-kohezivní nástroje.

4.4. Emancipované jednání jako norma

Napříč výše uvedenými doménami každodenního bytí prostupovala a příslušné funkce ovlivňovala jedna univerzální dimenze používání ICT. Nové technologie díky takovým rysům, jako je interaktivita nebo časoprostorová diskonexe, zúčastněné teenagery posilovaly v uskutečňování jednání, které bylo v souladu s jejich vlastními tužbami a potřebami. Ve srovnání s dobou před příchodem internetu a dalších zejména mobilních technologií jim poskytovaly v boji se strukturou větší možnost kontroly nad jejich preferovaným konáním, jak již dříve ilustroval Matějův výrok, který bychom mohli parafrázovat jako „*raději mám nové technologie, protože si díky nim můžu dělat to, co chci já, a ne to, co chce někdo jiný.*“ Centrální kategorii formulujeme jako *ICT jako nástroje posilňování aktérství teenagerů*: ICT v každodenním životě teenagerů představovaly podobně jako například v práci Kate Liley (2006) nástroje emancipace, které jim umožňovaly svobodně jednat, a tak utužovaly jejich aktérství.

Dříve jsme naznačili, že v případech zábavy obecně a Facebooku konkrétně se vyskytly situace, kdy se teenageři nacházeli pod tlakem technologie – na ní „závislí“, „neschopni jí odolat“. V těchto chvílích oslabeného aktérství, kdy ztráceli kontrolu nad svým strategickým a reflexivním jednáním, se teenageři uchýlovali k nálepkování nových technologií jako „žroutů času“, „moru“ apod. ICT v těchto chvílích chybily v naplňování funkce, která je v očích účastníků výzkumu definovala a stavěla na jejich stranu.

Teenageři se potom snažili tyto odchylky od normálního fungování různými způsoby legitimizovat, kritizovat a jako normu umísťovat do světa mladší generace. Ta podle nich nebyla schopna reflektovat ekonomické a mocenské aspekty používání ICT a neměla od nich kritický odstup. Oni na rozdíl od ní vyrůstali postupně s tím, jak se vyvíjely a domestikovaly digitální technologie, a proto reflexe schopní jsou. K novým médiím přistupují aktivně a využívají je v souladu se svými potřebami. Tímto způsobem verbalizovali své aktérství sami zúčastnění teenageri.

V.: „*Takže máte pocit, že ty technologie vzaly víc těm mladším?*“

Monika: „*To určitě, protože my už v tom nák umíme chodit.*“

Míša: „*Nás to chytlo v tý osmý devátý třídě, když už ten člověk trochu ten rozum má, byli jsme nák vedený ze školy, z rodiny, takže nás nenapadalo odepisovat nákejm 40letejm chlapům [...]*“

5. Závěr a diskuse

V tomto textu jsme ilustrovali vztah informačních a komunikačních technologií a teenagerů – členů dvou přirozených sociálních skupin – v jejich každodenním životě. Prostřednictvím analýzy dat jsme popsali charakter tohoto vztahu, faktory, které jej determinují, a role, které v něm dané technologie sehrávají. Selektivním kódováním jsme potom dospěli k centrální kategorii *ICT jako nástroje posilňování aktérství teenagerů*.

Náš výzkum ukázal, že nové technologie byly hluboce zakořeněny v každodennosti zkoumaných teenagerů (Lenhart, Madden a Hitlin 2005; Livingstone 2009; Livingstone et al. 2011). Zařadily se vedle tradičních médií do každodenní palety mediálních nástrojů a komunikačních kanálů při ruce (Hampton a Wellman 2002), a replikovaly některé z funkcí a principů užívání tzv. tradičních médií (Boyd 2008).

ICT tak sehrávaly pro účastníky výzkumu důležitou roli v různých doménách každodenního života (Lenhart, Madden a Hitlin 2005; Livingstone et al. 2011). Byly důležitým nástrojem školní práce, jejíž objem v průběhu výzkumu narůstal na úkor času věnovanému zábavě (srovnej Mascheroni a Ólafsson 2013). Digitální technologie jako zdroje zábavy byly studovanými teenagery vnímány ambivalentně: na jednu stranu kritizovali pokles využití zábavní funkce a v souvislosti s tím také školu a označovali za stav nepřijímný, na druhou stranu se vůči zábavě zprostředkované novými médii negativně vymezovali jako k něčemu irrelevantnímu z hlediska jejich každodenních aktivit. Toto jsme považovali za příznak jejich tranzice do období dospělosti a vzdalování se dětství.

Nejen tímto, ale mnoha dalšími způsoby využívali sledování studenti ICT jako prostředky vyjadřování a posilování individuální i skupinové identity (Boyd 2008; Ito 2012; Lenhart, Madden a Hitlin 2005; Liley 2006).

Doména sociálních vztahů se v našem výzkumu ukázala být nejdůležitější oblastí interakce teenagerů s ICT. Digitální technologie zprostředkovávaly, udržovaly a posilovaly rodinné a zejména vrstevnické vazby. To probíhalo jak ve formě mikrokoordinací, tak hyperkoordinací, přičemž pro rodinný kontext byl charakteristickým komunikačním kanálem mobilní telefon, pro komunikaci ve vrstevnické skupině potom Facebook (srovnej Haddon 2004; Hampton a Wellman 2002; Ling a Yttri 2002). Stávající sociální kapitál ve smyslu iniciování prvotního kontaktu a navazování vztahu online byl rozšiřován v omezené míře a specifickým mechanismem. Rané kyberpesimistické vize o rozšiřování generační propasti a narušování blízkých a lokálních vazeb (Castells 2000) tedy naše studie neprokázala, ale spíše potvrdila výzkumné závěry posledního desetiletí o sociálně-kohezivním aspektu používání těchto technologií (Ito 2012; Kennedy et al. 2008; Rainie a Wellman 2012).

Nárůstem individuálního vlastnictví a mobility technologií mohli být účastníci výzkumu v kontaktu s preferovaným obsahem a lidmi téměř okamžitě kdekoliv a kdykoliv, kde, resp. kdy chtěli (Licoppe 2004; Ling 2007; Ólafsson, Livingstone a Haddon 2013). Teenageři tohoto aspektu užívání technologií také maximálně využívali a formovali strategicky své chování v souladu s individuálními potřebami a tváří tvář technologickým, ekonomickým a kontextuálním faktorům interakce (Rainie a Wellman 2012).

Podobně tedy jako ve studiích Lileyové (2006), Itoové (2012) a Boydové (2008) se v našem výzkumu ICT ukázaly být varietou nástrojů a kanálů, které teenagerům usnadňovaly relativně nezávislé a svobodné jednání, čehož tito aktivně a strategicky využívali pro naplňování potřeb charakteristických pro období dospívání: „přežití“ školních povinností a zejména kýžené socializování se svými spolužáky a kamarády.

Tímto příspěvkem jsme se pokusili pojmout dosti širokou problematiku. Vzhledem k omezenému prostoru jsme nemohli více prokreslit identifikované kategorie nebo popsat rozdíly mezi skupinami a na základě genderu. Přesto věříme, že tento text otevřel, resp. nastolil několik dalších témat, inspirací a výzev pro výzkum mládeže a ICT. Například otevřenější, širší a heterogennější vzorek zbavený skupinové dimenze by mohl odhalit více diferencované závěry dle sociodemografických a socioekonomických charakteristik účastníků výzkumu. Zaměnit studovanou věkovou kategorii za mladší kohortu by mohlo přinést zajímavé a s ohledem na to, jak hodnotili mediální chování mladší generace zkoumaní teenageři, v některých aspektech odlišné závěry. Jinou revidovatelnou oblastí představuje metodologický přístup – zde se v případě většího časového i finančního penza nabízí možnost pojmout výzkum radikálněji etnograficky.

Použité zdroje

- BAUER, Jan. (2009): *Online sociální sítě a sociální kapitál: Facebook a LinkedIn*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Fakulta sociálních studií (https://is.muni.cz/th/182294/fss_b/BauerJan_BakalarskaPrace_Online_Social_Networks_and_Social_Capital.pdf, 14. 2. 2013).
- BAUER, Lukáš (2013): *ICT v každodenních praxích mladých Romů*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Fakulta sociálních studií (http://is.muni.cz/th/179224/fss_m_a2/DIPLOMOVA_PRACE_2013_bauer_s_rozhovory.pdf, 10. 1. 2014).
- BAYM, Nancy K. (2010): *Personal Connections in the Digital Age*. Cambridge: Polity Press.
- BOYD, Danah (2008): *Taken Out of Context: American Teen Sociality in Networked Publics*. Dizertační práce. University of California-Berkeley: School of Information.
- CASTELLS, Manuel (2000): *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture*. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell.
- CORNFIELD, Michael a RAINIE, Lee (2003): *Untuned keyboards: Online Campaigners, Citizens, and Portals in the 2002 Elections*. Pew Internet and American Life Project and the Institute for Politics, Democracy, and the Internet.
- ČERNÁ, Alena et al. (2013): *Kyberšikana: Průvodce novým fenoménem*. Praha: Grada.
- FIALA, Jiří (2012): Nelegálně distribuované video z hlediska mediální etnografie. *Mediální studia* 1/2012, s. 60–75.
- FINE, Gary Alan a SANDSTROM, Kent L. (1988): *Knowing Children: Participant Observation with Minors*. Newbury Park: Sage.
- FUCHS, Christian (2007): Transnational Space and the Network Society'. *21st Century Society* 2/2007, s. 49–78.
- GIDDENS, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford University Press.
- GIDDENS, Anthony (2010): *Důsledky modernity*. Praha: SLON.
- HADDON, Leslie (2004): *Information and communication technologies in everyday life: a concise introduction and research guide*. Oxford: Berg.
- HAMPTON, Keith, N. a WELLMAN, Barry (2002): The Not So Global Village of Netville. In: Wellman, Barry a Haythornthwaite, Caroline (ed.): *The Internet in Everyday Life*. Oxford: Blackwell Publishing, s. 345–371.
- HART, Roger (1997): *Children's participation*. London: Earthscan/UNICEF.
- ITO, Mizuko et al. (2010): *Hanging out, Messing around and Geeking out*. Boston: Massachusetts Institute of Technology (http://mitpress.mit.edu/books/full_pdfs/hanging_out.pdf, 29. 10. 2009).
- KENNEDY, Tracy, SMITH, Aaron, WELLS, Amy Tracy a WELLMAN, Barry (2008): *Networked Families*. Washington: Pew Internet and American Life Project (http://pewinternet.org/-/media/Files/Reports/2008/PIP_Networked_Family.pdf.pdf, 10. 1. 2014).
- KOZINETTS, Robert V. (2009): *Netnography: Doing Ethnographic Research Online*. London: Sage.
- KUČÍRKOVÁ, Petra (2011): „Jiní“ uživatelé nových médií: Reflexe a domestikace nových médií uživateli ve věku 55–64 let. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních (studií). http://is.muni.cz/th/216394/fss_mf/, 14. 2. 2013).
- LENHART, Amanda, MADDEN, Mary a HITLIN, Paul (2005): *Teens and Technology*. Washington: Pew Internet and American Life Project (<http://www.pewinternet.org/Reports/2005/Teens-and-Technology.aspx>, 10. 1. 2014).
- LICOPPE, Christian (2004): Connected presence: the emergence of a new repertoire for managing social relationships in a changing communications technoscape. *Environment and planning D: Society and space* 22, s. 135–156.
- LILEY, Kate (2006): *RidgiDidge: A Grounded Theory of New Media and Young People*. Ph.D. paper. Griffith University, School of Arts, Media and Culture.

- LING, Richard (2007): Children, youth and mobile communication. *Journal of Children and Media*, 1/1, s. 60–67.
- LING, Richard a YTTRI, Birgitte (2002): Hyper-coordination via mobile phones in Norway. In: Katz, James and Aakhus, Mark (eds.): *Perpetual contact: Mobile communication, private talk, public performance*. Cambridge: Cambridge, s. 139–169.
- LIVINGSTONE, Sonia (2009): *Children and the Internet. Great Expectations, Challenging Realities*. Polity.
- LIVINGSTONE, Sonia a BOVILL, Moira (2001): *Children and their Changing Media Environment* A European Comparative Study. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- LIVINGSTONE, Sonia a HADDON, Leslie (2009): *EU Kids Online: final report 2009*. EU Kids Online, Deliverable D6.5. EU Kids Online Network, London, UK (<http://eprints.lse.ac.uk/24372/>, 21. 1. 2014).
- LIVINGSTONE, Sonia, HADDON, Leslie, GÖRZIG, Anke a ÓLAFSSON, Kjartan (2011): *Risks and safety on the internet: The perspective of European children*. Full Findings. London: LSE, EU Kids Online ([http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%2011%20\(2009-11\)/EUKidsOnlineIIReports/D4FullFindings.pdf](http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%2011%20(2009-11)/EUKidsOnlineIIReports/D4FullFindings.pdf), 21. 1. 2014).
- LUPAČ, Petr (2013): Užívání internetu a sociabilita: Kořeny, vývoj a současnost výzkumu. *Mediální studia* 3/2012, s. 254–273.
- MACEK, Jakub (2012): Nevýčísitelné porozumění: kvalitativní výzkum online sociálních sítí. *ProInflow: Časopis pro informační vědy* 2012 (<http://pro.inflow.cz/nevycislitelne-porozumeni-kvalitativni-vyzkum-online-socialnich-siti>, 1. 2. 2013).
- MADDEN, Mary et al. (2013): *Teens and Technology 2013*. Washington: Pew Internet and American Life Project (http://pewinternet.org/~media/Files/Reports/2013/PIP_TeensandTechnology2013.pdf, 20. 1. 2014).
- MALLAN, Kerry M., SINGH, Parlo a GIARDINA, Natasha (2010): The Challenges of Participatory Research with „Tech-savvy” Youth. *Journal of Youth Studies* 2/2012, s. 255–272.
- MASCHERONI, Giovanna a ÓLAFSSON, Kjartan (2013). *Mobile internet access and use among European children*. Initial findings of the Net Children Go Mobile project. Milano: Educatt (http://www.netchildren-gomobile.eu/wp-content/uploads/2013/10/1stShortReport_web-colori.pdf, 20. 1. 2014).
- ÓLAFSSON, Kjartan, LIVINGSTONE, Sonia a HADDON, Leslie (2013): Children's Use of Online Technologies in Europe. A review of the European evidence base. London: LSE, EU Kids Online.
- PUTNAM, Robert D., LEONARDI, Robert a NANETTI, Raffaella Y. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- STRAUSS, Anselm a CORBIN, Juliet (1999). *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Podané ruce.
- ŠMAHEL, David, BROWN, Bradford a BLINKA, Lukáš (2012): Associations between Online Friendship and Internet Addiction among Adolescents and Emerging Adults. *Developmental Psychology*, roč. 48, č. 2, s. 381–388.
- TAJFEL, Henri (1979): Individuals and groups in social psychology. *British Journal of Social and Clinical Psychology* 18, s. 183–190.
- TURKLE, Sherry (1984): *The Second Self: Computers and the Human Spirit*. Cambridge: MIT Press.
- WEBSTER, Frank (2006): *Theories of the Information Society*. New York: Routledge.
- WELLMAN, Barry (2004): The Three Stages of Internet Studies: ten, five and zero years ago. *New Media & Society* 1/2004, s. 123–129.

Summary

The article "Because we can deal with it somehow already" represents several findings of the Ph.D. research project called "Analysis of communication in the group of teenagers in the context of concept of network society". It attempts to shed some light on the teenagers' relationship with information and communication technologies in their everyday lives. It particularly discusses the character of this relationship, its potential dynamics, the

factors that determine it and the domains of interaction between ICT and teens and corresponding functions.

Firstly, the text describes the general interest of social scientists in the relationship between new technologies and sociability. It brings together up-to-date results of the researches dealing with this issue in the context of the sociology of children and youth; it shows that whereas there are many studies in the Anglo-American academic environment, there is still little evidence in the Czech environment.

Secondly, the paper outlines the methodology of the research. It demonstrates the qualitative and quasi-longitudinal nature of the study; the logic of the research sample constituted by two naturally-formed peer groups of four students born in 1992 and 1993; and the conception of grounded theory as the data analysis approach.

Finally, the article represents and interprets the results of analysis and compares its conclusions with major findings of earlier research studies. In accordance with them it shows how new digital technologies were deeply embedded in the everydayness of the teenagers studied and integrated into their daily media at hand. Also, it consistently points out the ubiquity of ICT in teens' everyday lives, strengthening even more with the fast penetration of mobile technologies and increase of individual ownership of the technologies. It explains how ICT played important roles as tools of schoolwork for the research participants, how they were perceived by the teens ambivalently as sources of entertainment and how they functioned in identity project management. It reveals the social relationships as the most significant domain of interaction between teenagers and ICT. These technologies facilitated, maintained and fostered family and in particular peer-to-peer relationships. Whereas mobile phones turned to be the primary communication tool in the before-mentioned interaction, Facebook social media was instrument of peer-group communication. Furthermore, ICT did not prove to be weakening close and local relationships and strengthening the generation gap, on the contrary they functioned in various ways as social cohesion tools.

In the presented study, ICT were shown to be tools of empowerment of teenagers' agency. By weakening the structuring effect of everyday life contexts such as school or home-life they enabled the teenagers to do whatever they wanted, whenever and wherever they preferred to do it. The young people studied used it actively and strategically for fulfilling their needs so characteristic for adolescence such as "surviving" school duties and mainly peer-to-peer socialization. This way these technologies helped the teenagers to act to a certain degree, free and independently, and empowered them to mobilize their agency.

rozhovor

Jan Záhořík
Zbyněk Tarant

Zbyněk Tarant

Rozhovor s Janem Záhoříkem

Když někomu řeknete, že se zabýváte afrikanistikou, tak si většina laické veřejnosti představí maximálně sošky v Náprstkově muzeu či dobročinné sbírky pro Afriku. Co vlastně obnáší soudobá afrikanistika a jaké nároky klade na osobu badatele?

Afrikanistika znamená studium dějin, kultur, společností a jazyků Afriky. Dnes ovšem není možné věnovat se badatelsky celému kontinentu, takže každý afrikanista má nějakou svoji specializaci, teritoriální a/nebo tematickou. Měl by též hovořit nějakým jazykem (nebo jazyky) své specializace, a ať již se zabývá čímkoliv, tak mít neustálou zkušenost s předmětem svého zájmu, tedy Afrikou.

Jak jste se vlastně k africkým studiím dostal Vy sám? Bylo pro vás těžké obhájit obor tohoto typu na české univerzitní půdě?

O Afriku jsem se zajímal asi od střední školy, byť jsem původně chtěl studovat švédštinu. Afrikanistika se v 90. letech na FF UK neotevírala každý rok, ale jen jednou za pět let, takže jsem dal přednost antropologii a Blízkému východu na ZČU, kde mě velmi inspiroval a ovlivnil prof. Václav Blažek. Doktorát jsem již poté absolvoval na FF UK. Bohužel v té době již afrikanistika zanikala a dnes stále v České republice žádná africká studia v celé své šíři nemáme. My se o to nyní snažíme formou akreditace magisterského programu, navíc jako double degree. Jsem přesvědčen, že jediná možnost revitalizace afrikanistiky v této zemi vede skrze mezinárodní spolupráci, mimo jiné i v oblasti výuky. Znovu vybudovat jakýkoliv obor je vždy obtížné, nicméně musíme se o to pokusit, protože pokud by

v České republice afrikanistika zcela zanikla, tak by to byla jednak mezinárodní ostuda, a zároveň by tím naše země přišla o část intelektuálního a kulturního dědictví, což by byla přinejmenším škoda. Na to se jistě shodnu i se svými kritiky.

Africká studia byla po 2. polovinu 20. století silně ovlivněna post-koloniálním diskurzem. Nyní se však zdá, že se i post-kolonialismus sám stává terčem kritiky dalších („post-post-“) myšlenkových směrů. Jak vlastně na Centru afrických studií (CAS) přistupujete ke koloniálnímu dědictví ve vztazích mezi evropskými a africkými zeměmi a jak se s ním vyrovnáváte při komunikaci s Vašimi africkými partnery?

To je velmi dobrá otázka, která souvisí s hlavním předmětem našeho zájmu, tedy koloniálním dědictvím v Africe. Skutečně až donedávna převažovala drtivá kritika všeho koloniálního a tudíž i všeho postkoloniálního ve smyslu negativně ovlivněného Evropy. Kolonialismus byl takřka automaticky vnímán ve velmi pejorativních konotacích. Dnes se badatelé, kteří studují evropskou koloniální minulost v Africe, začínají obracet ke komplexnosti tohoto historického období. Když to ještě více zjednoduším, od černo-bílého jsme přišli k pestrobarevnému. A mým cílem, k němuž snad i vedu své doktorandy, je právě vnímat africké (a tedy i koloniální) dějiny v celé své šíři, a nikoliv jako sled událostí, k nimž můžeme přiřadit znaménko plus nebo minus. Pravdou nicméně je, že téma kolonialismu je spjato s problematikou nacionalismu v Africe a zde je třeba být opatrný. Jsou, a zažil jsem to na vlastní oči, kupříkladu konference, kde si někteří badatelé kvůli rozdílným postojům nemohou přijít na jméno či se dokonce slovně napadají. Ale to je naštěstí výjimečný jev, který spíše souvisí s politickým aktivismem, než se skutečným bádáním.

Afrika je zemí obrovských kontrastů. Na jedné straně je to obrovský kontinent se značným přírodním i lidským potenciálem. Na straně druhé to vypadá, jako by se africkým národům nedařilo dostupný potenciál zmobilizovat a využít. V čem vidíte příčinu tohoto paradoxu?

To je velice komplexní otázka, odpověď na ni by vydala na celou knihu. O problematice špatného vládnutí či korupci skutečně byly popsány stohy knih. Pominu-li veškeré myslitelné ekonomické, politické, sociální, demografické a mezinárodní souvislosti, nemohu se zbavit dojmu, že stále aplikujeme jakési evropské parametry, kategorie a představy na zcela jiné, v tomto případě africké, realie. S tím souvisejícím fenoménem je negativní image, kterou Afrika má, což je bohužel neoddiskutovatelný fakt. Tendence pohlížet na Afriku jako na kontinent nebezpečí, nemocí, válek, epidemií, hladu, smrti a jako na kontinent, kam je třeba posílat v jednom kuse jakousi „abstraktní“ pomoc, neboť lidé tam nejsou schopni se o sebe postarat sami, je všudypřítomným jevem, který svým způsobem stvořil západní „NGO průmysl“. V tomto směru do značné míry sdílím názory Damisy Moyo, světoznámé kritičky západní (dlouhodobé) humanitární/rozvojové pomoci, která podkopává africké sebevědomí, invenci a to, čemu se říká „leadership“. To neznamená, že jsem proti rozvojové pomoci, jen zdůrazňuji, že je třeba ji hodnotit kriticky

a racionálně a nikoliv slepě přijímat jakýkoliv „neziskový“ projekt jako nezpochybnitelnou nutnost.

A jak tedy Vy osobně hodnotíte úspěšnost rozvojové pomoci pro africké země?

To je samozřejmě velice citlivé téma. Určitě existují smysluplné rozvojové projekty, zejména ty zaměřené na konkrétní pomoc v oblasti vzdělávání, přístupu k vodě, zdravotnictví. Vážím si kupříkladu lidí, pracujících v nejrůznějších charitách třeba s HIV pozitivními, obecně ve vzdělávání a sociálních službách, ale zároveň si nedělám iluze o některých jiných „projektech“, nicméně se nechci nikoho dotknout. Naštěstí v posledních letech v mnoha zemích Evropy (zejména ve Skandinávii, která je největším poskytovatelem rozvojové pomoci) dochází k větší adresnosti těchto projektů, aby se zamezilo některým „přehmatům“ ze 70.–90. let, kdy se mnohdy prohospodařily miliony dolarů na projektech, které ve výsledku žádný benefit nikomu nepřinesly, spíše naopak.

Oči celého světa se k Africe obracejí zpravidla v negativních souvislostech – války, epidemie, chudoba. Pokud byste však měl jmenovat alespoň tři oblasti, v nichž se Africe naopak dařilo a které je možno považovat za úspěch, ať už podle jakýchkoliv měřítek, které by to byly?

Patřím k těm, kteří zastávají názor, že „Afrika funguje“, jak napsali Patrick Chabal a Jean-Pascal Daloz. To neznamená, že by snad neexistovaly zmíněné problémy, ale je třeba si uvědomit, že národotvorný a státotvorný proces v Evropě trval stovky let a mimo jiné vyústil v dvě největší války v dějinách lidstva. Mnohé africké společnosti a státy se nacházely v uplynulých padesáti letech ve stavu chronických konfliktů a socio-ekonomických problémů, ale zároveň se žádné negativní prognózy o rozpadu států (až na naprosté výjimky) nenaplnily a dnes je v desítkách nejrychleji rostoucích ekonomik světa hned sedm zemí z Afriky. Ve většině afrických zemí dochází k obrovskému rozvoji infrastruktury, vzdělávacích institucí, zdravotnictví, pracovních příležitostí. Čili já vidím, možná i díky přímé zkušenosti z několika zemí, Afriku obecně jako úspěšný kontinent a jako našeho nejbližšího souseda, kterému (podobně jako Blízkému východu) bychom se měli snažit co nejvíce porozumět a ne se od něj distancovat.

A je vlastně něco, co může Africe přinést Evropa a západní země?

Jako významnou vidím spolupráci v oblasti vzdělávání, vědy, výzkumu a především zdravotnictví.

Prozatím jsme hovořili o vztahu Afriky a Evropy, ovšem na „černý kontinent“ si v současnosti brousí zuby i další aktéři, zejména Čína. Jak hodnotíte působení čínských investorů na africké půdě a jak jej hodnotí sami obyvatelé afrických zemí?

To je opět velmi komplexní téma. Před zhruba desetiletím vycházely až varovné články a studie o tom, která Čína svým způsobem „dobývá“ Afriku. Šlo spíše o obavu Evropy ze

ztráty do té doby privilegovaného a dominantního postavení v Africe. Nicméně, jak se ukázalo, tito „noví donoři“, mezi které patří kromě Číny i celá řada dalších zemí z Asie nebo třeba i Brazílie, investují v Africe do rozvoje infrastruktury, průmyslu, zdravotnictví, IT technologií, aniž by jakoukoliv spolupráci tyto země podmiňovaly nějakými ústupky, demokracizací, aj. Kupříkladu v Etiopii se dnes staví dálnice, silnice a železnice pod čínským dohledem a země se tak mění neuvěřitelným tempem. Na straně druhé lze pozorovat (a zde se opět vracím k Etiopii) postupnou ztrátu euforie a nárůst určité skepse mezi místním obyvatelstvem. Důvody vidím přinejmenším dva: tím prvním je mnohdy diskutabilní kvalita čínských výrobků, což se týká jak kvality silnic, tak zejména léků, které na etiopském trhu dominují; tím druhým je možná poněkud odtazité a nadřazený vztah řady Číňanů vůči svým africkým zaměstnancům, který se často diskutuje v etiopských médiích nebo na sociálních sítích. Myslím, že v ostatních zemích Afriky bude zkušenost podobná. Z celkového pohledu však na působení Číny nevidím nic špatného, neboť je pravdou, že zejména v oblasti infrastruktury, kterou vnímám jako klíčovou, hrají Číňané hlavní roli.

Vaše Centrum afrických studií je zatím relativně mladou institucí. Dokázal byste jej ve stručnosti představit?

Centrum afrických studií jsme založili na katedře historických věd v roce 2012 především díky prof. Budilovi, který vždy veškeré naše aktivity v tomto směru podporoval a (nejen) za to mu patří velký dík. Od počátku jsem to chápal jako platformu pro mezikatederní spolupráci, a ukazuje se, že taková spolupráce skutečně je možná a je více než přínosná, takže dnes kromě mé osoby a šesti doktorandů náš tým zahrnuje kolegyni Lindu Piknerovou z katedry politologie a mezinárodních vztahů, archeoložku Moniku Baumanovou, spolupracujeme s Jiřím Preisem z katedry geografie na Fakultě ekonomické. Dohromady tak máme desetičlenný tým s mnoha vizemi a elánem. Do budoucna vidím jako stejně důležitou spolupráci s katedrou blízkovýchodních studií. V loňském roce jsme se stali členem mezinárodní asociace Africa-Europe Group for Interdisciplinary Studies (AEGIS), organizujeme mezinárodní konference, založili jsme se zahraničními partnery Central European African Studies Network se sídlem zde v Plzni, spolu s řadou zahraničních badatelů jsme založili mezinárodní časopis, jehož první číslo vyjde již velmi brzy. Především mám radost právě z rostoucí mezinárodní spolupráce, v níž vidím obecně budoucnost českého školství, vědy a výzkumu. S univerzitou v italské Pavii připravujeme double degree, tytéž námluvy probíhají se švédskou univerzitou ve Falunu, s Bolognou a Vídní probíhají diskuze o mezinárodním Ph.D. programu. K unikátnímu kroku jsme přistoupili v roce 2013, kdy jsme založili na Jimma University v Etiopii Centrum afrických studií jako jakousi naši „pobočku“ a nyní se spolupráce materializuje například prostřednictvím 1st Ethio-Czech Conference on Africa, která se koná v září 2014 právě v Jimmě s pěti účastníky ze ZČU. S Addis Ababa University zase připravujeme výstavu na téma „československo-etioipské vztahy ve 20. století“. Nicméně věřím, že to je stále ještě jen začátek.

Pokud byste měl soukromému investorovi vysvětlit, proč je důležité zabývat se Afrikou a investovat do afrikanistických pracovišť, jako je CAS, co byste mu řekl? Co vlastně mohou Afrika a afrikanistika přinést Evropě 21. století?

Jak jsem již zmínil, Afrika, podobně jako Blízký východ, je naším nejbližším sousedem, s nímž nás navíc pojí mnoho set let historie. Zároveň je Afrika perspektivním kontinentem, s nímž se vyplatí obchodovat, jak poznali v zemích, jako je Brazílie, Čína, Indie, Malajsie, Turecko, Írán nebo Japonsko. Lepší poznání vyvolává větší důvěru a důvěra je důležitá pro obchod, i proto například v Číně a Indii stoupá zájem o Afriku, vznikají afrikanistická pracoviště, lidé se učí poznávat a rozumět Africe, a naopak lidé v Africe se leckde učí čínsky. Česká republika má v postsocialistickém světě zcela unikátní postavení v rámci většiny Afriky, což není klišé, ale realita. Bylo by velmi smutné, kdyby toho nedokázala využít. V tomto směru může akademický a soukromý sektor velmi dobře koexistovat.

Děkuji Vám za rozhovor

recenze

Ondřej Sloup

Marián Sekerák

Veronika Kramářeková

Jaroslav Bílek

Ondřej Sloup

Skrytá realita

GREENE, Brian (2012): Praha: Paseka.

„Bývaly doby, kdy 'vesmír' znamenal 'vše, co existuje'. Všechno. Se vším všudy. Představa o více než jednom vesmíru, o více než jednom 'všem', vypadá jako jeden velký protimluv" (s. 10). Greenova kniha nám ale ukazuje, že to, co se dříve mohlo jevit jako velký nonsens, je dnes ve středu zájmu předních fyziků. Ti ve svém bádání stále častěji dospívají k výsledku, že náš vesmír může být jen jedním z mnoha a že se pomalu stává „řadovým členem velkého, možná i nekonečně velkého kolektivu" (s. 11). Idea stojící v pozadí úvah o paralelních vesmírech však není zcela nová. Kopernikánský princip netvrdí v principu nic jiného, než že na našem místě „uprostřed" vesmíru není nic speciálního. Myšlenka multivesmíru je pak jen dovedením této teze do jejích logických (byť extrémních) důsledků, a tedy, že nic zvláštního není ani na umístění našeho vesmíru v rámci okolních vesmírů.

Brian Greene je profesorem fyziky působící na newyorské Kolumbijské univerzitě. Čeští čtenáři si toto jméno mohou vybavit z jeho předchozích bestsellerů *Elegantní vesmír* a *Struktura vesmíru*. Můžeme spekulovat, zda Greena zařadit mezi významné fyziky současnosti, ale jisté je, že Brianu Greenovi nelze upřít místo jednoho z předních popularizátorů současné vědy. Po krátké odmlce přišel Greene v roce 2011 s novou knihou – *Skrytou realitou*, kterou o rok později přineslo českému čtenáři nakladatelství Paseka. Podtitul knihy nám slibuje odhalit nic menšího než *Paralelní vesmíry a hluboké zákony kosmu*. Překlad do češtiny má na svědomí Luboš Motl a je nutno říci, že v českém prostředí bychom těžko hledali někoho povolanějšího, kdo by se role překla-

datele *Skryté reality* mohl ujmout. Motl, sám uznávaný strunový fyzik, již v roce 2001 přeložil do češtiny Greenovu „populární-prvotinu“. I díky jazykově zručnému zachování žertovného podtextu knihy (bez kterého by byla *Skrytá realita* jen polovičním čtenářským zážitkem) nelze Motlově překladu nic vytknout a je třeba říci, že jeho úkol rozhodně nebyl jednoduchý. Mnohá pojmenování neměla dosud v českém (akademickém) prostředí svůj zažitý překlad a bylo tak na Motlovi, aby pro termíny svého vlastního oboru vytvořil potřebné české ekvivalenty.

Nejjednodušším scénářem popisujícím vznik paralelních vesmírů je tzv. *Sešívaný multivesmír*. Ten je dle Greena reálný v případě splnění premisy o nekonečném prostoru (o níž zatím fyzici netuší, zdali je pravdivá, či nikoli). Při tomto scénáři je expanze vesmíru plná nekonečných domén (oblastí), které jsou tak vzdálené, že se vyvíjejí nezávisle na sobě. Jelikož je každá taková doména domovem pouze pro konečný počet částic a současně je zde i omezený (byť neskonale velký) počet způsobů, kterými se hmota může v hvězdy, planety a lidi uspořádat, musí se jednotlivá uspořádání zákonitě opakovat. Přijmeme-li předpoklad, že částice jsou tím jediným, co tvoří lidské tělo a mysl, následuje důsledek v podobě nekonečného množství vašich přesných kopií.

A jsou to právě výše zmíněné přijaté předpoklady, které je třeba si při četbě Greenovy knihy uvědomovat a pochybovat o nich. Je třeba se pozastavit nad klidem, se kterým Greene dané předpoklady přechází a jak přesvědčivý je naopak při prezentaci důsledků, které z nich plynou. Jakkoli jsou totiž jednotlivé kosmologické koncepce obsahující paralelní vesmíry již samy o sobě myšlenkově stimulující, Greene je činí pro čtenáře ještě více provokujícími. Jakoby šok z prostého faktu, že jsme obklopeni mnoha dalšími vesmíry, sám o sobě nestačil, musí Greene do jednotlivých multivesmírných scénářů zasadit nekonečné dvojníky, které do zajista zvednou knižní prodeje, ale dostávají zde svého autora na hranu spekulací.

Existuje spousta dalších cest k multivesmíru: inflační teorie dává vzniknout nespočtu bublinových vesmírů, kapitoly o strunové teorii popisují bránové světy, nebo docela drobné vesmíry vzniknuvší v dimenzích skrytých našemu vnímání, přičemž nechybí dnes již téměř povinná zmínka o Schrödingerově kočce. Dále jsou zde také holografické vesmíry a spolu s nimi i vesmíry existující do nejmenších detailů jako simulace uvnitř počítačů. Každému tomuto konceptu věnuje Greene jednu samostatnou (circa třicetistránkovou) kapitolu z celkových jedenácti. Logicky vyvstává otázka, zdali jsou některé z těchto vesmírů skutečné, nebo se jedná pouze o abstraktní entity existující pouze na papíře? Greene zde nechává čtenáře na pochybách a tvrdí, že nikdy si nemůžeme být zcela jisti. Některé vesmíry mohou zanechat jisté stopy v přírodě či vzdáleném vesmírném prostoru a vědci je mohou zpozorovat skrze důkladné experimenty. Ale mnohé další vesmíry, jež nás mohou obklopovat, zůstanou navždy neobjeveny.

A zde je dobré se na malou chvíli zastavit. Jeho nejisté vyjádření k průkaznosti možné existence dalších vesmírů je pochopitelné jednak proto, že na existenci paralelních vesmírů (byť těch zcela mikroskopických) stojí do značné míry jeho vlastní

výzkum v rámci M-teorie. Nebude si tak vědomě podřezávat větev pod vlastní akademickou kariérou a snižovat tím důvěryhodnost výzkumu svého a svých kolegů. Je zde však patrně ještě jeden další důvod, proč Greene zůstává při případném dokazování existence multivesmírů tak tajemný. Tím je prodejnost *Skryté reality*, pro kterou lidé nechodí do knihkupectví coby pro beletristickou literaturu, ale přitažlivý je pro čtenáře právě onen Greenem vdechnutý a napříč celým textem posilovaný závan skutečnosti a reálnosti v něčem tak neskutečném, čím paralelní vesmíry bez pochyb jsou. Můžeme bez obav prohlásit, že Greene je jedním z nejprodávanějších autorů píšících o fyzice. Zadáme-li do internetového vyhledávače Greenovo jméno, na prvním místě (po odfiltrování Wikipedie) se nám objeví jeho „oficiální webová prezentace“, která spíše než Greena jako vědce propaguje jeho jednotlivé knihy. Aplikujeme-li obdobný postup na jiné špičky světové fyziky specializující se na kosmologii (e. g. Alan Guth, Andrei Linde, Hiroaki Aihara) nalezneme na předním místě odkaz na jejich univerzitní profil. Výše řečeným rozhodně nechce autor recenze upírat Greenovi jeho vědecké úspěchy, jen považuje za vhodné zmínit, že Brian Greene je krom úspěšného vědce také ještě úspěšnějším marketingovým produktem. A právě tuto skutečnost a s ní spojenou snahu o rozebraný náklad je vhodné mít coby vnímavý čtenář při listování *Skrytou realitou* stále na mysli.

Zatímco Hawking, sám vzorově promovaný marketingový produkt, si svoji popularitu vydobyl psaním o skutečnostech, které se jako skutečnosti (tedy reálně existující entity) doopravdy prokázaly (ať již v době vydání jeho knih či několik let poté), Greene hovoří o objektech, které leží zcela za hranicí jakéhokoli možného ověření. Falfifikovatelnost paralelních vesmírů je povětšinou nemožná, ať již proto, že jsou pro nás v nevnímání dimenzích, či leží v zásadě odlišném prostoročase nebo jsou „jen“ natolik vzdálené (a i díky rozpínání prostoru se od nás neustále vzdalují nadsvětelnou rychlostí), že je principiálně nemožné získat o nich jakékoli informace.

Greene je mistrem jasných vysvětlení, a také přesně ví, kdy čtenářovy oči začínají ztrácet pozornost. Nečiní složité koncepty jednoduchými, ale představuje je v dostatečně srozumitelném tvaru, aby odměnil všechny, kteří se s ním nebáli zůstat. A je třeba říci, že Greenově shrnutí současného bádání na tomto (multivesmírném) poli nelze v jeho hrubých obrysech téměř nic vytknout.

Všechny typy paralelních vesmírů, probírané ve *Skryté realitě*, ale byly dnes již pečlivě popsány jinými autory, kteří konkrétnímu multivesmírnému fenoménu věnovali nejednu celou knihu. Pokud však náročnější čtenář očekával od Greena detailnější úvod do vědeckého prostředí *M-teorie* (ať již chybou nepřečtení si anotace či díky vědomí, že právě Brian Greene je jedním z jejích myšlenkových otců), která se snaží profilovat jako ona definitivní a rozhodující strunová teorie, zůstává po pročtení knihy zklamán. Právě M-teorie vede spolu se svými jedenácti postulovanými dimenzemi k multivesmírnému obrazu světa a její detailnější rozbor se tak přímo nabízí. Navíc obsahuje tak exotické „skutečnosti“ jako speciální třidimenzionální vesmíry volně proploouvající „prostorem“, srážející se jeden s druhým, nebo vysvětlení gravitace coby

důsledku drobných strunových smyček cestujících napříč jednotlivými vesmíry. Kniha překvapivě obsahuje velice málo informací o takových předmětech (a *M-teorii* jako takové), a to co zde je, je ukryto uprostřed a důležitost těchto nových objevů je mezi dalšími (často lehce fantaskními) jen těžko postřehnutelná. Greenovi se podařilo velice živě popsat vlastní výzkum a práci svých blízkých kolegů. Když však píše o oblastech, které jemu samotnému nejsou domovskou půdou, dostává se do pozice odměřenějšího reportéra a jeho briskní přirovnání ustupují do pozadí.

Označit *Skrytou realitu* za „fyzikální bestseller“ není dnes, více než dva roky od jejího anglického vydání, vůbec přehnané. Kupříkladu na portálu Amazon.com se daný titul ocitl mezi deseti nejprodávanějšími knihami ledna 2011, což je u prací popularizujících fyziku, nepíše-li je Stephen Hawking, značný úspěch. Jakkoli tedy můžeme být smutní, že se Greenovi v jeho poslední knize nepodařilo překonat (či alespoň dorovnat) vysokou úroveň elegantnosti a zdravou míru nonšalance nastavenou v *Elegantním vesmíru*, můžeme být naopak klidní, že se ve Skryté realitě široké veřejnosti dostal do rukou pečlivě zpracovaný úvod k multivesmírným teoriím, který mnoha lidem ukáže netušené cesty, jimiž se moderní fyzika, potažmo pak kosmologie v současnosti ubírá.

Marián Sekerák

Dejiny sociálneho a politického myslenia

NOVOSÁD, František a SMREKOVÁ, Dagmar (eds.) (2013): Bratislava: Kalligram.

Po niekoľkých nedávnych individuálnych slovenských a českých pokusoch napísaných s úmyslom ponúknuť odbornej i laickej čitateľskej verejnosti prehľad dejín politického myslenia (napr. Kulašik 2013; Valeš 2013; Krsková 2011) a monumentálnom českom projekte, z ktorého plánovaných štyroch zväzkov boli doposiaľ vydané dva (Herold, Müller a Havlíček 2012a a 2012b), sme sa v uplynulom roku dočkali aj kolektívneho diela podobného typu vydaného na Slovensku. Mnohočlenný autorský kolektív vybraných filozofov a politológov ponúkol prehľadného sprievodcu kľúčovými autormi a smermi z oblasti histórie ideí, ako sa dejiny politických teórií nazývajú v anglicky hovoriacom svete. Hneď na úvod je potrebné podotknúť, že už projekt samotný si zaslúži vysoké ocenenie, a to aj napriek viacerým formálnym a vecným nedostatkom, ktoré priblížime na nasledujúcich riadkoch. Pozitívne treba oceniť erudovanosť prezentovaných v jednotlivých kapitolách, ktoré sú vzhľadom na svoj obsah radené prevažne chronologicky, pričom prvá kapitola, veľmi pútavo a poučne napísaná F. Novosádom, „otvára“ problematiku priblížením toho, čo tvorí skutočné *ratio* dejín sociálnych a politických teórií. Veľmi silná tradícia štúdia antickej filozofie na Slovensku sa prejavila v kapitolách 2–8, autormi ktorých sú M. Porubjak, V. Suvák, A. Kalaš, U. Wollner a P. Labuda. Ako dobré rozhodnutie editorov sa ukázalo prizvať na spoluprácu tak už dobre etablovaných a známych predstaviteľov slovenskej vedeckej obce (V. Manda, I. Buraj, E. Višňovský, M. Muránsky, T. Sedová či M. Čarnogurská), ako aj mladších reprezentantov, teda nastupujúcu vedec-kú generáciu (napr. P. Labuda, L. Blaha, M. Fišerová). Títo a ďalší preukázali vo svojich

statiach hlbokú znalosť nimi analyzovanej problematiky a pripravili kvalitné a poučné príspevky. Zaiste preto nebude nepatričné konštatovať, že kniha by mohla ašpirovať na to, aby sa ako sekundárna literatúra dostala do zoznamu povinne čítaných náučných diel pre všetkých študentov (a učiteľov) sociálnej filozofie a politológie, ako aj iných príbuzných disciplín z oblasti spoločenských a humanitných vied. Samozrejme, po odstránení nedostatkov a niektorých kritických momentov, na ktoré teraz upriamime našu pozornosť.

Na kolektívnej monografii sa podieľal, ako už bolo spomenuté, rozsahom veľký kolektív autorov a autoriek pričom sa, žiaľ, táto skutočnosť dosť výrazne odráža aj na charakte re jednotlivých kapitol, kvôli rôznorodosti ktorých má text od žiaducej homogenity pomerne ďaleko a miestami konverguje skôr k unifikovanejšiemu zborníku. Niektoré príspevky sú (v porovnaní s inými) typické jednak neproporčnou dĺžkou, odlišným spôsobom citovania (odkazy na citovanú literatúru sú umiestnené raz pod čiarou, inokedy priamo v texte), ako aj slabou jazykovou korektúrou. Zjavné je to z pomerne veľkého množstva preklepov, gramatických a stylistických chýb typu „základné európske tradície európskeho [...] myslenia“ (s. 314) či „[v] období rokov 1792 až 1734 utrpel [...]“ (s. 315). Z textu Františka Novosáda sa zas napríklad nechtiac dozvieme, na akú dejinnú udalosť (evidentne tzv. Víťazný február) zrejme myslel autor, keď písal o roku vzniku *Manifestu komunistickej strany*: „Vo februári 1948 vydáva [K. Marx, pozn. M. S.] spolu s F. Engelsom *Komunistický manifest* [...]“ V tej istej kapitole (s. 410) sa tiež dočítame, že významnou Engelsovou prácou na ekonomickú tému je *Náčrt politickej ekonómie*, pričom správny názov tohto diela znie *Náčrt kritiky politickej ekonómie* (ukážky ďalších chýb pozri Halas 2013, 822). Viacerí autori a viaceré autorky sa vo svojich príspevkoch nevyhli používaniu kliše výrazov a fráz, ako napríklad: „patrí k najznámejším filozofom“ (s. 690), „najznámejšie diela libertarianizmu [...]“ (s. 690), „[...] je nesporne jeden z najoriginálnejších a najvplyvnejších mysliteľov 20. Storočia [...]“ (s. 632), „[...] patrí k najvplyvnejším a najvýraznejším mysliteľom 20. storočia“ (s. 602), „[...] patril [...] k najznámejším a iste i najvplyvnejším mysliteľom [...]“ (s. 521), „[...] je eminentnou postavou filozofie [...]“ (s. 487), „[...] patrí medzi vrcholné filozofické učenia 19. storočia“ (s. 468), „[...] patrí medzi najvplyvnejšie osobnosti dejín myslenia [...]“ (s. 85). Kapitoly venované niektorým teoretikom sa začínajú strohým životopisom postavenom na faktoch, iné (najmä z pera F. Novosáda) ponúkajú skôr beletrizované, ale o to živšie a pre čitateľa pútavejšie úvody. Heterogenita autorských prístupov k skúmanej látke sa prejavuje aj iným spôsobom. V kapitole o sv. Augustínovi z pera Miroslava Kocúra je autorova pozornosť zúžená výlučne na opis jednotlivých častí Augustínovho diela *Vyznania* (lat. *Confessiones*), pričom napríklad dielo *De civitate Dei* (prekladané ako „O Božej obci“, „O Božom štáte“ alebo aj „Boží štát“), také kľúčové pre priblíženie Augustínových politických názorov, je spomenuté len akoby mimochodom. Iste, len ťažko možno namietat proti tomu, že by dnes bolo vhodné zaujímať sa o tento Augustínov „introvertný ponor plný sebareflexie“ (s. 142). No ako sa vo svojej recenzii výstižne rečnícky pýta J. Halas: „Ale prečo práve v *Dejinách sociálneho a politického myslenia*“ (Halas 2013, 821)? Taktiež 45. kapitola, autorom ktorej je Gabriel Pirický – „Alláh

ako jediný zákonodarca: sociálno-politické myslenie v isláme“ – je do istej miery sporná. Pirický v nej podáva skôr dejiny politického islamu než islamského politického myslenia ako takého. Navyše, pre čitateľa citlivého na spisovný slovenský jazyk je neakceptovateľné a zbytočne rušivé, že autor používa formy slov „Alláh“ a „islám“, ktoré sa zásadne odkláňajú od kodifikovanej podoby uvedenej v platných *Pravidlách slovenského pravopisu*, zvlášť, keď takéto používanie nie je nikde v texte relevantne odôvodnené.

Napriek tomu, že všetky kapitoly podávajú v prevažnej miere skôr faktografické poznatky a čitateľskú obec majú viac poučiť než formovať jej názor, s niektorými pasážami možno z obsahovej stránky aj polemizovať. Marina Čarnogurská si napríklad v úvode svojej kapitoly „Čína: Podnebesia a nevyhnutné správanie ľudí v ňom (základné charakteristiky čínskeho sociálneho a politického myslenia)“ subjektívne ťažká nad odmietavým postojom západnej civilizácie k východným kultúram a ich myšlienkovému odkazu. Jedným dychom zároveň dodáva (so zjavnou dávkou vnútornej spokojnosti), že „[n]ašťastie kresťanský Západ už prestal byť jediným pánom sveta a »hon na pohanov« a celá tá bezohľadne krutá fyzická i duchovná likvidácia »pohanov« [...] je teda už minulosťou“ (s. 749). Ďalším príkladom, ktorý vyvoláva v čitateľovi viac otázok než odpovedí, sú autorkine aklamácie typu: „Mnohí ho [Mao Cetunga, pozn. M. S.] zjednoduše považujú len za svojského čínskeho marxistu, komunistu a materialistu, no ja si myslím, že ani jedno z toho nie je úplne pravda!“ (s. 768, zvýraznenie M. S.). Možno si oprávnene kľásť otázku, či tento typ úvah patrí do takéhoto typu literatúry a nemal by byť skôr súčasťou odborných esejí, teda žánru, ktorý by lepšie zodpovedal zámeru autorky. Rovnako tiež môžeme polemizovať aj s ďalším tvrdením M. Čarnogurskej, podľa ktorej obyvatelia územia dnešnej Číny v 3. tisícročí pred Kristom „vôbec nepotrebovali vieru v transcendentného Boha-Vládcu [...]“ (s. 750), pričom o niekoľko riadkov ďalej píše, že vtedajší šamani predsa len „komunikovali [...] s ich najvyšším posmrtným Vládcom-Najvyšším Predkom“ (s. 750). Či už pomenujeme najvyššiu transcendentálnu entitu, ktorej existenciu nie je možné empiricky dokázať ako „Boh“, „Alah“, „Jahve“ alebo „Vládca-Najvyšší Predok“, nejde náhodou stále o tú istú bytosť? Nemohol by byť čínsky „Vládca-Najvyšší Predok“ nazvaný ako Boh, prípadne by mu nemohli byť pripísané božské atribúty? Bez úmyslu spochybniť erudovanosť autorky, poprednej slovenskej sinologičky, by sme mohli podotknúť, že politické myslenie Číny je možné priblížiť aj menej „citovo angažovaným“, čiže nezaujatým a faktografickým spôsobom, ako to nedávno učinil napríklad Lukáš Valeš (2013: 40–53) vo svojich *Dejinách politického myslenia od staroveku po Machiavelliho*.

Azda najzávažnejšia pripomienka sa týka zaradenia niektorých analyzovaných autorov do zväzku a súčasne vynechania niektorých kľúčových postáv a smerov politického myslenia. Editori síce v úvode uvádzajú, že absencia niektorých sociálnych a politických teoretikov je dôsledkom limitovaného autorského zázemia, prípadne pracovnej zaneprázdnenosti potenciálnych autorov a autoriek (s. 10), no aj napriek tomu sa nemožno ubrániť pochybnosti, že by slovenská (prípadne aj česká) vedecká politologická a filozofická obec nedokázala poskytnúť dostatočne erudovaných (a zároveň aj

ochotných) autorov a autorky, pre ktorých by bolo nepochybne cťou, keby sa mohli spolupodieľať na príprave takého výnimočného diela, akým je komplexný a systematický prehľad dejín sociálneho a politického myslenia v slovenskom jazyku. Ā propos politológia. Hoci história ideí je doménou tak filozofie, ako aj politickej vedy, zástupcovia druhej z menovaných disciplín tvoria v autorskom kolektíve viditeľnú menšinu. K nadobudnutiu politologického vzdelania sa otvorene v časti „O autoroch“ hlásia len Ľ. Blaha a T. Zálešák. Prevažná časť zvyšku kolektívu je tvorená odborníkmi a odborničkami z radov filozofie, pričom dominantné zastúpenie majú osoby s istým druhom afiliácie k Univerzite Komenského v Bratislave (buď tam študovali, alebo tam pôsobia, alebo oboje), prípadne k vedeckým pracoviskám Slovenskej akadémie vied, patria teda do určitého „bratislavského filozofického okruhu“. Medzi vzácne výnimky patrí napr. P. Labuda (VŠ vzdelanie dosiahnuté na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici, pôsobiaci toho času na Katolíckej univerzite v Ružomberku) či V. Leško (vyštudoval na Univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, kde aj pedagogicky pôsobil). Āalší autori a autorky, hoci aj aktuálne nepôsobiaci momentálne na niektorom z bratislavských pracovísk, buď vzdelanie (magisterské alebo doktorské) na Univerzite Komenského v Bratislave nadobudli, alebo v hlavnom meste Slovenskej republiky v minulosti vedecky pôsobili. Pokiaľ autorský okruh ostáva takto zúžený, nemožno sa čudovať, že mnohí myslitelia a celé školy, resp. teoreticko-politické prístupy v recenzovanom diele absentujú. Z mnohých spomeňme aspoň monarchomachov, súčasný neokonzervativizmus, politické myslenie federalizmu, kritickú teóriu Frankfurtskej školy, analytický marxizmus, katolícku sociálnu náuku, teológiu oslobodenia, sociálnych utopistov, anarchistov alebo koncepcie E. Rotterdamského, J. Bodina, T. Painea, A. de Tocquevilla, C. Schmitta, A. Gramsciho, V. I. Lenina, J. Maritaina, J. B. Metza, A. J. Toynbeeho, P. A. Sorokina (keď má v monografii vlastnú kapitolu O. Spengler, ostáva nejasné, prečo nie aj Toynbee a Sorokin), M. Bookchina a mnohých, mnohých Āalších, vrátane teoretikov a teoretičiek ako napr. E. Laclau (1935–2014) či Ch. Mouffe. Ešte žijúcim osobnostiam politického a sociálneho myslenia sa totiž venujú len kapitoly M. Fišerovej (o J. Rancièreovi), Ľ. Kobovej (o feminizme) a Z. Palovičovej (o komunitarizme). Zároveň možno vyjadriť počudovanie nad zaradením takých autorov, ako sú E. Husserl či M. Heidegger, ktorých dielo – akokoľvek významné a prelomové – len ťažko môžeme zaradiť do „klasického kánonu“ sociálno-politických teoretikov, keďže ťažiskom ich výskumu boli najmä ontologické otázky. Editori v úvode „so sympatickou sebakritickosťou“ (Halas 2013: 820) priznávajú, že dielo ako celok je „pripravené na reedíciu aj s doplnením príslušných chýbajúcich kapitol“ (s. 10). To je síce potešujúca informácia, najmä vzhľadom na očakávaný (a potvrdzujúci sa) záujem širokej verejnosti o tento titul, na druhej strane však, pokiaľ ostane autorský okruh aj naďalej zúžený viac-menej na prispievateľov majúcich isté prepojenie na bratislavské vedecké pracoviská, ostanú pokorné vyjadrenia o „limitovanom autorskom zázemí“ objektívne blokujúcom širší „tvorivý rozlet“ len čírym alibizmom. Ak sa v budúcnosti editori odhodlajú osloviť na prípravu avizovanej reedície viacerých teoretikov a teoretičky z mimobratislavského

prostredia (a veru je z čoho vyberať!), bude to rozhodne pozitívna správa čo sa kvality takto koncipovaného budúceho diela týka.

Použitá zdroje

- HALAS, Juraj (2013): František Novosád – Dagmar Smreková (eds.): *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Bratislava: Kalligram, 2013 (Recenzia). *Filozofia*, roč. 68, č. 9, s. 819–822.
- HEROLD, Vilém, MÜLLER, Ivan a HAVLÍČEK, Aleš (2012a): *Dějiny politického myšlení. Politické myšlení raného křesťanství a středověku*. Praha: Oikymen.
- HEROLD, Vilém, MÜLLER, Ivan a HAVLÍČEK, Aleš (2012b): *Dějiny politického myšlení. Politické myšlení pozdního středověku a reformace*. Praha: Oikymen.
- KRSKOVÁ, Alexandra (2011): *Dejiny politickej a právnej filozofie*. Bratislava: Iura Edition.
- KULAŠÍK, Peter (2013): *Z dejín normatívnej politickej teórie. Od Platóna po Rawlsa*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- VALEŠ, Lukáš (2013): *Dějiny politického myšlení od starověku po Machiavelliho*. Kolinec: AgAkcent.

Veronika Kramáreková

Arabský jazyk a kultúra

GAŽÁKOVÁ, Zuzana a PAULINY, Ján (2013): Bratislava.

Pred necelým rokom vyšla za podpory Vzdelávacej nadácie Jána Husa kniha Arabský jazyk a kultúra, ktorej autormi sú Zuzana Gažáková a Ján Pauliny, arabisti a pracovníci Katedry klasickej a semitskej filológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. O kultúre v tejto publikácii čitateľ síce veľa nenájde, ale zato mu poskytne veľmi dobrý prehľad o arabskom jazyku a literatúre.

Prvá časť knihy zachytáva históriu bádania na poli arabského jazyka a islamológie, kde sú predstavení hlavní európski a americkí bádatelia i inštitúcie, ktoré významným podielom prispeli k vzniku a rozvoju daných vedných odborov. Veľká časť je potešujúco venovaná i českému a slovenskému prostrediu, pričom dobre ilustruje, že aj u nás je rada odborníkov, ktorí vydávaním učebníc, slovníkov a predovšetkým prekladními najvýznamnejších literárnych diel prispievajú k pestovaniu arabistiky a sprístupňujú tvorbu arabských spisovateľov českému či slovenskému čitateľovi. Je len škoda, že autori pri menovaní slovenských odborných pracovísk nespomenuli svojich kolegov z Nitry, kde je štúdium arabského jazyka a kultúry na Filozofickej fakulte poskytované v rámci odboru Blízkovýchodné štúdiá už od roku 2002 (v rokoch 2002–2008 pod názvom Orientálne štúdiá). Súčasťou prvej časti je i veľmi užitočná podkapitola hlavne pre začínajúcich študentov arabčiny, keďže poskytuje prehľad o učebniciach a slovníkoch arabského jazyka. K najdostupnejším titulom uviedli autori aj niekoľko komentárov, ktorá záujemcovi o štúdium arabského jazyka uľahčia rozhodovanie pri výbere. Na konci tejto podkapitoly sa potom nachádza bibliografický zoznam spomenutých titulov,

rozšírený o ďalšie slovníky a učebnice spisovnej arabčiny i miestnych dialektov. V zozname však chýba kniha *Al-Kitaab fii Ta'allum al-'Arabiyya* (Brustad, Al-Batal a Al-Tonsi 2011), ktorá je používaná mnohými svetovými univerzitami i vo väčšine jazykových centier na Blízkom východe. Do zoznamu učebníc dialektu by som ešte doplnila učebnicu syropalestínskeho dialektu *Syrian Colloquial Arabic* (Liddicoat a Lennane 1998), ktorá je svojím spracovaním vhodná aj pre úplných začiatok (vďaka prepisom arabských slov do latinky), pričom je dostupná na internete i so zvukovými nahrávkami.

Druhá, najväčšia časť knihy, sa venuje vývoju arabčiny v priebehu histórie a jej pozícii medzi ostatnými semitskými jazykmi. Autori upozorňujú na to, že do súčasnosti nie je umiestnenie arabského jazyka pevne dané a rôzni odborníci sa prikláňajú k rôznym stanoviskám. Nejasné postavenie arabčiny súvisí s samotnou náročnou klasifikáciou semitských jazykov, keďže v minulosti medzi nimi dochádzalo k veľkému vzájomnému ovplyvňovaniu, ktoré z časti prekrylo ich genealogický vývoj. Ako príklad rôzneho zaradenia arabského jazyka uvádzajú tradičné rozdelenie podľa C. Brockelmann a i novšie výklady podľa R. Hetzrona či P. Zemánka. V tejto kapitole sa autori podrobne zaoberajú historickým i lingvistickým vývojom arabského jazyka (od predislamského obdobia až po súčasnosť) a charakterizujú základné princípy arabskej gramatickej tradície a gramatickú štruktúru klasickej arabčiny. Ďalej sú čitateľovi predstavené i doteraz v našej literatúre často nespomínané problémy arabského jazyka, ako je napr. diglosia (súčasné používanie spisovnej arabčiny a hovorového dialektu) či aktuálna jazyková situácia v krajinách arabského sveta a pokusy o reformu. Veľký priestor sa dostal i popisu vývoja arabského písma a jeho typom. Rôzne typy písma a ukážky arabskej kaligrafie pekne ilustrujú vhodne zvolené obrázkové prílohy.

Tretia časť knihy sa venuje klasickej a modernej arabskej literatúre, ktorá už bola pred necelými dvadsiatimi rokmi obšírnejšie spracovaná prof. Jaroslavom Oliveriom v knihách *Svět klasické arabské literatury* (Oliverius 1995a) a *Moderní literatury arabského východu* (Oliverius 1995b). Recenzovaná publikácia prináša síce o niečo stručnejšie spracovanie, ale čitateľ v nej nájde základné informácie o literárnych prúdoch v arabskom svete a prehľad diel najvýznamnejších arabských prozaikov (Táhá Husajn, Nadžíb Mahfúz, 'Abdarrahmán Muní, ...) i poetov (Mahmúd Darwíš, Nizár Qabbání, Džibrán Chalíl Džibrán, ...). Zachytená bola aj tvorba súčasných arabských ženských autoriek (Sahar Chalífa, Radwá 'Ášúr, Gháda as-Sammán...) a arabská divadelná hra. Napriek tomu bolo pre mňa istým sklamaním, že som v knihe nenašla skoro žiadne informácie o súčasnej mladej generácii arabských autorov či autoriek, ktorými by sa táto publikácia stala istou nadstavbou spomínaných dvoch Oliveriových monografií. Od ich vydania predsalen uplynul dosť dlhý čas, počas ktorého sa objavilo v arabskom svete niekoľko literárnych talentov (dobrý výber tvorby mladých arabských autorov môže čitateľ nájsť napr. v knihe *Beirut 39: New Writing from the Arab World* (Shimon ed. 2010)). Na konci tretej časti sa potom objavuje podkapitola zhrňujúca takmer všetky preklady arabských diel do českého či slovenského jazyka. Tento zoznam, čítajúci

takmer sto titulov, dobre ilustruje početné prekladateľské aktivity českých a slovenských arabistov a je nesporné, že v budúcnosti sa dočkáme aj ďalších prekladov románov, poviedok či básní z arabskej literatúry.

Knižka *Arabský jazyk a kultúra* je vhodná pre všetkých, ktorí chcú získať povedomie o rôznych aspektoch arabského jazyka, ocenia ju však predovšetkým začínajúci študenti arabistiky a blízkovýchodných štúdií. V knihe sa vyskytuje základný prehľad jednotlivých učebníc a slovníkov, ktoré uľahčia študentovi orientáciu v materiáloch na trhu. Čitateľ takisto získa základný prehľad o najvýznamnejších dielach klasickej a modernej arabskej literatúry. Z obsahového hľadiska je však treba uviesť, že by bolo lepšie, ak by samotná knižka niesla titul „Arabský jazyk a literatúra“, keďže ten lepšie vystihuje obsah knihy. Je nepochybné, že literatúra tvorí pevnú súčasť arabskej kultúry, avšak okrem nej sa kniha ostatným oblastiam kultúry ako sú napr. zvyky, tradície, hudba či umenie vôbec nevenuje. Tie si na hlbšie odborné spracovanie v našom prostredí musia ešte počkať.

Použité zdroje

- BRUSTAD, Kristen, AL-BATAL Mahmoud a AL-TONSI, Abbas (2011): *Al-Kitaab fii Ta'allum al-'Arabiyya. A Textbook for Beginning Arabic: Part One, 3rd Edition*. Washington: Georgetown University Press.
- LIDDICOAT, Mary Jane a LENNANE, Richard (1998): *Syrian Colloquial Arabic: A Functional Course*. Griffith.
- OLIVERIUS, Jaroslav (1995a): *Svět klasické arabské literatury*. Brno: Atlantis.
- OLIVERIUS Jaroslav (1995b): *Moderní literatury arabského východu*. Brno: Atlantis.
- SHIMON, Samuel (ed.) (2013): *Beirut 39: New Writing from the Arab World*. New York: Bloomsbury USA.

Jaroslav Bílek***Neoliberalismus a marginalita:
studie z českého reálkapitalismu****LUPTÁK, Lubomír a kol. (2013): Brno : Doplněk.*

Publikace *Neoliberalismus a marginalita: studie z českého reálkapitalismu*, za kterou stojí kolektiv mladých sociálně-vědních autorů pod vedením Lubomíra Luptáka, představuje svého druhu stále spíše unikátní, avšak velmi důležitou reflexi podstatných událostí posledních více než dvaceti let naší historie. Pokud přihlédneme k faktu, že převážná většina autorů působí v oblasti politologie, nejedná se jen o dílo unikátní, ale možná i přelomové, protože si všímá problémů, které se tradičně netěší v české politologii velkému zájmu. Je předčasné hodnotit, zda recenzovaná publikace přispěje ke změně tradičního českého politologického diskurzu jako vědy profilující se především na problematice politických stran, politických systémů a institucí, či na recenzovanou publikaci bude v budoucnu nahlíženo jako na manifest jistého směru v domácí politologické produkci. Nicméně není sporu o tom, že rozhodně obohatí domácí odbornou diskuzi. Práci tvoří mimo úvodu devět kapitol, které jsou svým obsahem teoretické i empirické a i když se nám na první pohled může zdát, že spolu často příliš nesouvisí, mají svou logiku a celé dílo působí po přečtení velmi konzistentně. Záměrně píší po přečtení, protože mě v průběhu četby napadly jisté výhrady, ke kterým se dostanu později.

Po velmi čtivém úvodu z pera Lubomíra Luptáka přichází na řadu teoretická kapitola věnovaná reflexi samotného pojmu neoliberalismus v sociální teorii a politické filozofii. Petr Krčál a Jiří Mertl v ní stručně seznamují čtenáře jak se samotným významem termínu neoliberalismus, tak především s jeho kritikou ze strany dalších myšlenkových směrů. Konkrétně neomarxismu, liberalismu, Michela Foucaulta a dalších vybraných

autorů spadajících do oblasti kritických sociálních a humanitních věd. Jazykový projev autorů je na velmi vysoké úrovni a daří se jim velmi dobře přiblížit čtenáři výše uvedené názorové proudy. Za největší klad kapitoly považuji (mimo faktu, že se věnuje autorům, kteří nejsou nejen mezi širší veřejností ale ani v rámci české politologie příliš známí) pasáž ukazující rozdíly mezi neoliberalismem a liberalismem. Stále jsme totiž svědky jistého nepochopení rozdílu obou zmíněných pojmů, především mezi širší veřejností, což pak vede k dalšímu znepráhlednění již tak velmi nepřehledné společenské diskuze.

V následující kapitole se autoři (Petr Krčál, Vladimír Naxera a Ondřej Stulík) dostávají do klasického terénu politologie, tedy oblasti programatiky politických stran, avšak s poměrně vzácným záměrem, tedy soustředit se na problematiku řešení otázky marginalizace. Kapitola je velmi dobře teoreticky ukotvená a má dobrý spád. Jejím negativem je z mého pohledu místy poněkud nejasná struktura a drobná nevyváženost analyzovaných programů. Ačkoliv chápu důvody, které vedly autory k takovému výběru, který provedli, domnívám se, že předložený text je až příliš zaměřen na ODS a opomíjí KSČM. Rozumím tomu, že analyzovat KSČM z hlediska toho, nakolik akcentuje neoliberalní formulace, může z teoretického pohledu působit jako neodůvodněné, avšak neměli bychom zapomínat na hledisko „praktické“. Chování a program politické strany totiž není závislý jen na jejím ideovém ukotvení, ale také na tom, v jakém státním zřízení a politické realitě se pohybuje. Rozhodně se totiž domnívám, že při podrobnější analýze projevů a chování představitelů současné KSČM bychom mohli identifikovat řadu stejných či podobných prohlášení.

Hned následující kapitolu Petra Kupky, která je věnována problematice neoliberalismu a organizovaného zločinu, tedy spíše problematice konstrukce a významu termínu organizovaný zločin v neoliberálním státu, považuji za nejlepší kapitolu celé publikace. Text je výborně strukturován, dobře teoreticky uchopen a je nebývale čtivý. Jediným drobným nedostatek shledávám v absenci vysvětlení zkratky RICO, což může neznalému čtenáři znesnadňovat pochopení příslušné podkapitoly.

Petra L. Burzová seznamuje v další kapitole čtenáře s jedním ze svých dlouhodobějších výzkumných záměrů, kterým bylo (a pravděpodobně stále je) mapování veřejné diskuze ohledně transformace veřejného prostoru v postsocialismu. Díky tomu autorka předkládá po všech stránkách velmi precizní text, ve kterém názorně ukazuje, jak se dají některé stále silné postkomunistické symboly, jež byly vystavěny na odporu proti nedemokratickému žaláři, zneužít při konstruování žaláře nového, neoliberálního. Za největší klad kapitoly považuji skutečnost, že se autorce povedlo přehledně přiblížit průběh mnohaměsíční diskuze vedené kolem zprofanované developerské kauzy v Plzni a trpělivě tak čtenáře provést labyrintem neoliberální slepoty.

Pátá a šestá kapitola se věnují problematice bezdomovců, konkrétně tomu, jakých významů tento termín ve veřejné diskuzi nabývá a jak je s celou problematikou nakládáno v podmínkách postsocialistické reality České republiky. Oba texty opět velmi dobře metodologicky uchopené, kvalitně strukturované a navíc

jsou tematicky provázané, takže nepozorný čtenář mého ražení snadno propadne milnému přesvědčení, že jde o práci jednoho autora a ne o texty dvou odlišných autorů, konkrétně Ondřeje Hejnalů a Petra Vašátů.

Poslední tři kapitoly se potom věnují problematice ghetta a vykořisťování sociálně slabých jedinců v neoliberalismu. Celá sekce je uvedena zásadním a dosud do češtiny nepřeloženým Wacquantovým textem na stejné téma, jenž je sice paradoxně umístěn až za kapitolu Václava Walacha, ale dle mého názoru by si spíše zasloužil být před ní. Wacquantův text nebudu na tomto místě hodnotit, protože se jedná o text sice v českém politologickém prostředí nepříliš známý, avšak ne nový. Walachova kapitola věnovaná všem hráčům, klientům represe a dalším je opět velmi čtivá. Na jedné straně totiž zprostředkovává čtenáři poměrně zajímavou studii ze života lidí ve vyloučené lokalitě a zároveň je psaná s jistou dávkou nadsázky a humoru.

Poslední kapitola dvojice Michal Růžička a Lubomír Lupták se potom věnuje problematice romského ghetta z hlediska extrakce ekonomického a politického kapitálu. Jedná se o velmi zdařilou kapitolu z hlediska využití nabízeného Wacquantova konceptu a zároveň i o odpověď na jeden z aktuálních problémů naší současné reality, který symbolizují jak zmíněné lokality, tak neetický business s jejími obyvateli. Při čtení mě jen napadl ještě jeden nezmíněný rozměr extrakce politického kapitálu z vyloučené lokality, který spatřuji v problematice kupčení s volebními hlasy, jak se stalo například v případě Českého Těšína v roce 2011, avšak to je výtku v pravdě minimalistická a spíše otázka do diskuze.

Jak je z recenze patrné, považuji předloženou publikaci za velmi zdařilou. Jediné výtku spíše kosmetického rázu je potom směřována k absenci závěru a struktuře celé knihy. V recenzované publikaci totiž často autoři pracují v různých kapitolách se stejnými teoretickými přístupy a jejich časté opakování potom působí rušivě. Je tedy legitimní otázkou, zda nebylo na místě obohatit publikaci o další teoretickou kapitolu, čímž by došlo k odlehčení jednotlivých kapitol, případně přidat závěr celé knihy, která se díky jeho opomenutí může jevit nedokončeně. Rozhodně se však nejedná o zásadní nedostatek či komplikaci, která by měla případné zájemce odradit, a určitě představenou publikaci řadím (jak jsem již konstatoval v úvodu) k tomu nejzajímavějšímu, co v rámci české politologie zatím vzniklo. Doufám, že se kniha dočká jak zájmu čtenářů, tak vzrušené akademické diskuze, kterou si rozhodně zaslouží.

Informace o vydaných publikacích

*Anotace vybraných publikací
akademických pracovníků FF ZČU v Plzni
vydaných v letech 2013–2014*

Anotace vybraných publikací akademických pracovníků FF ZČU v Plzni vydaných v letech 2013–2014

CABADA, Ladislav, HLOUŠEK, Vít a JUREK, Petr (2014): *Party Systems in East Central Europe*. Lanham: Lexington Books. 220 s. ISBN 978-0-7391-8276-5.

Cílem knihy *Party Systems in East Central Europe* je nabídnout komplexní komparativní analýzu vývoje, současné podoby a hlavních charakteristik stranických systémů v deseti zemích středovýchodní Evropy (Bulharsko, Česká republika, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Slovensko a Slovinsko), které vstoupily do Evropské unie v rámci tzv. východního rozšíření, a dále Chorvatska, které přistoupilo k Evropské unii v polovině roku 2013. Autoři se zabývají tradicemi stranického pluralismu před nástupem komunistických režimů, stranictvím v době komunistických režimů, formátem a fungováním stranických systémů v současnosti, vazbami mezi politickými stranami a společností, problematikou konfliktních linií a v neposlední řadě působením stran ve vládách. Kniha je určena nejen odborníkům na danou problematiku z řad politologů, ale také zájemcům věnujícím se příbuzným disciplínám a studentům sociálně-vědních oborů.

DOUBRAVOVÁ, Jarmila (2014): *The Hidden Unity. An Experimental View on Aesthetics and Semiotics of Music in the Czech Milieu*. Frankfurt a. M.: Peter Lang GmbH. Internationaler Verlag der Wissenschaften. Academic Research. 120 s. ISBN-978-3-631-65500-9.

Kniha je založena na čtyřicetileté práci s jedním typem hudební analýzy. Činí tak na základě neznámé více než stoleté historie české experimentální estetiky. Nabízí vhled

do významovosti hudby, v níž se vedle jiných faktorů uplatňuje též fiktivní akce: vztahuje se ke kontextu intrapersonálního, interpersonálního a sociálního aspektu komunikace. Historie české experimentální estetiky počíná koncem 19. století u Otakara Hostinského a plynule navazuje přes Otakara Zicha k Antonínu Sychroví a dalším experimentátorům v poslední třetině 20. století s přesahem do století následujícího. Přirozeně se měnila nejen technika experimentů, ale hlavně hypotézy, které se experimentálně ověřovaly. Interpersonální hypotéza byla formulována v 60. letech na pozadí výzkumu skupinových procesů. Do oblasti estetiky byla přenesena na základě analýz hudby 20. století a dále pak ověřována v kontextu sémiotiky hudby a zpracování dat metodou GUHA. Řada téměř tří desítek studií, prezentovaných na konferencích v Evropě i USA, byla pak soustředěna jednak v publikaci z r. 1998 „Dialog a imaginace. Interpersonální hypotéza umění/m“ (Praha: Supraphon), jednak nově a s jiným materiálem v publikaci vydané v mezinárodním nakladatelství.

GOJDA, Martin, JOHN, Jan a kol. (2013): *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni. 256 s. ISBN 978-80-261-0194-9.

Publikace obsahuje výsledky identifikace a mapování archeologických památek v měřítku celých segmentů krajiny prostřednictvím leteckého skenování, čemuž nebyla doposud ve větší míře v české archeologii věnována pozornost. Jsou prezentovány nové metody velkoplošného nedestruktivního výzkumu archeologických památek, které řeší otázky spjaté s většími krajinnými celky a s prosazováním nedestruktivních průzkumů oproti tradičním archeologickým odkrytům. Kniha nabízí první ucelené výsledky uplatnění leteckého laserového skenování při průzkumu krajiny s archeologickými památkami, které jsou zachovány na povrchu terénu. Na příkladu nových projektů jsou sledovány možnosti a limity leteckého laseru v archeologii, řešeny metody analýzy a interpretace získaných dat.

HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava (2013): *Aktivita jako projekt. Diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a senierek*. Praha: Sociologické nakladatelství. 171 s. ISBN 978-80-7419-152-7.

Pojem „aktivní stáří“ v současnosti působí jako zaklínadlo téměř všech vládních dokumentů věnujících se problematice stárnutí, stejně tak jako populárních obrazů „obdivuhodných“ seniorů. Koncept aktivního stárnutí představuje seniorský věk jako období, jež má být naplněné aktivitou ať již ve formě prodlužujícího se pohybu na trhu práce, celoživotním vzděláváním nebo sportem či dalšími nově se rozvíjejícími zájmy. Tato kniha usiluje o kritické zhodnocení tohoto konceptu a zároveň o zmapování způsobů, jakými se idea aktivního stárnutí promítá do konkrétních životních stylů českých seniorů a senierek. Kniha mapuje diskurz aktivního stárnutí skrze analýzu dokumentů věnovaných problematice stárnutí a především prostřednictvím tříleté etnografické studie center nabízejících volnočasové aktivity pouze pro seniory, která se k ideji aktivního stárnutí

silně vztahují. Představuje přitom aktivní stárnutí jako techniku biomoci. Zároveň vydvihuje roli aktivity jako výrazného mechanismu konstrukce normativního obrazu „dobrého stáří“, který na jednu stranu slouží seniorům jako prostředek vymezení se vůči stereotypním obrazům stárnutí, na druhé straně se ale jeho prostřednictvím konstituuje nové nerovnosti založené na možnosti/ochotě „aktivně stárnout“. Jakým způsobem se proměňovaly společenské představy o tom, co to znamená stárnout? Kde se vzala idea aktivního stárnutí a jak dopadá na konkrétní životy seniorů a senierek? Co to znamená aktivně stárnout? Kdo a jak významy aktivity vymezuje? Jaké jsou nezamýšlené důsledky idey aktivního stárnutí? Je důchod v současné době „třešničkou na dortu“, dobou odpočinku a zábavy? Kde se vzala tato představa a jak se k ní vztahují čeští senioři a seniorky? Proč se lidé ve stáří zapojují do center pro seniory a vzdělávacích kurzů? Jak samotní senioři vidí své vrstevníky? Jsou ženy ve stáří aktivnější než muži? Může aktivita fungovat jako nový mechanismus utváření nerovností ve stáří?

JAKOUBEK, Marek (2013): *Vojvodovo: identity, tradice a výzkum*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. 288 s. ISBN 978-80-7325-327-1.

Kniha je již pátou monografií o obci Vojvodovo. Co nového tato publikace přináší, předznamenává již samotný její název. Publikaci zahajuje kapitola zabývající se otázkou, proč se vlastně Vojvodovo jmenuje Vojvodovo. Následující kapitola představí Vojvodovo v doposud opomíjené perspektivě „výkladní skříně“ metodistické misie v Bulharsku. V další se čtenář bude moci seznámit s vojvodovskými výzkumnými aktivitami bulharského etnologa Vladimira Penčeva – autora, který v osmdesátých letech minulého století „objevil“ Vojvodovo coby badatelské téma. V pořadí pátá kapitola je věnována textům vojvodovských rodáků a jejich potomků ve vztahu k formulaci a uchování jejich svébytné identity. Jejím leitmotivem je snaha vykázat a doložit, že před řadou let vznesené pochybnosti nad existencí memoárové produkce vojvodovských Čechů, potažmo nad existencí příslušného společenství vůbec byly neopodstatněné. Četba následné kapitoly čtenáře upomene, že ačkoli bylo Vojvodovo v letech 1900–1950 českou vesnicí, obývaly obec i další etnické, resp. konfesní skupiny, konkrétně pak doposud opomíjení místní Bulhaři, kteří více než polovinu doby existence „českého“ Vojvodova tvořili druhou nejpočetnější skupinu místních obyvatel. Kapitola sedmá je věnována osobě, resp. výzkumům a dílu B. Nikolova, bulharského badatele, který byl patrně prvním, kdo po odchodu místní české komunity Vojvodovo během svých výzkumů navštívil a svým poznatkům vtiskl písemnou podobu. V závěrečné kapitole jsou pak diskutovány sporné otázky provázející vojvodovská zkoumání a zveřejňování jejich výsledků.

KODET, Roman (2014): *Rakousko-Uhersko a Osmanská říše před první světovou válkou*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni. 242 s. ISBN 978-80-261-0318-9.

Představovaná monografie analyzuje vztahy mezi Rakouskem-Uherskem a Osmanskou říší v letech 1878–1914. Tato problematika stojí poněkud neoprávněně stranou zájmu

historiků zabývajících se příčinami první světové války. Avšak vzhledem k tomu, že po porážkách z let 1859 a 1866 zůstal jedinou sférou velmocenského působení monarchie Balkán, byl postoj Istanbulu pro Vídeň do značné míry klíčový. S přihlédnutím ke slabosti svého velmocenského postavení, neměla habsburská monarchie zájem o změnu politického uspořádání na poloostrově, a proto sledovala výhradně mírové pronikání do této oblasti. Proto bylo v jejím zájmu udržet územní integritu evropské části Turecka, neboť většina kombinací možných teritoriálních změn by pouze posílila potenciální nepřátele podunajské monarchie. Právě neschopnost udržet tento politický princip v průběhu balkánských válek (1912–1913) způsobila nenapravitelné oslabení pozice Rakouska-Uherska na Balkáně, což v létě 1914 vedlo vídeňské politiky k přesvědčení, že musí volit válečný kurz, dříve než rivalové monarchie vytlačí Rakousko z celého poloostrova a připraví jej o velmocenské postavení.

KOROSTENSKI, Jiří (2014): *Istorija Rossiji*. Kirov: Raduga-Press. 246 s. ISBN 978-5-906544-41-4.

Monografie Historie Ruska je tematicky zaměřena na ruskou historii a česko-ruské vztahy. Největší pozornost je věnována analýze klíčových událostí a vývojových trendů z období let 1861–1945. Zkoumané období totiž patří ke stěžejním nejen z hlediska ruské, ale i české a evropské historické perspektivy. Uvedené historické souvislosti jsou v monografii podrobeny rozboru, v němž jsou též využity poznatky ze sociologie, psychologie, historického zeměpisu, filozofie, kulturologie a dalších disciplín. Práce se opírá nejen o respektovanou vědeckou literaturu z oboru, ale využívá i časopisecké články a memoárovou literaturu, z čehož pramení interdisciplinární povaha monografie. Publikace tak poskytuje studentům rusistických oborů, ale i zájemcům o ruskou historii ve vztahu k českým dějinám odpověď na řadu problematických otázek, které se vztahují k prezentované etapě ruských dějin.

KRATOCHVÍL, Miloš (2013): *Francouzská epistemologie (přehled vývoje do poloviny 20. století)*. Praha: Triton, 2013 (spoluvydavatel Západočeská univerzita v Plzni). 296 s. ISBN 978-80-7387-671-5.

Francouzská epistemologie je velmi vlivnou filosofickou tradicí a je považována za zdroj historické epistemologie. Kniha mapuje kontext jejího zformování na přelomu 19. a 20. století a představuje hlavní témata a nejvýznamnější představitele až do druhé světové války. Důraz je kladen na roli filosofie kontingence É. Boutroux, která na pozadí kontrastu mezi pozitivismem a spiritualismem připravila myšlenkové prostředí, v němž se rodily významné epistemologické koncepce, jimž jsou věnovány samostatné kapitoly. Na Boutrouxovu filosofii navazuje jak konvencionalismus (zejména H. Poincaré a P. Duhem), tak i kritický idealismus L. Brunschvicga. U těchto autorů jsou představeny hlavní myšlenky a základní epistemologické problémy, jimiž se zabývali. Totéž platí i o filosofii identity É. Meyersona. Společným tématem je vztah epistemologie k dějinám

vědy, jejich interpretace a nezdědka také jejich psychologických předpokladů. Otázek (dis)kontinuity a (ne)proměnlivosti lidské mysli se týkají kapitoly o L. Lévy-Bruhlovi, H. Metzgerové i kratší kapitoly věnované pokračovatelům této tradice, Bachelardovi, Koyrému a Piagetovi. Francouzská epistemologie navzdory některým jednotlívým prvkům není prezentovaná jako jednotné hnutí nebo filosofická škola, ale jako jako významná kapitola v dějinách filosofie 20. století.

KŘÍŽEK, Daniel (2014): *Taríqa naqšbandíja haqqáníja: islámská mystická duchovní nauka v teorii a praxi*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni. 274 s. ISBN 978-80-261-0271-7.

Předmětem této knihy je analýza mystické duchovní nauky soudobého islámského řádu naqšbandíja haqqáníja (od roku 2014 nazývaného naqšbandíja názimíja). Výklad je rozdělen na tři základní části: Po metodologickém úvodu a stručnějším výkladu k islámu v západních prostředích následuje nejprve představení reálií souvisejících s existencí řádu (zejména ve Španělsku a v severokyperském Lefke) a následně detailní analýza stěžejních prvků učení této taríqy. Analyzovány jsou jak jednotlivé úkony a rituály, tak i kompletní metodologie mystické cesty. Kniha je ze značné části postavena na výsledcích zúčastněného pozorování každodenního života taríqy, na rozhovorech s jejími příslušníky a rozboru věroučných textů. Použitá metoda zúčastněného pozorování umožňuje kontrastovat teoretické a věroučné koncepty řádu s chováním jeho příslušníků v každodenních situacích. Kniha je tak nejen zásadním příspěvkem ke zkoumání islámu v ČR a na Západě, ale současně i případovou studií k fenoménu transnacionalismu a vlivu moderních technologií na každodenní život islámských mystických řádů.

LEICHTOVÁ, Magda (2014): *Misunderstanding Russia*. Asghate. 178 s. ISBN 978-1-4724-1789-3.

Kniha *Misunderstanding Russia* je věnována analýze ruské zahraniční politiky vůči západním zemím. Základním předpokladem knihy je to, že ve vztazích Ruska a „Západu“ vládne značné neporozumění způsobené rozdílnými ideovými rámci, ve kterých je ruská zahraniční politika na jedné straně vytvářena Ruskou federací a na druhé straně interpretována západními zeměmi. Kniha je věnována zejména procesům formulace ruské zahraniční politiky. Nejprve se čtenář seznamuje s ideovým pozadím ruské zahraniční politiky, s tradičními školami myšlení v ruské zahraniční politice a idejemi, které je spojují či rozdělují. Následuje analýza oficiálních dokumentů zahraniční politiky Ruské federace a také analýza výroků prezidenta Ruské federace k záležitostem zahraniční politiky. V průběhu těchto kapitol sledujeme, jak námi přestavené myšlenkové školy působí při tvorbě reakcí Ruské federace na chování dalších aktérů mezinárodního systému a také jakou roli hrají západní země v ruském zahraničněpolitickém diskurzu. V druhé části knihy je pak čtenářům představen vývoj ruské zahraniční politiky jako

součástí politické transformace Ruské federace. Jsou představeny klíčové události ruské transformace a jejich vliv na postupné proměny představ o demokracii, o charakteru vztahů se Západem či o místě Ruska ve světě. V závěrečných částech knihy pak sledujeme, jak tyto proměny ovlivňovaly a ovlivňují formování ruských zahraničněpolitických priorit.

MIŠTEROVÁ, Ivona (2013): *Angloamerické drama na plzeňských scénách*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni. 342 s. ISBN 978-80-261-0193-2.

Od doby svého vzniku bylo plzeňské divadlo pevně spjato se společenskou realitou. Na dobové události přirozeně reagovalo s různou intenzitou a v odlišné podobě. Ve zlomových obdobích národní historie, kdy dosavadní hodnoty podléhaly rozvratu, obracelo se k divákovi a stávalo se prostředkem vyjádření národního smýšlení a komunikační platformou v zápasu o uchování národní identity. Svůj společenský status, formovaný geografickými a etnickými specifiky na pozadí celkového kulturně-historického vývoje, si plzeňské divadlo podrželo dodnes. Publikace předkládá chronologický průřez angloamerickým činoherním repertoárem na scénách plzeňských divadel od konce devatenáctého století po první desetiletí nového milénia. Hledá spojitost mezi angloamerickou jevištní tvorbou a dobovými společensko-politickými událostmi. Analýza jednotlivých divadelních období a inscenací čerpá z rozsáhlého pramenného materiálu, zejména dobového tisku, divadelních periodik, žurnálů, almanachů, plakátů apod. Publikace, jež je výstupem projektu Grantové agentury České republiky, je zamýšlena jako příspěvek ke kulturním a literárním dějinám.

NOVOTNÝ, Lukáš a KODET, Roman (2013): *Velká Británie a konference v Locarnu. Příspěvek ke studiu kolektivní bezpečnosti ve 20. letech 20. století*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni. 250 s. ISBN 978-80-261-0265-6.

Když v roce 1918 skončila první světová válka, toužila většina lidí po pocitu bezpečí a věřila, že se něco podobného už nebude opakovat. Otázkou však zůstávalo, jak kýženého pocitu bezpečí dosáhnout. Cílem monografie je analýza vnímání a přístupu Velké Británie k problému evropské kolektivní bezpečnosti a k pokusům o její vytvoření v první polovině dvacátých let 20. století. Autoři se nejprve zaměřili na reakce britské veřejnosti a politiků na vznik Společnosti národů a poté na britské vnímání problému kolektivní bezpečnosti v první polovině dvacátých let 20. století. Jádro monografie tvoří analýza cesty ke konferenci v Locarnu, nastoupené v lednu 1925, samotné konference v Locarnu (říjen 1925) nebo postojů britských dominií k locarnskému paktu. Autoři se v monografii snaží odpovědět si na otázky, proč se Londýn odmítal v první polovině dvacátých let 20. století podílet na systému kolektivní bezpečnosti, zda Velká Británie musela přijít s alternativním návrhem řešení kolektivní bezpečnosti, jak se měnily či neměnily názory konzervativní vlády na kolektivní bezpečnost v průběhu sledovaného období nebo jaký byl vůbec význam Locarna pro atmosféru v meziválečné Evropě.

PIKNEROVÁ, Linda (2013): *Africký (mikro)regionalismus: jihoafrická zkušenost*. Brno: Barrister & Principal. 176 s. ISBN 978-80-7485-014-1.

Čtenáři se dostávají do rukou kniha, která má ambici předestřít co nejucelenější vzhled do afrického regionalismu, a to se zvláštním zřetelem na jih tohoto kontinentu. Často se hovoří o tom, že Afrika je nejvíce marginalizovaným kontinentem světa. Odpovědí na toto nelichotivé postavení může být právě regionální spolupráce a integrace. Kniha nabízí pohled na tři stupně afrického regionalismu, a sice úroveň panregionální, regionální a mikroregionální, a osvětluje jak jejich obecné znaky, tak konkrétní specifika. Vzhledem k tomu, že se jedná o první podobnou publikaci v českém prostředí, snaží se autorka přiblížit i známé skutečnosti, které se v souvislosti s africkým kontinentem skloňují (slabé státy, špatná infrastruktura a síť) a které jsou chápány jako překážky bránící socio-ekonomickému rozkvětu kontinentu.

SCHUPPENER, Georg (2014): *Basiswissen Sprachgeschichte*. Lipsko: Hamouda. 94 s. ISBN 978-3-940075-90-1.

Kniha sumarizuje nejzásadnější aspekty dějin (vývoje) německého jazyka. Pojednává nejprve o teoretických východiscích popisu procesů vývoje jazyka a jazykových proměn. Dále podává přehled o historických souvislostech, do nichž lze vývoj němčiny zařadit. Představeny jsou pak jednotlivé vývojové fáze hornoněmčiny (Hochdeutsch) i dolnoněmčiny (Niederdeutsch). Nadto je pozornost věnována vývoji slovní zásoby, a to zejména ohledně jejího obohacování procesem přejímání slov. Se zvláštním zřetelem výklad přistupuje k jazykovým kontaktům německo-slovanským. Zásadní body pojednání jsou přehledně znázorněny ve vyobrazeních a grafech. Kniha se zaměřuje na představení základních poznatků daného oboru a je díky svému kompaktnímu zpracování vhodným východiskem pro studium vývoje německého jazyka a hlubší pochopení němčiny např. v rámci oboru Deutsch als Fremdsprache.

ŠEDIVÝ, Miroslav (2013): *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni. 1033 s. ISBN 978-80-261-0223-6 (pevná vazba), 978-80-261-0224-3 (on-line verze) (free download: <http://metternich.zcu.cz>)

Monografie založená na studiu rozsáhlého množství primárních pramenů ze 14 evropských archivů, vydaných dokumentů a odborné literatury zkoumá dějiny tzv. Východní otázky v první polovině 19. století z rakouského úhlu pohledu jako komplexní fenomén politických, hospodářských, náboženských, vojenských a sociálních dějin Evropy a Osmanské říše. Skrze analýzu blízkovýchodní politiky rakouského kancléře Metternicha se snaží nejen o nový pohled na tohoto státníka, ale také o přehodnocení některých názorů na fungování velmocenského koncertu a evropského státního systému jeho doby. Blíže viz recenze v *European History Quarterly* 44, 2014, 2, s. 368–369; *Slavic Review* 73, 2014, 3, s. 645–646; *Wiener Geschichtsblätter* 68, 2014, 2, s. 169–170; www.sehepunkte.de 14, 2014, 6.

TARANT, Zbyněk (2013): *Diaspora paměti – židovská paměť a reflexe holocaustu v Izraeli a Spojených státech*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni. 401 s. ISBN 978-80-261-0273-1.

Tato kniha se zabývá tématem židovské paměti holocaustu ve 2. polovině 20. století, a to s důrazem na proces konceptualizace a institucionalizace této paměti v Izraeli a ve Spojených státech. Názvem „Diaspora paměti“ pojmenováváme specifickou situaci židovských přeživších holocaustu, kteří po neúspěšném pokusu o návrat do původních domovů opouštějí evropskou půdu, odcházejí do Izraele a Spojených států a paměť událostí, které mnozí z nich přežili jen zázrakem, si odnášejí s sebou – do nového domova a na nové místo, které přitom nebylo připomínanými událostmi přímo zasaženo. Tato kniha pak popisuje příběh paměti, vnášené do nové krajiny, nových kulturních kontextů, jakož i nových historických okolností, která zcela zásadním způsobem ovlivnily to, jak dnes o událostech holocaustu Židé uvažují a jak si je připomínají. Kniha je postavena na disertační práci autora a své téma sleduje za pomoci analýzy dobového židovského tisku, rozboru teologických reflexí a výzkumu v terénu.

WAGNEROVÁ, Marina, SANDER, Gerald G. a kol. (2013): *Die Rechtssprache in der internationalen Diskussion*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač. 240 s. ISBN 978-3-8300-6971-3.

Kdo sleduje aktuální diskusi o různých aspektech vztahu mezi právem a jeho hlavním nástrojem – řečí, dospěje k závěru, že výzkum právního jazyka se i přes značnou náročnost, kterou se vyznačují texty psané tímto odborným jazykem, stále těší intenzivní pozornosti řady jazykovědců i odborníků z oblasti právních věd. Jejich výzkum právního jazyka se přitom vyznačuje z hlediska jazykovědného i právního velkou rozmanitostí řešených problémů a otázek. S cílem představit tuto rozmanitost možných úhlů pohledu i metodologických postupů v oblasti výzkumu právního jazyka mezinárodně se v této monografii spojili autoři – lingvisté a právníci – z Dánska, Německa, Itálie, Polska, Ruska, Slovenska a Česka. Zároveň se publikace stala možností představit výsledky výzkumu z různých zemí, v nichž je právě zkoumání jazyka právních textů v rámci výzkumu odborného jazyka zdrojem důležitých impulsů, výzev i zajímavých dílčích témat. Jednotlivé kapitoly knihy se tak zabývají diachronními aspekty jazyka právních textů i jazykovou a obsahovou analýzou současných textů a zkoumají a komentují různé problémy z oblasti slovní zásoby, textové gramatiky, filozofie práva nebo politiky (právního) jazyka v Evropské unii. Publikace se stala významným příspěvkem k internacionální diskusi a výměně myšlenek v oblasti právní lingvistiky.

ZÁHOŘÍK, Jan, PIKNEROVÁ, Linda a DVOŘÁČEK, Jan (2014): *A History of Czechoslovak Involvement in Africa: Studies from the Colonial Through the Soviet Eras*. Lewiston, NY: Edwin Mellen Press. 208 s. ISBN 978-0-7734-0087-0.

V roce 2014 vyšla v americkém nakladatelství Edwin Mellen Press (v edici African Studies) kniha zabývající se vybranými kapitolami československého angažmá v Africe ve

dvacátém století. Jedná se o vůbec první ucelenější dílo, věnující se danému tématu v anglickém jazyce. Tým autorů z Fakulty filozofické ZČU (Jan Záhořík, Linda Piknerová, Jan Dvořáček) se především v historické perspektivě zabývá mj. československo-jihoafrikanickými vztahy, rolí Československa při dekolonizaci Konga, českými cestovateli v Etiopii a jejich reflexí Etiopie ve 20. a 30. letech 20. století, případně působením Československa v subsaharské Africe v éře zintenzivňujícího se sovětského zájmu o Afriku.

REDAKCE ČASOPISU

Šéfredaktor:

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc. (Katedra historických věd, FF ZČU, budil@khv.zcu.cz)

Výkonný redaktor:

PhDr. Vladimír Naxera (Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF ZČU, vnaxera@kap.zcu.cz)

Členové redakční rady :

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc. (Katedra historických věd, FF ZČU)

Doc. PhDr. Nikolaj Demjančuk, CSc. (Katedra filozofie, FF ZČU)

Prof. John Garrard, Ph.D. (ESPACH, University of Salford)

Doc. Pavel Hošek, Th.D. (Evangelická teologická fakulta UK, Praha)

Prof. PhDr. Hynek Jeřábek, CSc. (Katedra sociologie, FF ZČU)

Doc. PhDr. Petr Koťátko, CSc. (Filosofický ústav AV ČR, Praha)

Doc. PhDr. Jana Lasicová, Ph.D. (Fakulta politických věd a mezinárodních vztahů UMB, Banská Bystrica)

Prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Historický ústav Filozofické fakulty, Jihočeská univerzita)

Prof. RNDr. Jaroslav Malina, DrSc. (Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty MU, Brno)

Prof. PhDr. Evžen Neustupný, CSc. (Katedra archeologie, FF ZČU)

Doc. Vladimír Penčev, Ph.D. (Ústav pro folklór Bulharské akademie věd, Blagoevgrad, Bulharsko)

Prof. PhDr. Milada Polišenská, Ph.D. (Anglo-americká vysoká škola, o.p.s., Praha)

Prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc. (Ústav světových dějin, FF UK, Praha)

Členové redakčního kruhu:

Doc. PhDr. Marie Fenclová, CSc. (Katedra románských jazyků, FF ZČU, fenclova@kro.zcu.cz)

Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D. (Katedra antropologie, FF ZČU, jakoubek@ksa.zcu.cz)

PhDr. Vladimír Naxera (Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF ZČU, vnaxera@kap.zcu.cz)

Doc. PhDr. Přemysl Rosůlek, Ph.D. (Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF ZČU, rosulek@kap.zcu.cz)

Doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D. (Katedra historických věd, FF ZČU, sedivym@khv.zcu.cz)

PhDr. Daniel Špelda, Ph.D. (Katedra filozofie, FF ZČU, spelda@kfi.zcu.cz)

Mgr. Zbyněk Tarant, Ph.D. (Katedra blízkovýchodních studií, FF ZČU, ztarant@khv.zcu.cz)

Doc. PhDr. Jan Váně, Ph.D. (Katedra sociologie, FF ZČU, vanejan@kss.zcu.cz)

Doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D. (Katedra archeologie, FF ZČU, vareka@ff.zcu.cz)

Veškeré informace o časopisu včetně propozic pro autory a archivu on-line verze čísel časopisu naleznete na adrese časopisu: <http://ff.zcu.cz/research/edicni-cinnost/acta/>

DO ACT FF ZČU PŘISPĚLI

Mgr. Jaroslav Bílek

Katedra politologie, Filozofická fakulta UHK

Bilek.Jarda@seznam.cz

Mgr. Martin Boček

Katedra historických věd, Fakulta filozofická ZČU

bocek@students.zcu.cz

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc.

Katedra historických věd, Fakulta filozofická ZČU

budil@khv.zcu.cz

PhDr. Kateřina Sv. Gillárová, Ph.D.

Katedra sociologie, Institut sociologických studií, Fakulta sociálních věd UK

katerina.gillarova@gmail.com

Mgr. Pavel Král

Katedra archeologie, Fakulta filozofická ZČU

kralpav@kar.zcu.cz

Mgr. Veronika Kramářková

Katedra blízkovýchodních studií, Fakulta filozofická ZČU,

veronka@ksa.zcu.cz

Mgr. Barbora Pásztorová

Katedra historických věd, Fakulta filozofická ZČU

barpas@students.zcu.cz

Mgr. Martin Pitař

Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická ZČU

cyberm@seznam.cz

Mgr. Ivan Ramadan

Katedra blízkovýchodních studií, Fakulta filozofická ZČU

ramadan1@kbs.zcu.cz

Mgr. Marián Sekerák

Katedra politologie, Institut politologických studií, Fakulta sociálních věd UK

marian.sekerak@gmail.com

Ing. Mgr. Ondřej Sloup

Katedra filozofie, Fakulta filozofická ZČU

sloup@kfi.zcu.cz

Doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.

Katedra historických věd, Fakulta filozofická ZČU

MirekSedivy@sezam.cz

Mgr. Sandra Štollová

Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická ZČU

sandrast@students.zcu.cz

Mgr. Zbyněk Tarant, Ph.D.

Katedra blízkovýchodních studií, Fakulta filozofická ZČU

ztarant@kbs.zcu.cz

Mgr. et Mgr. Andrej Tóth, Ph.D.

Ústav středoevropských studií, FVP Slezské univerzity v Opavě

andrej.toth@fvp.slu.cz

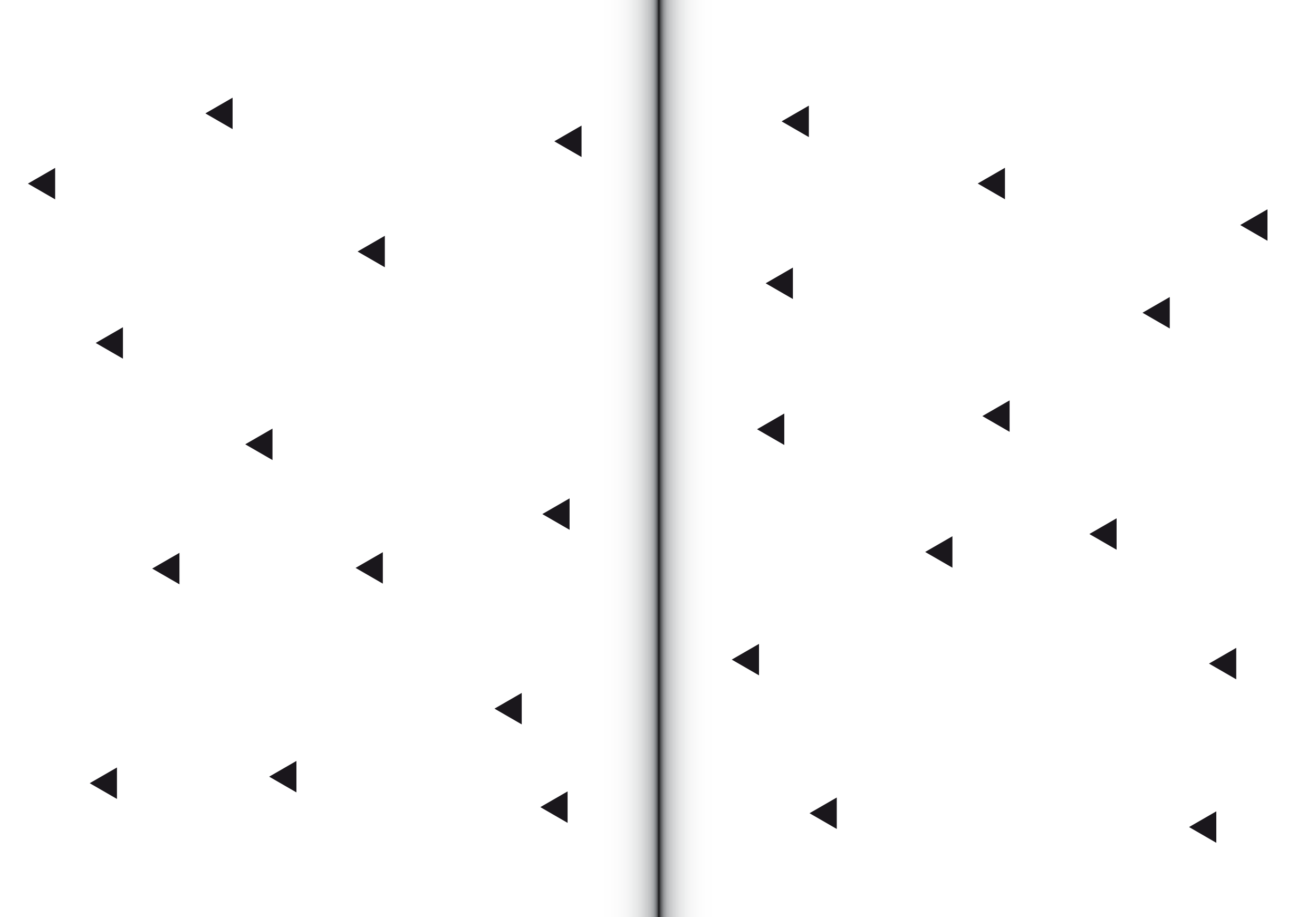
Doc. PhDr. Jan Záhořík, Ph.D.

Katedra historických věd, Fakulta filozofická ZČU, jzahorik@ksa.zcu.cz

zahorik@khv.zcu.cz

poznámky

poznámky

Vydává Západočeská Univerzita v Plzni

Registrace MKČR E 19585
Datum vydání: 12.10.2014
Vychází třikrát ročně.

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc., editor, 2014
PhDr. Vladimír Naxera, editor, 2014

Grafický design, sazba Štěpánka Bláhovcová

ISSN 1802-0364

